

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ
СВІТОГЛЯДНОЇ ПОЗИЦІЇ
ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ДИТЯЧОГО
ОБ'ЄДНАННЯ**

Монографія

За редакцією Т.К. Окушко

Київ
2013

УДК 061.213(477)

ББК 74.200

О 75

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту проблем виховання
НАПН України (протокол № 8 від 26 вересня 2012 р.)*

Авторський колектив:

*О. В. Безпалько, д-р пед. наук, О. В. Касьянова, канд. пед. наук,
О. С. Коршунова, канд. пед. наук, В. А. Кудінов, д-р іст. наук,
Т. К. Окушко, канд. пед. наук, А. О. Негрієнко, О. В. Пащенко,
Ж. В. Петрочко, д-р пед. наук, Н. В. Чиренко, канд. пед. наук,
К. І. Чорна, канд. пед. наук, Л. В. Шелестова, канд. пед. наук.*

Науковий редактор Т. К. Окушко

Літературний редактор І. П. Білоцерківець

Рецензенти:

*О. К. Шевченко, д-р. філософ. наук, провідний науковий співробітник
Інституту політичних та етніонаціональних досліджень
імені І. Ф. Кураса НАН України;*

*О. В. Биковська, д-р пед. наук, професор, завідувач кафедри поза-
шкільної освіти Національного педагогічного університету імені
М. П. Драгоманова;*

*Т. Ф. Алексєєнко, канд. пед. наук, стари. наук. співробітник, заві-
дувач лабораторії соціальної педагогіки Інституту проблем ви-
ховання НАПН України.*

О 75

**Особливості формування світоглядної позиції особистості
в умовах дитячого об'єднання** : монографія / О. В. Безпалько,
О. В. Касьянова [та ін.] ; наук. ред. Т. К. Окушко. — Кіровоград :
«Імекс-ЛТД». — 260 с.

300 пр.

ISBN 978-966-189-205-6

Видано державним коштом. Продаж заборонено.

У змісті монографії висвітлено історико-педагогічні аспекти розвитку дитячого руху в Україні і світі, теоретико-методичні аспекти формування світоглядної позиції підлітків у дитячих об'єднаннях, практичний досвід діяльності всеукраїнських дитячих громадських організацій.

Представлено результати науково-дослідної роботи лабораторії дитячих об'єднань Інституту проблем виховання «Дитяче об'єднання як чинник формування світоглядної позиції особистості» (2010-2012 рр.).

Для науковців, аспірантів і студентів педагогічних вишів, педагогів та координаторів дитячих громадських об'єднань, які здійснюють безпосередню соціально-педагогічну діяльність з дітьми та молоддю.

ББК 74.200

ISBN 978-966-189-205-6

© Інститут проблем виховання
НАПН України, 2013

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
Розділ 1. Дитячі об'єднання як суб'єкти соціального виховання	7
1.1. Феномен дитячого руху: від витоків – до сьогодення	7
1.1.1. Дитячий рух як соціокультурний феномен	20
1.1.2. Всеукраїнські дитячі громадські організації України: реалії сьогодення	28
1.1.3. Розвиток дитячого руху у світі	79
1.2. Особливості організації виховної роботи в дитячих об'єднаннях	123
1.2.1. Діяльність дитячих об'єднань у науковій літературі	128
Розділ 2. Дитяче об'єднання як чинник формування світоглядної позиції особистості	133
2.1. Теоретичні засади формування світоглядної позиції особистості	133
2.1.1. Картина світу як система уявлень про світ	134
2.1.2. Світогляд та світоглядна позиція особистості	143
2.2. Особливості формування світоглядної позиції у підлітковому віці	153
2.3. Розгортання процесу експериментального дослідження	161
2.3.1. Моделювання процесу формування світоглядної позиції підлітків	167
Розділ 3. Змістово-технологічне забезпечення процесу формування світоглядної позиції особистості	176
3.1. Морально-етичні засади формування світоглядної позиції особистості	176
3.1.1. Методи гуманістичного виховання членів дитячих громадських об'єднань	182
3.1.2. Функції дитячих громадських об'єднань у формуванні світоглядної позиції зростаючої особистості	183
3.1.3. Психолого-педагогічні умови виховання гуманістичної світоглядної позиції	184
3.2. Специфіка виховання почуття власної гідності у підлітків у дитячому об'єднанні	185
3.3. Формування екологічного світогляду підлітків як складова становлення збалансованого розвитку держави	206

Розділ 4. Використання потенціалу дитячих об'єднань у формуванні світоглядної позиції підлітків	217
4.1. Розвиток соціальної активності особистості у дитячому об'єднанні	217
4.2. Залучення дітей до ухвалення рішень у дитячому об'єднанні	223
4.3. Моніторинг та оцінка виховного процесу	244
4.4. Аналіз результатів наукового дослідження	250
ВИСНОВКИ	256
Інформація про авторів	259

ПЕРЕДМОВА

Розбудова демократії передбачає залучення юних громадян до участі в житті суспільства і своєї країни загалом. Дитячий рух, який є невід'ємною складовою суспільного руху, відображає активну позицію підрастаючого покоління у житті держави через діяльність різноманітних самодіяльних дитячих та підліткових об'єднань. Визначну роль у цьому відіграють дитячі громадські організації та об'єднання як соціальні інституції, в яких молодь навчається налагоджувати колективні стосунки, має можливість виявляти ініціативність та активність у соціально значущих справах.

Дитяче громадське об'єднання – простір засвоєння досвіду соціальних відносин, який дає кожній дитині змогу усвідомити себе, розкрити свої потенційні можливості у самореалізації та досягненні нових соціальних ролей, якнайповніше сприяє їхній інтеграції у доросле життя. У дитячих об'єднаннях діти беруть участь у реальних справах, розширюють сферу безпосереднього позитивного соціального досвіду і спілкування, задовольняють потребу прийняття рішень у власних інтересах. У цій сфері реалізуються особистісно-партнерські рівноправні відносини дитини і дорослого, змінюється статус дорослого в організації (лідера, організатора, координатора, виховника), їхня спільна творчість підпорядкована насамперед інтересам дитини, активізується соціальна діяльність.

Сьогодні дитячий рух в Україні представлений різноманітними дитячими самодіяльними формуваннями, організованими за підтримки дорослих для задоволення інтересів і потреб дітей у різнобічній діяльності та спілкуванні.

Ця монографія є колективним доробком наукового колективу лабораторії дитячих об'єднань Інституту проблем виховання НАПН України, який протягом 2010-2012 рр. здійснював дослідження проблеми «Дитяче об'єднання як чинник формування світоглядної позиції особистості».

У виданні розглянуто історико-педагогічні аспекти розвитку дитячого руху в Україні і світі, теоретико-методичні аспекти формування світоглядної позиції підлітків у дитячих об'єднаннях, розкрито логіку дослідження та узагальнено його результати, а також представлено практичний досвід діяльності всеукраїнських дитячих громадських організацій та закордонні напрацювання.

У процесі науково-практичної діяльності науковці лабораторії досліджували процеси, які відбуваються у дитячому русі в Україні. Випереджальний характер науки в Україні характеризується визначенням проблемних питань і можливих шляхів їх вирішення, удосконаленням науково-методичного забезпечення діяльності дитячих об'єднань, розробленням концептуальних засад розвитку дитячого руху, об'єднанням зусиль науки і практики, органів державної влади у підтримці дитячих об'єднань як соціальних інституцій виховання, реалізації державної грантової підтримки проектів дитячих громадських організацій, участю у

розробленні державних програм і підзаконних актів тощо. Саме ці питання перебувають у площині наукових пошуків співробітників лабораторії.

Зрозуміло, що в межах одного дослідження неможливо вирішити всі проблеми означеної тематики, тому ми запрошуємо небайдужих дорослих до співпраці щодо розвитку дитячого руху в Україні, підтримки різноманітних дитячих об'єднань у їхній соціально значущій діяльності на шляху до демократичного суспільства.

Дослідження соціальної практики різних дитячих громадських організацій дає змогу зробити висновок, що сьогодні потребують як науково-педагогічного осмислення, так і практичного вирішення проблеми вдосконалення нормативно-правової бази функціонування дитячих об'єднань в Україні, вирішення яких забезпечило б комплекс умов для їхнього розвитку на всіх рівнях і підтримку їхньої діяльності. Сьогодні прослаблення тенденція до послаблення ролі дитячого об'єднання як унікального дитячого середовища, побудованого на принципах самоорганізації та самоуправління, цілі та зміст його діяльності часто не пов'язані з реальним життям, що оточує дітей. Вимагає якісного удосконалення науково-методичне забезпечення діяльності дитячих об'єднань, системи підготовки і перепідготовки кадрів, які працюють з дітьми. Потребують подальшого осмислення питання цілепокладання, розвитку дитячого самоуправління, соціальної активності та ініціативності дітей.

Монографію підготував авторський колектив у складі: д-р пед. наук О. В. Безпалько (§ 4.1; 4.3); канд. пед. наук О. В. Касьянова (матеріали до § 1.1.3, 4.4.); канд. пед. наук О. С. Коршунова (§ 1.1.3); д-р іст. наук В. А. Кудінов (§ 1.1.3); канд. пед. наук Т. К. Окушко (передмова, §§ 1.1; 1.2; 2.1; 2.3; 4.4; висновки); А. О. Негрієнко (матеріали до § 1.1; 1.4); О. В. Пашенко (§ 3.3, матеріали до § 1.2, 1.4); доктор пед. наук Ж. В. Петрочко (§ 4.2); канд. пед. наук Н. В. Чиренко (§ 1.2; 2.2; 3.2); канд. пед. наук К. І. Чорна (§ 3.1); канд. пед. наук Л. В. Шелестова (підрозділ 2.1.2).

Авторський колектив висловлює подяку керівникам всеукраїнських дитячих громадських організацій Т. В. Гончаровій, О. В. Пашенко, Я. В. Колобовій, Д. С. Колеснику, А. О. Негрієнко, Б. І. Скрєбцову, Г. В. Мальчину, О. В. Ромашко, Ю. В. Москаленку за участь у підготовці видання.

Матеріали цієї монографії можуть бути корисними усім, хто бере безпосередню участь у дитячому русі, а також усім, хто зацікавлений та готовий надавати підтримку самодіяльним дитячим об'єднанням: працівникам органів державної влади, керівникам освітніх установ, батькам, представникам бізнесових кіл, студентам педагогічних спеціальностей.

РОЗДІЛ 1. ДИТЯЧІ ОБ'ЄДНАННЯ ЯК СУБ'ЄКТИ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

1.1. Феномен дитячого руху: від витоків — до сьогодення

Час появи перших об'єднань дітей, підлітків в Україні — кінець XIX — початок XX століття, коли на території колишньої Російської імперії (Наддніпрянська Україна входила до її складу) на зразок скаутських загонів Роберта Бейден-Поуела (започатковані в Англії у 1907 році) почали створюватися дитячі об'єднання. Тоді у суспільстві виникали розбіжності в оцінці практичного застосування системи скаутингу. Водночас розвивалися загони «потішних» («потешних» — рос.), якими опікувалося Військове міністерство. Їхня діяльність спрямовувалася на підготовку юнаків до військової служби, була частиною військового виховання молоді. У 1910 році рух «потішництва» активізувався при військових частинах і школах і був підтриманий російським імператором Миколою II. Але військова муштра і нескінченні марші без змістового виховного наповнення не задовольняли ані дітей, ані їхніх батьків. І цей рух як несподівано виник, так само раптово зник.

У 1909 р. в Росії вийшла книга Роберта Бейден-Поуела під назвою «Юний розвідник» («*Scouting for boys*» — англ.), а у 1910 р. почали створюватися загони юних розвідників (шукачів). Їхній діяльності на початку створення теж намагалися надати мілітаристського характеру, незважаючи на те, що виховна система скаутизму не мала жодних політичних цілей, а спрямовувалася насамперед на моральне виховання, формування позитивного характеру вихованців, їхнє фізичне загартування й інтелектуальний розвиток, виявлення активності та досягнення успіху, зокрема у шкільному навчанні та на додаткових заняттях поза школою.

Цей досвід швидко поширився, і скаутські загони діяли у майже 200 містах тодішньої Росії. У 1911 році у м. Львові (увійшов до складу України у 1939 році) створено першу скаутську організацію, яку було названо «ПЛАСТ». Її засновниками стали Олександр Тисовський, Петро Франко та Іван Чмола. Скаутські загони і патрулі почали виникати у різних містах України. Перший скаутський загін українських «юних розвідників» було створено восени 1915 року в м. Києві (керівник — О. Анохін).

Історичні факти свідчать про діяльність скаутських осередків у містах України: Бахмуті (найперші осередки), Білій Церкві, Дніпропетровську, Житомирі, Кам'янці-Подільському, Києві, Луганську, Одесі, Проскурові, Слов'янську, Сумах, Чернігові, містах Харківської губернії, на Полтавщині. Цей період характеризується також створенням польських скаутських осередків у Києві, а пізніше — в Одесі, Ковелі, Рівному, Умані, Бердичеві, Миколаєві та інших містах. Діяльність скаутів цього періоду пов'язана з іменами Ю. Гончаренка, В. Плюща, Є. Слабченка, І. Лоцького, М. Левицького, О. Яремченка та інших. На жаль, цей істо-

ричний період для скаутизму як форми дитячого руху і скаутингу як педагогічної системи й досі мало досліджено в українській науці.

Окрім скаутських загонів, на початку ХХ століття почали створюватися такі дитячі об'єднання, як сільгоспартілі, шкільні дитячі кооперативні об'єднання. В Україні на той час діяли об'єднання учнівської молоді середніх шкіл, зокрема «Осередок учнівської молоді середніх шкіл м. Києва», Спілка «Зірка» в Миколаєві, «Юнацькі спілки» в Катеринославі, Кролевіці, Сквирі, Павлограді та інших містах. У позашкільній роботі почали створюватися клуби для боротьби з неписьменністю, читальні, об'єднання клубного типу, зокрема в Києві активно діяв клуб для виховання громадських навичок у дітей.

Після Жовтневої революції 1917 року почали виникати дитячо-юнацькі об'єднання на підтримку нової влади, її політики в освіті. На початку 1918 року в різних містах України та Росії на підтримку політичних партій створюються загони юних комуністів (ЮКи) і загони юних спартаківців. Також 1918 рік знаменний змінами в дитячому скаутському русі, який новою владою було визнано як буржуазний. Почався період перетворення скаутів на організацію «ЮК-скаутів» — юних комуністів-скаутів. Форма і зміст нової організації були близькими скаутам, але дещо змінювалося, зокрема закони, девіз, форма. Також було запозичено програми з російського перекладу книжки Р. Бейден-Поуела, які теж зазнали змін. На той час це була самодіяльна організація на ґрунті радянських ідей, але з незалежним керівництвом.

У 1919 році було зроблено спробу політизації Всеросійської спілки юків, коли в дружини і штаби для політичної роботи направлялися політруки і політкомісари. Але це не змінило кризового стану організації, і в 1919 році Всеросійську спілку юків було розпущено. Протягом двох років робилися спроби відродження організації, але окремі осередки без підтримки влади і за відсутності можливості без застережень проводити діяльність у 1922 році припинили своє існування.

Ще після закінчення Першої світової війни, у 1918 році, в скаутських організаціях різних країн світу лунали ідеї міжнародного об'єднання. У 1920 році було створено Всесвітнє бюро бойскаутів і проведено перший зліт «Джамборі» — загальний збір. Ідеї скаутизму активно поширювалися у світі. Але на території колишньої Росії у 1920 році легальну діяльність скаутських осередків було майже повністю припинено. У деяких містах України ще до 1926 року скаутські загони намагалися діяти підпільно, але їхня діяльність жорстоко придушувалася. Багато керівників та лідерів скаутських осередків опинилося у таборах політв'язнів.

Навесні 1922 року в Москві, на Красній Пресні, створено перший піонерський загін, який був раніше скаутським і яким керував відомий скаут-майстер Михайло Стремьков. 19 травня 1922 року на II конфе-

ренції РКСМ було прийнято рішення про поширення досвіду перших піонерських загонів, які діяли в Москві, на всю країну.

Це стало започаткуванням єдиної дитячої піонерської організації як першої ланки у справі виховання юних комуністів. Комсомолу, як резерву партії, було доручено здійснювати її політичне й організаційне керівництво. Повсюди почали створюватися піонерські загони скаутського походження, які стали носити ім'я Спартака. Серед дитячих груп юних спартаківців України активними було визнано «Дитячий Інтернаціонал» в Києві, «Юний Спартак» у Харкові, Раду дитячих депутатів Катеринослава, дитячі загони і дружини юних комуністів м. Одеси під керівництвом О. Тарханова (справжнє ім'я — С. Разумов), відомого в ті часи скаут-майстра.

У 1922 році надруковано брошуру Н. К. Крупської «РКСМ і бойскаутизм», перше видання, а в 1923 році — друге видання. Метою брошури було, з одного боку, — підкреслити усі негативні сторони бойскаутизма, з другого — вказати на доцільність бойскаутських методів. Зрозуміло, бужуазна сутність скаутизму у комуністичній державі була відхилена, організаційна ж форма мала бути наповнена новим змістом комуністичного виховання молоді. Н. К. Крупська висувала думку про те, «...якщо цілі ворожі, то методи можуть виявитися вельми-вельми прийнятними і належним чином мають бути використані». Зокрема, йшлося про важливість вивчення вікових особливостей підлітків, визначення цілей та напрямів діяльності. Прийняття ж урочистої обіцянки кожним підлітком спрямуватиме їхню діяльність на служіння певним ідеалам. Також Н. К. Крупська наголошувала на важливості узгодження ідеалу та практичної поведінки (конкретних правил), що приймаються та мотивують особистість на досягнення цього ідеалу. Отже, як свідчить історія створення піонерської організації, багато чого у її діяльності було взято зі скаутської організації. Згодом Н. К. Крупською була обґрунтована теорія комуністичного виховання юних ленінців, визначено її зміст, форми і методи, розроблено положення про роботу вожакого у піонерських загонах.

Напередодні нового 1923 року у різних українських газетах було опубліковано звернення секретаря ЦК КСМУ т. Гуревича до всіх організацій КСМУ, в якому оголошено про проведення «Місячника допомоги дітям». У зверненні наголошувалося на тому, що з кожним роком дитяче питання набуватиме все більшого значення у справі пролетарського будівництва. Тому «...всім організаціям КСМУ пропонується підтримати «Місячник допомоги дітям», здійснюючи агітацію на користь дітей, шляхом безпосередньої участі у зборах дітей в ці дні для маніфестації під прапором «Юного Спартака» і привернення уваги до дітей пролетарсько-селянської громади. Місячник мав стати стимулом для активізації дитячого руху, зміцнення зв'язків КСМУ і його авторитету серед пролетарської маси дітей».

Нааявні архівні матеріали, зокрема виписка з протоколу засідання ЦК КСМУ від 03.11.1923 року, в якій повідомлено, що в дитячих організаціях України залишається назва «Юних спартаків». З цього часу організація визнається частиною організації юних піонерів (ЮП) ім. Спартака СРСР на Україні. У цих матеріалах затверджується Положення про дитячі комуністичні групи. Зокрема, у змінах до параграфів §1 зазначається про прийом в організацію дітей з 10 до 15 років; §2 — рекомендацію до вступу трьох груп: спартаків, комсомольців і комуністів; §3 — Урочисту обіцянку спартаки приносять, перебуваючи не менше двох місяців в організації.

23 листопада 1923 року засіданням бюро ЦК КСМУ створено Центральне бюро по дитячому руху в Україні, яке затверджується ЦК КПУ. До складу бюро увійшли тт. Диманштейн — голова, Ломакін, Мєнжинська, Смолянський — члени, Миронов — секретар. 5 грудня цього ж року Секретаріат ЦК КСМУ ухвалив постанову про першу нараду дитячих працівників, яка відбулася 1 січня 1924 року.

На першій Всеукраїнській нараді по дитячому руху в 1924 році було проаналізовано стан діяльності організацій юних піонерів. Встановлено, що зими 1923 року в Україні спостерігається велике зростання кількості дитячих організацій. Зокрема, об'єднання налічувало 50000 членів, за національним складом: 30% євреїв, 35% українців, 30% росіян, соціальний склад з'ясувати не вдалося. Дітей сільської місцевості рухом юних піонерів у всеукраїнському масштабі не було охоплено. Тільки у Чернігівській губернії на селі було створено 10 організацій. Зазначалося, що склад керівників організацій замалий і якісно слабкий, матеріальне забезпечення незадовільне, працівники голодують. У грудні 1924 року проведено першу нараду сільських осередків юнацьких та дитячих організацій.

Було здійснено принципове обґрунтування комуністичного дитячого руху (комдитруху). Зокрема, зазначалося, що «...за відсутності зрозуміло поставлених цілей комдитруху та принципової бази його працівники плуталися між трьома соснами — політизація — скаутинг — піонерство (як середнє між першими двома)». На нараді було встановлено, що вирішальним у розвитку дитини є вплив соціального середовища, а ускладненням — її вік (біологічні особливості). «...Виховувати дітей робочих, незаможних селян потрібно на матеріалі з навколишнього середовища, тим самим спростовуючи застосування у педагогіці закону біогенетичного розвитку (дитина проходить у своєму розвитку всі стадії розвитку людського суспільства). ...Застосування цього закону у нашій роботі значило б — будуй шалаші, давай матеріал до задоволення військових схильностей, або торгових і т. ін...тобто відривай дитину від навколишнього середовища, цим фактично займалися скаути у своїх організаціях і не зовсім позбулися ще піонери (зокрема Донбас з його грою у майбутнє суспільство — із земляними стільцями і їжею, приготованою

без вогню)» (подано за оригіналом). Ухвалено положення, що комдитрух є основою соціального виховання. Не можна оминати того факту, що робота дитячих груп ЮП визнавалася ширшою за роботу школи, дитячого будинку, клубу, яка у перспективі мала увійти як елементи діяльності організації ЮП.

Було оприлюднено зміст роботи організації ЮП, що ґрунтувався на трьох складових:

1. Колектив ЮП — приклад (виконання законів, звичаїв, пропагування їх у дитячому середовищі).
2. Колектив ЮП — організатор дитячого середовища (активна участь у дитячому самоуправлінні, організація життя дитячого середовища).
3. Колектив ЮП пов'язаний із життям (зв'язок з КСМ, підприємствами, суспільні роботи, свята) [ЦДАГОУ, фонд 1, опис 20, справа № 1711].

Зазначалося, що фізвиховання, ігри, видовища є необхідною важливою складовою. Зміст загалом будувався не тільки на розмові, а й на діях колективу, на створенні у ньому вражень своєї корисності (особливе значення мали свята). В основу організаційних форм було покладено єдину структуру — ланка, колектив, група (організація). Роботою колективів і груп могли керувати лише комсомольці (педагоги, які мали бажання, залучалися до практичної діяльності). Усією роботою керувало Губбюро та окружні дитбюро при комітетах КСМ під головуванням члена парткомітету. Було розроблено і введено в дію статут Юного Спартака, який згодом замінили положенням дитячих комгруп.

У 1923 році затверджено Організаційне положення дитячих комуністичних груп «Юного Спартака» в Україні. У ньому зазначалося, що дитячі організації керуються Бюро по дитруху, які знаходяться при комітетах КСМ і працюють за директивами партії. Усі колективи ЮС на території міста або міського району об'єднуються у групу, яка діє при відповідній місцевій організації КСМУ. Місцевий комітет КСМУ направляє свого постійного працівника — організатора. Для керівництва дитячим рухом були створені окружні (районні), губернські і центральне Бюро по дитруху. У завдання бюро входило керівництво та інструктаж керівників дитячих колективів, розроблення організаційних і методичних питань діяльності, організація кампаній, свят за участі дітей, розроблення довготривалих ігор у дитячому середовищі, скликання конференцій дітей, проведення різних нарад за участі керівників, педагогів і представників фабзавкомів. Було прийнято єдину термінологію про те, що всі дитячі комуністичні організації носять ім'я «Юних Спартаків» і є частиною дитячого комуністичного руху СРСР. Затверджено Урочисту обіцянку, привітання, вісім Законів «Юних Спартаків»:

1. Спартак відданий справі робітничого класу.

2. Спартак — молодший брат і помічник комсомольцеві й комуністу.
3. Спартак — товариш спартакам і робітничим дітям усього світу.
4. Спартак працелюбний і наполегливий.
5. Спартак сміливий, чесний і правдивий (його слово мов граніт).
6. Спартак здоровий, витривалий, ніколи не втрачає духу.
7. Спартак прагне до знань. Знання та уміння — сила у боротьбі робітничого класу.
8. Спартак свою справу робить швидко й акуратно [ЦДАГОУ, Фонд 1, опис 20, справа № 1711].

Як свідчать архівні матеріали, у цей час виникли глибокі розбіжності у питаннях організаційної побудови дитячих організацій в Україні з Москвою. Зокрема, йшлося про встановлення прийнятої в Україні лінії до Всесоюзного з'їзду РКСМ, усунення форм воєнізації та військової термінології, прийнятої в Москві. Назву «Юний Спартак» Москва погодилася виправити. На Всесоюзній нараді по дитячому руху, яка була проведена в червні 1923 року, були узгоджені всі розбіжності і проголошено перспективні шляхи розвитку дитячого руху загалом.

Архівні матеріали цього періоду засвідчують і те, що узгоджені розбіжності і тісний зв'язок з Москвою згодом позитивно відбилися на українському дитячому русі. Було розроблено і прийнято форми роботи в літній період, зокрема у сфері фізвиховання, відпочинку й екскурсійної роботи з дітьми.

Улітку 1923 року виникли розбіжності із Соцвосом (відділ соціального виховання) стосовно керівництва дитячим рухом, ролі учительства, характеру руху та його змістового наповнення. У 1923 році започатковано курси для нових працівників у дитячому русі (Подолія, Полтава, Харків) на виконання завдання підготовки кадрів працівників, оскільки передбачалося чисельне зростання дитячих об'єднань в Україні. 15 січня 1923 року відбулося відкриття першого будинку підлітків у Харкові. У 1923 році в Харкові було створено Всеукраїнське товариство «Сприяння «Юному Спартаку»».

Архівні матеріали цього часу також свідчать про те, що у 1923 році окреслився курс на створення єдиного дитячого руху в СРСР. Зокрема, підтвердженням цього є виписки з рішень бюро КСМУ губернії України про об'єднання організацій «Юного Спартака» з юними піонерами СРСР. Так, у архівних матеріалах є резолюція Пленуму Донецького губкому КП(б)У з питання про дитячий рух в Донбасі (1924 р.). «...Організація «Юного Спартака» налічує 6000 дітей. Пленум вважає в основному ліквідованими деякі вади, що мали місце при організації дитячого руху в Донбасі, зокрема: копіювання дитячими організаціями партії та КСМ, «портфелізм» у активних працівників «ЮС», антагонізм до піонерів і склочництво. Безсумнівними успіхами організації є укріплення організації, успішне регулювання та зростання груп «ЮС», проведення

табору-комуни, фізрозвитку, довготривалої політичної гри, значні результати у реалізації червоної романтики, романтики сьогоdnішнього життя і боротьби робочого класу. Пленум підтверджує лінію Бюро, що взяло курс на злиття дитруху Донбасу з СРСР. Пленум ставить перед ЦК КП(б)У питання про проведення повного злиття дитячого руху України з дитячим рухом СРСР, вважаючи, що різні організаційні форми на Україні і по СРСР вносять розкладницький елемент, руйнуючий роботу груп» [ЦДАГОУ, Фонд 1, опис 20, справа № 1711].

Цей історичний період характеризувався тим, що існували й інші організаційні форми дитячих об'єднань, зокрема залишки скаутських організацій, учнівські організації у школах, юсекції при клубах робітничої молоді тощо, діяльність яких піддавалася критиці. Саме тому на жовтневому пленумі ЦК ЛКСМУ у 1924 році Бюро ЦК було доручено посилити керівництво дитячим рухом, звернувши особливу увагу на підсилення комсомольського ядра і кадрів керівників, урегулювати питання про єдині оргформи дитячих організацій [ЦДАГОУ, фонд 1, опис 20, справа № 1830].

Керівництво нової організації, яке не було пов'язане зі скаутами, намагалось якнайшвидше змінити організаційні форми, методи, структуру, щоб менше бути схожими на скаутів. Було прийнято організаційне положення дитячих комуністичних груп «Юні піонери імені Спартака». Зазначалося, що всією роботою по дитячому руху керують місцеві комітети РКСМ, органи РКП(б), профспілки й органи Наркомпросу, як зацікавлені організації, беруть участь і допомагають в цій роботі, не створюючи на своїй базі окремих організацій, окрім юних піонерів. Було розроблено нові організаційні форми: загін — як основа дитячого руху, створюється при фабриці, заводі, клубі, дитячому будинку і об'єднує 50 дітей. Загін для кращого відбору дітей за принципами дружби, віку, спільної роботи поділяється на ланки по 8-10 осіб. Очолює загін вожатий, якого призначає РКСМ. Визначається єдина термінологія — усі дитячі комуністичні організації СРСР носять ім'я «Юні піонери імені Спартака» і є частиною дитячого комуністичного руху СРСР. Уведено форму окремо для хлопчиків і дівчаток. Розроблено єдиний значок, галстук у вигляді червоної косинки, ланка має прапорець трикутної форми, загін — квадратний прапор із піонерським значком, девізом і лозунгом. Значок: на червоному прапорці серп і молот, всередині серпа палаюче вогнище на п'яти дровках. Девіз: «Будь готовий!» — відповідь: «Завжди готовий!». Основний лозунг: «Зміна зміні йде!». Прийнято Урочисту обіцянку: Буду вірно служити справі робітничого класу, буду чесно виконувати Закони юних піонерів. Було встановлено сім Законів та 13 звичаїв юних спартаківців.

У липні 1924 року на VI Всесоюзному з'їзді комсомолу ухвалено рішення про перейменування піонерських загонів імені Спартака на загони імені В. І. Леніна. Це стало завершенням створення єдиної в Росії ди-

тячої організації — Всесоюзної піонерської організації імені В. І. Леніна. Нова піонерська організація була визнана єдиною, мала свою структуру, закони, форму, значок, салют, інші піонерські атрибути тощо. Передбачалися заходи щодо керівництва, організації діяльності загонів, формування їхнього різностатевого складу, назви тощо.

В Україні ЦК ЛКСМУ затверджено Інструкцію з проведення нових оргформ згідно з постановою VI з'їзду РЛКСМ, яка передбачала реорганізацію існуючих форм комуністичних дитячих організацій. В Інструкції зазначалося, що реорганізація повинна бути проведена твердо і рішуче, на основі двох основних умов: 1) Реорганізація не повинна розумітися як кампанійська робота, як механічна заміна форм, вона має пройти як внутрішня робота щодо об'єднання українського дитячого руху з Всесоюзним, тому її має супроводжувати велика роз'яснювальна робота серед ЮП; 2) Проведення реорганізації має бути підготовлено серед керівників ЮП. Сутність реорганізації полягала в тому, що: організації припиняли існування при школах соцвиховання (соцвиху), їх групування передбачалося на базі фабрик, заводів, підприємств, робітничих клубів, з охопленням дітей робітників і службовців певного підприємства або установи. У сільській місцевості, за відсутності таких, — у закладах соцвиху і при сільських будинках. Ставилося завдання виведення загонів піонерів зі школи, розподілу дітей по загонах на основі територіального принципу і дружби. Замість загонів піонерів необхідно створити у школі «форпост» — роз'яснюючи його значення дітям. «...Терміново потребує введення нової термінології піонер ім. В. І. Леніна, вожатий загону, ланки, бюро ЮП, чітке засвоєння нових законів та звичаїв». Було визначено термін проведення реорганізації — до 1 листопада 1924 року. На 01.12.1924 року піонерська організація України налічувала 200470 дітей, 4071 загонів. На 01.04.1925 рік 303 тис. дітей, 30% із них — дівчат, за віком переважали 11-13-річні підлітки [ЦДАГОУ, фонд 1, опис 20, справа № 1830].

У 1924 році з метою проведення організаційної роботи в піонерській організації ухвалено Постанову про роботу Форпосту у школах. Форпост об'єднував дітей однієї школи, незалежно від того, в яких загонах вони перебувають. Через організацію роботи форпостів передбачалося поступово перейти до узгодження питань щодо поєднання роботи загонів ЮП зі школою.

Завдання форпостів у школах:

- зв'язок школи з життям (проведення свят, суспільно-корисна робота);
- організація дитячого середовища через дитяче самоврядування;
- допомога радянській владі у реорганізації і вдосконаленні роботи школи.

Діяльність форпостів узгоджувалася з педагогічними радами школи. Через визначених груповно-важених форпости мали організувати самодіяльність школярів, активно заохочуючи їх до роботи.

Було визначено три складові, які повинні вирізняти піонера у середовищі дітей:

- юний піонер — організатор дитячої активності, бере активну участь у шкільному житті, у житті кожної групи. Піонер організовує і заохочує до роботи у шкільному самоврядуванні школярів;
- юний піонер — поєднувальна ланка із суспільно-політичним життям, організовує разом із педрадою революційні свята у школі, залучаючи школу до участі у кампаніях, які проводяться державними органами, зокрема допомоги дітям, ОАВУК, Доброхім тощо;
- юний піонер — приклад у навчанні. Юний піонер — акуратний і відповідальний у всій роботі.

Неузгодженість роботи піонерської організації і школи, паралелізм, «двоцентризм» впливу характеризували цю співпрацю і надалі [ЦДАГОУ, фонд 1, опис 20, справа № 1830].

У 1926 році XIV з'їзд КП(б)У висунув перед комсомолом два завдання щодо керівництва піонерської організації: 1) боротьба против ухилів, що полягали у «барабаноманії», з одного боку, і «голом політицизмі», з другого; 2) подолання ненормальностей, що спостерігаються у взаєминах зі школою (*подано за оригіналом* [ЦДАГОУ, фонд 1, опис 20, справа 2244]).

Ці завдання було обговорено на VI з'їзді ЛКСМУ. Перший розділ ухваленої з'їздом Резолюції визначав напрями роботи піонерської організації, зокрема посилення політичного життя в ДКО, підвищення дитячої самодіяльності, побудови роботи ЮП на основі їхньої участі у суспільно-політичному житті дорослих, систематичної роботи із відрижками скаутизму, захоплення грою, довільною регламентацією дитячої поведінки, романтикою, символікою. Практична частина резолюції з'їзду висувала ряд вимог, зокрема участі дітей у суспільному житті, викорінення «словесності», врахування інтересів дітей тощо; мета виховної роботи полягала у вихованні із піонера людини культурної і суспільно-активної (Резолюція VI з'їзду ЛКСМУ, п.17).

У цей час тривала діяльність осередків скаутських загонів, зокрема дитячих організацій скаутів-вовчат, які активно діяли в Одеській, Херсонській, Харківській губерніях, чинився спротив діяльності піонерської організації. Не все, що відбувалося в ній, позитивно сприймалося усіма без винятку, вона не виправдовувала очікувань певного числа дітей, молоді та дорослих громадян. У 1927 році в Харкові було створено організацію юних марксистів, маніфест та організаційні положення якої розповсюджувалися серед піонерів [ЦДАГОУ, Фонд 1, опис 20, справа 2478, С. 105]. Зрозуміло, що, взявши курс на створення єдиної дитячої комуністичної організації, влада своїми директивами і практичними діями заборонила діяльність інших організацій, змушувала до її припинення.

На 01.07.1928 р. дитяча організація юних піонерів ім. В. І. Леніна налічувала 1727615 осіб, жовтенят — 294109 осіб [3].

Під впливом розгортання діяльності піонерської організації юних спартаківців у СРСР було розпочато створення дитячих організацій в Європі і світі. До 1929 року проведено три міжнародні конференції керівників комуністичного дитячого руху: 1922 р. (Берлін), 1925 р. (Москва), 1927 р. (Берлін) [3].

Зокрема, архівні дані свідчать, що у 1927 році на з'їзді соціал-демократичної партії Чехословаччини було представлено доповідь про виховання соціал-демократичної зміни. На той час дитячий рух юної зміни соціал-демократів цієї країни налічував 200 груп дітей з охопленням 5500 дітей. У 84 групах організації «Друзі дітей» Чехословаччини перебувало 6000 дітей.

Було створено організацію юних спартаків Берліна, піонерів Китаю, які на початку свого виникнення діяли нелегально. Так, піонерський рух у провінції Хубей виник наприкінці 1926 року, налічував всього 4000 дітей, а в березні 1927 року чисельний склад піонерського руху Китаю сягнув уже 40000 дітей. У робітничих піонер-організаціях Китаю перебувало 4506 членів, у тому числі 2000 дівчат. Шкільні піонерські організації налічували 7000 дітей, у тому числі 200 дівчат.

Триває розвиток скаутського руху у Великобританії як піонера скаутингу. Поблизу Оксфорда 15 травня 1927 року сером Артуром Евансом побудовано і відкрито першу школу для вожатих — бой-скаутів, яку було подаровано скаутам Великобританії для їх об'єднання і здійснення діяльності.

У 1929 році піонерський рух існував у 25 країнах світу. В Італії, Югославії, Болгарії, Естонії, Латвії дитячий рух було розгромлено, австрійський уряд увів жорсткі санкції на діяльність будь-яких дитячих зібрань у Відні.

Під впливом соціалістичного західноєвропейського і національного громадських рухів у той період історії почали також створюватися різноманітні молодіжні формування, спрямовані на підтримку різних політичних партій. Найактивнішими серед них були Юнацька Соціалістична Спілка (ЮСС), Комуністична Юнацька Спілка (КЮС), Українська Комуністична Робітнича Юнацька Спілка (УКРЮС), до складу яких входили і діти. На Західній Україні під впливом західноєвропейських соціал-демократичних рухів були створені й активно діяли громадські організації «Січ», «Сокіл-Батько» (1923-1925 рр.) у Львові, ПЛАСТ, Спілка української націоналістичної молоді (СУНМ).

З 1922 року почали створюватися українські громадські організації молодіжного руху за кордоном. Зокрема, Українське руханкове товариство «Січ» при Українській господарській академії в Подєбрадах (Чехословацька республіка 1926-1928 рр.), Союз українського сокілства за кордоном (ЧСР) у 1925-1940 рр.

Було створено ряд скаутських організацій ПЛАСТУ, зокрема Союз пластунів — емігрантів в ЧСР (1922-1938 рр.), гурток старших пластунок «Українка» у Празі (1932-1939 рр.), Союз пластунів Підкарпатської Русі в ЧСР (1923-1936 рр.). У 1924-1929 рр. активно діяли осередки пластунських організацій в Ужгороді, Ясені, Мукачевому, Рахові, Сваляві, Тячеві [ЦДАГОУ, фонд 1, опис 20, справа № 1830].

З 1932 року за відповідними рішеннями влади (ЦК ВКП(б) і Колегії Наркомпросу) піонерські загони почали формуватися у школах, отже, було подолано той «двоцентризм» впливу, про який ми вже зазначали. Структура організації передбачала створення піонерських дружин на базі шкіл, а дружини склалися із загонів (кожен клас був первинним осередком піонерії в школі), учні початкових класів формувалися у жовтенятські групи, в яких запроваджувалося шефство піонерів і підготовка до вступу в піонерську організацію. У шкільній спільноті здійснювалося комуністичне виховання майбутніх громадян країни, яке передбачало наступність поколінь — жовтенят — піонерів — комсомольців. Тісно пов'язана зі шкільною системою, піонерська організація із самодіяльною стала державно-громадською.

Піонерський період дитячого руху в Україні (20-ті роки ХХ ст. — для Радянської України, кінець 30-х років — на Західній Україні) тривав більше ніж 60 років. Піонерська історія була наповнена славетними подіями і справами. У лавах Всесоюзної піонерської організації, в яку входило 15 союзних республік, у тому числі й Україна, виховувалося не одне покоління. Багато цікавих справ було у піонерів, діяльність спрямовувалася на розвиток соціальної активності дітей, їхньої участі у колективній суспільній праці через різні акції і піонерські операції. Зокрема, сприяння та участь піонерської організації у боротьбі з неписьменністю населення та безпритульністю дітей, у роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.) піонери разом із дорослими брали участь у боротьбі з фашизмом, потім допомагали у відбудові країни після війни, поширення набував тимурівський рух.

Було розроблено методологію піонерської організації, багато уваги приділялося підготовці кадрів — старших піонерських вожатих для організації роботи піонерських дружин на базі загальноосвітніх шкіл, підготовці дитячого активу. Державна влада дбайливо ставилася до підростаючого покоління. Піонерська організація протягом всього часу існування діяла в інтересах держави, суспільства і завжди мала вагому державно-політичну підтримку. Водночас Радянською державою, правлячою Комуністичною партією, комсомолом як безпосереднім керівником піонерської організації повсякчас висувалися завдання щодо змісту її діяльності.

З 1934 року по всій країні почали будуватися Будинки і Палаці піонерів і жовтенят, станції юних техніків і натуралістів, дитячі залізниці, парки, стадіони, бібліотеки як заклади позашкільної роботи. Будинки і

Палаци піонерів здійснювали організаційно-методичну роботу з піонерським та комсомольським активами, старшими піонерськими вожатами, їхня діяльність координувалась місцевими комітетами комсомолу.

Для відпочинку дітей та навчання піонерського активу було побудовано табори «Артек» (1925 р.), «Молода гвардія» (1956 р.), «Орлятко» (1958 р.), «Зубрьонок» (1967 р.), «Океан» (1983 р.).

Піонерська організація мала свій друкований орган «Піонерську правду» (виходила з 1925 року), ілюстрований дитячий журнал «Піонер» (почав виходити з березня 1924 року). Мали свої газети і журнали республіканські піонерські організації, зокрема друкованими органами піонерії України були дві газети ЦК ЛКСМУ та республіканської ради ВПО ім. В. Леніна «Юний ленинець» (щотижнева газета для піонерів і школярів, видавалася російською мовою, виходила з 1922 року, спочатку як «Юний спартак» у Харкові, «Юний піонер» у Києві, з 1944 року під назвою «Юний ленинець») і «Зірка» (виходила українською мовою з лютого 1925 року, спочатку мала назву «Юний ленинець», «На зміну»; з 1943 року виходила під назвою «Зірка»); журнал «Піонерія». З ініціативи редакцій піонерських видань проводилися конкурси, спортивні змагання «Шкіряний м'яч», «Золота шайба», спортивна гра «Зірниця», друкувалися орієнтовні програми діяльності та досвід кращих організацій. Для організаторів піонерської роботи виходив методичний журнал «Вожатий» (1924-1990 рр.).

За різних часів було розроблено програми діяльності піонерської організації: у 60-х роках «Піонерські ступені», «Загони — супутники семирічки» (1959-1962 рр.), у 70-80 рр. — «Марші піонерських загонів» (1970-1987 рр.), які передбачали комплекс справ, акцій і операцій, до яких мали залучатися всі піонерські дружини і загони.

Організація була масовою для дітей 10-15 років, які згодом вступали до комсомолу, на зміну юним піонерам підросли жовтєнята (учні 1-3 класів школи), для яких було також передбачено різні програми діяльності, зокрема «Жовтєнята по країні Жовтня», «До країни Піонерії». У 60-80-х рр. ХХ ст. у різних педагогічних вишах СРСР створюються факультети для підготовки старших піонерських вожатих і методистів піонерської роботи.

80-ті роки ХХ століття для СРСР стали кризовими в ідеології, політиці, економіці. Плуралізм думок та концепцій спричинив множинність громадських і суспільних рухів. Кризовими ці роки були і для піонерської організації. Було скасовано програми Маршу, розширено віковий діапазон (дорослі могли ставати членами організації), розроблялися варіативні програми діяльності. Але «заорганізованість» більшості піонерських дружин і загонів, підміна форм виховної роботи школи у діяльності піонерської організації, пасивність більшості активу, лідерів і вожатих, надмірна кількість обов'язкових акцій і операцій спричиня-

ли зниження самостійності та самоуправління. Організація поступово втрачала свій самодіяльний характер і колишню привабливість, їй бракувало рушійних сил для розвитку.

Політична перебудова другої половини 1980-х років в СРСР позначилися і на діяльності піонерської організації, зокрема призвела до реорганізації єдиного формування, почали з'являтися дитячі об'єднання нового формату. Кінець 1980-х років започаткував несміливі кроки дорослих і дітей у різних містах СРСР (Москва, Дніпропетровськ, Тирасполь, Алма-Ата, Київ, Львів) щодо відродження загонів скаутського типу. Розпад СРСР і початок державотворення країн, які входили до складу СРСР, призвів до остаточного згорання роботи піонерської організації. Восени на X зльоті піонерів Всесоюзу піонерську організацію ім. В. І. Леніна було перетворено на Спільку піонерських організацій СРСР (Федерацію дитячих організацій), а 21 листопада 1990 року на XI зльоті піонерів України було створено Спільку піонерських організацій України (СПОУ), яка визнавала себе правонаступницею піонерської організації ім. В. І. Леніна.

Отже, історія піонерії продемонструвала насамперед досвід масового залучення дітей до суспільно корисних справ суспільства і держави, сприяла набуттю дітьми досвіду організаторської діяльності, досягненню успіхів у навчанні та розвитку їхніх особистісних якостей. Водночас її масовість не забезпечувала реалізації інтересів і потреб окремої дитини, а це обмежувало її свободу вибору; самоуправління і самодіяльність дітей більшою мірою скеровувалися дорослими, а велика кількість обов'язкових, часто формалізованих, заходів обмежувала розвиток дитячої ініціативності.

Із проголошенням Верховною Радою України Акту про незалежність і всенародного референдуму 1 грудня 1991 року як народовиявлення почався період становлення та організаційної розбудови нових дитячих організацій та об'єднань. Новітній період розвитку пострадянських країн, відхід від жорсткого громадсько-державного контролю за діяльністю організацій певною мірою зумовили появу нових соціальних рухів, осторонь від яких не міг залишатися такий соціокультурний феномен, як дитячий рух.

Початок 1990-х років в Україні ознаменувався започаткуванням різноманітних самодіяльних дитячих об'єднань. Розвиткові дитячого руху в Україні сприяло ухвалення Законів «Про об'єднання громадян» (1992 р.), «Про молодіжні та дитячі громадські організації» (1998 р.), якими визначаються сутність функціонування дитячих громадських організацій. Суттєві доповнення до цих законів були внесені у 2006, 2010 рр.

1.1.1. Дитячий рух як соціокультурний феномен

У культурно-історичному розвитку людства спрямованість діяльності дитячих соціальних спільнот безпосередньо визначалася суспільними умовами, а отже, завжди мала соціально-педагогічний, виховний характер. У цьому сенсі дитяче громадське об'єднання ми розглядаємо як суспільне формування, соціокультурний феномен, інституцію соціального виховання.

Одним із соціальних інститутів, в якому підлітки набувають досвіду гідної поведінки, є дитячі об'єднання. Їхня діяльність регулюється Конституцією України, Законами України «Про позашкільну освіту», «Про об'єднання громадян», «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», Національною програмою виховання дітей та учнівської молоді в Україні. Вільні від жорсткої регламентації й обов'язковості, дитячі організації та об'єднання створюють широкі можливості для особистісного зростання дитини, формуючи у неї моральні цінності, загартовуючи характер, навчаючи демократії, розвиваючи творче ставлення до життя.

Учені розглядають дитинство як складний, самостійний організм з наявним у ньому різноманітним світом суб'єкт-суб'єктних взаємин. Розвиток дитячого руху як соціально-педагогічного феномена закономірно пов'язаний із розвитком людського суспільства, зокрема існуванням підсистем різного рівня — світу дорослих і світу дітей. Ряд наукових досліджень, здійснених вітчизняними і російськими дослідниками, присвячено проблемі соціально-педагогічного феномена дитячого руху, діяльності дитячих об'єднань і організацій (Л. Алієва, О. Боровець, О. Волохов, Ю. Жданович, Р. Литвак, О. Касьянова, А. Кірпічник, Д. Лебедев, О. Лісовець, Е. Мальцева, Р. Охрімчук, О. Панагушина, Ю. Поліщук, Ж. Петрочко, К. Радіна, Л. Романовська, О. Сорочинська, Т. Трухачова, Т. Ромм, С. Чернета, Л. Швецова та інші).

Дитяче об'єднання є добровільним, суспільним формуванням дітей, певною соціальною структурою (організацією), що реалізує невід'ємне право людини на свободу об'єднання, закріплене Загальною декларацією прав людини, Конвенцією ООН про права дитини і гарантоване Конституцією та законодавством України. Об'єднанням громадян є добровільне громадське формування, створене на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод (стаття 1 Закону України «Про об'єднання громадян»). Держава сприяє розвитку політичної та громадської активності, творчої ініціативи громадян і створює рівні умови для діяльності таких об'єднань. Об'єднання громадян, незалежно від назви (рух, конгрес, асоціація, фонд, спілка тощо), відповідно до цього Закону, визнається політичною партією або громадською організацією.

Дитячі громадські організації становлять собою вищий рівень організаційно-інституційної ієрархії, мають юридично визначений статус,

структуру, тип завдань, мету та програму діяльності, права й обов'язки членів, що закріплені у статуті. Їх легалізація (офіційне визнання) здійснюється шляхом реєстрації або повідомлення про заснування. При офіційній реєстрації дитяча громадська організація або об'єднання набувають статусу юридичної особи. Поряд із тим існують різновиди інших дитячих громадських об'єднань: рухи, асоціації, спілки, об'єднання за інтересами тощо, діяльність яких здійснюється без реєстрації і права яких як юридичних осіб не набувають чинності. Всі дитячі громадські організації провадять свою діяльність відповідно до законодавства України, зокрема Законів «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про об'єднання громадян». За даними державної служби статистики України за 2011 рік, дитячі громадські організації становили 2,2% відповідно до усіх діючих в Україні громадських організацій [9, с. 8] (рис. 1.1).

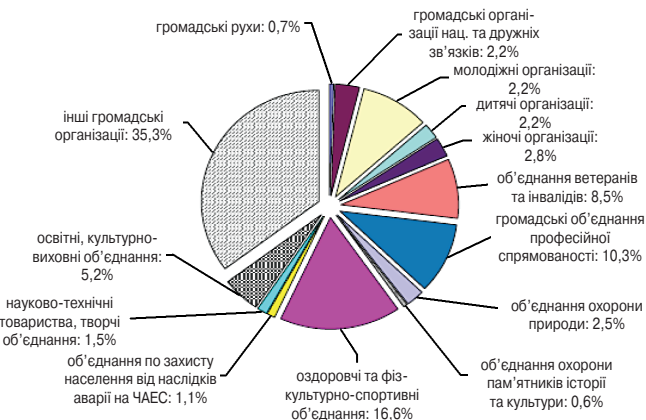

Рис. 1.1. Громадські організації за спрямуванням та видами діяльності у 2011 р., у % до загальної кількості (zareєстрованого центрального та місцевими реєструючими органами¹)

Сьогодні в Україні офіційно зареєстровано 1832 дитячі громадські організації, серед яких: чотири міжнародні, 23 всеукраїнські дитячі організації, 1471 організація обласного та місцевого рівнів, 361 осередок всеукраїнських дитячих громадських організацій [9, с. 24].

Незважаючи на існуючу в науці полісемію щодо понять «дитяче громадське об'єднання», «дитяче об'єднання», «дитячий рух», «дитяча організація», спробуємо синтезувати різні тлумачення і зробити певні узагальнення для більшого розуміння їхньої сутності. Хоча терміни взаємопроникні, між ними існують і певні відмінності. Узагальнюючи, зазначимо, що всі вони є частиною соціальної системи, специфічною формою соціальної спільності – простору реалізації суб'єктних праг-

¹ Враховуючи місцеві осередки усіх рівнів.

нень дітей, які відображають схожість їхніх інтересів, потреб, поглядів і способів досягнення мети.

Дитячий рух (соціальне явище, складова соціального руху, що становить собою спільну діяльність дітей і дорослих, які об'єдналися для реалізації суспільно значущих цілей, накопичення соціального досвіду, формування системи цінностей, самореалізації, самовизначення і соціалізації особистості) — 1 — це система, основними елементами якої виступають люди — діти і дорослі, які добровільно об'єдналися в організації, асоціації, спілки або інші види формувань (або співтовариств) для досягнення певних цілей і перебувають у певних зв'язках і відносинах один з одним; 2 — соціально-історичне явище, певний стан інституційної організованості дітей і дорослих, представлений у різноманітній типології добровільних співтовариств, об'єднань, організацій, спілок тощо (Л. Алієва); 3 — у широкому сенсі — це діяльність різноманітних об'єднань, організацій, спілок, рухів, спрямована на реалізацію певних цілей, потреб, зміни самих себе, свого ставлення до суспільства і держави, свого статусу (Т. Трухачова).

Дитячі громадські об'єднання — 1. громадське формування, в якому самостійно або разом із дорослими добровільно об'єднуються неповнолітні громадяни для спільної діяльності, яка задовольняє їхні соціальні потреби й інтереси (О. Титова); 2. особливе соціально-педагогічне формування дітей і дорослих, об'єднаних на добровільній основі для реалізації індивідуальних та соціальних потреб, що сприяють соціалізації дитини (Р. Литвак); 3. форма соціального виховання, в якій реалізуються процеси виховання, навчання та розвитку особистості дитини, створюються умови для різнобічного розвитку та соціалізації дитини.

Дитячі об'єднання — 1. різновид малої групи, що функціонує як соціальна організація, має вільно організовану структуру, демократичну ієрархію «дорослий — дитина», певні соціальні відносини, зміст яких формує внутрішню взаємодію групи; можуть бути позитивно або негативно спрямовані; 2. форма дитячого руху, якій притаманні основні риси, характеристики дитячого руху; це різні структури в освітніх навчальних та інших дитячих закладах.

Дитяча організація — особлива соціальна група дітей і дорослих, які об'єдналися для спільної реалізації соціальної мети, що сприяє особистісному розвитку та соціалізації дитини. Можуть бути громадськими (незалежними від системи державних інституцій), громадсько-державними, створені для дітей дорослими структурами, коли мета, напрями, зміст діяльності визначаються спільно засновниками і державними інституціями, які створюють організацію; державними (мета, завдання, зміст діяльності, методичне забезпечення підпорядковані державним структурам) (Р. Литвак).

Дитячі громадські організації об'єднують дітей віком від 6 до 18 років та вибудовуються на засадах добровільності залучення дітей до позитив-

вної соціально орієнтованої діяльності. «Дитяча громадська організація — об'єднання громадян віком від 6 до 18 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист своїх прав і свобод, творчих здібностей, задоволення власних інтересів, які не суперечать законодавству, та соціальне становлення як повноправних членів суспільства» (Закон України «Про дитячі та молодіжні громадські організації»). Отже, дитяча громадська організація є специфічною структурною формою громадянського суспільства, але за віком своїх членів не може повною мірою реалізувати принцип самоорганізації для задоволення своїх спільних інтересів. Тому дитяча громадська організація потребує допомоги і підтримки дорослих, які допомагають у реалізації діяльності, — керівників і координаторів цих організацій.

Форма об'єднання зумовлює його сутність та специфіку діяльності у просторово-часовому відображенні. Вони різні за цілями, напрямками та програмами, кількістю і складом учасників, системою взаємовідносин і соціальних зв'язків, характером впливу на дітей, статусу у громаді. Отже, їх можна диференціювати за такими принципами класифікації дитячих об'єднань України: 1. Територіальний: діють первинні, сільські, селищні, міські, обласні, всеукраїнські, міжнародні дитячі об'єднання. 2. За віком учасників: дитячі, дитячо-юнацькі. 3. Принцип чисельності: вирізняють малочисельні, середньочисельні та багаточисельні дитячі об'єднання. 4. Гендерний: діють дитячі об'єднання, членами яких є тільки хлопці або тільки дівчата. 4. Принцип тривалості діяльності: тимчасові або стабільно-дієві. 5. Принцип основного місцеперебування: дитячі об'єднання, що створені при загальноосвітніх навчальних закладах, позашкільних навчальних закладах, культурних центрах (клубах, у тому числі за місцем проживання тощо), політичних партіях, об'єднаннях громадян (профспілками тощо). 6. Принцип цільової спрямованості: патріотичні, екологічні, спортивні, релігійні, туристичні, скаутські, культурологічні, мистецькі. 7. За рівнем сформованості організаційно-інституційних основ: громадські організації, дитячі об'єднання, що ґрунтуються на клубній діяльності, дитячі клуби, рухи, спілки, неформальні дитячі об'єднання.

Для українських учених, які досліджують проблеми дитячих формувань, надзвичайно важливим є досвід російських колег, наприклад, Асоціації дослідників дитячого руху. Зроблений ними ґрунтовний аналіз сучасних дитячих і підліткових самодіяльних рухів, запровадження принципово нових підходів до розуміння і значення дитячого громадського руху в сучасному суспільстві, визначення його потенціалу та обґрунтування методичних систем в дитячому об'єднанні є надзвичайно цінними для української науки. Напрацювання російських науковців зумовили виокремлення самостійної міждисциплінарної сфери дослідження «дитячий рух» та обґрунтування поняття «соціокінетика дитинства» з уведенням його в науковий обіг, визначення об'єкта і предмета наукового знання.

Отже, специфіка та особливості виховної діяльності дитячих об'єднань дають всі підстави визначати їх як самодостатню педагогічну систему, спрямовану на виховання і розвиток особистості дитини. Особливості діяльності дитячих об'єднань на сучасному етапі:

- орієнтація на інтереси, потреби самої дитини;
- добровільність вступу, вільний вибір діяльності;
- вільне самовизначення і самореалізація, розвиток суб'єктної позиції дитини;
- позитивні взаємини «дорослий — дитина», «дитина — дитина», рівноправність позиції дорослого і дитини;
- практико-діяльнісна основа побудови виховного процесу;
- залучення дітей до життя суспільства, набуття ними соціального досвіду;
- можливість вираження інтересів та забезпечення прав дітей тощо.

Дитячі громадські об'єднання функціонують як самостійні, самодостатні, самоврядні форми дитячого руху. Водночас вони є унікальним інститутом соціалізації завдяки своїм можливостям. Участь у діяльності дитячих громадських об'єднань надає підліткам змогу набутти досвіду соціальних відносин і активності, опанувати різні соціальні ролі, сприяє формуванню їхньої громадянської та світоглядної позиції. Водночас у дитячих об'єднаннях діти отримують необхідні соціальні знання та вміння, реалізують особистісний ресурс у соціально значущих справах, розвивають свої здібності та особистісні якості, виявляють ініціативу й активність, задовольняють власні інтереси та очікування, беруть участь у прийнятті важливих рішень.

Дитяча громадська організація реалізує права дітей на розвиток, збереження індивідуальності, свободу думки, совісті та релігії, свободу висловлення думки з усіх питань, які торкаються їхніх інтересів, свободу зборів, освіти, гри та відпочинку, що закріплені у відповідних документах про права дитини. Спрямованість на реалізацію прав дитини відображається в основних принципах, основоположних документах, змісті та організації життєдіяльності дитячих організацій і об'єднань.

Аналіз діяльності громадських об'єднань свідчить про виникнення ряду певних суперечностей та проблем.

Зокрема, Р. Литвак у своїй докторській дисертації «Педагогічні основи діяльності дитячих громадських об'єднань в сучасних умовах» визначає суперечності між:

- появою великої кількості нових дитячих громадських об'єднань та нерозробленістю понятійно-термінологічної системи діяльності цих об'єднань;
- системою дитячих громадських об'єднань, що розвивається, та нерозробленістю педагогічних основ діяльності цих об'єднань;

- різноманітними видами діяльності сучасних дитячих громадських об'єднань та нерозробленістю програм діяльності цих об'єднань;
- об'єктивною потребою дитячих громадських об'єднань у кваліфікованому професіоналі-керівникові та недостатньою розробленістю змісту, форм і методів підготовки таких керівників [10].

Співзвучними є міркування й дослідниці О. Солодової, яка, вирізняючи наявні суперечності, умовно розподіляє їх на внутрішні та зовнішні. На її думку, до зовнішніх належать суперечності між:

- методологією, принципами, тезаурусом, методами, які склалися протягом десятиріч, та гострою потребою сучасного різноманітного дитячого руху в практично-орієнтованих наукових розробках і науковому апараті;
- новоствореними та вже діючими державними структурами, які займаються проблемами дитячого руху;
- вимогами сучасного соціуму до підростаючого покоління і неможливістю соціальних інститутів суспільства (у т. ч. дитячих організацій) формувати новий тип особистості, яка здатна ефективно реалізувати свої соціальні функції;
- потребою дітей в об'єднанні, яка обумовлена віковими особливостями, та відсутністю способів задоволення цієї потреби в системі соціальних відносин, соціальних зв'язків;
- широким виховним потенціалом дитячих громадських організацій та відсутністю сучасних наукових основ їхньої діяльності.

До зовнішніх належать суперечності між:

- продовжувачами справи Всесоюзної піонерської організації та лідерами, ідеологами, членами новостворених дитячих організацій в оцінці підходів, принципів, змісту діяльності, традицій і т.д.;
- потребами дітей, членів організацій, у пізнанні смислу існування, самопізнанні та вкрай обмеженими можливостями дитячих організацій у цьому виді діяльності;
- цілями діяльності дитячих організацій та засобами їх досягнення;
- гострою потребою в лідерах, координаторах, організаторах дитячого руху та відсутністю системи «вирощування» їх у самих організаціях та в системі освіти.

Окрім того, у діяльності дитячих громадських об'єднань існує ряд інших проблем, найгостріші з яких: методичні (наприклад, відсутність навичок застосування новітніх педагогічних технологій), організаційні (нерозвиненість організаційних структур на місцях, спорадичний характер діяльності окремих об'єднань, брак інформації про досвід діяльності інших дитячих об'єднань та організацій, залучення дітей до участі в об'єднаннях тощо), фінансові (незадовільний рівень уваги та підтримки з боку держави, матеріально-технічні недоліки: відсутність приміщень, транспорту тощо). Для багатьох об'єднань залишається гострою проблема браку кваліфікованих кадрів.

У дослідженнях Н. Слісаренко та О. Панагушиної також звертається увага на наявні проблеми функціонування дитячого руху в Україні. Так, дослідники відзначають, що за останнє десятиліття в Україні створена нормативно-правова база соціально-правового захисту дитинства, дитячого і молодіжного руху, яка ґрунтується на Конституції України та Конвенції ООН про права дитини, міжнародних договорах, угодах. Разом з тим багато із передбачених у нормативно-правових документах державних заходів залишаються нереалізованими у повному обсязі.

Дитячий рух в Україні більшість українських дослідників розглядає як складову молодіжного, про що свідчать матеріали останньої щорічної доповіді Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України «Про становище молоді в Україні в умовах становлення Незалежності України (1991-2011 рр.)».

Але водночас діяльність дитячих організацій, які мають свою специфіку за низкою чинників, часто залишається поза увагою органів державної влади та її підвідомчих структур. Перепідпорядкування молодіжної політики (а відтак і дитячих громадських організацій) різним міністерствам і державним підструктурам обмежує координацію діяльності, можливість якісного аналізу їх функціонування, кількісних і якісних показників. Такий підхід нівелює особливості дитячих громадських організацій, оскільки діти за своїми віковими особливостями потребують насамперед додаткової уваги з боку дорослих. Отже, і підходи, і надання грантів органами державної влади, і форми організаційної та соціально-педагогічної підтримки діяльності дитячих громадських організацій мають бути дещо іншими.

Зростання чисельності дитячих організацій не забезпечує якості їхньої діяльності у задоволенні потреб та інтересів дитини, оскільки немає системи роботи з надання їм методичної та практичної допомоги. Сьогодні практично відсутня інформація щодо діяльності багатьох існуючих всеукраїнських дитячих громадських організацій. Це дає змогу зробити певне припущення як про циклічність діяльності деяких дитячих громадських організацій в алгоритмі «від проекту — до проекту» за виділені державні кошти, так і про відсутність цілеспрямованої діяльності організації та системи роботи з дітьми як такої.

Меншою, як у кількісному значенні, так і в обсязі виділених асигнувань, є державна підтримка програм і проектів дитячих громадських організацій порівняно з молодіжними громадськими організаціями. Сьогодні потребують кардинального вдосконалення і сама організація проведення Всеукраїнського конкурсу, його прозорість, об'єктивність, якісний моніторинг та ґрунтовний аналіз отриманого соціального результату.

У Державній цільовій соціальній програмі «Молодь України» на 2009-2015 роки недостатньо уваги приділено дітям загалом і дитячим громадським організаціям зокрема. Це ж стосується і проекту Стратегії розвитку молодіжної політики до 2020 року, що розробляється сьогодні

й охоплює молодь віком від 14 до 35 років. У тексті цього документа надзвичайно мало інформації про дітей, дитячі громадські організації та об'єднання.

В умовах сьогодення розвиток дитячого руху України потребує нового рівня суспільного осмислення і державної підтримки. Адже саме дитячі громадські організації та об'єднання через постійну і добровільну співпрацю у творенні суспільства, нації, держави є школою громадянського духу для підростаючого покоління. Вони надають особливу соціальну та професійну перспективу стратегічно значущому ресурсу держави — дітям 14-18 рр. Відтак особливої актуальності набуває реалізація наступності та системного характеру у взаємодії дитячих і молодіжних організацій між собою та іншими соціальними інститутами для вирішення актуальних питань молодіжної політики.

Зрозуміло, що зазначені проблеми накладають певний відбиток на організацію і функціонування дитячих об'єднань загалом і виховну практику зокрема. На жаль, до сьогодні не вдалося подолати певну мозаїчність і хаотичність дитячого руху в Україні, але його розмаїття стало ефективною рухливою соціальною реальністю, невід'ємною складовою демократичних процесів суспільства, гарантом громадянського становлення підростаючої особистості.

Список використаної літератури

1. Алиева Л.В. Становление и развитие отечественного детского движения как субъекта воспитательного пространства: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01/Алиева Людмила Владимировна. — Москва, 2002. — 322 с.
2. МОЛОДЬ в умовах становлення Незалежності України (1991-2011 роки): щоріч. доп. Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні/М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Державний інститут розвитку сімейної та молодіжної політики; [редкол.: О. В. Белишев (голова) та ін.]. — Київ, 2011. — 276 с.
3. Малая Советская энциклопедия/Государственное словарно-энциклопедическое издательство «Советская энциклопедия». — М.: ОГИЗ РСФСР, 1931. — Т.4, 6.
4. Українська радянська енциклопедія/Академія наук Української Радянської Соціалістичної республіки: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, К.: 1963. — Т.13.
5. Матеріали Центрального державного архіву громадських організацій України (ЦДАГОУ).
6. Дитячі об'єднання України у вимірах минулого і сучасного: довідник-посібник/Р.М. Охрімчук, Л.В. Шелестова, О.В. Кравченко [та ін.]. — Луганськ: Альма-матер, 2006. — 256 с.
7. Детское движение: словарь-справочник / сост. и ред. Т. В. Трухачева, А. Г. Кирпичник. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М.: ИД «Пионер», 2005. — 544 с.
8. Дитяче об'єднання: формування ціннісних ставлень особистості: наук.-метод. посібник / А. Б. Зайченко, О. В. Кравченко, В. В. Русова, Н. В. Чиренко. — Кривий Ріг: Діоніс (ФОП Чернявський Д.О.), 2009. — 132 с.

9. Громадські організації в Україні : стат. бюлетень / Державний комітет статистики України. — К. : Державна служба статистики України, 2012.
10. Литвак Р. А. Педагогические основы деятельности детских общественных объединений в современных условиях : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.06 «Теория и методика управления образованием» / Р. А. Литвак. — Екатеринбург, 1997. — 45 с.
11. Несевря В. И. Книга скаута / В. И. Несевря. — М. : Издательство Московского психолого-социального института ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2003. — 336 с.
12. ТИМ: Теория, история, методика детского движения. — Вып. X. : в двух частях. — Ч. I. — М., 2011. — 176 с.
13. Безпалько О. В. Дитячі громадські організації в системі соціального виховання [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.psyh.kiev.ua>

1.1.2. Всеукраїнські дитячі громадські організації України: реалії сьогодення

Національна організація скаутів України

Будь наготові!

Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Національна організація скаутів України» (далі НОСУ) створена та офіційно зареєстрована у 2007 році. Мета діяльності організації — сприяння розвитку дітей та молоді як особистостей і відповідальних громадян України, якнайповнішому розкриттю їхнього фізичного, емоційного, розумового, соціального і духовного потенціалу та сприяння розвитку скаутського руху на території України, захист спільних інтересів своїх членів. НОСУ є добровільною, неприбутковою, неполітичною громадською освітньою організацією для дітей та молоді, що відкрита для всіх, незалежно від раси, статі, етнічного та соціального походження, віровизнання, майнового стану, місця проживання, мови спілкування.

Станом на вересень 2012 року дійсними членами НОСУ є близько 4500 осіб, більшість яких — діти та молодь 11-18 років. Практична діяльність реалізується через офіційно зареєстровані регіональні осередки в Автономній Республіці Крим, Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Луганській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Хмельницькій областях, містах Києві та Севастополі.

Український скаутинг — історія та сьогодення

У 2007 року НОСУ була утворена найбільшими скаутськими організаціями України: «Пласт» — НСОУ, ВМГО «СПОК», ВДСО «Січ» та АСУ, а у 2008 році на 38-й світовій скаутській конференції в Кореї прийнята до лав Всесвітньої організації скаутського руху. Віднині саме НОСУ представляє інтереси всіх українських скаутів у світовому ска-

утському просторі та є єдиним офіційним представником ВОСР на території України.

Україна є знаковою країною для всього східноєвропейського скаутингу. Адже саме на її території в десятих роках ХХ століття були створені перші загони польських, російських та єврейських скаутів. І в ті бурхливі часи, коли українська нація ще не мала своєї державності, саме скаутинг став для багатьох молодих людей патріотичним плацдармом та шляхом до побудови своєї держави. Скаути були причетні до заснування Української Народної Республіки та історичної події — об'єднання центральної і західної України в єдину державу у 1918 році. А у 1990-х роках скаутські загони стали першими об'єднаннями молоді, що виховували любов до своєї землі та відроджували нашу культуру і традиції у молодій незалежній Україні.

Офіційною датою започаткування українського скаутингу є квітень 1912 року, коли у м. Львові, ймовірно, була складена перша скаутська (пластова) присяга українською мовою. Ця дата є узгодженою позицією всіх найбільших скаутських організацій України і відображає початок виховання української молоді у патріотичному дусі саме до української держави. Отже, саме 2012 рік став визначним для всього молодіжного руху України, адже український скаутинг відзначив свій столітній ювілей.

Об'єднують українських скаутів і єдині символи. Головним символом для всіх скаутів світу є скаутська лілія. Три пелюстки лілії означають три скаутські обов'язки, дві зірки — правду та життя на природі, десять кінців зірочок — десять скаутських законів. Лілія оповита мотузкою, яка зав'язана у вузол, але не затягнута. Такий знак символізує дружбу, єдність скаутської родини та відкритість для всіх людей світу.

Національною емблемою українських скаутів є стилізована скаутська лілія з елементами українського орнаменту та цифрою «100», що символізує сторічний ювілей українського скаутського руху. Ця емблема діє під час перехідного періоду до створення єдиного символу.

Важливим символом скаутського руху також є шийна хустка. Національна хустка українських скаутів має синій колір із жовтою стрічкою та вишитим малим державним гербом. Це — частина парадної форми, яку одягають члени Національної організації скаутів України під час міжнародних та національних заходів і свят. Хустка — один із найдорожчих символів, що залишається зі скаутом протягом всього яскравого життя.

Скаутський метод — успішна система виховання дітей та молоді

Виховна пропозиція НОСУ — створення міцної основи для розвитку нової плеяди лідерів української держави, виховання гідних та відповідальних громадян України. Серед усіх форм виховання НОСУ працює за скаутським методом — позаформальною системою організації виховного процесу, яка дає змогу поєднувати власний вибір молоді людини та чітку організацію самого процесу виховання. Скаутський метод

має більше ніж столітню історію та за цей час неодноразово довів свою ефективність і дієвість. Його основні чотири принципи — Обіцянка і Закон, навчання дією, членство в малих групах та прогресивні й розвивальні програми виховання, які реалізуються шляхом життя в гармонії з природою, символічної основи, особистісного зростання та прогресу, підтримки дорослих, — є невід’ємними складовими одного цілісного виховного процесу. Завдяки такій єдиній системі в процесі самовиховання молода людина не тільки оволодіває практичними навичками та корисними знаннями, а й розвиває в собі такі важливі людські якості, як патріотизм, чесність і повагу до інших, лідерство і громадянську позицію, благородство та служіння людству.

Кожен член НОСУ, як скаут, дає скаутську обіцянку, тобто присягається перед самим собою, своїм сумлінням, протягом всього життя виконувати обов’язок перед Богом та Україною, допомагати іншим та привести своє життя у відповідність до десяти скаутських законів. Обіцянка скаута накладає на людину зобов’язання жити по правді, бути чесним та відвертим, берегти природу, піклуватися про своїх близьких та друзів, стежити за власним здоров’ям і розвивати міць свого організму, бути гідними прикладом для наступних поколінь. Даючи обіцянку один раз у житті, скаут проносить її у своєму серці протягом свого життя, тобто назавжди залишається вірним основним принципам побудови демократичного гуманістичного суспільства.

Основою практичного життя будь-якого члена НОСУ є скаутський патруль — мала група від трьох до 12 осіб, яка має власні символи (назву, гасло, емблему, прапорець) та план своєї діяльності. Участь у житті патруля виховує у кожного члена почуття відповідальності за себе та інших, вчить прислухатись до думок інших людей, а також дає змогу приймати перші дорослі рішення і нести за них відповідальність. У патрулі скаути оволодівають навичками самоврядування, діяльності в команді, демократичними основами прийняття рішень та вмінням знаходити компроміс.

Основа скаутського методу виховання полягає в створенні умов для досягнення успіху молоддю людиною. Її сутність — успішним стає не тільки той, хто здобуває перемогу, а насамперед той, хто постійно намагається оволодіти новими знаннями та навичками і довести собі реальність такої перемоги.

Знаком скаутського успіху є вдале складання заліків до курсів скаутських уміlostей. Уміlostі охоплюють майже всі сфери скаутського життя — туризм, піонеринг, краєзнавство, кулінарію, таборування, мистецтво, ігрову діяльність, медицину, журналістику, сучасні технології тощо. Програма вміlostей НОСУ є тривірневою, що дає скауту змогу не тільки розвиватися за різними напрямками, а й глибоко оволодівати знаннями та навичками конкретної галузі. Скаут, який прагне отримати

певну вмілість, самостійно визначає свою програму підготовки та той час, коли він буде складати заліки.

Окрім того, спеціальні скаутські програми дають можливість кожному перевірити власну силу волі та відмовитися від комфорту звичайного життя. Для складання цих випробувань скауту потрібно бути ретельно підготовленим та вміти вправлятися із труднощами. Але унікальність таких іспитів полягає в тому, що не існує переможених. Якщо скаут не зміг подолати певне завдання — він отримає тільки підбадьорення друзів, рекомендації дорослих, як досягнути успіху.

Отож скаутський метод виховання закладає фундамент життєвого успіху людини.

Практична діяльність НОСУ

Відповідно до вікових категорій учасників, у НОСУ створені розвивальні, стимулюючі та прогресивні програми розвитку скаутів. Саме через активну участь у цих програмах людина й досягає успіху у скаутингу.

Традиційними заходами НОСУ всеукраїнського рівня є:

- передача Віфліємського вогню та новорічні акції до Дня Святого Миколая «На забудь привітати»;
- пам'ятні заходи до Дня Перемоги, Дня пам'яті Героїв Крут, Дня української соборності, Дня пам'яті жертв політичних репресій тощо;
- Всеукраїнське скаутське Джемборі (загальний збір всіх скаутів);
- Всеукраїнські відкриті заходи «Свято весни»;
- Збір-похід «Козацькими шляхами»;
- програми літнього таборування;
- Козацькі змагання до Покрови Пресвятої Богородиці та Дня українського козацтва;
- Відкрита скаутська спартакіада;
- святкові зібрання активу до Дня Незалежності, Дня молоді, Дня туризму тощо.

Кожний регіональний осередок НОСУ має власну програму та план діяльності і бере активну участь у житті своєї територіальної громади. Так, за роки діяльності НОСУ загальновідомими є такі регіональні заходи, як:

- Миколаївський відкритий фестиваль скаутської творчості;
- Традиційне свято київської молоді «Юнь Києва запрошує»;
- Кримське джемборі «Су — Учхан»;
- Донецьке відкрите джемборі для молодших скаутів «Поклик степу»;
- Фестиваль скаутської творчості до Дня народження засновника скаутського руху Баден-Пауелла;
- літні наметові табори «Витоки»;

- Запорізький польовий скаутський практикум «Гілея»;
- Одеський сімейний скаут-кемп тощо.

Завдяки діяльності НОСУ український скаутинг яскраво представлений і у світовій скаутській спільноті. Останніми роками українські делегації взяли участь у всесвітніх скаутських конференціях у Кореї (2008) та Бразилії (2011), Всесвітньому скаутському джемборі у Швеції (2011), Євразійській скаутській конференції та молодіжному форумі у Грузії (2010), II Євразійському скаутському джемборі у Молдові (2010), були запрошені на національні скаутські заходи Польщі, Вірменії Азербайджану, Південної Кореї, Малайзії, Казахстану, Росії, Туркменистану, пройшли стажування за скаутськими програмами у Великій Британії, Німеччині, Греції, Угорщині, Швейцарії, Росії, Південно-Африканській Республіці. Слід відзначити, що заступник Голови Національної Ради НОСУ Андрій Чесноков є членом Євразійського скаутського комітету, а Україна виборола право на проведення Євразійської скаутської конференції та молодіжного форуму у 2013 році.

НОСУ також гостинно приймає міжнародних скаутських партнерів і на теренах України. Українськими скаутами були організовані I Міжнародний форум інновацій за участі держав-учасниць СНД (2010), форум волонтерів скаутського регіону Євразія під час ЄВРО-2012, міжнародні заходи до відзначення сторіччя українського скаутингу.

За підтримки міжнародного проекту «Посланці Миру» протягом 2012-2013 року НОСУ реалізовує програму «Платформа миру: Скаутинг єдне Україну!», в рамках якої відбудеться цикл тренінгових програм та семінарів для лідерів скаутських організацій України. Програмою передбачено створення єдиного інформаційного та методичного поля для діяльності всіх осередків НОСУ та розроблення базових стандартів програм навчання українських скаутів.

Також у 2012 році до ювілею українського скаутингу НОСУ ініціювало та реалізувало проект «100 добрих справ до сторіччя українського скаутингу». Завдяки підтримці Всеукраїнської благодійної фундації «Відкриті серця України» НОСУ змогло підтримати соціально корисні проекти малих груп — патрулів, що дало значний поштовх для реалізації постійно діючих програм соціального служіння як одного з головних компонентів скаутського виховання.

Нині НОСУ є потужною платформою для виховання лідерів української держави та розвитку українського суспільства в єдиному національному просторі. Сьогодні кожен український скаут працює заради благополуччя України та прагне єдиного — Зробити світ кращим!

Пласт — Національна скаутська організація України

Пласт, як український аналог скаутського руху, з'явився в Україні у 1911 році. Сьогодні Пласт є національною скаутською, неполітичною і позаконфесійною організацією. Метою Пласту є виховання українсь-

кої молоді свідомими, відповідальними і повновартісними громадянами місцевої, національної та світової спільнот, провідниками суспільства на ідейних засадах Пласту та на засадах християнської моралі.

Для досягнення виховних цілей діє пластова метода виховання, основні принципи якої полягають у добровільності членства в організації, вихованні і навчанні через гру та працю, поступовій програмі занять і випробувань, гуртковій системі самоорганізації, пізнанні природи і житті серед природи, підтримці спеціальних зацікавлень і здібностей дітей та молоді. Методика Пласту основана на скаутських принципах, які сприяли створенню подібних організацій по всьому світові.

У багатьох країнах наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. формуються різноманітні дитячі та молодіжні організації військово-спортивного і культурно-просвітницького спрямування. Визначальною рушійною силою їхнього становлення стало поєднання суспільної відповідальності перед підростаючим поколінням та природним прагненням дітей до пригод і гри. Згодом виникла закономірна необхідність появи організації, пріоритетним завданням якої стало б забезпечення потреб дітей та молоді у саморозвитку та виховання відповідальних громадян.

Стрімкому поширенню скаутського руху сприяло й те, що в державах, в яких дбали про молодь, розвиток суспільства, надається максимальна підтримка скаутським організаціям. Провідні нації створюють та підтримують власні національні організації скаутського типу. Їхня відмінність полягала лише у назві та певних рисах.

Перші власне українські скаутські гуртки починають діяти від осені 1911 р. в українській громаді Львова. Їх було створено зусиллями студентів Івана Чмоли і Петра Франка та викладача гімназії Олександра Тисовського. Саме ці гуртки від початку діяльності ідентифікуються як скаутські та вважаються ядром і початком української скаутської організації, яка згодом отримала назву Пласт. У квітні 1912 р. доктор біологічних наук Олександр Тисовський прийняв присягу від першого пластового гуртка юнаків.

Метою Скаутського Руху є «сприяння розвитку молоді в досягненні її фізичного, розумового, соціального і духовного потенціалу як особистості, як відповідального громадянина і як члена місцевої, національної і міжнародної спільноти».

Емблемою скаутів усього світу є лілея. Вона символізує шлях до дружби і братерства, ніби компас, вказує на правильний шлях у житті. Три пелюстки лілеї представляють три частини Скаутської Присяги.

Скаутська Присяга

Присягаюся своєю честю, що я сумлінно виконуватиму свій обов'язок перед Богом і моєю країною; допомагатиму іншим скрізь і завжди, дотримуватимуся Скаутського закону.

Скаутський Закон

Честі скаута слід довіряти.

Скаут вірний.

Скаут корисний і допомагає іншим.

Скаут — друг усім і брат кожному іншому скаутіві.

Скаут чемний.

Скаут — друг тварин.

Скаут виконує накази батьків, керівника патруля та скаутського керівника без запитань.

Скаут усміхається і посвистує, як би не було важко.

Скаут ошадливий.

Скаут чистий думкою, словом і вчинком.

Присяга і Закон є обов'язковими для усіх членів Скаутського Братерства. Їхні тексти трохи відмінні у скаутських організацій різних країн, що пов'язано з різницею в культурних і цивілізаційних особливостях. Сам факт складання Присяги налаштовує на відповідальне ставлення до Скаутської Великої Гри. Саме через гру скаутинг розвиває духовні, розумові, соціальні і фізичні якості своїх членів; плекає серед молоді традиції її предків і передання та розуміння її історії, культури та національних традицій.

Скаутське гасло «Будь готовий!» («Be prepared») означає, що кожен скаут має підготувати себе до служіння своїй Батьківщині і брати активну участь у створенні щасливого життя для себе та інших.

Патроном скаутського руху є Св. Юрій Переможець, оскільки символізує звитязну боротьбу зі злом, жертвовність, чесність, шляхетність, мудрість, відвагу — ті чесноти, яких прагнуть дотримуватися у своєму житті усі скаути.

За даними Всесвітнього скаутського бюро, у квітні 2011 р. до скаутського руху належить понад 30 мільйонів членів у 161 країні і території.

В Україні найчисленнішою скаутською організацією є Пласт — Національна скаутська організація України.

Пласт позиціонує себе як організація самовиховного спрямування, основною метою діяльності якої є становлення гідного громадянина своєї держави. Для цього у середовищі Пласту створено відповідні умови щодо залучення особистості до самовдосконалення, реалізації власних можливостей та потенціалу, надання якісної психолого-педагогічної підтримки у цьому процесі. Навіть у разі відходу людини від активного пластування, пластова ідеологія залишає свій вплив на все її життя.

Праця в групі є невід'ємною частиною самовиховання і передбачає вміння спільно діяти, організувати заняття, взаємно дбати один про одного. У цьому юнацтву допомагають спеціально підготовлені виховники, які відіграють роль менторів, наставників, тренерів, скеровуючи самостійну діяльність дітей та молоді.

До розроблення пластової методології найбільше долучилися Олександр Тисовський (підручник «Життя в Пласті») і Юрій Старосольський (книжка «Велика гра»), адаптувавши скаутську методику до українського менталітету.

На жаль, через своє національне забарвлення Пласт свого часу змушений був діяти за межами своєї держави. За останні 20 років скаутський рух в Україні пройшов етап відновлення та перебуває сьогодні на етапі активного розвитку.

Зважаючи на вагомий внесок скаутингу у виховання юного покоління на засадах моралі, здорового способу життя і любові до рідного краю, 28 березня 2008 р. вийшов Указ Президента України № 279/2008 «Про заходи щодо сприяння розвитку пластового (скаутського) руху в Україні». 1 листопада 2011 року Верховна Рада України ухвалила постанову №3984-VI «Про відзначення 100-річчя українського скаутського руху».

За оцінкою Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України, Пласт є організацією, яка має чітку та ефективну виховну систему. Програма занять містить щотижневі гурткові сходи, прогулянки, екскурсії, мандрівки, табори, мистецькі, спортивні, інтелектуальні та інші змагання. Протягом року Пласт організовує та успішно проводить понад 110 виховних таборів, у яких пластуни на свіжому повітрі практично закріплюють здобуті впродовж року на щотижневих заняттях знання й уміння.

Щороку відбуваються акції різного спрямування — спортивні змагання «Спартакіада», змагання з пішого мандрівництва «Стежками героїв» та «Осінній рейд», фестиваль пластової творчості «День пластуна», мистецький фестиваль «Орліада» та інші. Щорічна міжнародна скаутська акція «Віфлеємський Вогонь Миру» завдяки пластунам відбулася в Україні вже 13-й рік поспіль, охопивши десятки тисяч українців ідеєю миру і допомоги іншим.

Пласт є найбільшою скаутською організацією України: 121 осередок Пласту діє у 22 областях України, Автономній Республіці Крим, у містах Києві і Севастополі. Особливо успішно діють осередки в Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській, Донецькій, Вінницькій областях та у місті Києві. Пласт об'єднує дітей різного віку — від наймолодших шестирічних пластунів до найстарших пластунів-сеньйорів, які допомагають у виховній праці.

Пласт активно співпрацює з органами державної влади та громадськими організаціями, зокрема з Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерством оборони України, Міністерством закордонних справ, Державною службою молоді та спорту України, Державним центром туризму та краєзнавства України, Федерацією спортивного туризму України.

19-24 серпня 2012 року у Львові, місті заснування Пласту, відбулася Ювілейна Міжкрайова Пластова Зустріч з нагоди сторіччя організації, в якій взяли участь 2 326 осіб з 15 країн світу. Більшу частину учасників становили діти від 7 до 17 років. Окрім святкової зустрічі, пластуни реалізували проект «100 добрих справ до 100-ліття Пласту», провели міжнародну конференцію з історії та майбутнього об'єднання, відкрили пам'ятник «Пластунам, що не зламали своїх присяг» (Івано-Франківськ) тощо.

Сьогодні до скаутингу в Україні можуть долучитися діти та молодь у всіх регіонах України. Для забезпечення виховного і самовиховного процесу у Пласті на волонтерських засадах працює майже 2 тис. дорослих осіб. Дотримуючись засад відкритості, до скаутського руху в Україні може приєднатися кожен, незалежно від віку. Актуальна інформація про Пласт доступна в Інтернеті за адресою www.plast.org.ua. Центральний офіс організації розташований в Києві за адресою: вул. Мазепи, 11а-27, тел. (044)280-85-55.

Федерація дитячих організацій України —

Всеукраїнська спілка дитячих громадських організацій

Наприкінці 80-х років ХХ століття у республіках колишнього СРСР одна за одною з'являються дитячі громадські організації: в Естонії — дитяча організація «Елло», у Грузії — Спілка дитячих організацій, у Вірменії — дитяча організація «Уйс (Надія)», у Молдавії — Дитяча організація «Ватра». В Україні у 1990-1991 роках започатковано: Спілку піонерських організацій Києва «СПОК», Дитячу організацію «Дивосвіт» Івано-Франківщини, Чернівецьку обласну дитячу організацію «Веселка Буковини», Спілку піонерів Тернопільщини, Спілку піонерів Харківщини, Дитячу громадську організацію Криму «Таврія».

У 1990-1991 роках «історичні батьки» піонерії — Комуністична партія, комсомол, освіта — кожен по-своєму реагували на кризові процеси в піонерському русі.

Партійні організації обережно спостерігали за новаціями, активно не втручалися, формували нові принципи співіснування. Тотальне керівництво змінювалось на партнерські відносини.

Комсомольські комітети сприяли процесам оновлення.

Керманічі освітянської галузі відхрещувалися від піонерського батьківства, швиденько змінювали назви палаців і будинків піонерів на будинки, центри дитячої та юнацької творчості, у школах ліквідувалися посади піонерських вожатих, закривалися піонерські кімнати. Суспільству нав'язувалась демагогічна доктрина шкідливості всього піонерського... Розпочалась гучна кампанія фальшування історії подвигів, здобутків, досягнень численних піонерських поколінь.

Руйнувалася держава, її ідеологія, а з ними — традиції виховання.

Дитяча організація потребувала дієвого захисту. На рівні керівних піонерських підрозділів переважало розуміння потреби створення дитячої громадської організації, яка б відповідала часу змін. Так, у 1988-1989 рр. було розпочато діяльність тимчасових робочих груп, комітетів, які мали підготувати створення дитячої громадської організації або об'єднання, що мало на меті продовження піонерської історії. Головним завданням було збереження в СРСР єдиної дитячої організації.

Творчими колективами, до складу яких увійшли комсомольські лідери, педагоги, учені, юристи, громадські діячі, методисти та журналісти було створено ЦК ВЛКСМ, ЦР ВПО в Москві, ЦК ЛКСМ України, РР ВПО в Києві, у центральних комітетах комсомолу інших республік СРСР.

Вивчався досвід, історія міжнародного дитячого громадського руху, аналізувалась діяльність ВПО, із цих питань відбувалися дискусії, консультації, численні зустрічі з дитячим, педагогічним активом, зацікавленими державними, громадськими, політичними діячами, науковцями, дослідниками. Фахівці моделювали майбутню дитячу громадську структуру.

Дорослі люди, на долю яких випала місія захисників дитячої організації, розуміли потребу дітей, усього суспільства в оновленій, дієвій дитячій організації. Разом із дітьми дорослі прийшли до спільного рішення стосовно того, якою бути правонаступниці Всесоюзної піонерської організації імені В. І. Леніна. Проекти документів майбутньої організації було передано на розгляд Х зльоту Всесоюзної піонерської організації ім. В. І. Леніна.

На останній Всесоюзний піонерський зліт до Всесоюзного піонерського табору ЦК ВЛКСМ «Артек» прибули делегати від Азербайджанського, Білоруського, Казахстанського, Киргизького, Латиського, Литовського, Таджикицького, Узбецького, Українського республіканських осередків ВПО, обласних, крайових, автономних республіканських осередків Росії, дитячих громадських організацій Вірменії, Грузії, Молдавії, Естонії, ряду російських регіонів.

1 жовтня 1990 року, згідно з рішенням делегатів Х зльоту, Всесоюзна піонерська організація ім. В. І. Леніна було реорганізовано у Міжнародний союз дитячих громадських об'єднань «Союз піонерських організацій — Федерація дитячих організацій».

СПО — ФДО — правонаступниця Всесоюзної піонерської організації ім. В. І. Леніна.

СПО — ФДО — самодіяльне, самостійне, неурядове, неполітичне дитяче громадське об'єднання рівних та різноманітних дитячих громадських організацій. Процес створення, становлення нового дитячого громадського формування відбувався складно, але цікаво, безстрашно, віддано, відверто, творчо. Всесоюзна піонерська організація, яка виховала у своїх лавах мільйони яскравих особистостей, відданих громадян,

відкритих, чесних, працьовитих людей, була унікальною дитячою формацією відведеного їй історичного часу.

Піонерія з честю виконала свою історичну виховну місію, була люстерком суспільного, політичного життя Радянської країни. Досвід піонерської організації залишається в історії міжнародного дитячого громадського руху прикладом участі дитячої громади у вирішенні найбільш актуальних проблем суспільства, причетності до важливих подій у країні.

У житті мільйонів радянських людей піонерська організація залишилась школою громадської діяльності, громадянського, патріотичного становлення, накопичення життєвого досвіду, знань, умінь.

Дитяча дружба, романтика, гра, випробування, яскраві вогнища з печеною картоплею, веселою піснею — спогади старших поколінь про піонерське дитинство.

Час становлення СПО — ФДО — нового міжнародного дитячого громадського об'єднання збігся з історичним періодом перетворення СРСР на 15 незалежних держав. По-різному склалася доля дитячих громадських організацій у кожній із них.

В Україні створення нової дитячої організації загальнодержавного рівня готував тимчасовий творчий колектив, створений восени 1989 року з ініціативи Української Республіканської ради ВПО у Центральному комітеті комсомолу України. До його складу увійшли професійні комсомольські, піонерські працівники, науковці, педагоги, юристи, журналісти.

У листопаді 1990 року в Республіканському піонерському таборі ЦК ЛКСМ України «Молода гвардія» (м. Одеса) відбувся XI зліт піонерів України. Делегати цього зльоту представляли 27 піонерських організацій обласного рівня з чисельністю майже 2,5 млн осіб.

21 листопада 1990 року рішенням делегатів XI зльоту піонерів України було створено Спілку піонерських організацій України (СПОУ), яка стала єдиним історичним, правовим нащадком Всесоюзної піонерської організації ім. В. І. Леніна в Україні.

Зліт обирав ідеологію, структуру, назву, гасло, символіку майбутньої організації. Тимчасовим творчим колективом на розгляд зльоту було внесено пропозицію щодо створення саме СПОУ, делегати запропонували ще два варіанти моделей нової дитячої організації: «Спілка дитячих організацій України» і «Всеукраїнська дитяча громадська організація «Надія». Більшістю було прийнято рішення про створення СПОУ.

Зліт прийняв на той час революційні рішення: про нове гасло «За Батьківщину, Добро і Справедливість!», про нову символіку — вона стала веселковою, про керівництво Спілкою Координаційною радою, яка складалася з дитячої палати і палати дорослих.

СПОУ обрала своїми програмними орієнтирами загальнолюдські цінності, які стали ідейною основою програми діяльності «Я — родина — Батьківщина».

СПОУ відмовилася від монополії у дитячому громадському русі, від політичного керівництва з боку будь-яких політичних партій, рухів, організацій.

Статутом СПОУ забезпечувався вхід до нової Спілки обласним піонерським організаціям та їхнім правонаступникам з рівними правами.

Дитяча Спілка будувала по-новому свої відносини з Компартією, комсомолом України за принципами співпраці, партнерства з питань виховання юного покоління.

У грудні 1990 року, рішенням бюро ЦК ЛКСМ України, Республіканський піонерський табір «Молода гвардія» було передано у власність СПОУ, чим забезпечено створення власної матеріальної, кадрової, організаційної системи дитячої громадської організації.

У квітні 1991 року вперше в історії Комуністичної партії України питання про співпрацю із самодіяльною, неполітичною дитячою громадською організацією слухалося на засіданні Політбюро. Було прийнято рішення про співпрацю зі СПОУ та підтримку її організаційного становлення.

СПОУ зареєстровано Міністерством юстиції України 11 жовтня 1991 року, свідоцтво про реєстрацію громадян № 135.

Перші кроки СПОУ були нелегкими, вони збіглися з часом, коли змінювався державний устрій, ідеологія, політика, коли у виховному просторі нав'язувалась ідея боротьби з піонерством, пропагувалися будь-які дитячі формування з новими назвами. Але Веселкова спілка крокувала у майбутнє, виборювала право на існування у новій державі своїми справами: Всеукраїнським фестивалем дитячої творчості за участі дітей з особливими потребами «Повір у себе» (1991-1999 рр.), програмою організаційно методичного забезпечення відпочинку дітей, яка щорічно завершувалась Всеукраїнськими зборами організаторів дитячого відпочинку (1991-1996 рр.), програмою розвитку дитячої громадської активності «Лідер», яка об'єднувала дитячий актив на щорічному постійно діючому зборі Координаційної ради СПОУ, Проектом пропаганди традицій родинного виховання, залученням батьківської громадськості до справ дитячого веселкового гурту «Разом з батьками» (1992-1999 рр.), інформаційними проектами на каналах національного телебачення: марафон «Родом з дитинства», «Клас — юніор — бізнес» (1992-1998 рр.), щорічними Всеукраїнськими дитячими різдвяними святами у м. Києві (1993-2000 рр.), міжнародною програмою спілкування з дитячими громадськими організаціями країн світу «Ми дружимо» (починаючи з 1991 р.) та іншими справами всеукраїнської дитячої спільноти.

Кращі традиції піонерського руху адаптовано у діяльності Веселкової спілки, що обирала свій шлях у сучасному дитячому громадському русі.

У вересні 1999 року рішенням III зльоту СПОУ реорганізовано у Федерацію дитячих організацій України. 22 березня 2000 року ФДОУ зареєстровано Міністерством юстиції України, свідоцтво про реєстрацію об'єднання громадян № 1369.

Оновлено назву Веселкової країни, принципи її структурного формування, управління. Керівні органи ФДОУ — зліт і Національна рада дитячих організацій України (дитяча палата — постійно діючий збір, палата дорослих — пленум).

Відповідно до вимог Статуту ФДОУ, членами Федерації можуть бути місцеві (районні, міські, обласні), всеукраїнські дитячі громадські організації та об'єднання, що є юридичними особами. Ця норма відкрила можливість об'єднання у веселковому колі різноманітних дитячих організацій: піонерських, скаутських, тематичних, національних, релігійних.

З 2000 року у лавах ФДОУ діють всеукраїнські, обласні, міські, районні дитячі громадські організації, об'єднання спілки, федерації.

Станом на 1 січня 2012 року у складі ФДОУ — 23 місцеві дитячі громадські організації, орієнтовна чисельність яких перевищує 350 тис. дітей і дорослих. Найчисельніші: Спілка дитячих та юнацьких організацій Черкащини, Федерація дитячих (піонерських) організацій Донецчини, Федерація дитячих організацій (Спілка дитячих організацій) Сумщини, Спілка дитячих організацій Вінниччини, Федерація дитячих організацій Херсонської області «Веселкова країна дитинства», Спілка піонерів Харківщини, Криворізька місцева дитяча громадська організація «КОЛО веселки» (Дніпропетровська область), Волинська обласна піонерська організація.

У складі ФДОУ діють місцеві громадські організації, об'єднання, що утворились з метою участі у реалізації однієї програми-орієнтиру ФДОУ «Котигорошко». Такими є Дніпропетровський міський клуб юних рятівників «Котигорошко», Горлівське міське дитяче громадське об'єднання «Донбас» (Донецька область), Немішаївський клуб юних рятівників «Котигорошко» (Київська область).

Найголовніша ознака дитячих громадських формувань, що входять до складу ФДО України, — самодіяльність, принципи самоврядування, варіативність моделей устрою та програмних орієнтирів.

Дитячі громадські колективи ФДОУ є учасниками загальнонавчального процесу юного покоління. Програми, проекти Веселкової спілки ініціюють участь дитячого громадського гурту у вирішенні соціальних проблем дитинства, розбудови громадського суспільства в Україні.

Дитячий веселковий гурт допомагає дітям оволодівати основами демократичної культури, толерантного спілкування, формувати власний громадянський, життєвий досвід, здобувати додаткові знання, уміння,

виховує патріотичні якості, відчуття причетності до проблем дитячого гурту, родини, суспільства.

Дорослі, які є членами дитячих громадських організацій, доповнюють зміст їхньої діяльності суспільним, громадським, виховним змістом, звучанням. На рівних, партнерських засадах вони допомагають дітям оволодівати соціальним досвідом, обирати адекватні засоби взаємодії зі світом, формувати власний світогляд, життєвий досвід.

З 1990 року програма, гасло діяльності, символіка Веселкової спілки залишаються без змін. ФДОУ продовжує реалізовувати програму «Я — родина — Батьківщина». Час підтвердив правильність вибору ідеології програми, в основі якої загальнолюдські цінності, святі та зрозумілі всім поняття: «Я сам», «Я і моя родина», «Я і моя Батьківщина». Програма об'єднує дітей і дорослих у самодіяльному громадському колі без будь-яких обмежень, цензів, догм.

Веселкова спілка відкриває дитині можливості самореалізації, самовиховання, вибору цікавих і корисних справ.

Дитячі громадські організації, об'єднання самостійно обирають напрями діяльності, започатковують свої справи у форматі семи веселкових програм — орієнтирів ФДО (ухвалені рішенням Першого зльоту СПОУ у серпні 1991 року):

- «Червона калина» (колір червоний): вивчення історії, краєзнавства України; збереження, примноження традицій, звичаїв, мистецтв народів України;
- «Лідер» (колір оранжевий): виховання у дітей організаторських здібностей, культури спілкування, навичок діяти особисто і колективно, згуртування однодумців навколо спільної справи, відповідальності за справи дитячого гурту;
- «Берегиня» (колір жовтий): вивчення історії свого роду, виховання поваги до батьків, рідних, старших, виконання обов'язків дитини у родині; пропагування традицій родинного виховання в Україні; заохочення батьків до участі у громадських справах дітей; формування батьківського активу, що є запорукою діяльності дитячого громадського колективу;
- «Краю мій лелечий» (колір зелений): виховання екологічної культури, реалізація природозахисних програм;
- «Повір у себе» (колір блакитний): сприяння розвитку дитячої творчості, виявлення та підтримка індивідуальних здібностей дітей, виховання віри в себе, свої сили, талант; адаптація у дитячому творчому гурті дітей з особливими потребами; розвиток проектів участі дитячої громади у вирішенні соціальних проблем дітей; виховання у дітей милосердя;
- «Помагай» (колір синій): виховання працьовитості, залучення до праці із самообслуговування, участь у трудових акціях дитя-

чого громадського гурту; створення умов одержання дітьми додаткових знань з основ економіки, трудового законодавства; допомога у виборі майбутньої професії;

- «Котигорошко» (колір фіолетовий): розвиток проектів військово-патріотичного виховання, пропагування миротворчих традицій народу України; виховання у дітей поваги до символів, захисників Української Держави; формування у дитячому середовищі потреби у здоровому, активному способі життя; створення умов одержання дітьми додаткових знань, умінь з основ безпеки життєдіяльності людини, правил перетину кордонів, перебування у різних країнах світу; залучення дітей до справ розвитку фізичної культури, спорту, туризму.

У більшості регіонів України осередки місцевих дитячих громадських організацій діють на базі закладів освіти. На громадських засадах їхньою діяльністю керують працівники закладів та установ освіти.

Діяльність Федерації спрямовано на вирішення проблем дитинства, створення умов для реалізації інтересів, захоплень сучасних дітей.

Пріоритетами обрано:

- освітньо-виховні програми, які допомагають дітям оволодівати додатковими знаннями, уміннями;
- програми формування у дітей патріотизму, громадянської активності, набуття першого досвіду соціально-громадської діяльності, виховання культури спілкування; вивчення основ державотворення;
- тренінгові, ігрові програми, які допомагають дітям орієнтуватись у життєвому просторі: щоденно і у випадках природних, техногенних катастроф, формують потребу в активному, здоровому способі життя;
- програми підтримки розвитку дитячої творчості;
- проекти участі дитячого громадського гурту у вирішенні сучасних проблем суспільства, виховання дитячого милосердя;
- проекти міжнародного спілкування, участь у роботі СПО — ФДО;
- програми організаційно-методичного, кадрового, інформаційного, фінансово-економічного забезпечення діяльності та розвитку Федерації.

Діяльність ФДОУ розглядається у двох площинах: перша стосується безпосередньої участі дітей у роботі дитячих громадських об'єднань, організацій; друга — акцентує участь дитячої громадськості у вирішенні проблем дитинства в державі та суспільстві; залучає до справ свого громадського гурту дітей різноманітних соціальних категорій (діти з обмеженими можливостями та особливими потребами, діти, які мешкають у віддалених військових, прикордонних містечках, діти-мешканці сільської місцевості та інші), у рамках власних програмних заходів підтримує

багатосторонню дитячу творчість, презентує досягнення лідерів дитячих творчих, наукових, спортивних, профільних, спеціалізованих колективів.

Найцікавіші справи ФДОУ: Всеукраїнська гра-випробування «Котигорошко», проєкт участі у творчих заходах дитячої громади дітей з особливими потребами «Повір у себе», проєкт військово-патріотичного виховання «Кордон», Програма пам'яті і подяки «Пам'ятаємо! Діємо! Збережемо!», Акція дитячого милосердя «Лелеченя добра», Веселковий марафон дитячої творчості (конкурс дитячих вишиванок «Мов квітка сорочка моя», конкурс родинних альбомів «Моя сім'я найкраща», виставка дитячих малюнків «Світ навколо нас», конкурс паперових виробів «Мій паперовий друг, або чарівний світ орігамі», конкурсна фотовиставка «Знайомтесь, це — я, це — ми, це — моя дитяча організація», конкурс електронних презентацій «Дитячий гурт — це чудово!», конкурс макетів українського подвір'я; операції дитячої допомоги самотнім учителям: «Вчитель не може бути самотнім», дітям з обмеженими можливостями «Іграшка для друга»; природоохоронні проєкти «Ялинка», «Лісові квіти», «Чисті береги», «Захист малих річок», «Тут потрібна дитяча турбота», Всеукраїнський фестиваль дитячої громадськості «По веселці у III тисячоліття», Міжнародний дитячий фестиваль мистецтв «Слов'янський базарчик», Родинний фестиваль «Разом з батьками», фольклорний фестиваль «Червона калина», Міжнародний фестиваль творчості дітей «Дитинство без кордонів», Всеукраїнський фестиваль сучасної хореографії «Веселкове коло», творча майстерня авторів іграшок «Жива іграшка», творчі зустрічі музичних колективів «Знову музика лунає» та інші.

ФДОУ діє у складі Міжнародного союзу дитячих громадських об'єднань СПО — ФДО, співпрацює з громадськими, творчими організаціями Росії, Білорусі, Казахстану, Польщі, Македонії, Болгарії, Словаччини, Чехії, Італії, Іспанії, Греції, Франції, Хорватії.

Програми ФДО України у різні роки підтримувались Міністерством надзвичайних ситуацій України, Державною прикордонною службою України, Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерством оборони України, Національним комітетом Товариства Червоного Хреста України, закладами, установами місцевої влади.

Національна рада дитячих організацій України має офіційний сайт: www.fdo.org.ua, електронний інформаційно-методичний бюлетень «Лелеченя».

НР ДОУ започатковано діяльність центру науково-методичного забезпечення програм ФДОУ, центру підтримки дитячої творчості та фестивального руху, тимчасового студентського педагогічного загону.

Апарат Національної ради дитячих організацій України працює у м. Києві.

ФДОУ є засновником колективного підприємства «Туристичний оператор «Малюк».

Діяльність ФДОУ фінансується за рахунок членських, організаційних, добровільних внесків, цільового фінансування програм, відрахувань від діяльності заснованого підприємства. Останніми роками програмна діяльність ФДОУ за рахунок державного бюджету не підтримується.

Українське дитячо-юнацьке товариство «Січ»

Січ — неполітична виховна громадська організація, в якій діти і молоді люди виховуються християнами, лицарями, гідними громадянами України, відповідальними за свій власний розвиток.

Товариство виникло на хвилі національного відродження українського народу як складова дитячого козацького руху. Восени 1992 року у Києві відбулася Велика рада дитячих і молодіжних козацьких організацій, де було прийнято рішення про об'єднання в єдину організацію. Водночас працювала Всеукраїнська науково-практична конференція «Пошуки нових шляхів роботи з молоддю на історичних засадах козацтва». На конференції визначено засади майбутньої організації. Головним здобутком заходу стало окреслення педагогічного образу козака.

Організаційний процес об'єднання дитячих козацьких осередків завершився 9 січня 1993 року створенням Українського дитячо-юнацького товариства «Січ». У 1994 році III Велика рада Товариства проголосила Січ скаутською організацією, новою національною формою Скаутського руху. IV Велика рада Січі у 1995 році прийняла рішення про необхідність вступу до Світової організації скаутського руху у рамках майбутньої національної скаутської організації.

Сьогодні Січ налічує близько 2 000 членів віком від 6 до 60 років у 18 регіонах України. Товариство проводить десятки січових таборів, інших заходів. Стало традицією щороку збиратися на Всеукраїнський січовий збір — січове джамборі. Кожен із них стає творчою лабораторією розвитку та поліпшення виховної програми Січі. Але головна повсякденна робота проводиться в січових осередках — куренях (рис. 1.2).

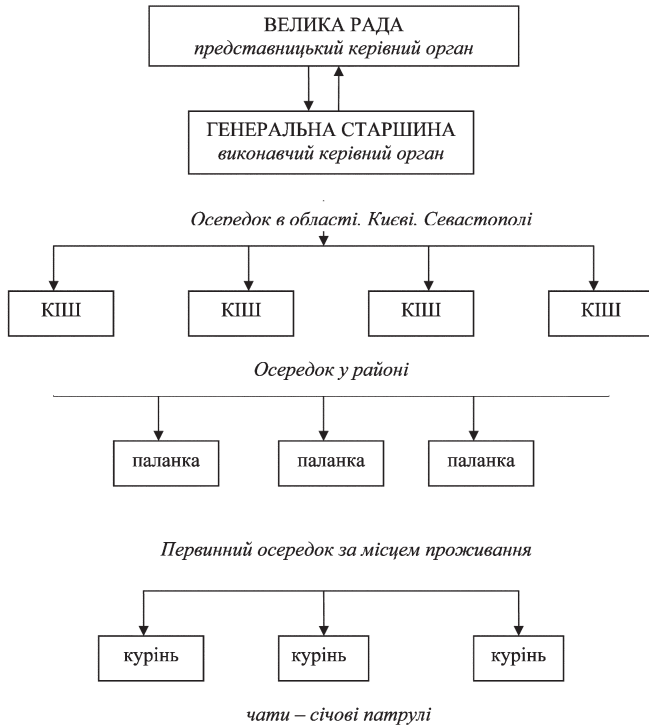

Рис. 1.2. Структура Січі

ВИХОВНА МЕТА І ЗАВДАННЯ СІЧІ

Січ має на меті *сприяння цілісному фізичному, розумовому, емоційному, соціальному та духовному розвитку дітей і молодих людей, їхньому лицарському самовихованню християнами, національно свідомими, відповідальними громадянами, патріотами України.*

Завдання Січі:

- заохотити молоду людину до особистісного розвитку, мотивувати її активне зацікавлення у плануванні й реалізації діяльності, що сприятиме розвитку особистісного потенціалу;
- сприяти розвитку самостійності та відповідальності січовиків;
- формувати в січовиків потребу у здоровому способі життя, намагання зробити все від них залежне для його зміцнення;
- допомогти січовикам усвідомити свої інтереси, індивідуальні схильності та здібності, сформулювати мету особистісного розвитку,

- обрати відповідні шляхи та способи її досягнення і скласти на цій основі програму свого особистісного зростання;
- збагачувати почуття молодих людей, рефлексію, здатність до адекватного самооцінювання й самокорекції, емпатії (співпереживання);
 - допомогти січовикам співробітничати і взаємодіяти з іншими, спілкуватися, знаходити з ними спільну мову й влагоджувати конфлікти, сформувати готовність брати відповідальність за групові рішення, служити ближнім;
 - сприяти формуванню системи вартостей січовиків, їхній самореалізації на основі духовних потреб;
 - заохочувати січовиків розвивати характер, бути готовими долати труднощі, самозарадними;
 - допомогти січовикам стати патріотами України, готовими працювати для блага ближніх, своєї громади і Батьківщини.

ЯК МИ ЦЬОГО ДОСЯГАЄМО

Метод лицарського самовиховання (МЛС)

Виховання в Січі будується на засадах *методу лицарського самовиховання — сукупності виховних методів, що становить собою виховну систему Січі.*

В основу методу лицарського самовиховання (МЛС) покладено систему лицарського виховання в Запорозькій Січі і Скаутський метод, розроблений основоположником Світового скаутського руху лордом Робертом Смітом Баден-Пауеллом Гілвельським. Відтак *Січ є традиційною українською формою Світового скаутського руху, що відтворює та розвиває систему січового лицарського самовиховання і Скаутський метод на козацьких національних засадах.*

МЛС є сукупністю взаємопов'язаних методів виховання, кожен із яких виконує особливу виховну функцію і водночас доповнює та посилює вплив інших. Тому разом ці методи чи складові утворюють унікальну цілісну систему. Відсутність у ній будь-якої складової або використання її не за призначенням порушує цілісність МЛС, змінює його сутність. У такому випадку матимемо справу з іншою виховною системою, що може бути лише подібною до системи січового лицарського виховання.

Складові МЛС

Складовими МЛС є:

- життя за Січовим звичаєм, вірність Січовій обітниці;
- чатова система;
- діяльнісне навчання;
- особистісний поступ січовика відповідно до Січової програми поступального розвитку;

- життя в природі;
- символічна основа;
- підтримка дорослих.

Січовий звичай

З історії Запорізької Січі відомо, що січовики жили за особливим лицарським звичаєм — неписаними законами, про дотримання яких дбали старі козаки і старшини. Розробляючи сучасну систему лицарського виховання, Баден-Пауелл сформулював Скаутський закон — лицарський кодекс життя кожного скаута, обов'язковий для виконання всіма учасниками Скаутського руху.

На основі звичаю запорожців і Скаутського закону Товариство «Січ» розробило власний **Січовий звичай — лицарський закон життя Січі і кожного січовика:**

1. Січовику найперше честь.
2. Січовик чинить по-лицарськи.
3. Січовик допомагає ближньому.
4. Січовик — ввічливий і дружній з усіма, побратим/посестра іншим січовикам.
5. Січовик слухає своїх батьків, січових старшин і наставників.
6. Січовик — друг природи.
7. Січовик — життєлюб.
8. Січовик гартує дух і тіло.
9. Січовик ощадливий.
10. Січовик — чистий у думках, словах і вчинках.

Січова обітниця

Вступаючи в Січ, молоді люди дають **Січову обітницю — урочисте публічне зобов'язання зробити все можливе, щоби виконати свій січовий обов'язок і жити за Січовим звичаєм:**

«Обіцяю зробити все від мене залежне, щоби:

- виконати мій обов'язок перед Богом та Україною;
- завжди допомагати ближньому;
- жити за Січовим звичаєм.

Запорукою цьому є моя честь!»

Січовий обов'язок

Січовик виховує в собі готовність служити Богу, Україні і своїм ближнім. **Служіння Богу, Україні і своїм ближнім є лицарським обов'язком кожного січовика.** Лицарський обов'язок виражено в Січовій обітниці.

Обов'язок перед Богом

Обов'язок січовика перед Богом полягає в тому, що він або вона вірує в єдиного Бога Отця, Вседержителя, Творця неба і землі й усього видимого і невидимого; в єдиного Господа Ісуса Христа, Сина Божого,

народженого від Отця; в Духа Святого; в одну Святу Соборну й Апостольську Церкву.

Січовик є православним християнином, який робить все, від нього або від неї залежне, щоби жити за Божими Заповідями.

Виконуючи обов'язок перед Богом, січовики наслідують наших предків-запорожців. «Відмінною рисою характеру запорозьких козаків була їх глибока релігійність... Захист прадідівської віри і православної церкви складав основу всього їх життя... Під впливом істинно релігійного почуття багато з запорозьких козаків ...уходили в лісові нетрі, берегові печери, річкові плавні і там... «спасалися о Христі»... Багато з них будували в своїх зимівниках каплички, влаштовували скити, ставили молитовні ікони... будучи грамотними, співали акафісти, виголошували молитви, читали життя святих... Під впливом того ж релігійного почуття запорозькі козаки двічі на рік у мирний час йшли пішки «на прощу»... в монастирі...»²

Водночас січовики поважають право інших людей сповідувати свою віру, якщо це не загрожує безпеці інших людей, не завдає шкоди Україні.

Обов'язок перед Україною

Обов'язок перед Україною виражається в тому, що січовик намагається зробити все від нього або від неї залежне, щоби бути її відповідальним громадянином.

Це означає, по-перше, знання її політичного устрою, законодавства, громадянських прав, дотримання законів Української Держави і готовність відстоювати громадянські права за будь-яких обставин. По-друге, січовик завжди готовий виявити ініціативу з покращення життя своєї громади, суспільства, бути для них провідником у цій справі і взяти на себе пов'язану з цим відповідальність. По-третє, січовик скрізь і повсякчас дбає про українське суспільство, Державу Україна і працює для їхнього добра. Працюючи для власного, родинного добробуту, січовик водночас намагається принести користь своїй громаді, Товариству «Січ», українському суспільству і Державі.

Нарешті, січовик завжди готовий боронити Україну, в тому числі зі зброєю в руках.

Завжди допомагати ближньому

У повсякденному житті січовики намагаються ставитися до інших так, як вони хотіли би, щоби ті ставилися до них. Січовики творять добро і виявляють ставлення до інших людей, довілля добрими вчинками. У ставленні до інших людей, передусім своїх ближніх, довілля січовики намагаються чинити по-лицарськи, боронячи правду, людську гідність, красу і дбаючи про збереження і покращення довілля.

² Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: У 2 тт. — Т.1. — К.: Наукова думка, 1990. — С. 256-258.

Жити за Січовим звичаєм

Січовий звичай є кодексом життя кожного січовика, січового підрозділу і всього Січового товариства.

Січовий звичай є формулюванням базових вартостей Січі. Січовий звичай говорить про те, яким має бути січовик. Засновник Світового скаутського руху Баден-Пауелл застерігав: «Хлопчиком не можна управляти, говорячи: «Не роби цього!» — ним можна управляти, говорячи: «Роби так!»

Січовий звичай вказує на те, які вимоги січовики можуть висувати до себе і до інших січовиків. Ці вимоги ґрунтуються на вартостях, що містяться у Січовому звичаї. Таким чином стимулюється привласнення цих вартостей січовиками. Січовий звичай вказує напрям саморозвитку кожного січовика, чати і куреня, визначаючи необхідні якості особистості, відповідні до норм січового життя. Січовий звичай є кодексом поведінки не лише окремого січовика, але й чати і куреня, цілої Січі, визначаючи норми співжиття і співпраці у Товаристві.

Приймаючи Січовий звичай і намагаючись його дотримуватись у січовому і повсякденному житті, січовик виховує в собі готовність жити за певними правилами і приписами. Здатність жити за законом і чинити за правилами, незважаючи на змінні обставини, можливою загрозою добробуту і навіть життю, вирізняє людину лицарського чину. Інакше кажучи, Січовий звичай є засобом виховання в молодих людях лицарських якостей.

Законослухняність є ознакою доброго громадянина. Громадянське суспільство потребує громадян із розвинутою правосвідомістю, готовністю чинити за законами цього суспільства, боронити свої права і протистояти беззаконню в усіх його проявах, відстоюючи активну громадянську позицію. Отже, Січовий звичай є засобом виховання січовиків добрими громадянами.

Січовий звичай виконуватиме свою виховну функцію за умови, якщо він стане не лише «внутрісічовим правильником», але й кодексом повсякденного життя кожного січовика. Січовики дотримуються Січового звичаю впродовж усього життя: склавши Січову обітницю, стаєш січовиком назавжди!

«Обіцяю зробити все від мене залежне»

Складаючи Січову обітницю, молоді люди беруть на себе відповідальність за свій розвиток і виховання відповідно до вартостей, відображених у Січовому звичаї. Цим молода людина спонукається до саморозвитку і самовиховання. Адже ці вартості стають її особистими життєвими вартостями, тобто привласнюються січовиком. Обіцяючи жити за Січовим звичаєм, молода людина починає застосовувати його до різних життєвих ситуацій, оцінювати власні вчинки і вчинки інших січовиків, виходячи з його вимог, і в такий спосіб розвиває, виховує себе. Іншими словами, складання Січової обітниці є поштовхом до саморозвитку і самовиховання січовиків у напрямі, вказаному Січовим звичаєм.

Виражений у Січовій обітниці січовий обов'язок ставить перед січовиком життєву мету і цим надає його або її життю сенсу, вказує напрям саморозвитку і лицарського самовиховання.

Молода людина не обіцяє виконати свій січовий обов'язок. Він чи вона обіцяє докласти всіх можливих зусиль, щоби його виконати. Саме докладання власних зусиль для досягнення відповідності нормам січового життя принципово важливо для саморозвитку і самовдосконалення січовиків — лише докладаючи зусилля, людина розвиває себе.

З огляду на це складання Січової обітниці є винятково добровільним вчинком, який не може нав'язуватися молодій людині ззовні. Складання Січової обітниці під примусом або під тиском інших людей позбавляє її виховного значення як спонукання до саморозвитку і самовдосконалення.

Січова обітниця складається публічно — перед чатою чи курунем. Присутність товаришів засвідчує взяття на себе молододою людиною січових зобов'язань і в той же час його або її відданість ідеалам Січі. Своєю присутністю січовики демонструють готовність прийняти молоду людину до Товариства.

«Запорукою цьому є моя честь»

Запорукою виконання молододою людиною січового обов'язку є чесне слово, що дається при складанні Січової обітниці. «Корпоративна лицарська етика та світогляд вбирали в себе поняття лицарського слова... Моральний та публічно-правовий аспекти цього поняття усвідомлювалися... козаками. Лицарське слово мало для них значення юридично взятого зобов'язання, що підлягало безумовному виконанню... воно «добре» і «цнотливе».³

Не виконати січовий обов'язок означає для січовика втратити честь, а значить, і право знаходитися в Товаристві. Честь є головною вартістю січовика і всього Січового товариства. Дотримання даного слова є головним обов'язком січовика стосовно себе і своїх товаришів, усіх своїх ближніх.

Чатова система

Виховна діяльність в Січі здійснюється переважно в чаті — групі з 6-8 січовиків однієї статі й вікової секції. Чатова система ґрунтується на задоволенні природної потреби підлітків у групуванні з однолітками.

Чисельність чати визначається тим, що більшість психологів саме групу з 6-8 осіб вважають найбільш стійкою.

Метою поділу січовиків на чати є створення оптимальних умов для соціалізації особистості через активізацію взаємодії та співробітництва між молодими людьми на засадах МЛС. Січова чата — це невелике коло однодумців, які несуть відповідальність за себе й один за одного.

³ Сас П. М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI — перша половина XVII ст.). — К.: Либідь, 1998. — С. 127-128.

Така група легко управляється самостійно, а її діяльність координується у мінімальний термін.

У чаті кожен бере на себе відповідальність за виконання певних обов'язків, що мають для діяльності групи життєво важливе значення: чатового, кухаря, скарбника, писаря тощо. Ці обов'язки мають бути відмінними від інших і відповідати прагненням, інтересам, потребам, здібностям молодого людини. У чаті завжди знайдеться справа для кожного.

Невимушеність, довільність діяльності в чаті проявляється у демократичності стосунків між її членами. Адже січова чата є ігровою групою, а ігрова діяльність є вільною і невимушеною.

Демократичність стосунків у чаті передбачає участь в управлінні її життям кожного січовика. У чаті кожен бере участь у прийнятті рішень і вчиться приймати рішення. Здатність приймати рішення передбачає готовність брати на себе й відповідальність за їх виконання і наслідки. У чаті настає час, коли кожен січовик береться за вирішення завдання, що до цього вважалося надто важким або й нерозв'язуваним.

Чата — самоврядна організація січовиків, «республіка молодих людей»⁴, які керуються Січовим звичаєм. Як і в наших предків запорозьких козаків, у чаті діє пряма демократія. Демократичний устрій панував і в січовій школі. «Січові школярі... обирали зі свого середовища двох отаманів — одного для дорослих, іншого для малолітніх, і на власний розсуд або залишали їх на посадах, або скидали по завершенні кожного року».⁵

Усі рішення в чаті приймаються на її зібранні прямим відкритим голосуванням. Кожен січовик може запропонувати питання до обговорення і висловитися з кожного обговорюваного питання.

Така система самоврядування діє і в курені. «Законодавчою» владою куреня є курінна рада — зібрання усіх його членів, яке вирішує важливі питання життя січового осередку, обирає курінну старшину, отамана. Усі рішення курінної ради приймаються колом січовиків відкритим голосуванням. Кожен січовик має право висловитися з будь-якого питання, що обговорюється.

Курінна старшина є «виконавчою владою» куреня. Її функція — організувати виконання рішень курінної ради, управляти куренем у періоди між зібраннями курінної ради. До складу курінної старшини входять: отаман, писар (очолює курінну канцелярію), скарбник (відає майном осередку), обозний (відповідає за реалізацію виховної програми, організацію виховних заходів) та чатові.

Чатова система застосовується протягом усього періоду січового життя дітей, молодих людей і дорослих. Водночас найбільш ефективно вона «працює» у підлітковому віці, тобто у вікових секціях січовиків-юнаків і юначок та молодих січовиків віком до 18 років.

⁴ Поняття належить відомому скаутському лідеру, теоретику сучасного скаутського виховання дру Доменіку Беннару.

⁵ Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. — С. 452.

Січові символи

Січ

Головним лицарським символом нашого Товариства є Січ — образ лицарського Товариства як спільноти вільних людей, лицарів, між якими панують стосунки побратимства і посестринства, об'єднаних Січовим звичаєм, спільними вартостями: честю, гідністю, обов'язком лицарського служіння Богу, Україні та своїм ближнім. Тому символічною для нас є Запорозька Січ як історична християнська лицарська республіка.

Ми хочемо збудувати в Україні суспільство, громадяни якого сповідуватимуть ці лицарські вартості. Тому так само символічним є для січовиків наше Товариство, в якому діти, молоді люди і дорослі об'єдналися для лицарського самовиховання і служіння на засадах Січового звичаю. Символічне значення нашого Товариства можна виразити словами М. Гоголя: «Так ось вона, Січ! Ось це гніздо, звідки вилітають воля і козацтво на всю Україну».

Січова емблема

Емблемою Січі є стилізована золота підкова, увінчана золотим січовим хрестом. Підкову розташовано на малиновому геральдичному щиті. З боків і знизу підкови півколом розміщено літери «С», «І» та «Ч», що є скороченою назвою УДЮТ «Січ» і водночас першими літерами Січового гасла «Сила, істина, честь!»

Малинове тло Січової емблеми наслідує геральдичний колір Січового товариства й українського козацтва, що символізує спадкоємність лицарських традицій, сповідувану нашим Товариством. Золота підкова, увінчана січовим хрестом, символізує лицарське християнське служіння січовиків. Загальна композиційна сполука всіх частин емблеми символізує прагнення січовиків християнськи жертовно працювати для добра, слави і щастя України.

Січова емблема є знаком гідності, права і власності Січі.

Січовий гімн

Січовим гімном є відома пісня січовиків початку ХХ століття «Гей, там на горі Січ іде»:

Гей, там на горі Січ іде,
Гей, малиновий стяг несе.
Гей, малиновий, наше славне Товариство,
Гей, марширує, раз, два, три!

Гей, попереду кошовий,
Гей, як той орел степовий.
Гей, малиновий, наше славне Товариство,
Гей, марширує, раз, два, три!

Гей, а позаду осавул,
Гей, твердий хлопець, як той мур,
Гей, малиновий, наше славне Товариство,
Гей, марширує, раз, два, три!

Гей, а по боках чатові,
Гей, то сторожі огневі,
Гей, малиновий, наше славне Товариство,
Гей, марширує, раз, два, три!

Гей, отамане, батьку наш!
Гей, веди, батьку, вперед нас!
Гей, малиновий, наше славне Товариство,
Гей, марширує, раз, два, три!

Гей, молод хлопче, позір май,
Гей, та до Січі приставай,
Гей, малиновий, наше славне Товариство,
Гей, марширує, раз, два, три!

Гей, повій, вітре, зі степів,
Гей, дай нам силу козаків,
Гей, малиновий, наше славне Товариство,
Гей, марширує, раз, два, три!

Гей, дай нам силу й відвагу,
Гей, Україні на славу.
Гей, малиновий, наше славне Товариство,
Гей, марширує, раз, два, три!

Січовий гімн є урочистою і водночас похідною піснею Січі, що виконується як під час урочистих подій, так і в походах.

Гімн Січі символізує єдність січовиків у спільному поступі до самовдосконалення і лицарському служінні ближнім, своїй Батьківщині.

Січове гасло

Січовим гаслом є: «Сила, Істина, Честь!»

Січове гасло символізує виховну мету, якої прагнуть досягти січовики.

«Сила» означає прагнення сформувати січовий характер, силу волі, загартуватися фізично і духовно.

«Істина» означає прагнення шукати істину, лицарськи служити ближнім, правді й добру, бути щирими православними християнами.

«Честь» означає прагнення бути лицарями — чесними людьми, дотримуватися Січової обітниці, даного слова.

Святі покровителі Січі

Заступниками і символами Січі є Пресвята Богородиця та Св. Георгій Побідоносець. Це найбільш шановані християнські святі й святині Запорозької Січі. У відомій козацькій пісні співається: «Нам поможе Святий Юрій і Пречиста Мати».

Січова діяльність

Січ — це Велика Гра.⁶

Січова діяльність, з одного боку, є цілком серйозною тому, що за своїми зовнішніми ознаками, проявами, вона є реальним способом життя дітей і молодих людей. З другого боку, ця «об'єктивна серйозність» є грою, бо вона не є тією об'єктивною реальністю повсякденного життя, в якій перебувають січовики.

Кожен із видів діяльності січового осередку має свою серйозну мету, але ця мета не є «справжньою». Якою б різноманітною не була січова діяльність, її справжньою метою є сприяння особистісному поступу січовиків, їх самовихованню відповідальними громадянами. Наприклад, січовик тримає вдома тварин, доглядає за ними і веде щоденник спостережень. Ця діяльність має власну мету, що відповідає природоохоронному напрямку січової діяльності, і за своїм змістом є цілком серйозною. Проте справжньою метою цієї діяльності є виховання гуманності січовика, його цілісного світогляду. Її справжня мета є не в догляді за конкретною твариною, а в розвитку особистості січовика. Тобто мета діяльності «переноситься» з її об'єкта на суб'єкт. У такому перенесенні виявляється ігровий характер діяльності.

Отже, січова діяльність є цілком серйозною і в той же час ігровою. Важливою характеристикою гри є її позитивне емоційне забарвлення. Січова діяльність приносить січовикам велике задоволення. Демократизм стосунків, невимушеність, вільність діяльності, відокремленість від буденності, таємничість, фантазування, притаманні січовому життю, створюють позитивний емоційний настрій членів січової групи, що сприяє їх ідентифікації з групою. Січова група приваблива для молодих людей, оскільки надає їм можливість брати участь у цікавих заходах, перевірити себе, самовдосконалюватись, виховувати в собі лідерські якості, спілкуватися з однолітками в атмосфері взаєморозуміння, довіри і духовної близькості, почуватися невимушено і розкуто. У січовій грі кожен її член отримує задоволення від роботи в групі. Тобто січова група має значний потенціал позитивної емоційної енергії.

За допомоги ігрових переживань січова діяльність формує відповідне ставлення молодих людей до «справжньої» неігрової діяльності. Так, наявність у січовій грі позитивних ролей програмує певні позитивні почуття і формує працелюбну, відповідальну особистість з високими моральними, громадянськими почуттями.

⁶ Цей розділ створено за участі відомого українського психолога, професора В. В. Москаленко.

Чим займаються січовики?

Козакування — засвоєння молодими людьми січових умінь і навичок, необхідних для повсякденного життя, козацьке загартування, внутрішньорганізаційна діяльність, засвоєння вартостей, традицій Січі, набуття досвіду січового життя.

Воцерковлення — засвоєння січовиками засад Православної віри, їхнє залучення до духовних вартостей Православ'я, сприяння організації життя, служінню молодих людей на приході.

Українознавство — ознайомлення молодих людей з історією, культурою і природою України, громадським життям, її політичною системою, досягненнями науки та економіки. Різновидами українознавчої діяльності є *краєзнавство* (вивчення рідного краю — своєї «малої батьківщини») і *козакознавство* (вивчення і засвоєння історії, культури, вартостей і традицій українського козацтва, Запорозької Січі).

Служіння — громадянське виховання січовиків, доступна за можливостями і підготовленістю січовиків діяльність з допомоги ближнім — своїм рідним, січовим побратимам і посестрам, друзям, місцевій громаді, суспільству в широкому розумінні цього слова. Важливою формою служіння є *благодійна робота молодих людей на приході*.

Січова програма

Головною метою Січі є сприяння особистісному розвитку дітей і молодих людей. Особистісний розвиток січовиків у п'яти сферах (фізичній, розумовій, емоційній, соціальній і духовній) визначається соціальними установками, знаннями і навичками, які молода людина поступово здобуває через участь у січовій діяльності, переходячи з однієї вікової секції в іншу. Ці соціальні установки, знання і навички описуються у вигляді виховних цілей, що фіксуються у Січовій програмі поступального розвитку особистості (скорочено — Січовій програмі).

Січова програма є описом системи особистісного зростання січовиків у нашому Товаристві шляхом:

- участі в січовій діяльності;
- здобуванні січових спеціальностей, удосконалення навичок, здобутих з кожній з них.

Січова програма передбачає поетапне здобуття молодою людиною січових спеціальностей, що відбивають різні сфери життєдіяльності: навичок життя в природі, самоорганізації тощо. Відповідно до своїх інтересів, здібностей і можливостей на основі Січової програми молода людина за допомоги наставника складає власний план особистісного розвитку. Він чи вона обирає спеціальності, якими хотів чи хотіла би оволодіти, і вдосконалюється в обраних спеціальностях. Наставник заохочує січовика обрати якомога більше спеціальностей, щоби їх опанування сприяло ширшому розкриттю особистісного потенціалу молодої людини. Коли

спеціальності обрано, січовик починає оволодівати ними, у підсумку досягає певного рівня майстерності й таким чином розвиває себе.

Крім індивідуальних інтересів, здібностей і можливостей, вибір січовика визначається необхідністю його або її участі в житті чати і куреня.

Опановуючи тією чи іншою спеціальністю, січовик здобуває навички, що слугуватимуть його або її внеском у загальний успіх січової групи.

Січова програма визначає виховні цілі для всіх п'яти сфер та етапів особистісного зростання січовиків. Етапи особистісного зростання — ступені — передбачаються програмою для кожної вікової секції Січі. По завершенні кожного етапу особистісний поступ січовика оцінюється ним самим, іншими січовиками і наставником. Важливим є те, що особистісне зростання молоді людини оцінюється не у співставленні з досягненнями інших січовиків, а лише у порівнянні з його чи її попередніми досягненнями. Січова програма не припускає суперництва січовиків між собою, а лише суперництво між чатами та осередками.

Результат, досягнутий січовиком в особистісному поступі, офіційно відзначається церемонією присвоєння йому чи її наступного ступеня, символом якого є спеціальна січова нашивка.

Січова програма не призначена для того, щоби змусити молоді люди розвиватися за встановленою схемою. Її призначення — сприяти самореалізації молоді людини, допомогти січовикам реалізувати їхній особистісний потенціал.

ХТО МОЖЕ БУТИ СІЧОВИКОМ

Членами Січі можуть стати громадяни України, які подали заяву до первинного осередку Січі — куреня (особи, молодші 10 років, подають заяву батьків або піклувальників), сплатили вступний внесок, успішно відбули новацький термін і склали Січову обітницю.

Як вступити в Січ

Вступити в Січ може особа будь-якого віку. Для вступу в Січ бажуючому або його/її батькам (опікунам) потрібно звернутися до отамана найближчого за місцем їх проживання первинного осередку Січі — куреня з письмовою заявою. З 10 років бажуючий вступити в Січ пише заяву особисто.

Після розгляду заяви та співбесіди з бажуючим вступити в Товариство курінний отаман повідомляє молодій людині чи її батькам (опікунам) про прийом до куреня як новака або відмову. У повідомленні має міститися інформація про термін і місце зустрічі з новаком, на яку він чи вона запрошується.

Бажуючий вважається січовим новаком після складання новацької обіцянки і сплати до куреня вступного внеску.

Права та обов'язки січовиків

Січовики мають право: обирати осередок за місцем проживання, відповідно до своїх інтересів, віку і статі; обирати і бути обраними до керівних органів Січі та свого осередку, по досягненні 18 років бути обраними отаманом осередку, членом Генеральної старшини Січі; виносити будь-які питання на розгляд свого первинного, територіального осередку або Великої ради Січі, апелювати до них; брати участь у всіх заходах Січі, одержувати інформацію про її діяльність; носити однострій, відзнаки Січі. Кожен січовик користується правом на захист своїх законних інтересів з боку Товариства. У будь-який час січовик може добровільно вийти з Січі.

Перебування в Січі не перешкоджає молодим людям бути членами інших об'єднань громадян, якщо їхні статутні документи і діяльність не суперечать меті Січі, її Статуту.

Січовики зобов'язані: визнавати і дотримуватися Статуту Січі, пройти січові випробування відповідно до свого віку; виконувати свої обов'язки в Січі, рішення її керівних органів, свого первинного і територіального осередку; вчасно сплачувати членські внески.

Кожен січовик зобов'язаний дбати про Славу і Честь Січового товариства!

ВСЕУКРАЇНЬСЬКА ДИТЯЧА СПІЛКА «ЕКОЛОГІЧНА ВАРТА»

«Ми — діти України. Нас об'єднали три кольори: синій, що символізує чисте небо та прозорість джерел, жовтий — багатство ланів і щедрість Сонця, зелений — колір життя» — під таким гаслом Всеукраїнська дитяча спілка «Екологічна варта» вже п'ятнадцять років об'єднує дітей, підлітків, молодь, які віддають силу своїх маленьких долонь на захист довкілля.

Сьогодні «Екологічна варта» об'єднує 40000 дітей, які активно долучаються до розв'язання регіональних екологічних проблем.

Нині функціонує 100 міських, 125 районних та 125 сільських осередків у 350 містах і селах України.

Мета діяльності Спілки — виховання екологічно свідомої особистості через організацію цікавої екологічної роботи з дітьми і молоддю та їхню участь у дослідницькій роботі, природоохоронних акціях. Участь у діяльності організації допомагає кожній дитині усвідомити себе невід'ємною частинкою безмежного різнобарвного світу, в якому ми живемо.

Діяльність ґрунтується на принципах добровільності й творчої активності.

«Екологічна варта» сьогодні — це система громадського екологічного виховання, практична дія на захист довкілля, це сорок тисяч хлопців і дівчат Буковини і Слобожанщини, Закарпаття й Криму, Київщини та Сумщини — в усіх куточках України.

«Екологічна варта» є єдиною дитячою громадською організацією на теренах України, яка виховує екологічно грамотну людину майбутнього, об'єднує дітей і молодь, що свідомо спрямовують зусилля на захист довкілля та вчать бути активними природоохоронцями.

У своїй роботі з дітьми Спілка використовує системний підхід — поєднання екологічного виховання з практичними справами, освітніми розвивальними заходами, науково-практичною роботою, упровадженням системи самоврядування та розвитку лідерських якостей.

Чимало цікавих і корисних справ, проектів і програм є у доробку членів Спілки не лише на всеукраїнському рівні, а й у кожній обласній організації, у районах, містах і селищах.

Практична природоохоронна робота вартівців, що є важливою частиною всієї діяльності, включає проведення традиційних всеукраїнських заходів, спрямованих на захист довкілля, розв'язання нагальних екологічних проблем природної території або міста.

Зокрема, «Екологічна варта» разом із членами Всеукраїнської екологічної ліги проводить різні заходи у рамках акції **«Збережи ялинку»**, спрямованої на популяризацію ідеї збереження ялинових насаджень. Серед них — виготовлення і розповсюдження листівок, участь у конкурсі «Замість ялинки — зимовий букет», складання святкових букетів з вічнозеленого гілля, що створює святкову атмосферу без знищення живого дерева. Кожна обласна організація «Екологічної варті» має власні методи проведення акції. Вартівці Сумщини щороку розгортають широку агітаційну роботу, закликаючи жителів міста й області не рубати ялинки для короточасного використання їх під час новорічних свят. Луганська обласна організація проводить моніторинг та виявляє факти нищення ялинових дерев, організовує виставки фотографій, малюнків, листівок, привертаючи увагу до проблеми. Традиційна форма діяльності «Екологічної варті» на Вінниччині — просвітницька робота, проведення уроків та позакласних заходів. Під час конкурсу вартівці мають змогу навчитися виготовляти святкові ялинкові букети під керівництвом досвідчених майстрів.

Птахи потребують турботи та допомоги взимку — це думка, з якою вартівці організовують акцію **«Наша допомога птахам»**. Серед членів Полтавської обласної організації вже звичною стала акція під гаслом «Підгодуй синичку зимою — вона буде вдячна тобі весною». Рівненська обласна організація проводить декаду зимуючих птахів, учасники акції ведуть фенологічні спостереження за станом природних об'єктів взимку, а також виготовляють годівнички та шпаківні. Щороку діти є організаторами «Свята зустрічі птахів», де вони мають можливість більше дізнатись про перелітних птахів і взяти участь у різних конкурсах і вікторинах, які допомагають підвищити рівень власної освіти та передати знання про птахів молодшим. Завдяки заходам у рамках акції «Наша

допомога птахам» діти знатимуть гордих та прекрасних птахів не з малюнків і опудал, а спостерігаючи за їхнім життям у природних умовах.

Любов до природи є одним із кращих проявів людського характеру. Чи може бути щось красивішим за квітку, що розкриває назустріч сонцю свої пелюстки, чи витонченішим за пелюстки, що тягнуться до сонця, вкриті, мов намистом, краплинами роси? Кожної весни під лісовим покривом відбувається диво — зацвітають ранньоквітучі рослини. «Екологічна варта» намагається привернути увагу дорослих до проблеми первоцвітів — рослин, занесених до Червоної книги України, яка дедалі загострюється. Щороку знищуються сотні тисяч рідкісних рослин: вже цілі регіони України не знають краси весняних провісників. Під час акції «**Первоцвіт**» вартівці проводять конкурси малюнків та екологічні вистави, розповсюджують листівки, які закликають берегти первоцвіти. Набуває поширення вирощування ранньоквітучих рослин на садових ділянках або біля дому.

«**Посади своє дерево**» — під час цієї акції вартівці не лише висаджують дерева поблизу шкіл та дитячих садків, уздовж берегів річок та озер, а й разом із членами ВЕЛ допомагають закладати сади та парки.

«**Струмочок, річечка, ріка**» — акція, що привертає увагу дітей та молоді до засміченості водойм і спонукає до практичних дій для розв'язання цієї проблеми.

Практична природоохоронна робота обов'язково повинна мати вагомий результат. Для «Екологічної варти» це — алеї дерев, квітучі сади та парки, можливість напитися чистої джерельної води з доглянутого джерела та відпочити на чистому березі річки, незаймані галявини первоцвітів у лісі та спів пташок навесні. Необхідно берегти природне різнобарв'я та красу природи разом із вихованням відповідальності кожного — від дорослого до найменшої дитини.

Члени ВДС «Екологічна варта» здійснюють проект «**Прибери планету**», присвячений проблемі побутового забруднення, у рамках якого проводять просвітницьку роботу, моніторинг несанкціонованих сміттєзвалищ; стало традиційним прибирання території лісопаркових зон, прибережних смуг.

Спілка ініціювала проведення **Екологічного форуму дітей та молоді України**, учасники якого представляють кращі практики формування досвіду громадянської поведінки шляхом залучення кожного до реальної участі у природоохоронній роботі, розглядають питання участі дітей та молоді у розв'язанні екологічних проблем. Метою форуму є виховання юнаків і дівчат справжніми патріотами держави, які у майбутньому будуть здатні приймати життєво важливі для суспільства рішення; залучення їх до реальної участі у природоохоронній роботі та до науково-дослідної діяльності, формування лідерських якостей у юних громадян.

Члени «Екологічної варти» постійно здійснюють активну науково-дослідну роботу: проводять численні конференції та круглі столи,

організують екологічні експедиції. Організація підтримує дітей, які спрямували свої зусилля на пошук нових методів розв'язання екологічних проблем довкілля та розроблення проєктів природоохоронного спрямування.

Проведення **Всеукраїнського конкурсу-захисту екологічних проєктів** — ще один крок на шляху до виявлення здібних до наукової роботи дітей серед учнівської молоді. Метою цього конкурсу є системне залучення молоді до науково-дослідної діяльності у громадській організації, творчі змагання учнівської молоді, практична допомога у розв'язанні регіональних екологічних проблем. Проєкти вартівців висвітлюють регіональні проблеми та містять цікаві конкретні пропозиції щодо захисту довкілля.

«Школа лідера-еколога» була створена для розвитку особистості дитини та набуття нею практичних навичок для громадської природоохоронної роботи. Такі школи працюють в обласних і районних центрах, у шкільних осередках «Екологічної варти». Складові «Школи лідера-еколога»:

- формування лідерських якостей;
- розвиток умінь та навичок здійснювати пропагандистську та практичну природоохоронну діяльність;
- участь у конференціях, тренінгах, програмах екологічного спрямування;
- розроблення та захист практичних проєктів, спрямованих на поліпшення стану довкілля.

«Екологічна варта» — це виховання у колективі, у стосунках між собою, передача знань молодшим, навчання однодумців.

Для формування екологічної культури молоді, залучення дітей і підлітків до природоохоронного руху, пошуку та підтримки талантів, розвитку нових творчих напрямів діяльності молоді проводиться щорічний Всеукраїнський фестиваль екологічної творчості **«Свіжий вітер»**, участь у якому беруть вартівські шкільні екологічні театри.

Всеукраїнський конкурс **«Мій голос я відаю на захист природи»** має номінації, в яких можуть проявити себе і діти, і дорослі: це — екологічний плакат, малюнок, вірш, екологічні твори, урок екології, фотографії тощо.

Організація та проведення екологічних конкурсів і вікторин, семінарів-тренінгів, екологічних екскурсій, створення екологічних клубів, центрів, творчих майстерень — невід'ємна частина діяльності «Екологічної варти».

Важливими напрямками роботи є також оперативне, якомога масштабніше поширення інформації про екологічні проблеми, еколога-пропагандистська діяльність, популяризація екологічного світогляду молоді. До акцій на захист довкілля вартівці розповсюджують листівки, виготовлені власноруч, активно працюють із засобами масової інформації — вартівські конкурси організують спільно із всеукраїнськими радіо-

програмами, створюють власні освітні програми та висвітлюють діяльність у журналах і газетах.

Серії книжок «Екологічна освіта і виховання» та «Природоохоронні акції» стають у пригоді і вчителю, і молодому лідеру-екологу, адже вони містять сценарні плани уроків екології, позакласних заходів екологічної тематики, рекомендації щодо проведення практичних природоохоронних акцій, екологічні ігри, які використовують вартівці й під час проведення уроків, і в позашкільній діяльності. Координаторами «Екологічної варти» є активні педагоги-практики, які беруть участь у підготовці статей, нарисів, екологічних збірок.

Дбайливе ставлення до природи рідного краю виховується і безпосередньо в природі. Організація започаткувала літні екологічні табори, де відпочинок поєднується з науковими дослідженнями, практичними природоохоронними заходами, творчою роботою дітей.

У Навчально-тренінговому центрі «Екологічна варта» на Кримському узбережжі щороку оздоровлюються та проходять цікаве екологічне навчання близько тисячі дітей. Програма включає науково-дослідну роботу, тренінги, екологічні розвивальні ігри, експедиції та екскурсії.

Співпраця з державними установами та громадськими організаціями сприяє об'єднанню зусиль різних секторів суспільства на захист довкілля.

«Екологічна варта» є активним учасником процесу «Довкілля для Європи» — унікального партнерства країн, міжнародних та громадських організацій регіону ЄЕК ООН.

Під час підготовки до 5-ї Всеєвропейської конференції міністрів охорони навколишнього середовища «Довкілля для Європи» (Київ, 2003 р.) представники «Екологічної варти» працювали у складі Національного організаційного комітету, брали участь у розробленні проектів документів, програми заходів. Під час цієї важливої події відбулася презентація кращих вистав екологічних театрів.

Надзвичайно важливою є позиція ВДС «Екологічна варта» з пріоритетних питань порядку денного 6-ї конференції «Довкілля для Європи» (Белград, Сербія, 2007 р.) — орієнтація на збереження біорізноманіття, на впровадження стратегії освіти в інтересах збалансованого розвитку. Члени організації взяли участь у підготовці матеріалів до Белградської доповіді («Захист навколишнього середовища Європи — Четверга оцінка»), міжнародних зустрічах, роботі Європейського Еко-Форуму.

На сучасному етапі розвитку Всеукраїнська дитяча спілка «Екологічна варта» ставить такі завдання:

- формувати екологічний світогляд молодих громадян України;
- брати активну участь у процесах упровадження освіти для збалансованого розвитку;

- розробляти і впроваджувати нові форми природоохоронної роботи;
- сприяти реалізації Програми громадської підтримки молоді, яка опікується проблемами довкілля;

У своїй діяльності організація вважає пріоритетним:

- проведення практичних природоохоронних акцій у поєднанні з просвітницькою роботою;
- активізація роботи з дітьми та молоддю, які проживають у сільській місцевості;
- розвиток благодійницької роботи, залучення до природоохоронних заходів дітей із функціональними обмеженнями та особливими потребами;
- співпрацю з державними установами, освітніми закладами, засобами масової інформації, дитячими об'єднаннями та організаціями екологічного спрямування.

Всеукраїнська дитяча спілка «Екологічна варта» досліджує проблеми довкілля і намагається знайти найефективніші шляхи для їх розв'язання.

Екологічне виховання в організації здійснюють так, щоб дати можливість кожній дитині взяти участь у різноманітних, обов'язково практичних, природоохоронних заходах. Станьмо на варті власного майбутнього! Наша адреса: 01033, м. Київ, вул. Саксаганського, 30-В, оф. 33 тел. : (044) 289-31-42. E-mail: varta@ecoleague.net, <http://www.ecoleague.net/65490196-170.html>

Всеукраїнський громадський дитячий рух «Школа безпеки»

Школа безпеки: навчаємо дітей – дбаємо про майбутнє

Всеукраїнський громадський дитячий рух «Школа безпеки» (далі – Рух «Школа безпеки») створено 16 квітня 1999 року та зареєстровано Міністерством юстиції України 20 квітня 2000 року за № 1413.

Основна мета діяльності: сприяння консолідації зусиль суспільства у вирішенні проблем безпеки та виживання дітей і підлітків України в умовах дії шкідливих та небезпечних факторів природного, техногенного, соціально-економічного, криміногенного і медико-біологічного характеру.

Головний девіз Руху: «Знати, щоб передбачити, передбачити, щоб діяти».

Відділення Руху створено в усіх регіонах України, 10 з них легалізовано шляхом реєстрації, інші – шляхом повідомлення.

Керівним органом руху є Координаційна рада.

ВГДР «Школа безпеки» є одним із засновників Міжнародної асоціації громадських організацій рятувальників-пожежників «ЮнСПАС», яка створена у 2008 році.

Неможливо бути здоровою і освіченою людиною, якщо не володієш навичками здорового способу життя та коли ці навички не перетворилися на першочергову потребу.

Саме в дитячому віці, у процесі ігор, закладаються основи розуміння суті багатьох явищ і речей та набуваються життєво важливі навички. Найважливішими з них, звісно, є уміння людини адаптуватися до середовища існування та уміння виживати в екстремальних умовах. А судячи зі світових тенденцій до зростання кількості надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру, які значною мірою зумовлені неконтрольованістю «цивілізаційних» процесів, ці знання і навички в майбутньому ставатимуть лише актуальнішими.

Таке поняття, як культура безпеки життєдіяльності, є важливою складовою культури взагалі. А як відомо, культурне середовище, як і навколишнє, легко руйнується і на відміну від другого не самовідтворюється. Тому його формування — це копітка, тривала і цілеспрямована робота. Ця культура повинна органічно вкраплюватися у свідомість і підсвідомість дітей в процесі їх виховання і навчання. Комплексність вирішення цієї проблеми має ґрунтуватися на триєдності зусиль сім'ї, школи і держави загалом.

У цих умовах головне завдання не тільки школи та позашкільних навчальних закладів вбачається в тому, щоб дати дітям, школярам спеціальні знання, вміння і навички виживання в різних життєвих ситуаціях: у випадку природних і техногенних катастроф; в умовах гострих соціальних, соціально-політичних і військових конфліктів; в екстремальних умовах. Школа та позашкільний навчальний заклад є ключовою ланкою у формуванні людини безпечної типу — особистості, безпечної для себе, оточуючих, середовища проживання, орієнтованої на створення і розвиток.

Для вирішення цих проблем і було створено Всеукраїнський громадський дитячий рух «Школа безпеки».

Статистика свідчить, що кожного дня в Україні гине близько 200 чоловік, із них 10 дітей.

Зараз у нашій державі є пріоритетним вивчення іноземних мов, економіки, юридичного права.

Але все це не має вартості, коли людина стає безпорадною перед небезпекою і не може надати допомогу собі та іншим, хто її потребує.

Лише «Школа безпеки» навчає та розвиває ці практичні навички у дітей.

Чим краще ми вчимо дітей і більше працюємо в цьому напрямі, тим більше шансів врятувати своє життя є у дітей.

Державна влада робить усе можливе для нашої безпеки, але без підтримки своїх громадян, особливо молодого покоління, створення безпечної середовища для життєдіяльності людини вона може набагато менше.

«Школа безпеки» виховує молодь, яка може впевнено діяти в надзвичайних ситуаціях та сміливо дивитися в майбутнє.

Показники травматизму і загибелі людей в Україні загрозливо зростають та в декілька разів перевищують аналогічні показники у розвинених країнах світу. За даними Держкомстату, різні отруєння, дорожньо-транспортні пригоди, випадкові та навмисні пошкодження, пожежі, нещасні випадки на воді, аварії і травмування в побуті в 2011 році забрали життя понад 41 тис. українців, із них 1016 дітей віком до 14 років.

Основною причиною такої загрозливої ситуації є незнання чи нехтування населення елементарними правилами безпеки, недостатня поінформованість щодо поведінки в разі виникнення надзвичайних ситуацій, відсутність практичних навичок самопомоги.

Особливо важливо навчити цьому дітей, які завжди залишаються уразливою частиною суспільства.

Значну роль у цьому питанні відіграє співпраця державних структур із громадськими організаціями.

Практичному закріпленню знань та навичок з безпеки життєдіяльності значною мірою сприяє саме їхня участь у заходах, започаткованих Всеукраїнським громадським дитячим рухом «Школа безпеки».

Сьогодні з навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів вилучено предмет «Основи безпеки життєдіяльності» та замінено предметом «Основи здоров'я». У 5-7-х класах для предмета «Основи здоров'я» виділена 1 година на тиждень, у 8-9-х класах — 0,5 години, у 10-12 класах викладання цього предмета не передбачено взагалі.

Тому важливо дітей та підлітків активно залучити до участі у гуртках, секціях, осередках, спрямованих на популяризацію здорового та безпечного способу життя.

На сьогодні у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах з ініціативи нашої громадської організації створено та діє понад 7 тис. гуртків «Школа безпеки», «Юний рятувальник» тощо, розроблено та впроваджено 20 авторських програм, шість з яких мають відповідний гриф МОНмолодьспорту України.

Розроблено програму для учнів 10-11 профільних класів загальноосвітніх навчальних закладів «Школа рятувальника», яка отримала гриф МОН «Схвалено для використання в навчально-виховному процесі в загальноосвітніх навчальних закладах».

Відділеннями Руху проводяться різноманітні заходи, спрямовані на пропаганду безпечної поведінки, удосконаленню фізичного розвитку дітей та молоді, це насамперед навчально-тренувальні збори, змагання, польові табори, семінари, круглі столи тощо.

Учасники Руху беруть активну участь у проведенні днів Цивільної оборони та тижнів безпеки дитини в загальноосвітніх і дошкільних навчальних закладах.

Понад 200 вихованців Руху є курсантами та студентами вищих навчальних закладів системи цивільного захисту та працюють у професійних аварійно-рятувальних службах.

Програма «Школа безпеки» поєднує в собі питання основ здоров'я, безпеки життєдіяльності, цивільного захисту, пожежної безпеки, туризму, альпінізму, рятування на воді, основ медицини та психології. Ці навички необхідні у повсякденному житті, щоб протистояти біді, травматизму, вміти правильно прийняти рішення і діяти у різних життєвих ситуаціях, а також сприяє патріотичному, естетичному та культурно-просвітницькому вихованню, оздоровленню молоді, поширенню ідеалів людяності й співчуття, відродженню традицій благодійності.

Щороку до участі у заходах Руху залучається понад 100 тисяч юнаків та дівчат.

Лідерами Руху є команди Луганської, Миколаївської, Тернопільської, Черкаської, Волинської, Вінницької, Кіровоградської, Чернігівської, Херсонської, Хмельницької областей, Автономної Республіки Крим, м. Києва. На всеукраїнських змаганнях вони демонструють стабільно високі результати, що свідчить про велику наполегливу роботу, високий рівень підготовки вихованців.

У регіонах Рух «Школа безпеки» набирає обертів. З кожним роком кількість бажаючих взяти участь у заходах Руху зростає, а професія рятувальника стає дедалі популярнішою. Адже з лав Руху виходять змушнілі, загартовані, психологічно, теоретично та практично підготовлені молоді люди, які в будь-який час можуть прийти на допомогу.

Яскравим підтвердженням цього є приклади, коли учасники Руху кваліфікованими діями врятували життя людей. Так, члени Луганського відділення «ШБ» Гліб Абашков врятував дівчинку, яка тонула; Ярослав Лісничий витягнув товариша з ополонки; Юрій Маєвський зумів знайти, витягнути і зробити штучне дихання дівчині, що тонула.

Олександр Крамарчук та Олександр Сушко — лідери Запорізького відділення «Школи безпеки», ризикуючи власним життям, врятували трьох дорослих чоловіків, які під час невдалої риболовлі перекинулися на човні посеред Дніпра. Хлопці нагороджені почесною відзнакою МО-Нмолодьспорту України за мужність. Олександр Крамарчук нині курсант Академії пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля, уже понад десять разів брав участь у ліквідації пожеж.

14-річний Олександр Васильєв, також із Запоріжжя, врятував життя дворічного хлопчика, який упав у колодязь шестиметрової глибини. За це рятівник був нагороджений відзнакою МНС «За відвагу в надзвичайній ситуації» II ступеня.

Це і є одним з найвагоміших результатів роботи Руху «Школа безпеки».

З 2003 року ВГДР «Школа безпеки» співпрацює з МНС України відповідно до Договору та здійснює спільні заходи щодо популяризації здорового способу життя серед дітей і молоді, виховання культури безпеки, підвищення рівня знань дітей та підлітків з питань безпеки життєдіяльності, підготовки їх до дій у надзвичайних ситуаціях та пропаганди професії рятувальника.

«Школа безпеки» працює також за цілеспрямованою програмою підготовки юнаків і дівчат старшого шкільного віку для професійної роботи в аварійно-рятувальних підрозділах та формуваннях МНС України.

Вихованці «Школи безпеки» — це дієвий резерв багатотисячного загону рятувальників цивільного захисту України, завтрашні курсанти і студенти навчальних закладів МНС.

З 2006 року, за рішенням Міністерства, переможці всеукраїнських зборів-змагань користуються правом вступу на пільгових умовах до вищих навчальних закладів МНС. Нині понад 100 вихованців Руху навчаються у вищих навчальних закладах МНС та працюють у професійних аварійно-рятувальних службах.

Саме тому Всеукраїнський громадський дитячий рух «Школа безпеки» виступає першою щаблиною у підготовці населення держави до дій у надзвичайних ситуаціях техногенного та природного характеру.

Серед дієвих заходів Руху є проведення щорічного всеукраїнського **збору-змагання юних рятувальників «Школа безпеки»**, його районних та обласних етапів. З 2006 року збір-змагання має статус міжнародного, у ньому в різні роки брали участь команди Росії, Білорусі, Польщі, Угорщини, Казахстану, Литви, Азербайджану, Словаччини.

Збір-змагання «Школа безпеки» є головним заходом Руху, підсумком роботи відділень Руху за рік. Його програмою передбачається проведення:

- змагань з видів рятувального багатоборства:
 - «Аварійно-рятувальні роботи у зоні техногенної аварії»;
 - «Пошуково-рятувальні роботи в умовах природного середовища»;
 - «Рятувальні роботи на акваторії»;
 - «Медицина (надання першої невідкладної медичної допомоги)»;
- зведених польових навчань;
- психологічних тестувань;
- конкурсної програми (конкурси «Візитна картка», «Агітаційно-презентаційний», стіннівок, «Міс та містер-рятувальники», патріотичної пісні).

За підсумками збору-змагання переможці та учасники нагороджуються дипломами руху «Школа безпеки», кубками та медалями, призами від організаторів.

У Закарпатській та Івано-Франківській областях організуються щорічно **зимові навчально-тренувальні збори**. Під час зимових зборів

їхні учасники відпрацьовують знання з організації та проведення пошуково-рятувальних робіт у зоні сходження лавин, підвищують знання щодо надання першої медичної допомоги при переохолодженні та обмороженні, саморяткування потерпілих, які потрапили в льодову пастку. Найпідготовленіші здійснюють сходження на вершину гори «Говерла» (2061 м), де юні рятувальники можуть перевірити себе на стійкість, витривалість, здатність миттєво реагувати на різні зміни непогоди.

Під час зборів-змагань, тренувань їхні учасники не тільки вчаться долати різні перешкоди та надавати медичну допомогу, а й набувають практичних навичок, досвіду та знань знаходити у разі необхідності в різних життєвих ситуаціях єдино правильний вихід; підвищують рівень практичної підготовки щодо уміння надавати само- та взаємодопомогу, використовуючи найпростіше спорядження, та проводити пошуково-рятувальні й аварійно-відновлювальні роботи у зоні надзвичайної ситуації; набувають практичних навичок діяти в надзвичайних ситуаціях техногенного та природного характеру та здатність до рятувальних дій із застосуванням альпіністського і спеціального рятувального спорядження; отримують додаткові знання з проходження етапів пошуково-рятувальних робіт на місцевості (переправа по вірвовці з поручнями, пошук «постраждалого», його вивільнення (підйом, спуск і транспортування); вчаться спеціальним вправам з психологічної підготовленості до дій з радіаційно-хімічного захисту, проведення пожежно-рятувальних та інженерних робіт в умовах задимлення, високих температур і висоти з використанням засобів індивідуального захисту, комплектів спеціальної обробки, пожежних, гідравлічних та портативних аварійно-рятувальних пристроїв і механізмів.

За час перебування на зборі-змаганні юнаки та дівчата стають психологічно загартованішими, морально стійкішими, фізично розвинутішими.

А головне, ті вміння та навички, які юнаки й дівчата отримують під час зборів, змагань, тренувань, вони можуть практично застосувати в реальному житті.

Важливим моментом є й те, що програми, які реалізовує Рух, спонукають до здорового і безпечного способу життя, відволікають дітей та молодь від вулиці, шкідливих звичок, протидіють вживанню алкоголю та наркотиків, поширенню ВІЛ/СНІДу, а також спрямовані на професійну орієнтацію молоді. І, безумовно, тут діти знаходять нових друзів, відпочивають, оздоровлюються.

Важливість проведеної роботи є актуальною не тільки для нашої держави, тому Рух «Школа безпеки» виступив одним із співзасновників Міжнародної асоціації молодіжних громадських організацій пожежників-рятувальників «ЮнСПАС». Про діяльність Руху знає вже міжнародне співтовариство. Чотири роки поспіль команди юних рятувальників Руху «Школи безпеки», продемонструвавши високий рівень підготов-

леності, виборювали на міжнародних зльотах юних пожежників-рятувальників у Республіці Білорусь призви місця, а у 2011 році команда Луганської області, захищаючи честь України на ІХ зльоті серед 11 країн-учасниць, здобула золото.

Команда «Барсові діти» з м. Мукачєвого у червні 2012 року брала участь у Чемпіонаті юних пожежників у Словацькій Республіці, де продемонструвала високий рівень підготовки і стала кращою серед зарубіжних команд.

Команда Миколаївського обласного відділення ВГДР «Школа безпеки» — вихованці гуртка «Школа безпеки» Миколаївського обласного центру туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді Дмитро Бондаренко, Костянтин Колісніченко, Олександр Бойченко, Андрій Мороз, Лариса Цой, Олена Лугова під керівництвом тренерів Мезінова Олега Анатолійовича та Овсянникової Олени Вікторівни з 15 по 22 серпня 2012 року взяли участь у І Міжнародних змаганнях юних пожежників-рятувальників «Школа безпеки» у м. Звенигород Московської області, де серед 11 країн посіли друге місце, поступившись тільки господарям змагань: збірній команді Російської Федерації.

Популярним став серед навчальних закладів Всеукраїнський конкурс дитячої творчості «Безпека в житті — життя у безпеці», який проводиться у семи номінаціях на шкільному, районному, регіональному та всеукраїнському рівнях. У 2011 році у всеукраїнському етапі конкурсу взяли участь понад 1000 учасників, 120 з яких стали переможцями та призерами.

У 2011 році вперше було проведено на базі МДЦ «Артек» Зліт юних рятувальників України та І Чемпіонат України з юнацького багатоборства рятувальників.

ВГДР «Школа безпеки» співпрацює з Всеукраїнською газетою для саморозвитку дітей «Я сам (а)», журналами «Пожежна безпека», «Надзвичайна ситуація», в яких є рубрики «Абетка безпеки» та «Школа безпеки».

У регіонах створено радіогазети «Школа безпеки».

Діяльності та розвитку **Руху сприяють:**

- Міністерство надзвичайних ситуацій України та його територіальні підрозділи;
- Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України;
- Державна служба молоді та спорту України;
- Інститут державного управління у сфері цивільного захисту;
- Інститут інноваційних технологій та змісту освіти;
- Державне підприємство «Мобільний рятувальний центр МНС України»;
- навчально-методичні центри цивільного захисту та безпеки життєдіяльності, курси цивільної оборони; Київська служба порятунку; Група компаній «ФОКСТРОТ».

Ласкаво просимо у світ захоплень, здоров'я, подорожей, нових вражень, друзів, знайомств, звершень, у світ, де пріоритетним є здоровий спосіб життя, мужність, відвага, сміливість, де є місце подвигу.

Рух «Школа безпеки» відкритий для всіх! Про діяльність Руху можна дізнатися на сайті <http://sites.google.com/site/skolabezpeki>; E-mail: shkola-bezpeki@ukr.net. тел. 044-468-92-72.

Всеукраїнське патріотичне об'єднання «Майбутнє України»

Всеукраїнське дитяче патріотичне об'єднання «Майбутнє України» було створено у 1997 році з ініціативи керівництва Української спілки ветеранів Афганістану і Центру виховання молоді «Вулкан» — найстарішого серед діючих сьогодні військово-патріотичних клубів України. Виховання молоді на засадах патріотизму і загальнолюдських моральних принципів, підготовка юнаків до служби у Збройних силах України, запобігання і профілактика підліткової злочинності, наркоманії та алкоголізму, руйнуванню культу кримінального способу життя у молодіжному середовищі — ось основні завдання ВДПО «Майбутнє України».

Осередки об'єднання створені в 17 областях України. У складі об'єднання понад 50 клубів та центрів патріотичного виховання молоді, в яких сьогодні займається близько 12 000 дітей та підлітків. Уже 15 років у складі ВДПО «Майбутнє України» працюють клуби «Юний десантник» і «Сатурн» (м. Житомир), ЦВМ «Вулкан» (м. Черкаси), ВПК «Перевал» (м. Світловодськ), ВСК «Блакить» (м. Свердловськ), «Школа мужності» (м. Київ) і багато інших. За роки роботи цих клубів тисячі юнаків обрали життєвий шлях нормальних, здорових, корисних суспільству людей. Щороку близько 300 вихованців військово-патріотичних клубів направляються військкоматами для проходження служби у частини спеціального призначення, прикордонні, аеромобільні війська. Командування Збройних сил України неодноразово висловлювало подяку керівництву військово-патріотичних клубів за відмінну підготовку вихованців.

За роки роботи в регіональних осередках ВДПО «Майбутнє України» пройшли підготовку понад 100 тисяч юнаків і дівчат. Рівень роботи тренерів та інструкторів визначається досягненнями вихованців, серед яких багаторазові переможці чемпіонатів України і міжнародних турнірів найвищого рівня. Лише за останні 10 років клуби, що входять до складу об'єднання, підготували двох заслужених майстрів спорту, п'ять майстрів спорту України міжнародного класу, 11 майстрів спорту України, близько 150 кандидатів у майстри спорту. Серед найтитулованіших — заслужений майстер спорту України, багаторазовий володар Кубка світу з кікбоксингу, чемпіон світу з кікбоксингу серед професіоналів за версією «WAKO-PRO» Сергій Черкаський; майстри спорту України міжнародного класу, переможці та багаторазові призери Кубка світу з кікбоксингу Давид Агаханов та Ігор Яременко, заслужений майстер спорту чотириразовий володар Кубка Світу з фітнесу серед юніорів, бронзовий призер Всесвітніх

ігор з фітнесу Максим Оробець і його сестра Оксана Оробець — майстер спорту України, володарка Кубка світу з фітнесу серед юніорів.

Важливо зазначити, що заняття в клубах проводяться безкоштовно. Більше того, керівництво забезпечує практично всі витрати щодо матеріально-технічного та фінансового забезпечення участі вихованців у міжнародних змаганнях.

Щороку влітку вихованці військово-патріотичних клубів, що входять до ВДПО «Майбутнє України», приїздять до тренувально-оздоровчих таборів (Черкаси, Кароліно-Бугаз), де вдосконалюються у топографії, парашутній підготовці, підводному плаванні та рукопашному бої. Керівництво ВДПО «Майбутнє України» щороку організовує турніри з рукопашного бою, збори-змагання з військово-прикладного багатоборства. З 1990 року в Черкасах проводяться турніри з рукопашного бою серед курсантів військово-патріотичних клубів України. У лютому 2002 року у м. Хмельницькому були проведені змагання, присвячені черговій річниці виведення військ з Республіки Афганістан та відбувся Всеукраїнський збір вихованців патріотичних оборонно-спортивних клубів та об'єднань «Соколята України», який став традиційним та проводиться щорічно. А в грудні 2003 року в рамках Всеукраїнського героїко-патріотичного фестивалю «Ветерани – Молодь — Майбутнє» проведено змагання з рукопашного бою в Одесі. Цей турнір теж став традиційним та проводиться щорічно на початку вересня.

Регулярно відбуваються семінари для керівників клубів і об'єднань, де обговорюються та аналізуються методи і шляхи покращання виховної роботи. Також систематично керівництво ВДПО «Майбутнє України» проводить семінари для спортивних суддів з метою вироблення, удосконалення та затвердження єдиних правил суддівства.

У роботі ВДПО «Майбутнє України», окрім оборонно-прикладного напрямку, передбачено низку заходів щодо розвитку духовності молодого покоління українців, формування національної самосвідомості молоді. З цією метою проводяться екскурсії до історичних пам'яток, пов'язаних з героїчним минулим нашого народу. Керівники осередків ВДПО «Майбутнє України» систематично проводять акції «Чиста вулиця», «Чисте місто», під час яких вихованці прибирають найбільш засмічені території рідного міста. Адже любов до своєї країни починається з дбайливого ставлення до своєї вулиці, школи, під'їзду тощо.

Вихованці постійно спілкуються з настоятелями храмів, допомагають у упорядкуванні церков, адже у ВДПО «Майбутнє України» постійно діє програма «Дорога до храму». У рамках програми «Кров, сльози та реальність афганської війни» вихованці зустрічаються з ветеранами. Осередки надають шефську допомогу інвалідам і сім'ям загиблих.

Але не все так легко і без перешкод вдається зробити керівництву об'єднання. Відсутність зацікавленості можновладців та належного

фінансування — дві основні перепони, які щоразу змушений долати голова ВДПО «Майбутнє України», організовуючи чергові фестивалі, збори, змагання. Про ці та інші проблеми розвитку молодіжного руху в Україні розповідав голова об'єднання Георгій Васильович Мальчин на одному з обранням під час парламентських слухань ще у 2003 році. На жаль, рекомендації, напрацьовані за підсумками слухань, не реалізовані й дотепер. Тому фахівці ВДПО «Майбутнє України» розробили та здійснюють цілісну систему виховних і соціальних програм, що містять консультативні, інформаційні та благодійні заходи для молоді із соціально незахищених родин, дітей з особливими потребами (дітей-інвалідів), дітей військових, батьки яких загинули під час виконання службових обов'язків. Важливою особливістю є те, що до здійснення таких заходів долучаються діти — члени ВДПО «Майбутнє України».

ВДПО «Майбутнє України» завжди відкрите до співпраці, до обміну досвідом, проведення спільних заходів з тими, хто не байдужий до проблем виховання молоді. Ми завжди готові надати допомогу в організації та проведенні оздоровчо-спортивних таборів, змагань, семінарів з питань виховання підлітків.

Наші контакти: (067)4701119 (067)4429122. E-mail: Vilena-vulcan@uch.net

Асоціація гайдів України (АГУ)

АГУ є всеукраїнською дитячою громадською організацією, яка базує свою діяльність на загальних принципах світового скаутського/гайдівського руху; об'єднує на основі спільності інтересів дівчат України заради досягнення мети: сприяти формуванню та розвитку соціально зрілої жіночої особистості в її особистих інтересах та інтересах суспільства.

АГУ було створено в 1995 році й офіційно зареєстровано у Міністерстві юстиції України в листопаді 1996 року.

АГУ є одним із 145 членів Всесвітньої асоціації дівчат-гайдів та дівчат-скаутів — найчисельнішої та найпопулярнішої молодіжної жіночої організації у світі.

Найбільш активні осередки в Україні: Луганська, Одеська, Полтавська, Херсонська, Харківська, Чернігівська, Чернівецька області, м. Київ та АР Крим.

Місією діяльності Асоціації гайдів України є сприяння розвитку гармонійної особистості, реалізації особистісного потенціалу кожної дівчинки та жінки. Місія АГУ є незмінною протягом багатьох років, починаючи з 1995 року — року заснування організації. Гайдинг — це рух, ми постійно рухаємось у своєму розвитку, тому постійно коригуємо й іноді змінюємо свою діяльність. Наприкінці 2008 року Національна конференція Асоціації гайдів України визначила Глобальні цілі на 2009-2020 роки, які допомагають розуміти напрями розвитку організації та планувати свої дії.

1. Гайдинг — світ для дівчат! АГУ — відкритий простір для особистого зростання дівчат різного віку.

2. Гайдинг — волонтерський ресурс для суспільства! АГУ — об'єднання волонтерів, які беруть активну участь у розв'язанні актуальних проблем українських громад.

3. Гайдинг — джерело жіночого лідерства! АГУ — широкий вибір можливостей для розвитку лідерського потенціалу жінки.

4. Гайдинг — простір для міжнародного спілкування та міжкультурної взаємодії! АГУ — активний учасник Всесвітнього руху дівчат-гайдів та дівчат-скаутів.

5. Гайдинг — організований рух для своїх членів! АГУ — потужна організація з налагодженою ефективною системою забезпечення власної життєдіяльності.

Асоціація впроваджує ці напрями через робочі річні плани, що затверджуються на конференції один раз на два роки, а Національна рада АГУ між національними конференціями визначає пріоритети, розробляє заходи, прагнучи відповідати запитам часу й потребам сучасних дівчат і жінок.

У Всесвітньому гайдівському й скаутському рухах керуються основними методами роботи, кожною національною організацією вони дещо адаптовані. Українські гайди систематизували їх таким чином:

Відданість Обіцянці та Законам. Українські дівчата-гайди мають свою Обіцянку та Закони. У них закладені фундаментальні принципи гайдингу, які відповідають загальнолюдським моральним цінностям.

Закони дівчат-гайдів України:

- Обов'язок гайда — бути корисною та допомагати іншим.
- Гайд — подруга всіх та сестра кожному гайду.
- Гайд вірна.
- Гайд ввічлива.
- Гайд посміхається і не сумує за будь-яких труднощів.
- Гайд бережлива.
- Гайд любить тварин та оберігає природу.
- Гайд свідома.
- Гайд чиста у думках, словах та справах.

Прогресивний саморозвиток. План щотижневих занять враховує особливості, потреби та інтереси конкретних дівчат у патрулі. А крім того, лідер приділяє окрему увагу розвитку кожної дівчинки. При цьому сама лідерка теж проходить певні етапи особистісного розвитку в організації. Так, періодично проводяться тренінги з підвищення лідерської майстерності й спеціальні програми: ярмарки лідерської майстерності з обміну досвідом, тренінги з різних напрямів менеджменту організації. Щороку лідерка отримує пропозицію участі в низці навчальних міжнародних та місцевих заходів, до яких може залучитися для розвитку своїх

здібностей і навичок. А також може реалізувати себе як тренер. Дівчата ж мають практику здорового лідерства, починаючи з раннього віку. Для кожного члена організації шлях у гайдингу є індивідуальним.

Використання символіки. Символіка — це все, що пов'язує групу, створює відчуття приналежності. Головними символами АГУ є трилисник, емблема, форма, Обіцянка, Закони і заклик «Будь готова!». Гайдівські відзнаки (нашивки та значки), що носять на формі, відображають рівень знань та вмінь, позицію в організації, приналежність до Всесвітньої Асоціації Дівчат-Гайдів та Дівчат-Скаутів, Асоціації гайдів України.

Активна співпраця між молоддю та дорослими. Дівчата й дорослі спілкуються на рівних: молодші мають можливість впливати на важливі рішення, а старші вчаться бути уважними до потреб кожної дівчинки. Іноді не можна впевнено говорити про те, хто кого «виховує» і хто у кого «вчиться». Тому ми кажемо «активна співпраця», як між молоддю та дорослими, так і між більш досвідченими гайдами та новачками.

Заняття на природі. Це одна з важливих особливостей гайдингу та скаутингу, яка покликана налагодити зв'язок із природою для сучасних людей, більшість з яких проживають у міських умовах. Такі заняття допомагають гайдам навчитися дбайливо ставитись до навколишнього світу та «виживати» на природі, відмовляючись від повсякденного комфорту. Перебування на природі, з одного боку, розслабляє особистість, а з іншого — спонукає до мобілізації та уваги. Саме гайдівські табори є найпривабливішими діями для усіх членів Асоціації гайдів України та її волонтерів. Протягом останніх років члени АГУ взяли участь у міжнародних наметових таборах: 2010 р. — Centenary Camp та Glow, Англія; Lista, Норвегія; 2011 р. — Haarlem Jamborette, Голландія; 2012 р. — водний табір Navigamus 2012, Чехія. На 2013 рік заплановано традиційний джамборі в Україні.

Важливим аспектом є міжнародна взаємодія. Так, за останні роки члени АГУ взяли участь у понад 10 семінарах й тренінгах (Індія, Данія, Польща, Англія, Італія та ін.), а також: у 2010 р. — Європейська конференція (450 учасників з 40 країн), Бельгія; у 2011р. — Всесвітня конференція дівчат-гайдів та дівчат-скаутів у Шотландії (окрім АГУ, було представлено 103 країни, майже 1000 осіб); XII Міжнародний ярмарок молодіжних ініціатив, Росія; у 2012 р. — Girls World Forum, США (500 дівчат віком 14-18 років з 80 країн світу).

Служіння суспільству. Робити добрі справи та допомагати іншим — це обов'язкова частина виховної системи гайдингу. У наймолодших дівчат-гайдів, які мають назву «ластівки» (6-9 років), це «скринька добрих справ», а осередки проводять великі та малі акції для розвитку місцевої громади та/або покращання стану життєзабезпечення, інформування й розвитку певних верств суспільства. На національному ж рівні це інформаційно-профілактичні програми, на кшталт «Здоров'я дівчинки со-

годні — здоров'я нації завтра», «Екологія світу починається з екології душі» та інші. Зараз, наприклад, оголошено конкурс проектів «Гайдинг — волонтерський ресурс для суспільства», в якому найголовнішу роль відіграють дівчата-рейджери, віком від 14 до 17 років. А підготовка почалася влітку цього року у таборі «Гайдівська дача» під Одесою за програмою Літньої школи для рейнджерів. Переможці-патрулі отримали заохочення для реалізації наступних проектів. Наприклад, у Полтаві разом з іншими НДО проведено благодійний концерт «Під крилом янгола» з метою суспільного збору коштів на закупівлю медичного обладнання для дитячого хірургічного відділення дитячої міської клінічної лікарні м. Полтави. В Одесі — «Квітка кохання» до Всесвітнього дня закоханих.

У місті Чернігові, одному з найбільших осередків АГУ, навесні 2011 року реалізовано проект «Запали вогник мрії!» за підтримки відділу у справах сім'ї та молоді Чернігівської міської ради. Захід було присвячено Дню дитячих та молодіжних громадських організацій, та головною метою було спонукати дітей на участь у «квесті» рідним містом і реалізацію своїх мрій, що були написані на вогняних ліхтариках та випущені у небо. У День людей похилого віку проведено майстерню «Вдячність — це просто!» з виготовлення корисних речей: пахуче мило ручної роботи, ароматні саше для шафи й саморобні брошки у вигляді квітки. Один виріб дівчата робили для себе або своїх рідних, а інший — для самотніх бабусь, які мешкають в обласному геріатричному пансіонаті.

Також Чернігівський осередок провів соціальну акцію «100 іграшок для дітей» дитячого садка «Сонечко» с. Снов'янка й Боровики Чернігівського району. Гайди зібрали м'які іграшки, книжки, фломастери, іграшкові пістолети, рації, дитячий посуд, пасочки для піску, мозаїку, олівці, пазли, фарби, кольоровий папір та багато іншого — того, що вже не знадобиться дівчатам-гайдам і дітям лідерів-гайдів, але згодиться у дитсадку. Зібрані іграшки передали саме 22 грудня, у день, коли настає перелом й Сонце все довше й довше починає радувати усіх. А для підтримки гігієни приміщення садкової групи та іграшок за спонсорські кошти було придбано кварцову лампу.

Навчання через практику. Кожне заняття, як правило, містить практичні вправи. За формою гайдівські заняття/зустрічі можуть бути дуже різноманітними: крафт (від англ. craft — рукоділля, майстерня); активітет (самостійна активна діяльність); розповідь; бесіда; гра; інтерактивні вправи; інсценування; екскурсії; практичне заняття; спортивні або туристичні змагання, естафети; заняття з тренінговими вправами; вікторини; вилазки на природу; презентації; благодійні заходи; екскурсії, подорожі; походи; табори; кіноклуб (перегляд та обговорення фільму); квест (гра за легендою, пошук за сюжетом); вечірка-паті (може бути тематичною і не обов'язково увечері); участь у загальних зборах осередку або організації (конференція, зліт); зустрічі з батьками (родинне свято, спільні

заходи, батьківські збори). Також важливо, що усі правила та процедури в патрулі вводяться як результат розгляду конкретних ситуацій із життя дівчат, а не як суворі теоретизовані настанови дорослих лідерів.

Таким чином, будь-яка діяльність, що здійснюється в Асоціації гайдів України, є виховною практикою. Практикою роботи в команді та практикою роботи над удосконаленням себе. Важливою частиною виховного впливу є презентація свого осередку, місцевості, краю у національних заходах та ідентифікація себе українкою, участь у міжнародних заходах. Виховання відповідального громадянства шляхом проведення заходів соціального та екологічного напрямів. І в цьому полягає привабливість та певний секрет успіху руху дівчат-гайдів та дівчат-скаутів.

Всеукраїнська дитяча громадська організація «Козаченьки»

ВДГО «Козаченьки» створена рішенням установчих зборів 27 квітня 2005 року, зареєстрована Міністерством юстиції України 8 липня того ж року. За сім років своєї діяльності провела ряд програм, спрямованих на патріотичне виховання дітей і молоді, та залучила до своїх лав понад 20000 членів.

«У здоровому тілі — здоровий дух» — так говорить старовинна мудрість! Здоров'я — це той фундамент, на якому росте та будується нація. Тільки тоді нація буде сильною, коли здоров'я громадян буде відповідним.

У національному досвіді є багато прикладів, коли шляхом виконання фізичних вправ формувалися не тільки сильне тіло, а й сильний дух, сильна віра, істинний патріотизм. Сьогодні ж нам дає зрозуміти, що в умовах, коли здоров'я населення катастрофічно низьке, уроки з фізичної культури у школах скасовують, бо діти вже не витримують найнижчих навантажень, час повернутися до історичного досвіду фізичного виховання молодого покоління, який нам вказує — сильними не народжуються, сильних виховують.

У сьогоднішньому цивілізованому світі ми бачимо, що формування навичок здорового способу життя дітей та молоді є одним із пріоритетних напрямів у соціальному житті розвинутих держав, питання збереження та зміцнення здоров'я є найважливішим у житті сучасного суспільства. Воно значною мірою визначається способом життя та можливістю впровадження цілісної системи здорового способу життя, який є невід'ємною умовою найповнішої реалізації кожною людиною індивідуального потенціалу.

У вітчизняному досвіді виховання молодого покоління є як лицарство і звитяга, так і досвід духовного виховання, фізичного розвитку, ведення здорового способу життя, який базується на національній самосвідомості, патріотизмі, духовності та моральності і є невід'ємними частинами стало-го розвитку суспільства й основою життєспроможності держави.

Тому основною метою діяльності організації є: сприяння вихованню національно свідомих, інтелектуально, духовно та фізично розви-

нутих громадян України, відстоювання і захист інтересів дітей та молоді України.

Щороку ВДГО «Козаченьки» проводить низку заходів, спрямованих на патріотичне виховання та формування здорового способу життя дітей і молоді; з року в рік удосконалюються програми заходів, виробляються нові методики виховання і роботи з дітьми та їхніми батьками. Організація щороку проводить літні оздоровчі табори, в яких діти загартовуються, активно відпочивають, отримують навички здорового способу життя, займаються фізичними вправами.

За підтримки Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту у 2008 році організація провела програми — **«Скаутське джемборі «Діти України» (понад 300 учасників) та Зліт всеукраїнських дитячих громадських організацій (понад 1000 учасників)**. У 2009 році організація реалізувала програму **«Країна замків та фортець» (понад 100 учасників)**, у 2010 році — **«Лицарські звитяги»**, 2011 року — **«Я — громадянин! Це звучить гордо»** (600 учасників).

У 2012 році реалізуються такі програми, як:

- **«Лицарські звитяги»**, у рамках якої проводилися фестивалі-семінари з відродження православного козацького лицарства, семінари «Школа здоров'я», фестивалі «ЗОЛОТИЙ ЛЕВ». Узяло участь у заходах понад 1000 учасників.
- **«Я — громадянин! Це звучить гордо»** — цей проект спрямований на виховання у підлітків почуття відповідальності, активності, самостійності і відповідно патріотичності, духовності, моральності. У м. Києві було проведено курс тренінгів: **«Я — громадянин! Це звучить гордо»**, семінари **«Школа громадянина»**. До програми залучилося близько 500 осіб.

Всеукраїнська дитяча громадська організація «Федерація «Айкі Те Гатана Рю»

ВДГО «Федерація «Айкі Те Гатана Рю» України» розпочала діяльність зі створення 30 липня 1998 року громадської організації Клуб Айкідо «Гатана-Рю» у місті Житомирі. На базі київських міських та обласних осередків навесні 2001 року була створена, а 29 травня 2001 року зареєстрована ДГО «Федерація бойових мистецтв «Айкі Те Гатана Рю» м. Києва та Київської області». У січні 2004 року на Загальних зборах було прийнято рішення про створення всеукраїнської дитячої громадської організації «Федерація «Айкі Те Гатана Рю» України», а 22 вересня 2004 року Міністерство юстиції України легалізувало її в установленому законом порядку шляхом реєстрації, свідоцтво про реєстрацію № 2146. На початок 2012 року кількість постійних членів організації становить понад 3000 осіб.

Основною метою є сприяння вихованню національно свідомих, інтелектуально, духовно та фізично розвинених громадян України. Фор-

мування ціннісних орієнтацій, утвердження духовних і моральних засад у дитячому та молодіжному середовищі актуальні для всіх суспільств.

Протягом останніх двох десятиліть українське суспільство переживає екологічні та соціальні катаклізми. Природно, ці події негативно позначилися на здоров'ї, соціальному самопочутті більшості населення країни і, що особливо небезпечно, — на стані духовного та фізичного здоров'я підростаючого покоління. Минулий рік подарував Україні сумний рекорд — українські підлітки вживають алкоголю найбільше у світі.

Проте, як свідчить досвід цивілізованих країн, збереження та зміцнення здоров'я, нарощування його резервів, стимулювання захисних сил організму значною мірою все ж визначаються способом життя, упровадженням цілісної системи діяльності суспільних інститутів, спрямованої на створення умов для найповнішої реалізації кожною людиною індивідуального потенціалу здоров'я.

Вважається, що система охорони здоров'я визначає лише 10 % усього комплексу впливів на здоров'я людини, а решта 90 % обумовлюється екологією (близько 20 %), спадковістю (близько 20 %) і найбільше — умовами та способом життя (майже 50 %). Виходячи з цих даних, напрошується висновок — здоров'я людини в її руках.

У сучасних умовах розвиток суспільства безпосередньо пов'язаний із можливістю асимілювати найкращі здобутки світової культури та на їхній основі створити власну сучасну культуру, яка буде гармонійним поєднанням кращих національних та світових здобутків. Розбудова Української держави суттєво залежить від подолання негативної ситуації у фізичному та духовному здоров'ї наших дітей і впровадження у процес державотворення нових, ефективних форм роботи з юним поколінням. Насамперед одним із головних завдань розбудови України як держави є піклування про здоров'я своїх громадян, особливо дітей, адже вони у майбутньому будуть працювати на користь суспільства.

Складна соціально-економічна ситуація в країні, проблеми трансформації суспільства не тільки стримують духовне становлення, формування загальнонавчаних у світі світоглядних орієнтацій, але й деформують свідомість дітей та молоді. Тому основні завдання, які ставить перед собою організація, — це активізація роботи щодо формування духовності, національної самосвідомості та патріотизму, активної життєвої позиції молодих людей, сприяння їхньому саморозвитку на засадах духовних надбань українського народу.

Організацією вже налагоджені тісні зв'язки з іншими всеукраїнськими та місцевими дитячими громадськими формуваннями, Федерацією загартування та зимового плавання, і значна кількість молоді та дітей активно займається загартуванням. Налагоджуються зв'язки з посольством Японії в Україні та Українсько-японським центром. Організація виступила ініціатором створення та засновником Українського дитячого форуму.

Психологічна служба Федерації проводить психологічні консультації для дітей та їхніх батьків. Організація сприяє працевлаштуванню молоді, отриманню педагогічної освіти молоддю та вирішення такого важливого і наболілого завдання, як поповнення кадрів у закладах освіти.

Позитивний імідж організації формується через проведення культурно-масових заходів (фестивали, зльоти, свята, показові виступи) та соціальних проєктів з метою масового залучення дітей та молоді до здорового способу життя. Налагоджується співпраця з іншими громадськими організаціями та органами державної влади. Щороку проводиться декілька літніх таборів. Рідше таборування відбуваються і в інші пори року. За підтримки Міністерства України в справах сім'ї, молоді та спорту у 2008 році організація успішно провела програми — «Школа Бусідо» та «Енергія духу», у 2009 та 2010 роках програму «Здорова дитина — здорова нація», у 2011 році реалізувала програму «Здорова дитина — сильна країна» (кількість учасників 1000 осіб).

У 2012 році проводяться програми «Шлях воїна» та «Здорова дитина — сильна країна». У рамках цих програм у м. Києві та регіонах України було реалізовано систему заходів, метою яких є пропагування та формування здорового способу життя дітей і молоді. Проводилися фестивалі бойових мистецтв «Бойові мистецтва за всебічний розвиток дитини!», показові виступи з айкідо, семінар зі студентами «Бойове мистецтво 21 століття», всеукраїнський семінар «Айкі-марафон-2012», майстер-класи з айкідо, дзю-дзюцу, дайторю айкі дзю-дзюцу. Тренувально-оздоровчий семінар на березі Чорного моря «Формування у дітей навичок здорового способу життя», виставки, акції із якнайширшим залученням членів організації, інших дитячих та молодіжних всеукраїнських та місцевих громадських формувань, органів державної влади. У 2012 році до цього передбачено залучити близько 1000 дітей, молоді та дорослих, близько 10000 осіб ознайомляться з громадським рухом за здоровий спосіб життя.

Очікуваними результатами реалізації цих програм є те, що діти і молодь стануть активнішими, відкритішими, вестимуть активний та здоровий спосіб життя, займатимуться фізичними вправами, у них сформується навички відповідальності за власне здоров'я. До участі у заходах програми «Шлях воїна» буде залучено якнайбільше учасників, громадських організацій та ЗМІ. Керівництво та волонтери обмінюються досвідом роботи і методиками з популяризації і впровадження здорового способу життя, серед населення зростає популярність здорового способу життя.

ВДГО «Федерація «Айкі Те Гатана Рю» України» активно співпрацює з пресою, радіо та телебаченням, заходи, що проводить організація висвітлюються в Інтернеті. Для популяризації діяльності друкуються плакати, брошури, грамоти, календарі, інформаційно-методична збірки, формуються відеоролики, DVD-диски, фотозвіти, виготовляються чаш-

ки, значки, галстуки та футболки із символікою. Окрім того, учасники програми — діти та молодь самостійно проводять прес-конференції, розсилають прес-релізи, організовують на місцях презентації програми та діяльності осередків.

1.1.3. Розвиток дитячого руху у світі

ДИТЯЧИЙ РУХ У РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ

Що собою становить сучасний дитячий рух у Російській Федерації? Які його відмінні особливості? Які тенденції розвитку після 20 років функціонування у нових суспільно-історичних умовах?

Дитячий рух сучасної Росії — це постійно змінювана реальність, що об'єктивно представлена усією сукупністю різнопланових дитячих громад, які постійно народжуються і приходять у занепад.

Дослідження дитячого руху — складна проблема. Нам відомо чотири дослідження, які торкаються вивчення стану дитячого руху у масштабах країни [5; 6; 27; 31].

Ще в 1995 р. члени Асоціації дослідників дитячого руху видали книгу «Візитна картка» [5], в якій вперше було представлено офіційні відомості про дитячі громадські об'єднання, які діють у регіонах Росії, «завірені головами адміністрацій республік, країв, областей, отримані у процесі підготовки щорічної державної доповіді про становище дітей у Росії згідно з Постановою Уряду Російської Федерації від 23 серпня 1993 р. № 848 «Про реалізацію Конвенції ООН про права дитини і Всесвітньої декларації про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей» [там же, с. 12-13]. Книга містить унікальний матеріал про стан дитячого руху Росії на початок 1994 р. Відзначимо, що матеріали було надано органами влади 34 суб'єктів Російської Федерації. Якщо врахувати, що у виданні після авторів офіційних текстів наведено часто розпливчасті відомості про кількість об'єднань у тому чи іншому регіоні, повідомляються загальні дані про дитячі і молодіжні громадські об'єднання, названо лише зареєстровані в органах юстиції або, навпаки, об'єднання, які не мають реєстрації, то можна лише із застереженнями стверджувати, що на початок 1994 р. майже у третині регіонів країни функціонувало понад 1020 дитячих громадських об'єднань, з яких майже кожне десяте (99) було зареєстроване в органах юстиції. За офіційними даними, у середині 90-х ХХ ст. у нашій країні налічувалося понад 90 зареєстрованих дитячих і молодіжних організацій федерального рівня, 300 — регіонального [39, с. 131].

Т. В. Трухачова, Л. В. Кузнецова на основі аналізу наданих матеріалів зробили висновки, які відображають, по суті, назрілі тенденції в розвитку дитячого руху Росії: «монополію об'єднаної та єдиної організації завершено, зруйновано...», «почалася (формується) зміна ставлення до дитячого об'єднання самих дітей і дорослих, керівників дитячих об'єднань

та представників державних структур...», «...у дитячому об'єднанні сьогодні є кілька векторів (складників), які представляють піонерство, скаутизм, об'єднання за інтересами, насамперед патріотичні та екологічні...», «...інтенсивність руху в різних республіках, краях, областях різна, як різна і його «забарвленість» (змістовність, цілеспрямованість), і ступінь охоплення рухом» [5, с. 72-73].

У 2003 р. Департамент з молодіжної політики Міністерства освіти Російської Федерації ініціював проведення дослідження, результати якого представлено О.І. Возжаєвою й О.С. Коршуновою у вступній статті до довідника «Дитячі громадські об'єднання Російської Федерації» [6].

Результати дослідження засвідчили, що в цей час у полі дитячого громадського руху діяло понад 20000 об'єднань, які охоплювали своїм впливом понад 5,5 млн. осіб, тобто приблизно 30% від загальної кількості дітей шкільного віку. При цьому лише близько 13% об'єднань мали юридичний статус.

Для порівняння, за офіційними даними на 1 листопада 2001 р., у Російській Федерації налічувалося понад 427 тис. молодіжних і дитячих громадських об'єднань (загальноросійські, міжнародні, міжрегіональні, регіональні, місцеві). У Федеральний реєстр було внесено 52 громадські організації, з них: 20 дитячих і 32 молодіжні, 25 загальноросійських, 24 міжрегіональних, 3 міжнародних [17, с. 5].

У 2005 р. за результатами соціологічного дослідження, виконаного на замовлення Федерального агентства з освіти у рамках федеральної цільової програми «Молодь Росії (2001-2005 рр.)», було опубліковано науково-методичний збірник «Стан і перспективи розвитку дитячого і молодіжного громадського руху у Російській Федерації» [31], авторами котрого є члени тимчасового творчого колективу Національної ради молодіжних і дитячих об'єднань Росії під керівництвом О.В. Соколова. У передмові до книги сміливо зазначалося, що «...твердження про 2-10% дітей і молоді — членів громадських об'єднань (дані 90-х років ХХ ст.) застаріли; 64,5% дітей та молоді вважають за необхідне створювати і розвивати громадські об'єднання для молоді та дітей; 54% дітей (до 17 років) і 10% молодих людей (18-30 років) є членами або учасниками певного дитячо-молодіжного громадського руху...» [там же, с. 9].

2 листопада 2009 р. у Громадській палаті Російської Федерації відбулася прес-конференція «Скаути, піонери чи юні кар'єристи?», присвячена 100-річчю дитячого скаутського руху в Росії, у рамках якої було представлено результати соціологічного дослідження «Дитячий громадський рух у Росії як інструмент впливу на якість майбутнього людського капіталу». У статті Є. Пряхіної «Дітям найбільше не вистачає грошей і пригод» [27], укладеній на представлених до прес-конференції матеріалах, повідомляється, що серед учнів 4-11-х класів ніяк не залучені в жодні громадські організації 83% дітей. Ще 7% — учасники туристичних об'єднань 5%

входять у неформальні рухи (так звані «неформали»). І, нарешті, ще 5% — законна «здобич» дитячих громадських об'єднань [там же].

Аналіз результатів дослідження свідчить, що досі гостро дискусійними залишаються питання про кількісні й одночасно якісні параметри дитячого громадського руху в Росії. Якою є кількість дітей, охоплених громадським рухом у різних суб'єктах Російської Федерації і загалом у країні? Відповідь на це запитання залежить від позиції дослідника, урядовця, керівника формування стосовно іншої проблеми — які дитячі об'єднання вважати громадськими?

На погляд законодавця, очевидно, що всі добровільні об'єднання дітей і дорослих, які безпосередньо не є підрозділами структур, створених органами державної або муніципальної влади, і не спрямовані на отримання прибутку, є громадськими. Хто в них реально управляє організацією життєдіяльності, на макрорівні суспільних відносин абсолютно не важливо.

Однак у цьому і полягає один із ключових критеріїв, який дає змогу визначити ступінь «громадськості», «самокерованості», «самоорганізації» дитячого формування. Ким є більшість членів в організації (дві третини від загальної кількості, оскільки за цими межами об'єднання втрачає статус «дитяче»)? Якщо все в угрупованні визначають дорослі, як у виховних організаціях — наприклад, класах, дитячих об'єднаннях додаткової освіти (педагог навчає, виховує, чинить вплив для досягнення педагогічних цілей, а дитина, підліток є реципієнтом впливів), то «...для таких об'єднань характерними є суб'єкт-суб'єктні взаємодії і взаємовідносини дорослих і дітей, їм притаманна суперечність у позиції дитини як об'єкта педагогічних впливів і як суб'єкта власної діяльності» [25, с. 225]. Чи можна у такому разі подібні об'єднання вважати громадськими, самокерованими? На нашу думку, категорично ні! Це об'єднання для дітей, а не дітей, оскільки вони позбавлені можливості приймати рішення щодо життєдіяльності свого формування. І якщо об'єднання все ж вважається громадським чи має формальний статус громадського об'єднання або організації, фактично воно є квазігромадським, несправжнім, уявним. І другий критерій, який дає змогу з'ясувати характер об'єднання, міру його «громадськості», — це ступінь участі формування і його членів у перетворенні, облаштуванні навколишнього життя. Якщо об'єднання замкнуте на вирішенні своїх внутрішніх проблем, є закритим, будеться на захопленні членів виключно своїми інтересами, які не передбачають участі у покращанні життя, то навряд чи у цьому разі його можна визнати громадським.

Іншими словами, у дитячому русі співіснують об'єднання, в яких максимумне або взагалі повне організаторське навантаження мають дорослі, а також такі об'єднання, де стратегіями життєдіяльності об'єднання нарівні з дорослими виступають діти — члени організації; одні об'єднан-

ня при цьому замкнуті на задоволенні власних — пізнавальних, творчих, спортивних і т. д. — потреб членів формування, а інші суттєво впливають на перетворення, покращення життя, піклуючись про людей (дорослих — похилого віку, ветеранів, дітей, у тому числі з обмеженнями у стані здоров'я), природу, населені пункти тощо. Отже, коли називаються ті чи інші кількісні приклади, які характеризують стан дитячого руху, слід мати на увазі, що в полі суспільних відносин за сучасних умов діють абсолютно різні, щодо ступеня соціальної творчості й урахування позиції дітей у них, об'єднання.

Спробуємо все ж відповісти на запитання про кількість дітей, охоплених сьогодні дитячим справді громадським рухом у Росії.

З початку XXI ст. в офіційних документах називаються досить скромні цифри охоплення дітей та молоді громадськими об'єднаннями — 4-5% [17, с. 3]. Скромні кількісні дані надходили і з різних регіонів Росії. Наприклад, за офіційними даними, на початок 2002 р. кількість членів й учасників молодіжних і дитячих громадських об'єднань Ленінградської області становила всього близько 1% від чисельності всієї молоді, яка постійно мешкала в Ленінградській області [13, с. 3]. Результати досліджень, проведених у 2000 р. у Костромській області, свідчили про те, що в регіоні громадським рухом охоплено 5% 10-19-річних, причому членами громадських формувань були 3,6% підлітків і 7% молодих людей у віці від 16 до 19 років [15, с. 40].

Вивчення документів органів з молодіжної політики суб'єктів Російської Федерації засвідчило, що матеріали про діяльність громадських організацій описувалися з використанням звичної педагогічної лексики, за якою, найімовірніше, приховувалося розуміння дитячого громадського об'єднання як явища швидше педагогічного, ніж соціально-педагогічного. Так, у назвах деяких громадських об'єднань фіксувалися суто виховні цілі: Камчатська регіональна громадська організація — Центр естетичного розвитку, виховання дітей та юнацтва тощо [6, с. 38].

Тою ж «педагогічною мовою» давалася характеристика діяльності дитячих громадських формувань. Основними напрямками функціонування, наприклад, Астраханської цивільно-патріотичної громадської організації «Мужність» були «фізкультурно-профілактичне виховання, оборонно-військово-прикладне виховання»; обласного дитячого громадського руху (Володимирська область) — «...програма екологічного виховання дітей «Лінія краю», програма цивільного і патріотичного виховання «Ти потрібен світові»; Володимирського клубу інтелектуальних ігор — «...програма з патріотичного виховання підлітків засобами інтелектуальних і творчих ігор»; Федерація дитячих і підліткових об'єднань Республіки Татарстан — програми, спрямовані на «...формування громадянськості дітей і підлітків, естетичне виховання дітей і підлітків...»; дитячої громадської організації «Санкт-Петербурзький округ витязів»

— «...релігійне виховання дітей, розвиток у них шанобливого ставлення до релігії і церкви»; екологічної організації «Джерело» — «...екологічна освіта і виховання» тощо [там же].

Результати дослідження 2003 р. показали, що до категорії громадських було віднесено формування, які становили собою, по суті, дитячі об'єднання системи додаткової освіти — гуртки, студії, секції, оскільки діти в них насамперед набували вмінь і навичок у тій чи іншій спеціалізованій діяльності, а їхня організаторська діяльність була мінімальною, тому що їхні досвід і можливості абсолютно неспівмірні з досвідом професіоналів-дорослих. До таких спеціалізованих об'єднань — аналогів дитячих об'єднань додаткової освіти — можна віднести, якщо слідувати тільки букві матеріалів, що надійшли, дитячу громадську організацію «Санкт-Петербурзький центр «Косики карате»; обласну дитячу громадську організацію «Байкал-Данс» (Іркутська область); Північноморську міську дитячу громадську організацію Вело клуб «Пілігрими» (Мурманська область); дитячу громадську організацію «Смоленська регіональна федерація танцювального спорту»; Тульську регіональну дитячу громадську організацію «Федерація акробатичного рок-н-ролу» тощо.

Так, для дитячого науково-технічного центру (Володимирська область) була характерною реалізація програми з розвитку дитячого технічного спорту і технічної творчості, проведення міжрегіональних й обласних змагань з картингу, велоспорту і радіоспорту, виставок дитячої технічної творчості. А громадська організація «Байкал-Данс» (Іркутська область) створювала максимально сприятливі умови для оволодіння членами об'єднання професійною майстерністю у сфері танцювального спорту тощо [6, с. 37].

Нарешті, за даними дослідження 2003 р., до категорії «громадські» представниками органів у справах молоді суб'єктів Російської Федерації було віднесено і дитячі громадські фонди, в яких суб'єктна позиція дитини зведена, по суті, до нуля: Івановський обласний фонд розвитку футболу «Шкіряний м'яч», Саратовський регіональний громадський благодійний фонд «Допомога сім'ї і дитинству», Саратовський регіональний благодійний фонд «Сава» та ін. Проблему незбігу положень Закону «Про громадські об'єднання» з реальною картиною дитячого і молодіжного руху відзначала, ще будучи заступником міністра освіти Росії, О. Е. Чепурних, розмірковуючи про необхідність перереєстрування наявних організацій. «Чому? Тому що деякі з них не відповідають тому статусу, який визначено законом. Наприклад, фонди, які займаються проблемами дітей та молоді, не можуть належати до молодіжних і дитячих громадських об'єднань. Треба думати, як вирішити питання з такими об'єднаннями, як клуб моряків, клуби юних десантників, клуби теквандо та інші» (39, с. 131).

Такі об'єднання і сьогодні функціонують у полі дитячого громадського руху. Визнання їх громадськими — як і раніше, є поширеною практикою. Звернімося до «Обласного реєстру молодіжних і дитячих громадських об'єднань на 2009 р.» Іркутської області [24], в який внесено такі громадські об'єднання, що мають юридичний статус, як Іркутська дитяча регіональна громадська організація «Клуб юних залізничників» (ІДРГО «КЮЗ»), дитяча спортивна громадська обласна організація «Іркутські єдиноборці» (ДСГОО «Іркутські єдиноборці»), Іркутська обласна дитяча громадська організація «Федерація ушу» (ІОДГО «Федерація ушу»), Іркутська громадська організація «Іркутський обласний дитячо-юнацький спортивний клуб єдиноборств «Спартак (обласний клуб «Спартак»), Іркутська обласна громадська організація «Федерація рукопашного бою» (ІОГО «ФРБ»), дитяча спортивна громадська організація «Ангарська федерація «Школа контактного карате ім. В. А. Башурова» (ДСО «Школа контактного карате ім. В. А. Башурова»), Іркутська дитячо-юнацька спортивна громадська організація «Федерація Стеокан карате-до» та ін. [там же].

На нашу думку, дані про 54% дітей, охоплених у Росії дитячим рухом, що зафіксовано у збірнику «Стан і перспективи розвитку дитячого і молодіжного громадського руху у Російській Федерації», є дуже перебільшеними. У дослідженні 2004-2005 рр. М. Е. Кульпединова, Ю. В. Ромашина [31, с. 119-131] практично довели не той факт, що 54% дітей є членами громадських об'єднань, а що 54% учасників анкетування, підкреслюючи свою належність до членів дитячих громадських об'єднань, віднесли до них досить різні формування: громадські організації; клуби за інтересами; загони піонерів, скаутів; органи учнівського самоврядування і навіть шкільні класи, демонструючи цим слабе усвідомлення специфіки дитячих громадських об'єднань [там же, с. 123]. Клуби за інтересами, по своїй суті, — дитячі об'єднання додаткової освіти. Загони піонерів, скаутів можуть бути дитячими громадськими організаціями, тому незрозуміло, чому їх виокремлено в особливу категорію об'єднань. Органи учнівського самоврядування — це найчастіше прості придатки органів педагогічного управління. А оскільки вони завжди є підконтрольними педагогічному колективу, остільки вони не можуть бути громадськими об'єднаннями, які існують в організаційно-правовій формі органів громадської самодіяльності, тому що останні не мають «...над собою вищих органів чи організацій» [там же, с. 16]. Що стосується шкільних класів, то вони у чистому вигляді — виховні організації.

Таким чином, на основі аналізу результатів, проведених у різних регіонах Російської Федерації, ми готові стверджувати, що сучасний дитячий рух охоплює сьогодні не більше 4-5% дітей і підлітків. Відзначимо, що у «Стратегії державної молодіжної політики в Російській Федерації», затвердженій розпорядженням Уряду Російської Федерації 18

грудня 2006 р., зазначено, наприклад, що лише «...2,7 відсотка молодих людей беруть участь у діяльності громадських організацій» [34].

Таким чином, визначаючи особливості дитячого громадського руху в сучасній Росії, можна стверджувати, що його характерною рисою є, порівняно з попереднім періодом, нечисленність.

Іншою особливістю дитячого руху в країні є нерівномірність його розвитку, про що ще на початку 90-х рр. ХХ в. писали Т. В. Трухачова і Л. В. Кузнецова.

Нерівномірність розвитку дитячого руху в різних частинах країни підтверджують дані про кількість дитячих громадських формувань. Проблема полягає в тому, як визначати кількість дитячих громадських об'єднань у країні, тому чи іншому регіоні, щоб уникнути дублювання при підрахунку: часто «персоніфіковані» дитячі об'єднання є колективними членами місцевих, а ті, своєю чергою, включаються на правах колективних членів у структуру ще крупніших організацій і т. д.

Кількість дитячих громадських формувань на території Росії суттєво різняться: від одного до кількох тисяч. Наведемо дані дослідження 2003 р. Більше ніж по 2000 об'єднань налічувалося у Ставропольському краї (6752 об'єднання), Ростовській області (4000), Хабаровському краї (2200); понад 1500 — у Нижньогородській області (1697); понад 500 — у Курській області (646), у Республіці Саха (Якутія) (511) і т. д.; понад 200 — у Самарській області (415), Іркутській області (389), у Республіці Бурятія (300), у Республіці Північна Осетія-Аланія (210), у Республіці Татарстан (201) і т. д.; 100 і більше — у Тульській області (183), у Республіці Алтай (152), в Ямало-Ненецькому автономному окрузі (120), у Сахалінській області (104), Челябінській області (100) тощо; понад 50 — у Тюменській області (93), у Приморському краї (75), в Удмуртській Республіці (64), в Алтайському краї (55), в Єврейській автономній області (53), Астраханській, Белгородській, Ульяновській областях (51), Воронежській області (50) і т. д.; від 10 до 50 — в Омській області (42), в Архангельській, Калужській областях і Чеченській Республіці (по 36), у Вологодській області (33), у Рязанській області (31), у Калінінградській, Костромській, Пензенській областях (по 30), у Липецькій області (24), у Кабардино-Балкарській Республіці і Республіці Калмикія (по 16), Волгоградській області й Ненецькому автономному окрузі (по 11) і т. д.; до 10 — у Чукотському автономному окрузі (9), в Республіці Адігея, Свердловській області (по 8), Республіці Дагестан, Республіці Мордовія, Кіровській області (по 3), в Інгушській Республіці, Брянській, Тамбовській, Ярославській областях (по 2), у Карачаєво-Черкеській Республіці, Евенкійському автономному окрузі, Оренбурзькій області (по 1) тощо (там же, с. 16-17).

Досі спірним залишається питання про те, які дитячі громадські об'єднання можна вважати великими в масштабах держави, регіону, міс-

цевого округу, враховуючи, що і кількість дітей у різних територіях різко різниться.

Під час дослідження з'ясувалося, що в Російській Федерації в 2003-2004 рр. діяло понад *80 великих дитячих формувань*. Приблизно в 28 суб'єктах Російської Федерації існувало по одній великій дитячій громадській організації, у 22 — по дві, у 10 регіонах — по три, у 12 — по чотири-пять або шість формувань, а в 12 територіях таких організацій налічувалось від семи до 10 і більше. При цьому великі об'єднання також суттєво різнилися за кількістю членів в абсолютному і відносному відношеннях. Наприклад, усі учасники дитячого руху в Кабардино-Балкарській Республіці були членами однієї великої організації — «Союзу дитячих організацій КБР» (100%). В інших територіях чисельність великих організацій становила від 0,018 до 98,24% від усіх учасників дитячого руху в регіоні [там же, с. 18-21].

Як правило, великі об'єднання становлять собою складно сконструйовані організації, які мають різну кількість підрозділів, що варіюється — від двох до кількох сотень. Так, із матеріалів дослідження 2003 р. випливає, що організації, яка мала найрозгалуженішу структуру, був Алтайський Союз дитячих і піонерських організацій (Алтайський край), оскільки у структурі Союзу налічувалося 1948 підрозділів. До таких же складно сконструйованих організацій можна було віднести Федерацію дитячих підліткових організацій Республіки Дагестан «Юність Дагестану» (850 підрозділів), Курський Союз дитячих піонерських організацій (355), Ростовську регіональну дитячо-молодіжну громадську організацію «Співдружність дітей і молоді Дону» (145) та ін., до тих, що мають найменшу кількість підрозділів, — Воронежську міську громадську дитячу організацію «Центр ігрових технологій» (3) і Регіональну дитячо-юнацьку громадську організацію «Сибірський дім» (Томська область) (два підрозділи) [там же, с. 21-22].

У полі дитячого руху діяли і такі об'єднання, які практично не мали структурних підрозділів: Мурманська регіональна екологічна громадська дитячо-юнацька організація Екосистема «Діти природи» (3025 осіб); Свердловська обласна дитяча громадська організація «Дитячий творчий союз «П'ять із плюсом» (148 осіб); дитяча громадська організація національної творчості «Уйкоаль» (86 членів) (Камчатська область); дитяча міська громадська організація «Коло» (40 членів) (м. Ржев Тверської області); Новгородська дитяча регіональна громадська організація «Світ дитинства» (10 осіб) і т.д. [там же, с. 22-23].

Назви громадських об'єднань у багатьох випадках відображають особливості організаційної будови дитячих спільнот: «центри», «клуби», «союзи», «федерації», «асоціації».

Підставою для порівняння дитячого руху в країні у недалекому минулому і теперішньому, на нашу думку, є і *масштаб діяльності фо-*

рмувань. Піонерська організація ім. В. І. Леніна була мегаорганізацією, яка охоплювала дітей підліткового віку усіх республік колишнього Радянського Союзу і мала, відповідно, статус «всесоюзна». У Законі «Про громадські об'єднання» зафіксовано положення про те, що в Російській Федерації створюються і діють загальноросійські, міжрегіональні і місцеві громадські об'єднання [с. 17]. Крім того, «російські громадські об'єднання відповідно до своїх статутів можуть вступати у міжнародні громадські об'єднання...» [там же, с. 33].

Прикладом міжнародної організації є Міжнародний союз дитячих громадських об'єднань «Союз піонерських організацій — Федерація дитячих організацій» (СПО — ФДО), який об'єднує дитячі громадські організації, союзи, асоціації та інші громадські об'єднання, створені за участі дітей або в їхніх інтересах [18]. Колективними членами СПО — ФДО можуть стати організації і об'єднання, які мають юридичний статус, визнають Статут СПО — ФДО і здійснюють діяльність, яка не суперечить реалізації його цілей і завдань, сплачують вступний і щорічний членські внески на організацію його діяльності. Вищим органом СПО — ФДО є Асамблея, яка скликається не рідше ніж один раз на три роки, між Асамблеями керує діяльністю Союзу Голова і Рада, до складу яких входять по одному представнику від кожної організації-члена СПО — ФДО. Як випливає з матеріалів, опублікованих на офіційному сайті організації, на 01 січня 2010 року членами СПО — ФДО були 80 дитячих громадських об'єднань, у тому числі — 14 організацій з 11 країн близького зарубіжжя, два загальноросійських об'єднання, два міжрегіональних і 62 регіональних об'єднання із 46 суб'єктів Російської Федерації.

Членами СПО — ФДО є такі зарубіжні організації, як Об'єднання юридичних осіб «Союз молодіжних і дитячих організацій Киргизстану», Азербайджанська республіканська дитяча організація, Союз дитячих організацій Казахстану, Дитяча організація Молдови «Ватра», Дитячо-юнацька організація Вірменії «Уйс» («Надія»), Дитяча федерація Грузії, Дитяча організація Туркменистану при ЦС СМТ імені Магтимули, Громадське об'єднання «Костанайський обласний педагогічний загін «Одноліток» (Казахстан), Білоруська республіканська піонерська організація, Федерація дитячих організацій України та ін.

У СПО — ФДО входять різноманітні організації Росії: Асоціація дитячих громадських об'єднань Республіки Комі, Республіканська дитяча громадська організація «Піонери Башкортостану», Дитяча громадська організація Курганської області «Відкритий світ», Удмуртська республіканська дитяча громадська організація «Джерела», Федерація дитячих організацій Самарської області, Забайкальська крайова дитяча громадська організація «Республіка юних забайкальців», Союз дитячих громадських об'єднань Республіки Саха (Якутія), Алтайський крайовий Союз дитячих і підліткових організацій, Новосибірська обласна громад-

ська організація «Союз піонерів», Міжрегіональна дитяча громадська організація Санкт-Петербурга і Ленінградської області «Ю-Пітер», Міська громадська організація «Союз дитячих організацій «Юність Байконура» та ін.

До складу СПО — ФДО входять організації, які мають найчастіше статус регіональних — республіканські, крайові, обласні, рідше — міжрегіональні, муніципальні. Як складні структури, ці організації своєю чергою також включають на правах колективних членів організації, які діють уже в масштабах муніципальних округів, районів.

Громадські об'єднання, які діють у полі дитячого руху, різняться і за *особливостями контингенту учасників*.

Досить поширеною є практика зазначення у назвах громадських організацій вікових особливостей громадян, які входять до складу того чи іншого формування, наприклад: *дитяча* обласна організація Курганської області, *Федерація дитячих і підліткових* об'єднань Костромської області, Архангельська регіональна *дитячо-юнацька* організація «Співдружність дітей Біломор'я», Псковська регіональна громадська організація «*Дитячо-юнацько-молодіжний* спортивний патріотичний клуб «Патріот», Іркутська обласна громадська організація *дітей та молоді* «Байкальський скаут», Псковська міська молодіжна громадська організація «Асоціація *підлітково-молодіжних* клубів», міський клуб старшокласників «Єдність» (Єврейська АО), асоціація *старшокласників* «Нове покоління» (м. Белово, Кемеровська область), «Асоціація *школярів* Республіки Інгушетія», асоціація *молоді, яка навчається*, Нижньогородської області «Єдність», Смоленська громадська організація «Сімейний клуб *батьків і дітей-інвалідів* «Калинка», Санкт-Петербурзька громадська організація *дітей-інвалідів та інвалідів з дитинства по слуху та їхніх батьків* «СПб АРДІС» і т.д.

Таким чином, найважливішою особливістю розвитку дитячого руху в Росії за останні два десятиріччя стала *варіативність*, що визначається не тільки *кількістю* дітей, які є членами того чи іншого об'єднання, *масштабом* функціонування формувань, *ступенем їхньої структурованості, контингентом учасників*, а також *характером цілей і діяльності дитячих об'єднань*. Сьогодні у просторі дитячого руху діють піонерські, скаутські, патріотичні, екологічні, культурологічні та інші організації.

Після руйнації монополії на дитинство єдиної дитячої громадсько-політичної організації — Всесоюзної піонерської організації ім. В.І. Леніна, яка діяла протягом майже семи десятиліть, у країні збереглися дитячі громадські об'єднання піонерської спрямованості, які трансформувалися, відмовившись у більшості своїй від ідеологічної заданості, бюрократизму, відчуженості від реальних потреб та інтересів дітей і підлітків, диктату дорослих в об'єднаннях, визнання школи єдиною можливою базою формування, при цьому зберігаючи досвід «...організованого залучення дітей

не в імітаційні ігрові заняття, а в реальні справи, безпосередньо пов'язані з діяльністю дорослих, з життям суспільства і держави» [22, с. 49].

Проілюструємо вищевказане прикладами з практики дитячого руху в Росії.

Багато регіональних піонерських організацій увійшли до складу Союзу піонерських організацій — Федерації дитячих організацій, у матеріалах офіційного сайту якого підкреслено, що «...СПО — ФДО є некомерційним, недержавним громадським об'єднанням, незалежним від жодних партій і політичних рухів» [18]. Ця організація діє на основі «...законодавства Російської Федерації, а також відповідно до Конвенції про права дитини, норм міжнародного права, міжнародних договорів Російської Федерації, законодавств іноземних держав, в яких є члени СПО — ФДО, та Статуту» [там же].

СПО — ФДО, будучи правонаступником Всесоюзної піонерської організації, відмовився «...від диктатури дорослих у дитячих об'єднаннях, від одноманітності поглядів і думок, від обговорення товаришів у різних формах» [там же]. У нових умовах затребуваними у діяльності членів СПО — ФДО виявилися взяті з досвіду піонерської організації творчість й ініціатива, піклування старших про молодших, милосердя і піклування про оточуючих, колективна творча діяльність.

Цілі організації передбачають створення сприятливих умов для «...реалізації інтересів, потреб дітей і дитячих проєктів, пізнання дітьми навколишнього світу, виховання громадянина своєї країни і світового демократичного співтовариства, захисту прав та інтересів дітей і дитячих організацій, зміцнення міжнаціональних і міжнародних зв'язків» [там же]. Крім того, «...СПО — ФДО допомагає дітям орієнтуватися у сучасних умовах, працювати так, щоб було не лише цікаво, але й вигідно кожній людині і суспільству жити у суспільстві на демократичних основах; поєднувати добро і справедливість, милосердя і гуманність з повагою до кожного члена організації» [там же]. Не випадково девіз Союзу виражають слова, які відбивають ціннісні орієнтири діяльності організації «За Батьківщину, Добро і Справедливість!»

Стратегія розвитку Міжнародного союзу дитячих громадських об'єднань «Союз піонерських організацій — Федерація дитячих організацій» на 2009-2012 рр. будується, зважаючи на становище дітей у різних країнах світу, досвід реалізації Конвенції про права дитини, і спрямована на «...збереження неподільності й цілісності Міжнародного союзу як особливого соціального інституту» [20], є основою для розроблення варіативних складників змісту діяльності та організаційної взаємодії суб'єктів СПО — ФДО. Принципами стратегії розвитку СПО — ФДО є принцип гармонізації загальнолюдських і реальних цінностей в організації життєдіяльності дітей, принцип самоорганізації і самореалізації дітей у дитячій громадській організації, принцип участі дітей і підлітків у реальних соціально значущих відносинах, принцип взаємозв'язку і

взаємозалежності зусиль дітей і дорослих в управлінні дитячою громадською організацією [там же].

Науково-практичний центр СПО – ФДО запропонував учасникам Союзу модель варіативної діяльності, побудованій на різноманітних програмах, серед яких: програми «Лідер», «Я і ми», «Пізнай себе», «Дитячий Орден Милосердя», «Школа демократичної культури» (рух юних парламентарів), «Хочу робити свою справу», «Золота голка», «Гра – справа серйозна», «Дерево життя», «Світ врятується красою», «Від культури і спорту – до здорового способу життя», «Пурпурові вітрила», «Свій голос», «Канікули», «Екологія і діти», програма робіт із дітьми молодшого шкільного віку («РОСТ»), програма Ради СПО – ФДО «Соціальний захист дітей у діяльності дитячих організацій» (Діти заради дітей) [4; 7; 8; 10; 37].

Усі програми Союзу мають рекомендаційний характер, а тому відкривають широкий простір для ініціативи і творчості дітей та дорослих організацій і об'єднань, які входять до складу СПО – ФДО на правах колективних членів.

Наприклад, республіканська дитяча громадська організація «Піонери Башкортостану», заснована 12 вересня 1990 р., будучи членом «Союзу піонерських організацій – Федерації дитячих організацій», має свою яскраву неповторність, яка виявляється у символах організації, змісті діяльності. Девіз організації – «За Справу, Дружбу, Честь! За Батьківщину, Добро і Справедливість!», а символ – «Золота Бджілка» – зразок користі, працелюбства, самоорганізованості [28]. В організації реалізуються програми «Світ Золотої Бджілки», «Світ і дім, в якому ми живемо», «Багири», «Екологія і діти», міжрегіональна програма «Регіональна взаємодія на базі ВДЦ «Орлятко», програма для дітей-інвалідів «Я сам»; а також республіканський конкурс професійної майстерності «Вожатий – ВО!», акції – «Чиста вода», «Світ і дім, в якому ми живемо», «Здрастуй, Бджілко Золота», «За Справу, Дружбу, Честь!» [6, с. 49]

Піонерська організація Республіки Північна Осетія-Аланія «Юні Аланії», яка також входить до складу СПО – ФДО, разом із програмами Союзу реалізує власні – «Я сам», «Юні Аланії», «Компас», «Маленький принц землі», «Лідер» тощо [6, с. 68]. Московська міська громадська організація, відтворена у 1992 р. як самостійна громадська організація (суб'єкт СПО – ФДО), розгортає такі програми діяльності, як «Рубежі слави» (присвячена героям-захисникам Москви), «Тимурівський десант» (присвячена роботі з ветеранами, людьми похилого віку, нужденними), «Лікбез» (програма навчання за піонерськими спеціальностями), «Рівняння на піонерські знамена!» (програма розвитку піонерських традицій) та ін. [там же, с. 189]. Організація «Піонери Кубані» (Краснодарський край), зареєстрована в 1999 р., яка об'єднує у своїх рядах понад 45000 осіб, має 48 підрозділів і реалізує

такі програми, як «П'ять криниць», «Зірниця», «Естафета поколінь» та ін. [там же, с. 83].

Крім того, у Росії сьогодні діють Івановська обласна громадська організація «Івановська обласна піонерська організація»; Калузька обласна громадська організація «Союз піонерських дитячих організацій»; Курський Союз дитячих піонерських організацій (Курська область); Вяземська району піонерська громадська організація (Смоленська область); Тульська обласна дитяча громадська організація «Піонери Тульського краю» та ін.

Багато організацій Росії, які не називаються піонерськими, тим не менше будують свою діяльність на «піонерському фундаменті», пов'язуючи свою місію з тією, яку на початку ХХ ст. чітко сформулювала Н. К. Крупська: «Бути піонером — значить, брати участь у покращанні навколишнього життя, міркувати над тим, як це зробити» [16, с. 480]. До них можна віднести Адигейську громадську організацію «Співдружність дитячих організацій Адигеї», Республіканську дитячу громадську організацію «Алтисай» — «Золоті горішки» (Республіка Алтай), Федерацію дитячих підліткових об'єднань Республіки Дагестан «Юність Дагестану», Дитячу громадську організацію «Ерзи» («Орлятко») (Республіка Інгушетія), «Союз дитячих організацій Кабардино-Балкарської Республіки, Асоціацію дитячих громадських організацій Республіки Калмикія «Хамдан», Федерацію дитячих і підліткових об'єднань Костромської області, Новосибірську міську дитячу громадську організацію «Новосибірська асоціація дитячих об'єднань», Псковську обласну громадську дитячу організацію «Веселка», Рязанську обласну дитячу громадську організацію «Джерело» та ін.

До організацій піонерського типу можна віднести і формування, які є колективними членами Загальноросійської громадської організації «Дитячі і молодіжні соціальні ініціативи» (ДМСІ): Беризниковська дитячо-молодіжна організація «Дитячі і молодіжні соціальні ініціативи» (Пермська область), Кіровське регіональне відділення ДІМСІ, Липецьке регіональне відділення ДІМСІ, Тульське регіональне відділення ДІМСІ, Тюменське регіональне відділення ДІМСІ, Ярославське регіональне відділення ДІМСІ.

В арсеналі організації такі програми і проекти, як «Добровільництво — фундамент громадянського суспільства», «Ворота вченості», «Юність без ґрат», «Діалог індивідуальностей», «Школа громадянського суспільства», «Третій сектор ЗМІ», «Артіада ДІМСІ» тощо.

Діяльність громадських об'єднань цього типу є найчастіше комплексною, оскільки спрямована на задоволення різноманітних потреб їхніх учасників, однак пріоритетною — підтримка соціальних ініціатив дітей і підлітків, організація соціально значущої діяльності членів об'єднань, а також робота, спрямована на розвиток членської бази дитячих об'єд-

нань, формування в учасників організаційної культури, почуття причетності до своїх організацій. У великих організаціях передбачено діяльність, спрямовану на підготовку дорослих кадрів, їх включення у конкурсний рух. Крім того, дорослі керівники формувань прагнуть створити умови для реалізації прав дітей в об'єднаннях та їх захисту у суспільстві.

У полі сучасного дитячого руху Росії широко представлені *громадські об'єднання військово-патріотичної спрямованості*, наприклад: Астраханська цивільно-патріотична громадська організація «Мужність»; Регіональна громадська організація «Уральський дитячо-юнацький центр «Патріот»; Свердловська обласна дитяча організація «Асоціація пошукових загонів «Повернення»; Патріотичне об'єднання «Пошук» (Тверська область); Військово-патріотичний клуб «Юний патріот Батьківщини» (Приморський край); Орловська обласна громадська організація «Центр пошукових загонів «Літак» і т.д. [6, с. 34].

Підставою та одночасно стимулом для динамічного розвитку об'єднань цього типу стала Постанова Уряду Російської Федерації від 24 липня 2000 р. № 551 «Про військово-патріотичні молодіжні та дитячі об'єднання», в якій визначено сутність подібних формувань, завдання та основні напрями їхнього функціонування, зафіксовано деякі заходи державної підтримки військово-патріотичних об'єднань, а також зазначено ті соціальні організації і структури, які є стратегічними партнерами подібних об'єднань.

Під військово-патріотичним об'єднанням розуміється «...створене з ініціативи громадян добровільне, самокероване, некомерційне формування, яке здійснює, відповідно до статуту про його діяльність і за участі органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, військово-патріотичне виховання молоді, дітей, яке має у зв'язку з цим право на фінансову підтримку зазначеної діяльності з боку федеральних органів виконавчої влади, органів виконавчої влади суб'єктів Російської Федерації та органів місцевого самоврядування». Подібне формулювання містить у собі суперечність. Перша частина поняття явно запозичена із Закону Російської Федерації «Про громадські об'єднання», а друга визначає сутність військово-патріотичного об'єднання як суто виховного, що передбачає пріоритетний цілеспрямований вплив дорослих на дітей і молодь у рамках здійснення військово-патріотичного виховання.

В об'єднаннях цього типу робота часто будується відповідно до «програму початкової військової підготовки», а у змісті діяльності та спілкування дітей і дорослих представлено теми «Історія армії та флоту», «Ратна історія рідного краю». Члени об'єднань у літній період виїжджають у профільні, оборонно-спортивні табори. Велику соціально значущу діяльність провадять дитячі громадські об'єднання, для членів яких головним є «пошукова робота», «перезахоронення останків воїнів, які загинули у роки Великої Вітчизняної війни», «встановлення пам'ятних

знаків», «облаштування та догляд за воїнськими захороненнями і меморіалами», «зустрічі з ветеранами», «участь в організації і проведенні Варт Памяті».

Наприклад, у Костромській області і м. Костромі масовому поширенню військово-патріотичних об'єднань сприяла виняткова зацікавленість у їх створенні та активна позиція ветеранів Великої Вітчизняної війни, з ініціативи яких вони почали називатися *«дитячо-ветеранськими об'єднаннями»*. Нині у всіх загальноосвітніх установах м. Костроми діють дитячо-ветеранські об'єднання, які охоплюють близько 23% учнів і понад 950 ветеранів війни і праці. Більша частина подібних формувань була створена знову, деякі об'єднання виникли на базі вже діючих дитячих громадських організацій на основі їх концептуальної та структурної трансформації. Об'єднання значно різняться кількістю учасників: від 11 (школа-інтернат) до 680 (гімназія, в якій громадянське виховання є пріоритетним напрямом виховної роботи). Тобто вони охоплюють від 3 до 7-10% дітей в одних виховних закладах, від 30 до 83% учнів в інших. Об'єднання різняться і за віком учасників. Нижня вікова межа становить 9 років, верхня — 17 років. Дитячий контингент цих формувань — змішаний, у діяльності об'єднань беруть участь і дівчатка, і хлопчики. У більшості ДВО членство дітей в об'єднанні є нефіксованим, відповідно, його склад є «плаваючим», непостійним.

Кількість ветеранів — у межах від 4 до 79 в одному освітньому закладі. Вік ветеранів — до 80 років. За ступенем активності їх можна розділити на дві групи. Більшість ветеранів — це гості дітей на святкових заходах, присвячених значущим датам історії Вітчизни. Серед цієї групи є почесні члени дитячо-ветеранських об'єднань, які мешкають в інших містах Росії, але підтримують контакт із дітьми й іноді знаходять час для зустрічі з членами об'єднання. Крім того, членами об'єднань є і родичі тих ветеранів, які вже пішли з життя (найчастіше це удови ветеранів Великої Вітчизняної війни). Інша частина ветеранів (нечисельна) — це активні члени об'єднань, які постійно беруть участь у житті дитячо-дорослої спільноти, тобто відвідують загальні збори і засідання рад ДВО, допомагають здійснювати мрії і задуми дітей, вирішувати проблеми, які виникають під час спільної діяльності.

У положеннях про дитячо-ветеранські об'єднання визначено статус дітей і дорослих. Положення про членство дорослих — керівників і ветеранів — не розгорнуте, потребує уточнень. Найневизначенішою у подібних документах є позиція класних керівників, яких називають помічниками учнів або координаторами їхньої діяльності.

Якою є структура дитячо-ветеранського об'єднання? Перший варіант: низовими ланками об'єднання є загони, які діють в учнівських класах, тобто об'єднання складається із загонів — класів, при цьому не всі діти з класів є членами об'єднання. Другий варіант: ДВО складається

із творчих груп, ланок, секцій або збірних загонів, в які об'єднуються школярі з різних класів за двома основними ознаками: за віком учнів або за напрямками діяльності. Центром діяльності в школі найчастіше стають музеї Бойової і Трудової слави, музеї школи.

Останніми роками в Костромі на муніципальному рівні проводиться велика робота з об'єднання шкільних дитячо-ветеранських об'єднань, розвитку громадської складової в їхньому функціонуванні шляхом їхньої участі в демократично організованій системі управління діяльністю ДВО на міському рівні і реалізації дитячих міських соціальних проєктів: «Добре і чисте місто» (2008-2009 навч. р.), «Наш позивний — Перемога» (2009-2010 навч. р.), «Йдемо в ногу з часом: Гагарінські висоти!» (2010-2011 навч. р.), «Древнє місто нам даровано» (2011-2012 навч. р.), які виступають моделями для керівників ДВО.

У результаті роботи координаційної ради, що діє при Управлінні освіти Адміністрації м. Костроми, зусиллями керівників ДВО міста ці формування вдалося об'єднати в єдиний рух, а на урочистому зібранні 30 квітня 2011 р. було затверджено загальну назву («Пам'ять серця»), девіз («Росія — Батьківщина й честь, герої були, будуть, є!»), емблема, гімн руху.

Реальний обсяг тих справ, у яких беруть участь діти — члени військово-патріотичних, у тому числі дитячо-ветеранських об'єднань, є винятково масштабним, а їхні результати високо оцінюються ветеранами війни і праці, людьми похилого віку, героями Вітчизни.

Вагомий внесок у покращання навколишнього життя роблять організації та об'єднання екологічної спрямованості. Такими організаціями в наші дні є регіональна дитяча громадська організація «Дім природи» (Томська область); Кемеровська регіональна громадська організація «Дитячо-юнацький екологічний парламент»; Мурманська регіональна екологічна громадська дитячо-юнацька організація Екосистема «Діти природи»; Новгородська міська дитячо-юнацька громадська організація «Зелене сонце»; Дитяча екологічна «Дитячо-юнацька організація «Паросток» (Приморський край); Регіональна автономна некомерційна екологічно-краєзнавча організація «Витоки» (Ненецький АО) та ін. Їхня діяльність пов'язана з охороною навколишнього середовища, проведенням наукових досліджень, які стосуються моніторингу стану навколишньої природи, розгортанням широкої просвітницької діяльності екологічної спрямованості, пропагандою отриманих результатів тощо.

Картина сучасного дитячого руху в Росії була б неповною без зазначення існування дитячих громадських об'єднань культурно-краєзнавчого характеру, частина яких має, за словами М.В. Богуславського [3, с. 41], підкреслено історико-патріотичну і державно-патріотичну спрямованість. До таких об'єднань можна віднести Воронежську обласну громадську дитячу організацію «Танаїс», Регіональну громадську організацію «Некомерційне партнерство культурно-просвітницької, спортивної молоді-

жно-виховної, благодійної та освітньої діяльності «Проект Штандарт» (Санкт-Петербург), Регіональну дитячо-молодіжну громадську організацію «Союз туристів і краєзнавців Удмуртської Республіки» та ін.

Для діяльності цих об'єднань характерним є занурення у сторінки вітчизняної історії та культури, здійснення наукової, у тому числі археологічної, діяльності, відтворення історичних сюжетів, участь у відновленні вітчизняних святинь, пропагування національних цінностей, народних традицій та промислів тощо. Наприклад, діяльність організації «Танаїс» становлять різноманітні заходи, у тому числі проведення обласного табору «Повернення до витоків», організація міжнародної археологічної експедиції «Мангуст». Діяльність членів громадського об'єднання «Некомерційне партнерство культурно-просвітницької, спортивної молодіжно-виховної, благодійної й освітньої діяльності «Проект Штандарт» Санкт-Петербурга була пов'язана з відтворенням фрегата «Штандарт», плавання на ньому; організацією історичних походів для підлітків «Від вікінгів до Петра I». Громадська організація «Некомерційне партнерство з культури та організації» дозволила молоді «Аргонавти» у своєму арсеналі має й організацію наметових таборів, у тому числі у заповіднику «Пушкінські гори», й організацію пішохідних та водних походів, у числі яких походи місцями бойової слави, проведення культурних заходів тощо [6, с. 193-194].

Неможливо уявити собі дитячий громадський рух Росії і без дитячих формувань, у які об'єднуються діти з обмеженими можливостями здоров'я, найчастіше разом із батьками. Такими формуваннями є, наприклад, громадська організація «Дитячий інвалідний спортивно-оздоровчий центр» (Свердловська область); Смоленська громадська організація «Сімейний клуб батьків та дітей-інвалідів «Калинка» (Смоленська область); дитяче громадське об'єднання спортивно-оздоровчий клуб дітей-інвалідів «Спортляндія» (Пермська область); Автономна некомерційна організація Владивостоцький міський дитячо-юнацький клуб інвалідів «Переборення» (Приморський край) та ін. Ці організації сприяють залученню дітей-інвалідів у соціальні відносини, їхній реабілітації, різнобічному розвитку, реалізації і захисту їхніх прав. Крім того, організації орієнтовані на розвиток толерантності різних категорій населення стосовно людей з обмеженими можливостями, формування безбар'єрного середовища.

Аналіз документів дитячих громадських об'єднань, матеріалів, наданих органами у справах молоді різних суб'єктів Російської Федерації, публікацій учених і керівників громадських формувань дає змогу зробити висновок про те, що, незважаючи на відмінності, які мають місце нині, дитячі громадські об'єднання мають багато спільних характеристик, які виявляються як тенденції. Серед них:

- гуманістична спрямованість діяльності, орієнтування на задоволення різноманітних потреб та інтересів дітей і підлітків — учас-

- ників об'єднань; відмова від прямої політизації життєдіяльності формувань, незалежність від політичних партій і рухів;
- демократизація відносин між дорослими і дітьми, між представниками апаратів великих організацій та керівниками філій і підрозділів;
 - включеність дорослих в об'єднання на правах рівноправних учасників, закріплення цієї позиції дорослих у документах формувань; орієнтація на підготовку кадрів для об'єднань усередині об'єднань через організацію спеціального навчання лідерів і дорослих керівників (табори активу, семінари, збори, конкурси);
 - варіативно-програмний підхід до організації діяльності громадських об'єднань; орієнтування учасників на вирішення життєво-практичних завдань, пріоритет соціально значущої діяльності і пошук її нового змісту, форм і методів організації у змінюваних соціально-економічних, політичних, культурних умовах життя суспільства з урахуванням еволюції інституту Дитинства, дитячої і підліткової субкультури;
 - урахування національних, регіональних особливостей у функціонуванні дитячих спільнот;
 - пошук ресурсів, насамперед фінансових, в умовах зменшення державної підтримки для забезпечення життєдіяльності громадських об'єднань і організацій через участь у конкурсах грантів на федеральному, регіональному, муніципальному рівнях, розвиток соціального партнерства, діалог з владою, створення «парасолькових» структур, розширення взаємодії з батьками;
 - використання ресурсів інформаційно-комунікаційних технологій, глобальної мережі для створення єдиних інформаційних просторів функціонування дитячих громадських об'єднань у міських округах, муніципальних районах, регіонах.

І ще важлива риса, притаманна сучасному дитячому руху Росії, — його *ефективність*. Ніким з учених ще не усвідомлено *результату спільної діяльності усіх громадських об'єднань країни*, який виражається в *особистісних досягненнях* дітей і підлітків, і в результатах становлення *цілого покоління* учасників дитячого руху, що функціонує в нових громадсько-історичних умовах, і в *життєво-практичних*, які є продуктами різнопланової діяльності.

Кожне покоління дітей і підлітків, беручи участь у діяльності своїх об'єднань, вбираючи особливості епохи, відображаючи власні потреби й інтереси, вписувало нові сторінки в історію дитячого руху своєї країни.

Що робили для Батьківщини і народу діти — наші сучасники — у період найважчих громадських потрясінь? Як утверджували своє «Я»? З яким соціальним багажем увійшло нове покоління юних громадян

у нове тисячоліття? Що запозичили вони у попередників? Що унікальне привнесли у суспільно корисну, соціально значущу діяльність?

Спробуємо узагальнено уявити зміст діяльності учасників дитячих громадських об'єднань і організацій, які функціонують на зламі епох.

Насамперед члени дитячих громадських формувань піклуються про людей: ветеранів Великої Вітчизняної війни, трудівників тилу, ветеранів праці, у тому числі педагогічної, в'язнів концтаборів, людей похилого віку, ветеранів військової служби і правоохоронних органів, ветеранів Афганської і Чеченської воєн, сім'ї тих, хто загинув при виконанні обов'язків військової служби, людей з обмеженими можливостями, однолітків, дітей, у тому числі з важкою долею, малюків.

Піклування про ветеранів, людей похилого віку — це зустрічі заради спілкування та уникнення самотності, у тому числі встановлення контактів із ветеранами за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій; побутова допомога (прибирання в квартирі, купівля продуктів, у сільській місцевості — допомога на присадибній ділянці, городі; заготівля дров тощо), індивідуальні привітання до свят; проведення тематичних і концертних програм у різних муніципальних організаціях, на підприємствах; для мешканців мікрорайонів підготовка листівок-нагадувань із закликами привітати ветеранів у дні національних урочистостей і свят; підготовка яскравих плакатів і газет до «червоних» дат календаря (наприклад, «Переможцям — слава!»).

Великий пласт роботи членів об'єднання пов'язаний із діяльністю щодо поновлення та «олюднення» історії війни через долі людей; з установлення імен загиблих у Великій Вітчизняній війні, з увічнення пам'яті загиблих у Великій Вітчизняній війні, «гарячих точках», з пошуком, збиранням, систематизацією інформації про ветеранів війни і праці (для Книг пам'яті, музеїв Бойової і трудової слави); з проведенням варт Памяті у дні пам'ятних урочистостей; з організацією і проведенням просвітницьких заходів для мешканців, насамперед дітей, присвячених подіям воєнної історії рідного краю, воїнській славі Росії, бойовим традиціям армії та флоту, які розкривають ратний і трудовий подвиг народу; зі збиранням посилок військовослужбовцям-землякам, організацією зустрічей з їхніми близькими.

Важливе місце посідає робота зі збереження та облаштування місць воїнських захоронень, пам'ятників, меморіалів, парків, присвячених героїчним сторінкам історії народу, захоронення останків воїнів, робота, спрямована на пошук, повідомлення рідним і близьким про долю їхніх родичів під час Великої Вітчизняної.

Піклування членів дитячих об'єднань про дітей проявляється через участь в акціях «Турбота», «Добре серце» зі збирання речей, іграшок, канцтоварів, книжок для дитячих притулків, дитячих будинків, інтернатів; організацію ігрових, освітніх, спортивних, розважальних і кон-

цертних програм у дитячих установах; через роботу дітей помічниками вожатих у літніх пришкільних таборах із денним перебуванням дітей.

Члени дитячих об'єднань пропагують цінності здорового способу життя у дитячому і молодіжному середовищі, серед мешканців різних населених пунктів, проводячи масові спортивні свята, акції, демонструючи власним прикладом цікавість, повноту яскравість життя без шкідливих звичок.

Піклування про людей, дітей з обмеженими можливостями здоров'я проявляється через спілкування з ними, спільну діяльність, у тому числі фізкультурно-оздоровчу; через допомогу у пошуку ресурсів для дорогого лікування; виготовлення іграшок для дітей; через пропаганду толерантного ставлення до людей і дітей-інвалідів у суспільстві; участь у створенні безбар'єрного середовища.

Піклування про людей, у т. ч. дітей, проявляється у підготовці виступів для виборчих дільниць, у збиранні книг для бібліотек; у виготовленні виробів, подарунків до знаменних дат, в організації масових урочистостей і свят у містах, селищах тощо.

Крім того, учасники дитячих громадських об'єднань заявляють про свою позицію щодо найважливіших подій сучасної історії Росії — як позитивних, так і негативних.

Наприклад, не залишилися діти осторонь подій у Беслані, Південній Осетії і т.д., стихійних лих (пожеж, повеней у різних територіях країни); вони проявляють готовність надавати допомогу людям, які опинилися у складній життєвій ситуації.

До змісту діяльності членів об'єднань належить і облаштування території установи, в якій базується дитяче громадське об'єднання, території мікрорайону; міста, надання допомоги підприємствам, установам в облаштуванні їхніх територій; участь у діяльності ремонтно-будівельних бригад, участь в акції «Прикрасимо міську ялинку» тощо.

Значна увага в діяльності об'єднань приділяється справам екологічної спрямованості, змістом яких є: пропагування цивілізованого ставлення людей до природи (листівки, плакати, газети, інтернет-сайти); проведення свят, ігрових програм екологічної спрямованості для дітей; збирання макулатури; трудовий десант з очищення лісів, паркових територій, міських зелених зон від сміття; розчищення джерел; виготовлення годівниць і шпаківень для птахів; озеленення території міста; підготовка саджанців дерев; закладання клумб на території бази дитячого об'єднання, на вулицях, скверах міста; моніторинг стану навколишнього середовища; звернення до органів влади для вирішення актуальних питань захисту природи; організація музеїв природи тощо.

Найважливіший напрям у діяльності дитячих громадських об'єднань — збереження національних і культурних традицій. З цією метою учасники дитячих формувань вивчають народні традиції, промисли і реме-

сла, залучаються до відновлення храмів, пам'яток архітектури, створюють описи визначних пам'яток культури у своїх територіях, залучаються до заходів, що реконструюють події минулого дня для широкої аудиторії, описують, спираючись на спогади очевидців, історію поселень, які існували колись, узагальнюють інформацію і передають її на зберігання в архіви, установи культури і т.д.

Розвиток дитячого руху в Росії упродовж останніх 20-ти років — процес суперечливий, не однолінійний. Це постійно змінювана реальність, процес одночасного народження і занепаду різнопланових дитячих спільнот. На нашу думку, пік створення об'єднань припадає на період, пов'язаний з ухваленням федеральних Законів «Про громадські об'єднання», «Про державну підтримку молодіжних і дитячих громадських об'єднань», тобто на другу половину 90-х рр. ХХ ст. Про це побічно свідчить той факт, що у період з 1990 по 1994 рр. державну реєстрацію, як показали результати дослідження 2003 р., «пройшло» понад 40 громадських об'єднань, з 1995 по 1999 — понад 100, за три роки з 2000 по 2002 було зареєстровано, як свідчить надана офіційна інформація, близько 70 дитячих громадських формувань. У процедурі перереєстрації взяли участь шість організацій у період з 1995 по 1999 і стільки ж у період з 2000 року по 2002 рік [6, с. 22]. Загалом по країні у 2003 р. тільки 13% дитячих громадських об'єднань мали юридичний статус, більшість (87% формувань) не пройшли зазначеної процедури, що було пов'язано, найімовірніше, з браком достатніх фінансових ресурсів у дитячих громадських об'єднаннях.

На нашу думку, в умовах скорочення державної підтримки громадських об'єднань, створення нових організацій буде мати насамперед локальний, замкнутий характер. На початку ХХІ ст. процес функціонування організацій, які існують, буде стабільним, незважаючи на економічну кризу, але очікувати нового витку розвитку дитячого руху в Росії у найближчій перспективі не слід, якщо не створювати спеціальних умов для розгортання його могутнього потенціалу з метою розвитку громадянського суспільства.

Чисельність учасників дитячого руху в Росії може сягнути 60%. Звідки такі оптимістичні прогнози? Багато дослідників наголошують на факті прагнення до участі в об'єднанні 45-67,4% підлітків [36, с. 9; 30, с. 40; 15, с. 17]. За результатами дослідження О. Д. Чугунової, проведеного в Костромській області у 2000 р., понаднормативну активність мають 33% підлітків, і ще 34% — середню [40, с. 37]. Саме такі підлітки і становлять потенційну членську базу дитячого громадського руху в Росії, якщо для його розвитку спиратися на такі ресурси: ресурс наявності у підлітків вільного часу; ресурс об'єднувальної тенденції у підлітковому віці; ресурс визнання дітьми можливості існування громадського об'єднання у своєму підлітковому середовищі; ресурс поінформованості про дитячий рух; ресурс бажання бути учасником дитячого громадського об'єднан-

ня; ресурс бажання займатися суспільно значущою діяльністю; ресурс затребуваності партнерства з дорослими; ціннісний ресурс (А. Г. Кірпичник) [14, с. 65-80].

Список використаної літератури

1. Административный регламент исполнения государственной функции по формированию федеральным агентством по делам молодежи федерального реестра молодежных и детских общественных объединений, пользующихся государственной поддержкой от 5 июня 2009 г. № 365 (в ред. Приказов Минспорттуризма РФ от 25.06.2010 № 644, от 26.08.2010 № 909) [Электронный ресурс]. – Сайт minstm.gov.ru/29.07.12/31Kb/. – Режим доступа: <http://minstm.gov.ru/documents/xPages/item.3067.html>свободный. – Загл. с экрана. – Яз. рус.
2. Алиева Л. В. Периодизация процесса становления и развития пионерского движения / Л. В. Алиева // Детское движение : словарь-справочник / сост. и ред. Т. В. Трухачева, А. Г. Кирпичник. – изд. 2-е, перераб. и доп. – М., 2005. – с. 222-223.
3. Богуславский М. В. 2005 – моноорганизация / М. В. Богуславский // Детское движение : сборник информационно-методических материалов. – М., 2002. – С. 41-42.
4. Будем работать вместе : программы деятельности детских и подростковых организаций СПО – ФДО / Т. П. Вернигорова, М. И. Журавлев, О. В. Клековкина [и др.] ; рук. А. В. Волохов. – 2-е изд-е, перераб. и доп. – М., 1996. – 147 с.
5. Визитная карточка / ред.-сост. Т. В. Трухачева. – М. : Пресс-Соло, 1995. – 162 с.
6. Возжаева Е. И. Детское движение в современной России (по материалам, представленным органами по делам молодежи субъектов Российской Федерации департамента по молодежной политике Министерства образования Российской Федерации / Е. И. Возжаева, О. С. Коршунова // Детские общественные объединения Российской Федерации : справочник. – М. : Логос, 2004. – С. 13-44.
7. Возьмитесь за руки, друзья! : материалы программы СПО – ФДО «Игра – дело серьезное» / авт.-сост. И. И. Фришман. – М., 1996. – 79 с.
8. Выбираем свой путь : программы деятельности СПО – ФДО / авт.-сост. А. В. Волохов. – М., 1992. – 154 с.
9. Городская детская общественная организация «Росток» [Электронный ресурс]. – Сайт [cdtkumertau.ucoz.ru](http://www.cdtkumertau.ucoz.ru)23.07.12 [38Kb]. Режим доступа: <http://www.cdtkumertau.ucoz.ru> свободный. – Загл. с экрана. – Яз. рус.
10. Дети ради детей : программа социальной защиты детей в деятельности детских организаций / Л. В. Байбородова, Н. Е. Бекетова, А. В. Волохов [и др.] ; рук. Е. Е. Чепурных, М. И. Рожков. – М., 1996. – 67 с.
11. Детские общественные объединения Российской Федерации : справочник. – М. : Логос, 2004. – 208 с.
12. Детское движение : словарь-справочник / сост. и ред. Т. В. Трухачева, А. Г. Кирпичник. – М., 2005. – Изд-е 2-е, перераб. и доп. – 544 с.
13. Из опыта работы по государственной поддержке молодежных и детских общественных объединений в Ленинградской области : методические материалы для работников структур по делам молодежи, педагогических коллективов школ, руководителей молодежных и детских общественных объединений / сост. В. Р. Попов. – Санкт-Петербург, 2002. – 60 с.
14. Кирпичник А. Г. Участие детей в общественном движении: возможности, желания, условия / А. Г. Кирпичник // Социальные ресурсы детского движения Москвы. Часть 1: Материалы исследования. – М., 2007. – С. 15-104.

15. Коршунова О. С. Политическая сфера жизни общества: факторы влияния, особенности восприятия, формы проявления в подростковом и юношеском возрасте: (Проблемы политической социализации детей и молодежи Костромской области) / О. С. Коршунова / под ред. А. Г. Кирпичника. — Часть 1. — Кострома, 2000. — 80 с.
16. Крупская Н. К. Будьте общественниками! (Письмо пионерам) / Н. К. Крупская // Педагогические сочинения : в 10-ти т. — М., 1959. — Т. 5. — С. 480-486.
17. Куприянова Г. В. Молодежные и детские общественные объединения России на современном этапе: тенденции и проблемы развития / Г. В. Куприянова // Молодежные и детские общественные объединения: проблемы преемственности деятельности и исследований : сборник докладов и выступлений. — М. : Логос, 2002. — С. 3-11.
18. Международный союз детских общественных объединений «Союз пионерских организаций — Федерация детских организаций»: Информация об организации [Электронный ресурс]. — Сайт uro-fco.ru 23.07.12 [17Kb]. — Режим доступа: <http://www.uro-fco.ru> свободный. — Загл. с экрана. — Яз. рус.
19. Международный союз детских общественных объединений «Союз пионерских организаций — Федерация детских организаций»: Символика и награды [Электронный ресурс]. — Сайт uro-fco.ru 23.07.12 [87Kb]. — Режим доступа: <http://www.uro-fco.ru> свободный. — Загл. с экрана. — Яз. рус.
20. Международный союз детских общественных объединений «Союз пионерских организаций — Федерация детских организаций»: Стратегия развития [Электронный ресурс]. — Сайт uro-fco.ru/what/strategiya 23.07.12 [18Kb]. — Режим доступа: <http://www.uro-fco.ru>. — Загл. с экрана. — Яз. рус.
21. О государственной поддержке молодежных и детских общественных объединений : Федеральный Закон Российской Федерации от 28 июня 1995 года № 98-ФЗ // Документы и проекты. — М. : Логос, 2001. — С. 3-11.
22. О некоторых итогах научной дискуссии «Всесоюзная пионерская организация: уроки истории» (16–18 мая 2001 г. Кострома) // Теория, история, методика детского движения. — Кострома, 2002. — Вып. 6. — С. 47–57.
23. Об общественных объединениях : Федеральный закон Российской Федерации от 19 мая 1995 года № 82-ФЗ // Документы и проекты. — М. : Логос, 2001. — С. 12-36.
24. Областной реестр молодежных и детских общественных объединений на 2009 год [Электронный ресурс]. — Сайт <http://www.regionz.ru>/24.07.12. [53Kb]. — Режим доступа: <http://www.regionz.ru/index.php?ds=151046>. — Загл. с экрана. — Яз. рус.
25. Основы социокинетики детства : пособие для тех, кто обучает взрослых организаторов детских общественных объединений и для тех, кто обеспечивает государственную поддержку развития детского общественного движения / сост., ред. : Т. В. Трухачева, А. Г. Кирпичник. — М., 2009. — 528 с.
26. Программа развития воспитания в системе образования России на 1999-2001 годы // Вестник образования. — 1999. — № 12. — С. 16-49.
27. Пряхина Е. Детям больше всего не хватает денег и приключений [Электронный ресурс]. — Сайт <http://izvestia.ru/> 25.07.12. [15Kb]. — Режим доступа: <http://izvestia.ru/news/354985>. — Загл. с экрана. — Яз. рус.
28. Региональная детская общественная организация «Пионеры Башкортостана» [Электронный ресурс]. — Сайт pioneer-rb.on.ufanet.ru 23.07.12 [12Kb]. — Режим доступа: <http://www.pioneer-rb.on.ufanet.ru>. — Загл. с экрана. — Яз. рус.
29. Скауты, пионеры или юные карьеристы? — пресс-конференция в Общественной палате, посвящённая 100-летию скаутского движения в России [Электронный ресурс]. — Сайт www.verav.ru/ 25.07.12. [25Kb]. — Режим доступа [www](http://www.verav.ru/).

- verav.ru/common/message.php?table=news&num=10923свободный. — Загл. с экрана. — Яз. рус.
30. Соколова Э. С. Дети, подростки и пионерская организация в условиях перестройки / Э. С. Соколова, В. М. Лихачев // Точка зрения / сост. Т. В. Трухачева. — Иваново : Рабочий край, 1990. — С. 3-22.
 31. Состояние и перспективы развития детского и молодежного общественного движения в Российской Федерации : научно-методический сборник / Временный творческий коллектив Национального совета молодежных и детских объединений России под руководством А. В. Соколова ; науч. ред.-составитель С. В. Тетерский. — М. : Логос, 2005. — 217 с.
 32. Социокинетика: книга о социальном движении в детской среде : в 2-х частях / сост. и ред. : Т. В. Трухачева, А. Г. Кирпичник. — М., 2000. — Часть I. — 240 с.
 33. Социокинетика: книга о социальном движении в детской среде : в 2-х частях / сост. и ред. : Т. В. Трухачева, А. Г. Кирпичник. — М., 2000. — Часть II. — 240 с.
 34. Стратегия государственной молодежной политики в Российской Федерации : утв. распоряжением Правительства Российской Федерации от 18 декабря 2006 года № 1760-р [Электронный ресурс]. — Сайт youth.minstm.gov.ru/ 29.07.12. [29Kb]. — Режим доступа: <http://youth.minstm.gov.ru/32/816.shtml>. — Загл. с экрана. — Яз. рус.
 35. Трухачева Т. В. Периодизация детского движения / Т. В. Трухачева // Детское движение : словарь-справочник / сост. и ред. Т. В. Трухачева, А. Г. Кирпичник. — М., 2005. — изд. 2-е, перераб. и доп. — с. 212–222.
 36. Федеральный реестр молодежных и детских общественных объединений, пользующихся государственной поддержкой по состоянию на 30 мая 2011 г. [Электронный ресурс]. — Сайт fadm.gov.ru 23.07.12. [27Kb]. — Режим доступа: <http://www.fadm.gov.ru>. — Загл. с экрана. — Яз. рус.
 37. Фришман И. И. Стратегия и тактика развития особого социального института — детского общественного объединения [Электронный ресурс]. — Сайт io.nios.ru 23.07.12. [35Kb]. — Режим доступа: io.nios.ru-old/releases.php свободный. — Загл. с экрана. — Яз. рус.
 38. Цымбаленко С. Б. Российские подростки в информационном мире: По результатам социологического исследования / С. Б. Цымбаленко, А. В. Шариков, С. Н. Щеглова. — М. : Творческое объединение ЮНПРЕСС, 1999. — 44 с.
 39. Чепурных Е. Е. Государство и детские объединения: реальность и перспективы / Е. Е. Чепурных // Вестник КГПУ им. Н. А. Некрасова. — 1996. — № 3. — С. 130-133.
 40. Чугунова О. Д. Социальная активность как условие включения подростков в детское общественное объединение / О. Д. Чугунова // Детское движение в Костромской области: опыт и перспективы : материалы науч.-практ. конференции, посвященной 80-летию Всесоюзной пионерской организации, Кострома, 18 мая 2002 г. / отв. ред. Н. Ф. Басов. — Кострома : Студия оперативной полиграфии «Авантитул». — 2002. — С. 36-42.
 41. Школьная пионерская организация «Пионеры Башкортостана» МОБУ СОШ им. Ф. Султанова с. Исянгулово [Электронный ресурс]. — Сайт zisch3.ucoz.ru 23.07.12 [12Kb]. — Режим доступа: <http://www.zisch3.ucoz.ru>. — Загл. с экрана. — Яз. рус.

Скаутинг у Росії в XXI столітті

З проблеми відродження скаутського руху в Росії та діяльності скаутів на території колишнього СРСР з 1989 по теперішній час є лише дві серйозні публікації — монографія В. Кудінова і В. Черних та монографія В. Кудінова і А. Ярмольчука. Історіографія цього періоду бідна і представлена працями професорів Н. Ф. Басова, В. А. Кудінова, А. Г. Кіріпчаника, кандидатів наук Т. В. Трухачової, О. В. Решетникова, В. Е. Черних, А. Я. Ярмольчука. Три останніх автора були діючими скаутськими керівниками, експертами і безпосередньо брали участь у процесі, який вони ж осмислювали й вивчали.

Найбільш повним, комплексним дослідженням з проблеми історії російського скаутингу є дві монографії професора Ю. В. Кудряшова «Російський скаутський рух. Історичний нарис» (1997 р.) і «Російський скаутський рух. Монографія» (2005 р.). Незважаючи на величезний часовий діапазон (від кінця XIX ст., з передумовами створення скаутського руху в Лондоні, і до 2001 р.) автору вдалося передати наступність руху, від покоління до покоління росіян, як на території країни, так і за її межами. Науковець виконав величезну роботу, публікуючи невідомі першоджерела, піддаючи критиці праці інших дослідників. Але разом із тим автор, володіючи неповною документальною базою, недостатньо глибоко описав внутрішні процеси, які відбувалися у сучасному російському скаутському русі і у взаємовідносинах асоційованих і неасоційованих скаутських формувань з міжнародними скаутськими організаціями. Помітним є його тяжіння до підтримки однієї з протилежних сторін у сучасному російському скаутингу — ОРЮР й ФСР, НОРС-Р, які еволюціонували, на противагу іншим напрямкам скаутингу, у тому числі визнаним Всесвітньою організацією скаутського руху. І все ж ця праця Ю. Кудряшова є значним твором, який має ґрунтовний науководовідковий апарат, багато ілюстрований, виданий на хорошому папері і тому привабливий.

Термінологічна основа багатьох історичних і педагогічних праць містилася у запропонованій ще І. Жуковим, потім В. Г. Яковлевим, і розвинутій В. А. Кудіновим концепції, що «скаутизм» і «скаутинг» є різними термінами. На думку В. Кудінова, «скаутизм» відображає рух і організацію, а «скаутинг» — педагогічну систему. Деякі автори дотримувалися цього ж погляду, але потім змінили свою думку (Ю. Кудряшов) або не розрізняють змісту понять «скаутинг» і «скаутизм» (В. Черних).

Важливі пізнавальні та педагогічні дані містять 28 публікацій, видані за 10 років (1998-2008 рр.) Регіональним Бюро Євразії Всесвітнього скаутського бюро (що об'єднує скаутів СНД — Вірменії, Грузії, Молдови, Росії та інших країн, які визнані Всесвітньою організацією скаутського руху і є її членами): документи і матеріали Установчої, Першої, Другої і Третьої Конференції регіону Євразії, довідкові посібники для

лідерів скаутів, програми й організація скаутського табору, збірники документів Всесвітньої організації скаутського руху.

Є ще кілька характерних рис у публікаціях про сучасний скаутинг. Одні автори, ностальгуючи за минулим скаутингом початку століття, пропонують зміст, форми і методи того часу. Не беручи до уваги, що й світ змінився, і соціально-економічні умови в Росії, і нові комунікаційні технології, змінилися цінності у суспільстві та ціннісні орієнтації дітей і молоді. Зазнала змін і педагогіка виховання та дії. Повернути колишній стан не можна, досвід неможливо відтворити повністю. Змінений світ, у тому числі й зміненої Росії, висуває нові виклики російському суспільству, на які потрібно реагувати доцільно. Змінився менталітет людини, змінилася сім'я. Зрозуміло, чому перші скаутські об'єднання виникли на основі тяжіння до природи. Наприкінці XIX — на початку XX ст. відбувалася модернізація країни, індустріалізація держав та громад, відтік людей із села до міста, було у сім'ях ще тяжіння до землі, відвідати свою малу батьківщину та ін. Ностальгія за землею і природою реалізувалася у скаутингу. Чим він і був привабливим для підлітків. Діти у більшості своїй були з другого покоління мешканців міст. Наприкінці XX ст. дитина вже стала міською. Вона належала вже до четвертого, а то й п'ятого покоління, яке виростало у місті. І їй треба пропонувати послуги, відповідні цим зміненим умовам.

В інших авторів, переважно зі скаутського російського зарубіжжя, помітне тяжіння до відтворення у новій оновленій Росії форм, методів, правил дії, якими керувалися вони, які збереглися у їхньому досвіді, який сам багато запозичив зі скаутингу країни перебування. Помітне у публікаціях цих авторів заперечення досвіду радянської педагогіки, але ж ця наука не зупинилася з моменту еміграції 20-х років, а розвивалася, має досягнення і в теорії, і в узагальненні практики. Заперечується і могутній досвід піонерської організації, яка формувала і світогляд, і менталітет, і прикладні уміння та навички, виховувала кращі громадянські риси особистості, створювала методіку колективної дії тощо. Піонерська організація сама перейняла досвід скаутів у першій чверті XX ст., щодо цього є багато переконливих фактів. Навколо піонерської організації з часу її створення на основі аналізу її досвіду виникла ціла галузь науки педагогіки, ані заперечувати яку, ані ігнорувати не слід. Досвід піонерської організації, її методика використовують більше ніж 70% практиків відродженого скаутингу Росії.

Є публікації авторів, які не вбачають відмінностей, своєрідних особливостей різних за назвами організацій у скаутському рухові сучасної Росії, вважаючи, що цей рух використовує однаковий Скаутський Метод. Але ці відмінності існують і є результатом багатоваріантних шляхів відродження скаутингу в Росії наприкінці XX — на початку XXI ст.

А на відродження впливала Всесвітня організація скаутського руху (ВОСР), створюючи свої структури, допомагаючи через національні скаутські об'єднання США, Великобританії, Франції, Бельгії та кадрами і проведенням семінарів керівників і матеріальними засобами, виділяючи чималі фінанси За цієї фінансової підтримки виникло багато скаутських об'єднань з більше ніж півсотнею різних назв. Але лідери цих об'єднань в силу загального закону внутрішньовидової боротьби, особистих амбіцій не змогли домовитися про створення єдиної національної організації у всеросійському масштабі. І залишилися у своїй «самостійності» поза полем дії ВОСР, час від часу відправляючи у Женеву листи з проханням про визнання. Тим часом, відповідно до Конституції, ВОСР визнала тільки одну національну російську організацію скаутингу (Федерацію чи будь-які об'єднання визнавати не можна). І саме цю організацію і вважає правильною, яка використовує дозволений бренд «Скаутський Метод». Такою, що представляє Росію у світовому масштабі скаутів, була з 2000 р. Всеросійська національна скаутська організація (ВНСО). Потім, з 2004 р., замість ВНСО визнаною стала Російська Асоціація навігаторів/скаутів (РАНС). Усі інші організації, які використовують методику скаутингу і назву «скаут», визнаються неасоційованими з ВОСР.

Відродження скаутингу в Росії, як і в інших республіках СРСР, почалося з кінця 80-х рр. XX ст. Процес, який історики називають «відродженням», тривав 13 років (з 1987 по 2000 р.). Почалося воно не з дій, не з практики, а з наукових публікацій про скаутинг, в яких він уже висвітлювався об'єктивно, позитивно. Завершилося визнанням «Всеросійської національної скаутської організації» Всесвітньої організації скаутського руху. Перша, ще несмілива публікація була здійснена В. А. Кудіновим у журналі «Вожатий» у листопаді 1987 р. У 1988 р. він же допоміг описати і вперше почав публікацію виявлених ним і раніше невідомих документів «Інформаційного скаутського бюро...», ним було знайдено і вперше опубліковано оригінал Декларації скаутмайстрів (1922 р.), інші архівні документи, які правдиво висвітлювали справжню історію розвитку скаутингу в Росії й СРСР. За два роки (1988-1989 рр.) було опубліковано понад 20 матеріалів у журналі «Вожатий». Ці публікації накладом у 220000 примірників привернули увагу піонерських працівників, які шукали позитивного досвіду для визначення шляху реформування піонерської організації, що переживала внутрішню кризу, яка відображала кризовий стан самого радянського суспільства. ВПО зацікавив досвід застосування скаутингу для роботи з дітьми. У 1989-1990 рр. продовжувались публікації у центральних виданнях В. Кудінова й інших авторів, вийшли друком дві його монографії у видавництві «Молода гвардія», загальним накладом 100000 примірників, «Великі турботи маленьких громадян» і «Роман з барабаном». Усе це сприяло формуванню громадської думки у країні про необхідність відтворення скаутингу.

У 1987 р. на сторінках піонерських видань пройшла загальнопіонерська дискусія «Якою бути піонерській організації». Вона виявила, що 90 % піонерів не відчувають себе господарями в організації, вони підвладні чужій волі та будь-якій випадковості. Перебудову піонерської організації пропонували у двох напрямках. Перший — використання досвіду 20-30-х років та другий — використання досвіду скаутингу. Тобто окреслився процес еволюціонування піонерської організації у бік скаутингу.

У 1991-1993 рр. у Росії почали з'являтися самостійні молодіжні та дитячі організації. Діти були незадоволені формалізмом у піонерській організації, вони прагнули живої роботи, щоб організація повернулася обличчям до людини і в ній задовольнялися їхні інтереси і потреби, реалізовувалися їхні здібності. Потребували діти і відстоювання своїх інтересів, захисту від поки ще незрозумілих, але вже відчутних загрозливих змін у російському суспільстві. Системно руйнувалася держава та суспільство, зароджувалися ринкові відносини, капіталізм, за якого зменшувалася соціальна захищеність сім'ї, наявна у радянському суспільстві. І це не лише лякало та насторожувало дітей, але й потребувало нових форм їх організації.

До числа мотивів появи громадської дитячої організації можна віднести і потребу об'єднатися для розвитку творчості, для захисту своїх прав й інтересів, як спільних, притаманних всьому підростаючому поколінню, так і специфічних, притаманних тільки дітям.

Докорінний злам базису й надбудови російського суспільства на межі XX і XXI ст. не міг не залишити без змін і сферу школи, а разом із нею і дитячі об'єднання, які діють у школі. Зміна змісту, форм, способів виховання дитини без участі громадської організації призвела і до трансформації такої його складової, як опора на творчість особистості дитини і її реалізація у колективі однолітків або різновіковому колективі. На щастя, система освіти консервативна, має достатню інерцію, здатну зберегти усталені традиції, незважаючи на прагнення деяких політичних сил якнайшвидше їх зламати заради досягнення власних цілей. Тому в умовах стрімкого зламу в розвитку суспільства, історичний підхід в оцінках особливо потрібен, оскільки без нього неможливо зрозуміти сутність назрілих суспільних суперечностей і шляхів їх подолання.

Почалися й інші дії дорослих, поки що без участі дітей, зі створення структури скаутингу, його відродження. У грудні 1989 р. у Дніпропетровську відбулася зустріч декількох осіб, серед яких були В. Черних, С. Беляєв, В. Ніколаєв. Дискусія привела до того, що деякі учасники вирішили створити групу, яку майже рік потому (у листопаді 1990 р.) назвали Асоціація відродження російського скаутингу (Аворс). Деякі туристичні групи школярів проголошували себе скаутами, створювалися скаутські загони і за місцем проживання, у будинках піонерів. Тобто скаутинг проникнув і в дитяче середовище.

Улітку 1989 р. кілька делегацій від піонерської організації відвідали скаутські заходи в Європі. У вересні 1989 р. почалися і контакти зі Всесвітнім скаутським рухом. Москву відвідав Абдулла Цар, директор Спільноти розвитку ВОСР, він зустрічався з керівниками піонерської і комсомольської організації. Керівництво ВОСР запропонувало Асоціації скаутів Великобританії направити свою делегацію в Радянський Союз у 1989 р. Така поїздка відбулася у листопаді 1989 р. А керівники комсомолу і піонерії запросили керівників Європейського регіону ВОСР приїхати у Москву у січні 1990 р. Поїздка відбулася 19-26 січня 1990 р. Ось так почали розвиватися міжнародні контакти між керівниками. Але громадська позитивна думка про скаутинг почала переважати після того, як ВОСР реалізувала програму «Допомога дітям Чорнобиля» (червень – вересень 1990 р.), відповідно до якої в дев'яти європейських країнах відпочили діти, які мешкають у Чорнобильській зоні. На знак вдячності президент М. С. Горбачов 24.07.1990 надіслав привітання Всесвітній конференції скаутів у Парижі, в якому зазначалося: «...Щиро вдячний вам за допомогу радянським дітям, які постраждали внаслідок Чорнобильської аварії. Добре, що у радянської молоді з'явилася можливість познайомитися і здружитися зі скаутським рухом, взаємно відкинувши старі упередження та недовіру».

15 липня 1990 р. ВОСР ухвалила «План ВОСР з уведення та встановлення скаутингу у Радянському Союзі». Відповідно до нього у Москві відкривався Інформаційний скаутський центр, його очолив кандидат історичних наук Олександр Степанович Бондар. Ми не ставимо завдання спеціально розглядати діяльність ВОСР з відродження скаутингу в Росії, ми лише констатуємо, що цей процес тривав понад 10 років і в 2000 р. Всеросійська національна скаутська організація (ВНСО), зареєстрована відповідним чином у Росії, була прийнята у ВОСР. Отже, завершився певний етап з відродження і визнання російського скаутингу світовою спільнотою. Здавалося б, можна радіти і ставити крапку, констатувати закінчення цілого «періоду відродження» в історії російського скаутингу, але реалії російської дійсності вносять свої корективи. ВНСО виявилася нездатною функціонувати належним чином, очолити об'єднання інших напрямів російського скаутингу, неасоційованих дружин, які використовують скаутську методичку, і навіть найменування «скаут», або «розвідник», нездатною зібрати членські внески і ВОСР призупинила її членство у своїх рядах, визнавши замість неї Російську Асоціацію навігаторів-скаутів (РАНС). Цей сюжет про внутрішнє життя, суперечності і боротьбу між скаутами різних найменувань потребує особливого вивчення й аналізу.

Над відродженням скаутингу в Росії працювали й емігрантські об'єднання: Організація російських юних розвідників, Національна організація російських скаутів-розвідників (ОПЮР, НОРС-Р). Ці органі-

зації нечисленні і налічували близько 300 осіб (ОРЮР, за підрахунками В. Черних), осіб 300-400 (опубліковані дані В. Кудінова). На думку істориків з ОРЮР, — їх близько 700-1000 осіб. Але нечисленна група мала достатній фінансовий і матеріальний потенціал, а головне — прагнення до наполегливості. У грудні 1989 р. ОРЮР створила відділ «Обличчям до Росії», який очолив Г. Лук'янов, почалися контакти з В. Аристовим, директором одного з оборонних НДІ, професором, членом-кореспондентом РАН, який перебував у с. Черноголовка у Підмосков'ї, їздив у від'їждження до США. Співробітники його інституту підготували у Черноголовці зустріч з американськими представниками, і 6 червня 1990 р. «близько 50 осіб, переважно похилого віку», за словами В. Черних, разом із російськими представниками запалили багаття, тим самим ознаменували появу розвідництва на російській землі.

З 1990 р. НОРС-Р також повернулася обличчям до Росії, у 1991 р. в Парижі провели курси для керівників з Росії, навесні — табір у Керчі.

У жовтні 1990 р. ЦР ВПО було проведено в Артеці Х зліт піонерів, на який було запрошено й інші дитячі об'єднання СРСР, у тому числі скаути. ВПО була перетворена на Союз піонерських організацій — Федерацію дитячих об'єднань (СПО — ФДО), в якій знайшлося місце й скаутським об'єднанням. О. Є. Чепурних, що була обрана Головою СПО — ФДО на зльоті, оголосила, що піонерська і скаутська організації є двома рукавами однієї річки дитинства, що необхідна співпраця. Тим самим визнала взаємопроникність обох організацій, процес еволюції піонерства і скаутингу в СРСР.

Отже, зрозуміло, що в процесі відродження російського скаутингу брали участь різні сили: учені і практики з Росії, Радянського Союзу, ВОСР, емігрантські об'єднання скаутів. На думку Ю.В. Кудряшова, «скаутинг... відродився не тільки і не стільки з причини проникнення в Росію Всесвітнього бюро ВОСР або під впливом співвітчизників-емігрантів. Третім, головним... фактором стали молоді (і не дуже молоді) люди в самому Союзі».

У публікаціях 90-х рр., автори яких були або необізнані зі справжніми процесами, що відбувалися у дитячому русі, скаутингу, або ж виходили лише з етимології слова «скаут» чи користувалися відомостями тільки емігрантських джерел скаутингу, поширилася думка, що шлях скаутингу перервався під час громадянської війни з еміграцією військових та їхніх дітей, які перебували у скаутських об'єднаннях. Мовляв, з еміграцією сімей, в яких діти були скаутами, скаутинг у Росії припинив своє існування. Насправді це не так. І для тих, хто емігрував з Росії, скаутинг не перервався, а дожив до сьогодні, переходячи від однієї російськомовної сім'ї до іншої, й для величезної, що переважає над тими, хто емігрував, кількості скаутів, які залишилися в Росії. Кількість скаутів, які емігрували зі своїми батьками, незначна. О. І. Пантюхов у заяві (1922 р.)

про вступ до Міжнародного скаутського бюро назвав цифру 1450 осіб. Отже, близько 49000 скаутів залишалося в країні уже після 1920 року, після завершення громадянської війни. Тому і немає підстав утверджувати тезу про загибель скаутингу в Росії разом із поразкою білої армії (детальніше у публікаціях В. А. Кудінова, О. В. Попова). Зарубіжні російські скаутські об'єднання не могли існувати самостійно. Жодна держава не дозволить існувати об'єднанню, яке оголосило себе приналежним до іншої держави. Вони влилися організаційно в національні скаутські об'єднання у країнах проживання, діти були громадянами тих країн, але, як діаспорні об'єднання, продовжували збиратися разом. Російська діаспора у вигнанні використовувала скаутинг для збереження своєї російської культури, мови, традицій, звичаїв, релігії, у тому числі серед дітей, молоді, які народилися вже за межами Росії. У російських скаутів за кордоном була своя, досить заплутана історія, суперечливі відносини, як між собою, так і щодо Радянського Союзу, російського народу. Деякі займалися явно підривною, включаючи і диверсійну, антирадянською діяльністю, деякі підтримували фашистів і Гітлера, а інші були в русі опору фашистам. Склалися дві непримиренні групи: НОРС (Національна організація російських скаутів), переважно в Європі, більшість у Франції, і ОРЮР (Організація російських юних розвідників), переважно в США. У листопаді 1945 року російські скаути були виключені зі Всесвітнього скаутського руху, оскільки у Всесвітній спільноті могла бути лише одна національна скаутська організація, і ВОСР залишила можливість для дітей, молоді СРСР створити свою скаутську організацію.

ВОСР зайняла досить жорстку і послідовну позицію стосовно ОРЮР, вважаючи, що той втягне скаутинг Росії, який щойно зароджувався, у політичну боротьбу. А це в Росії викликає супротив і може зашкодити розвитку скаутингу в Росії і ВОСР. Люди не дуже чітко відрізняють справжній скаутинг від організацій, які використовують деякі скаутські методи. Тому в листах керівника ВОСР Ж. Морейлльона в січні і травні 1991 р. висловлено попередження: «ОРЮР протягом багатьох років була відомою як молодіжна секція НТС..., відкрито антикомуністичною, політично активною російською організацією... ОРЮР, на відміну від НОРС, не встановлював контакту з ВОСД. До тих пір, поки ОРЮР не дистанціюється чітко від НТС і не почне однозначно слідувати такому типу неполітичного скаутингу, який передбачається конституцією ВОСР, ОРЮР не може розглядатися ВОСР як скаутинг. Тому ВОСР не рекомендує «майбутнім скаутам» в Росії... ідентифікувати себе з цією організацією. Будь-який зв'язок з будь-якою політично орієнтованою організацією може тільки ускладнити розвиток скаутингу в СРСР.. Такий зв'язок може також негативно позначитися на сприятливому образі скаутингу (особливо після операції «Солідарність з дітьми Чорнобиля»), який склався у громадськості і влади країни».

Особливо було заявлено, що визнаватимуться скаутськими лише створені на самостійній основі російські організації. «Процес визнання з боку ВОСР скаутингу в Росії жодним чином не пов'язуватиметься ані з НОРС, ані з ОРЮР, а залежатиме від автономного розвитку справжнього скаутингу в цій країні».

Знаючи про палку антирадянщину НТС і її складової ОРЮР, Генеральний секретар ВОСР Ж. Морейльон 2 вересня 1991 р. у спеціальному листі знову попереджав про необхідність «утриматися від прямих контактів... з ОРЮРівськими групами». «Контакти скаутських груп з активною антикомуністичною ОРЮР також не рекомендовані, оскільки ОРЮР офіційно не розірвав дипломатичні відносини з НТС і СБОНР... Ми просимо «західні» групи скаутів, які мали контакти з ОРЮР, пояснити це друзям і дати зрозуміти, як важливо залишатися незалежним від таких активних антикомуністичних груп, як ОРЮР».

Ця принципова позиція зіграла свою позитивну роль навіть щодо ОРЮР. 16 січня 1993 р. керівництво ОРЮР запросило до себе в штабквартиру в Нью-Йорку одного із керівників ВОСД Жана Кассиньо і заявило, що «ОРЮР поділяє положення Конституції ВОСР. ОРЮР уже не є політичною організацією, не має зв'язку з НТС, Старший скаут майстер видав накази всім скаутським лідерам у Росії та інших країнах, зазначивши, що політичні заходи і декларації забороняються в рамках або від імені скаутських груп, що належать до ОРЮР». На підставі цього ВОСР 12 лютого 1993 р. розіслала листа, в якому виклала свою змінену позицію. «З огляду на вищезазначені факти, вважаємо, що умови для відкриття діалогу з ОРЮР сьогодні створено». І ця Організація російських юних розвідників продовжує успішно працювати в Росії і досі, у першому десятилітті XXI ст.

До 1990 року в Росії було створено кілька скаутських структур, зареєстрованих у державних органах юстиції. ФСР (Федерація скаутів Росії), вона ж, пізніше — НОРС, НОРС-Р (Національна організація російських скаутів), ФПС (Федерація православних скаутів), БПС (Братство православних скаутів), ВНСО (Всеросійська національна скаутська організація), а також кілька регіональних об'єднань: Скаути святого Володимира, Російський скаутський союз, ОСТ (Організація скаутів-туристів), НСОТ, Асоціація «Скаути Росії», скаутські групи без державної реєстрації, включаючи автономні республіки Чувашії, Удмуртії, Комі. ОРЮР створив у Росії свою організацію «ОрЮР». За підрахунками В. А. Кудінова і В. Е. Черних, було 35 таких організацій на 2000 р. і понад півсотні — у наступний.

Кожна з цих організацій розвивалася в ізоляції від інших, за своїм планом, своїм розумінням скаутингу як виховної системи. І це тривало, незважаючи на спроби Всесвітнього скаутського бюро об'єднати їх в одну національну організацію. Основні причини розрізнення поля-

гали у міжособистісних відносинах, амбіціях лідерів, «хто скаутіший». Майже так, як і 70 років тому. В їхніх статутах майже не йшлося про скаутинг, його цілі, принципи, Скаутський Метод. Зрозумівши, що ці розбіжності не лише гальмують, а й блокують процес визнання російських скаутів у світовій спільноті, ВОСР прийняла вольове рішення визнати одну з організацій, Статут якої найбільше відповідав вимогам Всесвітньої організації. Такою стала ВНСО.

1 жовтня 2000 р. керівництво ВНСО отримало офіційне повідомлення за підписом Генерального секретаря ВОСР про прийняття російських скаутів у Всесвітню організацію скаутського руху.

«Пану Володимирі Громову, Президенту ВНСО, Пану Сергію Сироткіну, Міжнародному Уповноваженому ВНСО. Копія: Д-ру Олександру Бондарю, Євразійському Виконавчому Директору. Женева, 02 жовтня 2000 р.

Дорогі Друзі,

Від себе особисто, як Генеральний Секретар Всесвітньої Організації Скаутського Руху, а також за дорученням Всесвітнього Скаутського Бюро, звертаюся до вас, щоб передати наші теплі вітання у зв'язку із визнанням ВНСО організацією-членом ВОСР. Членство вашої організації набуло чинності вчора, 1 жовтня 2000 р., три місяці після того, як питання було запропоноване всім організація-членам для голосування поштою.

Ласкаво просимо у Всесвітній Скаутинг!

Щиро ваш, Жак Морейльєон, Генеральний секретар».

О. С. Бондар, кандидат історичних наук, засновник і перший директор Скаутського об'єднання Євразія (1992-2009) назвав чотири причини, які сприяли розвитку Скаутингу в регіоні Євразія. Регіон було створено ВОСР на пострадянському просторі, і в нього увійшли країни СНД. Ми поділяємо його думку.

1. Глобальний характер скаутингу. Скаутинг відображає ідею глобалізації — Всесвітнє лицарське братство скаутингу, Рух підлітків і молоді без кордонів, з наднаціональним характером. 2. У Євразії зберігаються традиційні консервативні цінності. Традиційний патерналізм держав Євразії у деяких випадках здатен стати середовищем підтримки скаутських об'єднань, які потрапили у сферу його інтересів. 3. Не створено нових яскравих ідей дитячого руху, скаутинг викликає значний інтерес у середовищі педагогічної інтелігенції, вважається одним з альтернативних (продержавних) дитячих рухів. 4. Скаутинг близький до ідеї компетентнісного підходу у вихованні, яка активно поширювалася в Євразії. Цей аспект скаутського методу може пов'язати скаутинг із кар'єрним зростанням дитини.

З 2000 року почався новий період діяльності, зміст якого і, відповідно, назва, верхні хронологічні рамки визначатимуться діяльністю самих скаутських об'єднань.

Ті, хто вступив до ВОСР, сплачують членський внесок, який становить від одного до трьох доларів на члена організації на рік, спершу передбачалося, що дитина сама заробить ці гроші. Тим самим дитина проявляє свою активність, проходить соціалізацію, вчиться покладатися на свої сили, джерелом свого достатку вважатиме свою працю. ВНСО оголосила про свою значну чисельність, у декілька десятків тисяч членів, але коли потрібно було підтвердити її членськими внесками, виявилось, що немає такої чисельності, як і грошей на сплату членського внеску. Підтвердилася одна з негативних рис менталітету — оковамилювання. Після трирічних відтермінувань, суперечок ВНСО довелося вийти з ВОСР, як такій, що не відповідає Статуту. Її лідери виявилися нездатними будувати ділові відносини із системою російської освіти, бізнесом, органами влади, не змогли створити чіткої структури регіональних організацій, програми діяльності з опорою на скаутський метод. ВОСР визнала загально-російською замість неї Російську асоціацію навігаторів-скаутів (РАНС). На арену міжнародної молодіжної політики вийшла організація, створена за підтримки нового бізнесу, як своєрідного молодіжного бізнес-проєкту «Нова цивілізація». Створена була 30 січня, а зареєстрована вже через півроку в Міністерстві юстиції 28 червня 2004 р. Свідоцтво про реєстрацію було видане 1 липня. Почесним президентом Російської асоціації скаутів-навігаторів став Анатолій Єрмолін, розумний, енергійний член Державної Думи РФ, офіцер групи «Вимпел». Президентом — офіцер, льотчик В.В. Таланов, виконавчим директором Н.А. Акатов. У цей же день 28 червня 2004 р. РАНС була прийнята у ВОСР. Таких швидких темпів прийняття в історії ВОСР не було.

РАНС направила листа всім організаціям, які використовують у своїй роботі скаутський метод, із запрошенням вступити в РАНС на основі її визнання з тим, щоб створити єдиний скаутський рух Росії. Відгукнулося небагато. У 2004 р. В. Таланов в інтерв'ю «Учительській газеті» заявив, що «актив руху навігаторів — 153 тисячі осіб». Нове керівництво РАНС, обране на 3 з'їзді 16 квітня 2011 року (президент А.Б. Ємелін), на своєму сайті в 2011 р. заявило, що їх близько семи тисяч осіб. Ці дані, якщо і перебільшені, то не багато.

На конференції ВОСР у Бразилії в 2011 році було затверджено нову схему сплати членських внесків, яка суттєво зменшувала платежі організацій, що входили в Євразійське об'єднання скаутів. Російська Федерація мала сплатити в 2011 році 7186 доларів, із 20500 визначених для всього регіону Євразія (Україна заборгувала ще за 2008 рік 2439 доларів). Увесь бюджет ВОСР у 2011 році становив 37 млн. 134 тис. 254 долари. Таким чином, видно показник маленького кількісного складу регіону Євразія, колишніх республік СРСР.

У Росії діють різної спрямованості організації, які самі себе ідентифікують зі скаутами. Відносини з Всесвітньою організацією — різні.

Багато хто не входить у загальноросійську організацію РАНС і працює, як сам розуміє скаутинг. Але, що дивує, усі вони, різні, як гілки дерева, своїм коренем вважають Баден-Пауелла. Ось деякі відомості з сайтів цих організацій, які надали самі об'єднання. Аналізу й критики майже немає, але з переліку справ можна скласти мозаїчну картину.

Наведемо приклади програм діяльності організації у складі скаутингу РАНС, приклад однієї, яка раніше була у складі, але вийшла з ВОСР, організації, що вступила до Міжнародної федерації незалежних скаутських організацій — РСС, приклад однієї, яка не входить ані в ВОСР, ані у Федерацію незалежних скаутів, — приклад ОРЮР. Чи багато помітимо відмінностей і специфіки?

Найбільш активно регіональні і місцеві відділення РАН/С працюють у таких містах, як: Владивосток, Находка, Благовіщенськ, Барнаул, Чита, Улан-Уде, Иркутськ, Ангарськ, Самара, Ростов-на-Дону, Воронеж, Мічуринськ, Москва, Серпухов, Івантєївка, Єгор'євськ, Ярославль, Великий Новгород, Санкт-Петербург і Калінінград.

Його скаут-лідери були в Києві, де брали участь у проведенні Чемпіонату Європи з футболу «Євро-2012» як волонтери. Усе це стало можливим завдяки ініціативі Національної скаутської організації України (НОСУ), яка стала партнером ВОО «Соціальна ініціатива» в реалізації проекту участі міжнародних волонтерських груп у забезпечення проведення Євро-2012.

РАН/С щорічно реалізує низку федеральних програм, основними з яких є: Система підготовки дорослих скаут-лідерів (2-3 семінари на рік); Проведення регіональних і міжрегіональних скаутських таборів по всій країні (15-20 таборів по всій країні); Волонтерська програма соціального служіння, організація допомоги дітям-інвалідам, сиротам, ветеранам і всім, хто потребує допомоги добровольців; Програма патріотичного виховання (участь у заходах 9 травня, робота з ветеранами ВВВ, відвідування всеросійського фестивалю на Бородинському полі і т.п.); Програма підготовки зі скаутської спеціальності «Я — рятівник» (спеціальні курси рятівників у регіональних скаутських таборах і федеральна літня програма в Криму); проведення міжрегіональних походів й експедицій (були організовані експедиції берегами Тихого океану, Байкалу, Чорного моря, Балтійського моря і т.д.); організація виїзду скаутських загонів та офіційних делегацій РАН/С на міжнародні національні скаутські заходи (поїздки в США, Нідерланди, Німеччину, Португалію, Фінляндію, Польщу, Японію, Південну Корею та ін.); організація російських делегацій на всесвітні скаутські заходи: всесвітні конференції ВОСР у Тунісі, Південній Корей, Бразилії; Всесвітній Джамборі у Швеції в 2011 році.

За дев'ять років успішної роботи у РАН/С накопичено багатий досвід реалізації успішних проектів як із великими бізнес-структурами (ГАЗПРОМ, УРАЛСИБ, МЕГАФОН і т.д.), так і з великими муніципа-

льними підприємствами, провідними вишами, благодійними фондами і т.п. (МГУ, МГИМО, ГУП Водоканал Санкт-Петербурга, Фонд «Вікторія» та ін.). Також РАН/С успішно працює з державними структурами на федеральному, регіональному і міському рівнях (Комітет у справах молоді Держдуми РФ, Комітет у справах молоді Іркутської області, Комітет у справах молоді міста Ростов-на-Дону і т.д.).

Навесні 2009 року скаути РАН/С взяли активну участь у святкуванні 100-річчя Російського скаутського руху, який виник у 1909 році у місті Павловськ під Санкт-Петербургом.

Міжрегіональна громадська дитяча і молодіжна організація «Російський союз скаутів» (РСС, Нижній Новгород) об'єднує, за різними підрахунками, близько 1500 дітей, підлітків і молоді у віці від 8 (7) до 30 років. У 2001 році у складі Всеросійської національної скаутської організації (ВНСО) РСС став членом Всесвітньої організації скаутського руху (ВОСР), але в 2002 році членство у ВНСО було призупинене. У вересні 2010 року «Російський союз скаутів» закінчив проходження річного випробувального терміну у Всесвітній федерації незалежних скаутів (World Federation of Independent Scouts) WFIS. «Російський союз скаутів» став першим повноправним представником WFIS у Росії — це дає представникам РСС змогу брати участь в усіх заходах, які проводить WFIS.

У РСС протягом року проводяться теоретичні і практичні заняття як для скаутів, так і для інструкторів з виживання, медицини і туристичної підготовки, туризму, альпінізму, скелелазіння, піонерингу, рукопашного бою і т.п.

Крім звичайних, «класичних» патрулів, у Нижньогородській дружині РСС існують спеціалізовані патрулі, наприклад, «Берсерки» — Служба безпеки РСС, в якому діти поглиблено вивчають основи безпеки, рукопашний бій, готуються до служби в лавах збройних сил Росії. Інший патруль — «Ірбіс» спеціалізується на альпінізмі й скелелазінні. Діти готуються стати гірськими рятувальниками.

У РСС розроблено систему спеціальностей для молодших і старших скаутів. Якщо у молодших скаутів вони здобуваються у процесі гри, то в старших скаутів це «серйозні» спеціальності — рятівник, еколог, зв'язківець, бізнесмен та ін.

Важливе значення Штаб-квартира РСС надає і підготовці кадрів для роботи зі скаутами. РСС має методику і право проведення класичного тренувального курсу «Дерев'яний значок» для інструкторів за Гілвелльською системою, уперше проведеного в 1919 році Баден-Пауеллом (засновником скаутського руху) в його обійсті Гілвелл на околиці Лондона.

РСС визначає себе як прихильника «чистого скаутингу», що мало зберігся у нинішньому міжнародному русі скаутів, тобто у стилі традицій, безпосередньо закладених на початку минулого століття англійсь-

ким офіцером Робертом Баден-Пауеллом. Головним табором є наметовий зліт «Ветлуга», який проводиться щорічно за участі іноземних скаутів.

Основними організаторами програм є наявні при РСС Інструкторський корпус і Роверська команда.

РСС з 1994 року проводить щорічний табір «Ветлуга» в липні на річці Ветлуга Нижньгородської області. З 1995 по 2010 рік у таборі «Ветлуга» побували скаути із 14 країн світу: Білорусі, Великобританії, Гани, Німеччини, Данії, Ісландії, Італії, Нідерландів, Норвегії, Польщі, США, України, Хорватії і навіть Японії. До табору з'їжджаються скаути зі всієї Росії і багатьох країн світу. Протягом 16 днів перевіряються навички й уміння, набуті під час навчального року. У програму включено активітеги: виживання в екстремальних ситуаціях, орієнтування на місцевості, розвідництво, альпінізм, байдарка і каное, туризм, медична допомога, піонеринг (будівництво з підручних матеріалів) та багато інших, які допомагають дітям і підліткам в їхньому житті.

Кожен табір «Ветлуга» унікальний своєю програмою. Учасників завжди очікує щось незвичайне і загадкове, але завжди незмінно цікаве — чи то індійське поселення або давньоруське місто, побудоване самими дітьми, або ж екстремальна гра на виживання «Тайговий герой».

У 2009 році взяли участь у святкуванні 100-річчя Російського скаутського руху.

ОРЮР-дружина «Кострома» реалізує соціальні проекти: «Поспішайте творити добро» (допомога обласному реабілітаційному центру-притулку), «Веселка дружби» (співробітництво з інтернатом для дітей з порушенням опорно-рухового та мовленнєвого апарату), «Палаюче серце» (співробітництво з Костромською виховною колонією) і т.д.; покладення гірлянд до монумента на честь загиблих солдат і офіцерів у роки Великої Вітчизняної війни; щорічне проведення свята «День Землі» у квітні; концерти до Дня людей похилого віку, Дня інвалідів, Дня захисту дітей і т.д.; проведення спортивно-туристських змагань для учнів шкіл Костромського району; допомога у відновленні монастирів і храмів Костромської області (Песочинсько-Ігрицького, Макарь'їво-Унженського, Пахомієво-Нерехтського, Тихоно-Луховського і т.д.); акція з розвитку зв'язків між підростаючим поколінням і ветеранами «По сторінках пам'яті»; дружина виконує соціально-виховну програму ОРЮРа «Завжди готові! За Росію!», спрямовану на сприяння керівникам скаутських загонів у здійсненні особистісного підходу в процесі соціального виховання.

У рамках програми проводяться масштабні акції, свята, походи, табори обласного, міжрегіонального та загальноросійського значення (молодіжний табір на плотах, міжнародний табір, курсовий табір). Бере участь у відродженні патріотичних зв'язків з молодіжними організаціями міста-побратима Самокова (Болгарія); в обласних акціях «Шукаю

героя», «Разом допоможемо ветеранам», в обласних і всеросійських конкурсах «Лідер ХХІ століття», «Добровольці ХХІ століття», «Ми за здорове майбутнє», у конкурсі дитячих і молодіжних громадських об'єднань, професійної майстерності працівників молодіжної сфери.

Представники дружини скаутів Росії у святкуванні 100-річчя дитячого руху в Росії у Санкт-Петербурзі (квітень — травень 2009 р.).

На новому етапі діяльності скаутів Росії (після 2000-2004 рр.) виявилася особливість російського скаутингу. Вона в тому, що форми і методи об'єднань дітей і дорослих, які працюють за скаутським методом, у різних об'єднаннях збігаються. Що вони спираються на соціалізуючий потенціал як у збереженому досвіді російського скаутингу 1909-1925 рр., так і в досвіді, збереженому в діаспорних скаутських об'єднаннях за кордоном і, переважно, у досвіді Всесвітньої організації скаутського руху (ВОСР). У практиці російських скаутів ХХ і початку ХХІ століття з'явилися такі форми, зміст заходів, які сприяють соціалізації, як зустрічі, допомога ветеранам, інвалідам, волонтерство, походи рідним краєм, комунікативні форми, спілкування через Інтернет, підтримка скаутських сайтів, джамборі, передача Віфлеємського вогню, участь у заходах скаутів інших країн та подібні заходи.

Діяльність також спрямована на розвиток організаторських, лідерських і комунікативних якостей підлітка. Крім того, названі заходи сприяють активному залученню підлітка у соціальне середовище суспільства, забезпечуючи повну реалізацію соціалізуючого потенціалу скаутингу як виховної системи підростаючого покоління.

Аналіз засвідчив, що у дитячої організації має бути спільна, суспільно значуща діяльність, навколо якої і об'єднуються діти. Тільки такі програми діяльності і буде готова фінансувати держава. Обов'язково має бути вирішене питання з фінансуванням, кадрами керівників первинних колективів (загонів), приміщеннями для занять, зборів, роботи. Має бути продуманим і забезпеченим матеріальне забезпечення, у тому числі і для виробничої діяльності відповідно до програми. Досвід засвідчує, що слід відмовитися від жорсткого регламентування змісту, форм і методів діяльності при їх визначенні. Треба зважати на потреби дитини. Діти мають отримати можливість спілкування з однолітками без присутності дорослих. Соціалізуючий потенціал скаутингу може бути реалізований тільки в процесі загальнозначущої діяльності, забезпеченої педагогічним супроводом.

У складі скаутських об'єднань Росії перебуває не більше ніж 10000 осіб. База різко скоротилася, порівняно з початком ХХ століття. Якщо тоді, за підрахунками учених, в об'єднаннях налічувалося близько 2% дітей, то зараз менше ніж 0,1% дітей відповідного віку. На думку О. Бондаря, насторожливі тенденції у розвитку скаутингу, у тому числі звуження членської бази, не викликали досі організованої уваги активу Всесвітньо-

го Скаутингу, необхідно зробити спробу аналізу цього явища з наукових позицій. У зв'язку з цим слід відзначити, що робоча зустріч представників найбільших НСО із 20 країн світу, яка відбулася у Женеві в травні 2005 року, розглянула деякі аспекти теми «Зростання членської бази в Скаутингу», але не зуміла наблизитися до постановки проблеми, визначення її масштабів, визначити концептуально-термінологічний апарат роботи і не змогла запропонувати певного плану протидії звууженню членської бази. Така ж бездіяльність спостерігається в російському скаутингу.

Всесвітній Скаутинг має необхідний інтелектуальний потенціал, ряд його ключових діячів занепокоєні кризовим станом членської бази. Якщо в Індонезії 100% дітей шкільного віку перебувають у скаутських об'єднаннях, а в Росії 0,1%, в Європі і США близько 2-3%, то цілком обгрунтовано, що обличчя скаутингу зміниться і штаб-квартира, можливо, переїде зі Швейцарії в Азію. Президент і члени уряду Індонезії самі були у скаутингу, на собі відчули його соціалізуючий потенціал і оголосили основною виховною системою країни скаутинг.

Давно ніхто не заперечує судження, що культурне зростання і розвиток людини тривають протягом усього її життя. Саме в дитинстві і молодості насамперед закладаються основи духовного образу людини, формується її особистість; саме в молодості людина не лише оволодіває певною сумою навичок, знань і правил поведінки, а й здобуває потребу брати активну участь у духовному виробництві. Участь у громадському дитячому об'єднанні найбільш оптимально впливає на формування цієї потреби.

Діти є важливим суб'єктом творчого відтворення духовного життя російського суспільства, особливо важливо усвідомити це на сучасному етапі, коли масова свідомість населення, у тому числі дітей, характеризується нестійкістю, відмиранням старої ціннісної шкали й активним пошуком нової системи цінностей. Але до духовної сфери життя належить не лише діяльність зі створення цінностей духовної культури, але й функціонування системи освіти, в якій дитина є об'єктом виховання й освіти. Саме духовна культура, основні форми її відтворення — наука, мистецтво, мораль — утворюють ядро культури загалом, визначають характер будь-якої активності молодого покоління, його представників.

Список використаної літератури

1. Возрождение скаутинга в России: сб. документов Всемирной Организации Скаутского Движения о развитии скаутского движения в России 1989-2001 гг./отв. ред. В. А. Кудинов. — М.: Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2004. — С.15-27.
2. Там же, С. 31
3. Кудряшов Ю. Российское скаутское движение/Кудряшов Ю. В./Российское скаутское движение. История, теория и практика. Документы и материалы. 1920-1924 гг. — Архангельск: Поморский госуниверситет, 2000. — С. 259.
4. Заявление старшего русского скаута О.И. Пантюхова о вступлении Организации русских скаутов в Международное Бюро (21.08.1922г.)/Кудряшов Ю. В./Российское скаутское движение. История, теория и практика.

- Документы и материалы.1920-1924 гг. — Архангельск : Поморский госуниверситет, 2000. — С. 99.
5. Возрождение скаутинга в России: сборник документов Всемирной Организации Скаутского Движения о сотрудничестве и развитии движения скаутов в России 1989-2001 гг./сост. А. В. Яромольчук, отв. ред. В. А. Кудинов. — М.: Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2004. — с. 111-112.
 6. Кудинов В. А. Опыт возрождения. История скаутских организаций России 80-90 гг. XX века./Кудинов В. А., Черных В. Е.— М., 2000. — С. 201.

Дитячий рух у Литовській Республіці

У країні діють закони, які регламентують діяльність недержавних організацій: Закони «Про освіту», «Про соціальні послуги», «Про асоціації», «Про благодійність та допомогу», «Про громадські заклади».

Держава підтримує недержавні об'єднання. У міністерствах є фонди, які розподіляють фінансування, зокрема Департамент молодіжних справ. Також велика підтримка надається Євросоюзом, наприклад фінансування програми (Youth In Action).

У Литві близько 1000 організацій, які працюють з дітьми. У країні діє дві молодіжні спілки: Спілка молодіжних організацій Литви та Союз молодіжних організацій Вільнюса. За останніми даними, найчисленнішими та найдієвішими молодіжними організаціями, які входять до Спілки молодіжних організацій Литви, є молодіжна організація Darbas (робота, праця), Союз учнів Литви (Lietuvos moksleivių sąjunga), Литовські скаути (Lietuvos skautija), Союз соціал-демократичної молоді Литви (Lietuvos socialdemokratinio jaunimo sąjunga), Союз Литовських стрільців (Lietuvos šaulių sąjunga), Союз молодіжних організацій м. Вільнюса «Круглий стіл» (Vilniaus jaunimo organizacijų sąjunga «Apskritas stalas»).

Програми реалізуються за рахунок спонсорів. Найпоширеніший метод — написання проектів. Таким чином є можливість проводити заходи найбільш якісно.

Державні програми, які реалізуються спільно з дитячими організаціями: Програма розширення молодіжної політики на 2011-2019 роки, «Соціалізація дітей та молоді» (Jaunimo politicos pleros programa). Основні проблеми, які заважають розвиватися та діяти молодіжним організаціям: недостатні фінансування та деякі обмеження діяльності.

Перспективи розвитку громадських організацій — розширення повноважень і спектра громадських послуг, які сьогодні надаються державними інституціями.

Переймаючись проблемою майбутнього країни, турбуючись про виховання дітей, їхній фізичний та духовний розвиток, запобігаючи злочинності, сприяючи підвищенню престижу та привабливості професії рятувальника-пожежника не тільки в масштабі країни, але й за кордоном, Литва усвідомлює необхідність створення керівного органу, який би опікувався цими питаннями. Потребують удосконалення організа-

ційна та правова бази, практична діяльність. Необхідно налагодити пошук фінансових джерел, створення навчальних програм з професійної підготовки рятувальників-пожежників, співробітництва з іншими литовськими та зарубіжними молодіжними організаціями.

Конкретні дії у цьому напрямі розпочав начальник 3-ї команди протипожежної служби міста Вільнюса, підполковник Ромуалдас Казлаускас. У вересні 2000 року під час проведення у Литві семінару юних пожежників Швеції, Данії та Литви було запропоновано створити організацію юних пожежників Литви, при цьому висувалися кандидатури на посади її президента та секретаря.

Довгоочікувану ідею вдалося реалізувати 20 грудня 2000 року. Керуючись Законом громадських організацій Литовської Республіки, у Міністерстві юстиції було зареєстровано Союз юних пожежників Литовської Республіки (*Lietuvos jaunųjų ugniagesių sąjunga*), президентом обрано Р. Казлаускаса. Започаткування Союзу юних пожежників було підтримано в країні, створилися відповідні організації і в інших містах Литви. Команди юних рятувальників Литви почали діяти в містах Гаргждай, Каунас, Німенчін (Вільнюський район), Паневежис, Вільнюс, Висагінас.

Головна мета Союзу юних пожежників Литви — об'єднати молодь, зацікавлену в пожежегасінні, рятувальній справі, пропаганді професії рятувальника-пожежника.

Основні завдання: ознайомити членів організації з можливими небезпеками, навчити надання першої медичної допомоги та вміння гасити пожежу, готувати членів Союзу до громадської діяльності, що ґрунтується на принципах рівноправності та взаємодопомоги, співпраці між командами юних пожежників Литви та молодіжними організаціями зарубіжних країн, організувати своїм вихованцям дозвілля, спортивні змагання, літні та спортивні табори, семінари, підтримувати самореалізацію, турбуватися про всебічний розвиток молоді.

Протягом 10 років Союз юних пожежників Литви бере участь у міжнародних зльотах юних пожежників-рятувальників, які щорічно проходять на базі Національного дитячого центру «Зубрьонок» у Республіці Білорусь. На ці зльоти з'їжджаються юні рятувальники з 12-14 країн світу, які беруть участь у міжнародних зборах та змаганнях «Школа безпеки» в Україні та Росії й інших міжнародних заходах, тісно співпрацюють з молодіжними організаціями європейських країн.

Союз юних пожежників Литви є співорганізатором Міжнародної асоціації молодіжних організацій юних пожежників-рятувальників «ЮнСпас», а також тісно співпрацює з редакцією газети Білоруської молодіжної громадської організації рятувальників-пожежників «Юний рятувальник».

Дитячий рух у Республіці Болгарія

Роботою з дітьми в Болгарії опікуються Міністерство праці та соціальної політики і Державне агентство із захисту дитини. Найактивнішими громадськими організаціями, що працюють з дітьми, є: Асоціація «Анимус» — недержавна організація жінок та дітей, які постраждали від насильства; об'єднання «Гаврош» — недержавна організація для роботи з дітьми та молоддю, які опинилися в небезпеці; «SOS» — дитячі селища; фундація «Карин дім» — недержавна дитяча організація.

Законодавча база, яка легалізує громадські об'єднання: Закон про боротьбу із асоціальною поведінкою неповнолітніх; Закон про захист дитини; Сімейний кодекс; постанова уряду про критерії та стандарти соціальних послуг для дітей; постанова уряду про застосування, затвердження та підбір прийомних сімей та догляд за дитиною.

Держава здійснює контроль та методичне керівництво недержавними організаціями. Усі недержавні формування можуть розраховувати на державну підтримку. Але спеціального закону, який передбачав би фінансування таких організацій, у Болгарії не ухвалено. Заходи, проекти та програми недержавних організацій фінансуються за підтримки Міністерства праці та соціальної політики; завдяки тематичним Європейським програмам; з муніципальних бюджетів, за рахунок грантів, спонсорської допомоги.

У співпраці з недержавними організаціями держава реалізує проекти: «У мене є сім'я»; «Діти на вулиці»; «Центр сімейного типу»; «Дім для дітей, позбавлених батьківського піклування, від 3 до 18 років»; «Дім медичної та соціальної допомоги для дітей віком від народження до 3 років» та інші. Перспективи розвитку недержавних громадських організацій — участь у європейських проектах, що безпосередньо спрямовані на покращання добробуту населення та підтримку сім'ї у вихованні дітей. На регіональному рівні діють регіональні управління соціальної допомоги, на національному рівні — Агентство соціальної допомоги.

Дитячий рух у Казахстані

Сфера освіти і виховання є однією з пріоритетних у Казахстані. Завдання реформування системи освіти з урахуванням сучасних науково-технічних та інформаційно-інтелектуальних завдань визначено у Стратегічній програмі «Казахстан — 2030».

Правонаступницею піонерської організації в Казахстані у 1988 році проголошено дитячу організацію «Атамекен», її осередки діють у багатьох містах і донині.

Сьогодні найчисленнішими і наймобільнішими дитячими організаціями у Казахстані є: «Спілка дитячих організацій Казахстану» (СДОК), ООДО «Жулдиз» (Акмолінська обл.), «Спілка скаутів Казахстану», ООДО «Болошак» (Карагандинська обл.), ООДО «Мураргер» (Костанайська обл.), Асоціація юних лідерів (м. Алмати). Ці формування ма-

ють Статут, розгалужену структуру, систему управління і керівництва, традиції. Джерела фінансування різні: добровільні внески, спонсорська допомога, гранти організацій-донорів, державне замовлення на надання різноманітних соціальних послуг. Діяльність організацій полягає у підтримці соціальних ініціатив дітей і ґрунтується на гуманістичній основі, вільної від регламентації вибору форм і напрямів діяльності, виявленні довіри дітям у реалізації їхніх справ. У 2006 році було проведено I Республіканський Зліт дитячих організацій, створено Республіканську спілку дитячих організацій Казахстану.

Спілка дитячих громадських організацій «Жулдиз» має сім самостійних, офіційно зареєстрованих дитячих друкованих видань: науково-методичні журнали «Дитина і право», «Жас Star», молодіжна газета «Лідер плюс», дитяча газета «Лідер», газета для педагогічної громадськості «Педагогічний вісник», інформаційний бюлетень для організацій освіти і два інтернет-портали www.zhuldyz.kz і zhuldyz.akmoedu.kz. Також для дітей виходять республіканські видання: газета «Дружні хлоп'ята», журнали «Балдырган» і «Діти Казахстану».

У червні 2011 року Міністерством юстиції Республіки Казахстан зареєстровано Республіканське громадське об'єднання «Єдина дитячо-юнацька організація «Жас Ұлан», яка створена за дорученням президента країни Н. А. Назарбаєва. Мета нової моделі організації, що охоплює усіх успішних школярів країни, полягає у тому, щоб не тільки зберегти, але й збагатити існуючий потенціал дитячого громадського руху Казахстану з урахуванням досвіду країн СНД.

Дитячий рух у Республіці Білорусь

Офіційно зареєстрованими у Білорусі є 23 дитячих громадських організації.

Більше ніж 30 % дітей є членами Білоруської республіканської піонерської організації (БРПО), яка підтримується державною владою.

Організацію створено рішенням X Республіканського зльоту 13 вересня 1990 року, вона є республіканським громадським об'єднанням. Її керівний орган — Центральна Рада. Статутна мета — допомогти кожному піонеру стати громадянином, своїми справами і вчинками приносити користь собі, своїй сім'ї, Батьківщині. Організація налічує 3 500 піонерських дружин у всіх регіонах республіки, понад 540 000 членів. З 2008 року офіційно зареєстровано нову символіку: піонерський галстук і значок, прапор.

Ідеологія організації представлена у Девізі: «До справ на благо Батьківщини, до добра і справедливості, будь готовий! — Завжди готовий!». Діяльність «БРПО» спрямована на: соціальний захист дітей і підлітків, громадянське і патріотичне виховання, розвиток спорту і туризму, збереження навколишнього середовища, відродження білоруської культури, міжнародне співробітництво, добротність. Основою розвитку є

саморозвиток кожного члена організації. Діяльність здійснюється на основі програм, що затверджуються ЦР БРПО:

- «Сім — Я» — програма самопізнання и саморозвитку членів ГО «БРПО»;
- «Гра — справа серйозна» — програма збереження та розвитку дитячої ігрової культури;
- «Спадщина» — програма засвоєння та відродження національних і культурних традицій через краєзнавчу та екологічну діяльність;
- «Дитячий Орден милосердя» — програма роботи з людьми, які потребують турботи і допомоги;
- Програма спільної діяльності БРПО и БРСМ «Ми — разом!» — послідовна система дій піонерської організації та Білоруської республіканської ради спілки молоді, спрямованих на підготовку піонерів до вступу в ГО «БРСМ».

Практика діяльності організації охоплює проекти «Полотно Перемоги», «Спасибі за життя», «Я — піонер своєї країни», «Запали вогнище добра», «Зірниця», тимурівський рух, «Будинок без самотності», «Алея пам'яті», «Ніхто не забутий», «Історія галстуку в моїй родині», «Ветерани живуть поруч», «Літо — пора добрих справ», «Чудеса на Різдво», «Горджуся Батьківщиною своєю», «Лийся, піонерська пісню», «Пароль — жовтенята». У республіканському таборі «Зубрьонок» проводяться профільні зміни «Академії піонерських наук», «Поглянь на світ по-новому».

Найчисленнішими недержавними дитячими організаціями є: «Білоруська республіканська скаутська організація», «Білоруська асоціація клубів «Юнеско» (1300 членів), «Асоціація білоруських гайдів» (1500 членів), «Білоруська ліга інтелектуальних команд». Скаутських і параскаутських організацій різного спрямування в Білорусі налічується майже 7000 членів, але загалом скаутський рух не отримав поступального розвитку в республіці.

Дитячий рух у Словацькій Республіці

У Словаччині діє 16 дитячих організацій республіканського рівня. Найбільш чисельні та дієві дитячі організації: Slovenský Orol (Словацький орел), Sokol na Slovensku (Сокол у Словаччині), Slovenský skauting (Словацький скаутинг), Fénix, Strom života (Дерево життя).

Діяльність організацій передбачається відповідними статутами, які реєструються в Міністерстві освіти та Міністерстві спорту Словацької Республіки. Фінансова підтримка організацій передбачається «Законом про дитячі організації та їх діяльність» у вигляді дотацій на місцевому рівні.

Завдання співпраці та реалізації спільних із громадськими дитячими організаціями програм передбачено на державному рівні, у програмах

Міністерства освіти, Міністерства спорту та молоді, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства культури.

У Словаччині діє чотири загальнодержавні програми, які об'єднують всі дитячі організації, кожна має свою специфіку, але є головне, що їх об'єднує: виховна мета, головне направлення, зміст діяльності: програма перебування у природі, програма спортивної підготовки та підготовки до захисту життя та здоров'я, програма підготовки та виховання організаторів та педагогічних працівників, програма культурно-громадської активності, програма духовної активності тощо.

Сьогодні у Словаччині створюється Народна рада як центральний орган з координації дій у вихованні та організації вільного часу дітей та молоді. Діяльність Ради не тільки підтримується державною владою, але й передбачається виділення фінансових асигнувань з державного бюджету з метою допомоги місцевим організаціям та клубам за інтересами, розширення їх мережі у селах та містах. Пріоритет буде надаватися заходам культурного, спортивного, екологічного спрямування, проведенню різноманітних змагань місцевого, районного та державного рівня.

1.2. Особливості організації виховної роботи в дитячих об'єднаннях

Виховна діяльність у дитячих громадських об'єднаннях спрямована на соціалізацію і персоналізацію особистості. З одного боку, участь у діяльності об'єднання скерована інтересами й особистісними потребами дитини. З другого — дитина як член суспільства навчається дотримуватися вимог соціального середовища. Виховання у дитячих громадських об'єднаннях через залученість особистості до різноманітних видів діяльності та спілкування, спрямоване на узгодження її інтересів з інтересами інших людей, суспільства загалом, на особистісне зростання і становлення її як громадянина.

За провідну ідею візьмемо висловлювання відомого естонського педагога Х. Й. Лійметса, що під вихованням розуміється управління (м'яке) процесом формування і розвитку особистості дитини завдяки створенню сприятливих для цього процесу умов. Виховання в дитячому об'єднанні — процес переживання насиченого досвіду, творчої колективної діяльності, в якій особистість дитини стикається зі світоглядами, ідеями, світосприйняттям інших людей, вчиться здійснювати самостійні і відповідальні вчинки. Виховання в дитячому об'єднанні — це організація особистого досвіду життєдіяльності підлітка у контексті будь-якої ціннісної доктрини організації (А. Малиновський). Виховуючи гуманну, компетентну людину, суспільство dbає про майбутнє, про передачу їй соціального досвіду для повноцінного життя у демократичному суспільстві.

Дитяче об'єднання становить собою унікальний простір гуманних стосунків між дітьми та дорослими, що реалізуються для досягнення

соціально важливих цілей у процесі колективної соціальної співтворчості з метою формування соціально цінного досвіду підростаючого покоління. Гуманізація виховного простору є важливою умовою досягнення школярем кінцевої особистісно розвивальної мети. Гуманізація ставлення до дітей охоплює:

- оптимістичну віру у дитину;
- співробітництво, майстерність спілкування;
- відсутність прямого примусу;
- пріоритет позитивного стимулювання;
- терпимість до дитячих недоліків.

Як зазначає І. Бех, перебуваючи в гуманістично орієнтованому просторі, вихованці опановують загальнолюдську та національну духовно-моральну культуру, що є основою гармонійного розвитку особистості. Культура ж виступає спонукою до виховної діяльності, а саме діяльність є соціальним механізмом, який перетворює сукупність зовнішніх впливів на особистісні новоутворення. Така діяльність розгортається у межах різноманітних міжособистісних відносин [2, с. 74].

Дитячі організації як самодіяльні об'єднання дітей не тільки задовольняють їхні інтереси, потреби, але й виступають реальними суб'єктами реалізації їхніх соціальних прагнень, вияву дитячої ініціативи, сприяють реальній участі дітей у житті суспільства. У дитячих організаціях має бути своя соціальна ніша, а перспективні цілі — допогти дітям застосувати свої сили і можливості, заповнити вакуум у реалізації дитячих інтересів, зберігаючи при цьому свої підходи (М. Рожков).

Процес виховання у дитячій організації ефективно здійснюється там, де є спільна мета, яка спрямована на покращення світу і життя, своєї громади, самих себе, інших людей. Мета дітей полягає насамперед у задоволенні інтересу і можливості самореалізації, цікавого життя, надбання досвіду і розширення соціальних стосунків. Мета педагога, дорослого — у створенні умов для успішної соціалізації дитини, включення її в систему соціальних відносин, формуванні готовності до життя у демократичному суспільстві, виконання соціальних функцій.

У реалізації виховного потенціалу дитячих громадських об'єднань М. Рожков виокремлює чотири компоненти:

Перший — створення умов для соціалізації дитини. Цей напрям полягає у забезпеченні умов для формування у дитини соціальної компетентності і готовності до виконання різних соціальних ролей. Самодіяльний характер дитячого об'єднання, розвиток дитячого самоуправління, соціальна творчість дітей, волонтерство та інша соціально значуща діяльність надають можливість соціалізації.

Другий — акмеологічний («акме» — вершина) — передбачає розвиток різнобічних здібностей дітей у дитячій організації, забезпечення самоздійснення дитини, розвиток її потенційних можливостей. Йдеть-

ся про розширення поля самореалізації дитини, що передбачає: організацію і конструювання ситуації життєдіяльності дитячого об'єднання для виявлення індивідуального потенціалу максимальної кількості його членів; оптимізацію стилю взаємовідносин між членами дитячого об'єднання, лідерами; створення в дитячому об'єднанні атмосфери співробітництва, підтримки, взаєморозуміння і взаємодії.

Третій — культурологічний. Формування багатьох особистісних якостей людини залежить від засвоєння нею культури, її елементів. Доцільно забезпечити формування толерантності, усвідомлення права людей бути «іншими», плекання почуття прекрасного через різноманітні форми дитячої творчості, осягнення і розуміння основ світової культури.

Четвертий — екзистенціальний. Основна ідея екзистенціального підходу до виховання полягає у виокремленні як ідеальної мети формування людини, яка вміє прожити життя на основі зробленого екзистенціального вибору, розуміє його сенс і діє відповідно до цього вибору. У реалізації цього компонента важливу роль відіграє дорослий лідер, педагог, впливаючи на дитину через низку значущих для неї подій, стимулюючи її розвиток на основі рефлексії того, що відбувається, і цілеспрямованої діяльності.

Тому доцільним видається окреслення загальних закономірностей виховного процесу (за М. Фіцулою):

а) органічний зв'язок виховання із суспільними потребами й умовами. Значні зміни в житті народу зумовлюють і зміни у виховній системі. Розбудова Української держави, наприклад, потребує формування в підростаючого покоління національної свідомості, любові до Вітчизни, рідної мови, свого народу, його традицій, історії та культури;

б) людина виховується під впливом найрізноманітніших чинників. Важливу роль у процесі виховання відіграють насамперед батьки і педагоги. Найуспішніше він відбувається в природному національному середовищі. З огляду на це дитину мають оточувати рідна мова, природа, національна культура, звичаї, традиції тощо;

в) результати виховання залежать від впливу на внутрішній світ дитини, її духовність. Це стосується формування її ментальності, поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій, емоційної сфери. Виховний процес повинен постійно трансформувати зовнішні виховні впливи у внутрішні, духовні процеси особистості (мотиви, установки, орієнтації, ставлення);

г) визначальними у вихованні є діяльність і спілкування. Діяльність — головний чинник єдності свідомості та поведінки особистості. Види діяльності у дитячому об'єднанні — навчальна, трудова, ігрова, спортивна та ін.

Ефективність виховання залежить від ставлення особистості до навколишньої дійсності та до педагогічних впливів, яких вона зазнає. Сфо-

рмовані у процесі виховання погляди і переконання, мотиви поведінки визначають позицію вихованця щодо спрямованих на нього педагогічних впливів. За їх несприйняття проводять спеціальну виховну роботу і лише згодом здійснюють позитивний виховний вплив;

г) ефективність виховного процесу залежить також від стосунків у колективі. Здорова морально-психологічна атмосфера в ньому сприяє формуванню у дітей позитивних моральних якостей, продуктивному взаємовихованню. Особливо важливим у виховному процесі є поєднання виховання і самовиховання.

Отже, організація діяльності дитячого об'єднання є своєрідним підґрунтям, на якому відбувається формування світоглядних орієнтирів дитини під час перебування у позашкільній формації. За умов раціональної побудови організаційних форм і методів можливе досягнення мети діяльності дитячого об'єднання, а також педагогічної мети. Для досягнення виховного результату у дитячому об'єднанні доцільно використовувати методи прямого впливу, а також опосередкованої та довготривалої дії. Вплив на свідомість та поведінку дитини буде ефективним за умов насичення усіх сфер дитячого життя у дитячому об'єднанні. Ми розглядаємо методи виховної діяльності як засоби взаємодії з дітьми, організації та самоорганізації їхнього життя, психолого-педагогічного впливу на їхню свідомість та поведінку, стимулювання до діяльності.

Можливості використання виховного потенціалу дитячих об'єднань стали предметом вітчизняних та зарубіжних досліджень.

Так, А. Лазарева доводить, що «дитячий рух має великий виховний потенціал, здійснює вплив на становлення особистості дитини, її саморозвиток, самовиховання, самоосвіту, самореалізацію» [7, с. 39].

Питання саморозвитку особистості у дитячих об'єднаннях досліджувались В. Дергуновим [4]. Науковець робить акцент на можливості саморозвитку дитини у дитячій організації в процесі різноманітної діяльності, яка спрямована на виховання соціально значущих цінностей. Це можливо за умови визнання дитини суб'єктом виховної діяльності, саморозвитку, створення та забезпечення умов самореалізації, формування у неї відповідної позиції через самопізнання та самовизначення, реалізацію сучасного виховного потенціалу дитячих організацій.

Використанню виховного потенціалу дитячих об'єднань у вихованні підлітків присвячені роботи В. Цепелева [17], Т. Лубової [9], С. Тиханової [14].

Так, В. Цепелев [17] розглядає дитячі організації як засіб формування соціально прийнятної позиції. Відмічаючи у підлітків загрозливу тенденцію до соціально неприйнятної життєвої позиції, яка нерідко проявляється у безпринципності, всюдозволеності, агресивності, дослідник наголошує на необхідності формування та розвитку у підростаючого покоління гуманності, толерантності, милосердя, колективізму тощо.

Участь у дитячих організаціях, на думку науковця, сприяє вихованню гуманістичних якостей. Дитячі організації розглядаються як «мікромоделі громадянського суспільства», простір життєдіяльності підлітків, в якому вони можуть набути досвіду соціальної і громадянської дії, самостійно моделювати та проектувати свою життєву позицію.

Дитячі об'єднання як чинник морального ґартування підлітків розглядає Т. Лубова [9]. Визнання дитячих громадських об'єднань суб'єктом соціальних відносин, усвідомлення різноманітності видів та форм діяльності актуалізувало розгляд потенціалу дитячих громадських об'єднань як рушійної сили процесу морального ґартування підлітків.

Формуванню ціннісних орієнтацій підлітків у діяльності дитячих громадських об'єднань присвячена робота С. Тиханової [14]. Дослідниця вважає, що дитячі громадські об'єднання повинні будувати зміст своєї діяльності, орієнтуючи підлітків на формування картини світу, поглядів та переконань, осмислення значення власного «Я» та людини в системі взаємин. Інакше дитячі громадські об'єднання не зможуть виконати свого призначення, тобто повноцінно готувати дітей та підлітків до життя в суспільстві.

З огляду на це, важливим для нас було з'ясування того, що ж спонукає підлітків приходити до дитячого об'єднання, якими є їхні очікування при перебуванні у колективі, які цілі вони мають.

Було з'ясовано, що мета, яку ставлять діти, йдучи до дитячого об'єднання, пов'язана із перспективою цікаво провести вільний час, бажанням знайти товаришів в організації (60%), прагненням спільних справ з однолітками (54%), можливістю самовизначитись у виборі майбутньої професії (37%), бажанням знайти захист від різних соціальних негараздів (15%). Нерідко діти вбачають у дитячих об'єднаннях перспективу цікавого життя в гурті ровесників та задоволення потреб особистісного зростання.

Російські дослідники О. Федорова та М. Федорова наводять дані дослідження, проведеного серед московських підлітків. Їм пропонувалося відповісти на запитання «Що може об'єднувати підлітків у дитячу організацію?» Дані засвідчують, що на перше місце підлітки ставлять власні інтереси та захоплення (61,9%), спілкування, можливість провести разом вільний час (32,4%), дружбу (39,6%), спільні справи (36,2%), взаємини між хлопцями та дівчатами (23,5%), політичні погляди (1,7%) [5, с. 163].

Важливість цікавого та змістовного дозвілля і можливість самореалізації та розвитку знайшли своє відображення й у інших дослідженнях. Так, наприклад, А. Фернхем, П. Хейвен характеризують дозвілля як можливість задоволення найрізноманітніших потреб особистості, зниження рівня напруженості та тривожності, появу джерела приємних відчуттів [16, с. 243]. У діяльності добровільних об'єднань чи не найго-

ловнішим для підлітків стає можливість вільного спілкування, дружельно-тепла атмосфера, можливість самореалізуватися [14].

Обґрунтування важливості для підлітків довірливої позитивної атмосфери, емоційного комфорту, доброзичливості у дитячому об'єднанні ми знаходимо у дослідженнях В. Білоусова [3], Н. Слободяник [11], Л. Сологуб [12], С. Чернети [18].

Наведені дані свідчать про яскраво виражене бажання підлітків знайти в дитячому об'єднанні друзів, будувати стосунки, цікаво та змістовно проводити разом вільний час, спілкуватися, розвиватися, займатися реальними корисними справами. Як зазначає Т. Суценко, такі гуманні стосунки є надзвичайно важливим фактором для самоствердження особистості підлітка, для розвитку його морально-психологічних якостей та діяльності з метою самовдосконалення [13, с. 58]. Таким чином, дитяче об'єднання стає для підлітків референтною групою, вони поділяють її цінності та ідеали, орієнтуючись на них у своїй діяльності, що відіграє надзвичайно важливу роль у їхньому вихованні та соціальному становленні.

1.2.1. Діяльність дитячих об'єднань у науковій літературі

На сучасному етапі діяльність дитячих об'єднань є предметом уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Виховним можливостям дитячих об'єднань, їхньому впливові на формування особистості присвячено значну кількість наукових праць.

Процес становлення та розвитку дитячих об'єднань привертав увагу таких дослідників, як: Л. Алієва, Н. Басов, Е. Белозерцев, О. Волохов, Б. Вульф, А. Деркач, І. Іванов, Г. Іващенко, А. Кірпічник, В. Кудінов, В. Лебединський, А. Лутошкін, О. Сорочинська, А. Малиновський, М. Мірошкіна, А. Мудрик, І. Новікова, О. Панагушина, А. Панова, К. Радіна, О. Решетніков, Л. Романовська, І. Руденко, Є. Тітова, Т. Трухачова, З. Ходоровська, С. Шмаков, Б. Ширвіндт та інші. Окрім того, діяльність дитячих об'єднань є предметом дисертаційних досліджень, які розкривають можливості дитячих об'єднань у вихованні підлітків, їхні впливи на розвиток особистості, висвітлюють проблеми та тенденції щодо означеного питання тощо.

У дисертаційних дослідженнях дитячі об'єднання розглядалися крізь призму соціального виховання (О. Панагушина, В. Цепелев); громадянського та патріотичного виховання (Л. Мастикіна, О. Солодова); морального виховання особистості та формування життєвої позиції, ціннісних орієнтацій та спрямованості особистості (О. Боровець, С. Тиханова, Т. Лубова); виховання лідерських якостей (В. Сбітнева); визначення шляхів та умов реалізації виховного потенціалу дитячих об'єднань (Р. Литвак, Л. Алієва, В. Дергунов); організацію діяльності дитячих об'єднань, їхню типологію (Ю. Жданович, С. Чернета); підго-

товку педагогічних кадрів у дитячих об'єднаннях, їхню взаємодію з органами управління (О. Лісовець, І. Руденко, О. Родіонова, К. Хомутова) тощо.

Особливий інтерес викликають роботи, які розкривають виховний потенціал дитячих організацій та об'єднань. Так, наприклад, дослідження Л. Алієвої про роль дитячого об'єднання у процесі виховання підлітків. Педагогічно спрямована реалізація потенційних можливостей дитячого об'єднання, зазначає науковець, перетворює його на особливий виховний простір, який створюється дітьми і для дітей спільно з дорослими і може протистояти іншим просторам негативного впливу на них. Виховний простір дитячого об'єднання дослідниця характеризує як:

- феномен вищої реальності буденного життя (зона особистої досяжності), який дає дитині можливість усвідомити себе реальною самостійною частинкою суспільства зі своїми правами та обов'язками, можливістю активного прояву;
- дієвий засіб первинної соціалізації, який допомагає дитині оволодіти «базовим» реальним світом;
- простір, в якому поєднані реалії повсякденного життя з «подійністю» (подіями) (за В. Слободчиковим);
- неформальну добровільну єдність дітей, у якій кожен може виявити свою суб'єктність у багатогранності видів, форм діяльності, різноманітних ролях;
- зріз життєдіяльності, цінності якої (соціальнокультурні, духовні, матеріальні, загальнолюдські та особистісно значущі) створюються або привносяться дітьми як затребувані ними ж, як такі, що добровільно приймаються та засвоюються (через систему цілей спрямованості діяльності, закони, звичаї, традиції, символіку тощо);
- екологічну, гуманістичну нішу оздоровлення дитини (морального, фізичного, емоційного, психічного) завдяки особливому ставленню ровесників-однодумців, товаришів, друзів; взаємин дітей та дорослих (різного віку, різних професій, захоплень) завдяки специфічній організації кожного (демократичної, соціально-справедливої, добровільної, індивідуально-орієнтованої) [1, с. 271-272].

Російська дослідниця дитячого руху Л. Алієва наголошує, що суб'єктна роль дитячого руху стосовно виховання представлена інноваційним впливом на практику виховання; реалізацією та народженням нових соціально-педагогічних, психологічних ідей, теорій, що сприяло розвитку педагогіки, зокрема — теорії виховання; оновленням, удосконаленням, демократизацією та гуманізацією методики виховання загалом, виховної діяльності державних освітніх закладів; позитивним впливом на си-

стему підготовки педагогів до виховної діяльності — основи виховання [там само, с. 295].

Науковець робить висновок: показником дієвості такого виховного простору дитячого об'єднання є нова позиція дитини — члена суспільства, яка формується в процесі діяльності. Зміна соціальної позиції в житті дитини, у результаті чого вона постає перед моральним добровільним вибором, у ситуації прийняття на себе нових прав, обов'язків є стимулом та показником її особистісного розвитку.

Одним із ґрунтовних досліджень з проблем дитячого руху є докторська дисертаційна робота Р. Литвак. Дослідниця зазначає, що «дитяча організація виступає соціальною групою дітей і дорослих, які спільно реалізують конкретну мету... і сприяє особистісній орієнтації дитини» [8, с. 29].

Визначено такі **принципи діяльності** сучасних дитячих об'єднань:

- гуманізації, який передбачає реалізацію видів діяльності на основі врахування інтересів і потреб дітей, виховання на ідеях гуманізму, любові, доброти;
- свободи вибору, що передбачає добровільність вступу і виходу з організації; визнання особистості дитини найвищою цінністю, метою і суб'єктом виховного процесу; повага до гідності дитини, потенційних можливостей її особистості; спрямованість системи діяльності (її цілей, завдань, змісту, форм і методів) на інтереси і потреби дітей; формування самосвідомості дитини, її активного ставлення до себе та світу; створення реальних можливостей для вибору дітьми видів і змісту діяльності; забезпечення дитині можливості вільно висловлювати свої погляди, повага її прав на свободу думки, отримання і передачі інформації; право дитини вибирати і бути обраною до всіх органів управління об'єднанням; можливість кожного члена об'єднання користуватись матеріальною базою і засобами; повага до інших дитячих організацій та об'єднань, діяльність яких не має асоціального характеру;
- самореалізації: навчання дітей творчості, стимулювання творчої діяльності; створення можливостей для прояву творчої активності; створення умов для реалізації інтересів, потреб дітей; розвиток ціннісно-орієнтованих умінь і навичок; вироблення вміння приймати рішення; розвиток мотиваційної сфери особистості; розвиток мислення, інтелекту, внутрішньої культури; формування здатності до безперервного збагачення соціального досвіду; забезпечення безперервної діяльності дитини в соціальній сфері; стимулювання і заохочення різноманітної соціально значущої діяльності дітей;
- взаємодії дітей і дорослих: взаємоповага, довіра і культура демократичних стосунків; організація спільної діяльності для передачі

і засвоєння дітьми соціального досвіду; надання соціально-педагогічної допомоги, сприяння соціальному, духовному благополуччю, активній участі дитини в житті суспільства;

- соціально-педагогічної захищеності дітей: підтримка у дітей позитивних емоцій, оптимістичного погляду на світ, подолання негативних переживань, які травмують дитину; розвиток психологічної стійкості особистості; формування позитивної «Я»-концепції, створення атмосфери захищеності в дитячому об'єднанні, запобігання міжособистісним конфліктам, заохочення і розвиток доброзичливих взаємовідносин; захист прав дитини;
- романтики та гри в діяльності: емоційна насиченість творчих і суспільно корисних справ; використання символіки, атрибутики, ритуалів; активне творче використання ігрових форм і прийомів в організації діяльності; розвиток фантазії.

Здійснений аналіз цілей діяльності дитячих об'єднань дає змогу умовно виділити три їх групи: цілі, спрямовані на розвиток особистості загалом без акцентування на тій чи іншій її стороні; цілі, в яких акцентується певна сторона розвитку особистості; цілі, спрямовані на розвиток пізнавальної сфери.

За даними досліджень [6], серед цілей, спрямованих на розвиток особистості, найбільш значущими є такі: виховання всебічно розвиненої особистості (44,03 % респондентів); сприяння саморозвитку особистості (24,53 %); сприяння соціальному становленню (15,09 %); формування активної життєвої позиції (81 %). Дитячі організації, які працюють у певному напрямі (екологічному, спортивному тощо), спрямовують свою діяльність на саморозвиток особистості: 50 % екологічних організацій і 100 % фізкультурно-спортивних вважають для себе цей напрям одним із найважливіших.

Серед цілей, орієнтованих на окремий напрям виховання, найчастіше називають ті, які пов'язані з формуванням громадянської позиції особистості: виховання патріотизму, національної свідомості (25 % опитаних); виховання інтересу до національних традицій (20 %); сприяння захисту прав та інтересів дитини (25 %). Для багатьох потужних дитячих організацій виховання патріотизму і національної свідомості є основною метою діяльності.

Загалом можна стверджувати, що у житті підлітка все більшого значення починають набувати об'єднання, різні за напрямами своєї діяльності, цілями, структурою та традиціями.

Список використаної літератури

1. Алиева Л. В. Становление и развитие отечественного детского движения как субъекта воспитательного пространства: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01/Алиева Людмила Владимировна. — Москва, 2002. — 322 с.

2. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб./І.Д. Бех. — Академвидав, 2012. — 256 с. — (серія «Альма-матер»).
3. Білоусова В. Теорія і методика гуманізації відносин старшокласників у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи/В. Білоусова. — К.: ІЗМН, 1997. — 192 с.
4. Дергунов В.А. Социально-педагогические условия саморазвития личности ребенка в детской организации: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01/Дергунов Владимир Александрович. — Казань, 2000. — 169 с.
5. Дети и детские организации России в XX веке. История и современность глазами социологов. — М.: Педагогическое общество России, 2007. — 256 с.
6. Дитячі об'єднання України у вимірах минулого і сучасного: довідник-посібник/Р.М. Охрімчук, Л.В. Шелестова, О.В. Кравченко [та ін.]. — Луганськ: Альма-матер, 2006. — 256 с.
7. Лазарева А.Г. Педагогический потенциал детского общественного движения как среды воспитания личности: науч. — метод. издание/А.Г. Лазарева. — Ставрополь: МО СК, КИЦЮТТ, 2007. — 60 с.
8. Литвак Р.А. Педагогические основы деятельности детских общественных объединений в современных условиях: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.06./Литвак Римма Алексеевна. — Екатеринбург, 1997. — 389 с.
9. Лубова Т.А. Деятельность детских общественных объединений как фактор нравственного закаливания подростков: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02/Лубова Татьяна Александровна. — Кострома, 2002. — 215 с.
10. Рожков М.И. Педагогическое обеспечение работы с молодежью/М.И. Рожков. — Юногика. — М.: Владос, 2008. — 264 с.
11. Слободяник Н.В. Психолого-педагогічні умови формування у підлітків гуманних взаємин: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07/Слободяник Наталія Володимирівна. — К., 2001. — 19 с.
12. Сологуб Л.О. Виховання доброзичливих взаємин молодших підлітків у позакласній роботі: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01/Сологуб Любов Олексіївна. — К., 1995. — 210 с.
13. Сущенко, Т. Позашкільна педагогіка: навч. посіб./Т. Сущенко. — К.: ІСДО, 1996. — 144 с.
14. Тиханова С.В. Формирование ценностных ориентаций подростков в деятельности детских общественных объединений: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01/Тиханова Светлана Владимировна. — Челябинск, 1999. — 163 с.
15. Точка зрения: работы юных исследователей по проблемам детского движения/отв. за выпуск И. Калинина. — Сб.1. — Новосибирск: ООО «Немо Пресс», 2006. — 99 с.
16. Фернхем А. Личность и социальное поведение/А. Фернхем, П. Хейвен. — СПб.: Питер, 2001. — 368 с.
17. Цепелев В.Н. Детская организация как средство формирования социально-приемлемой жизненной позиции подростков: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01./Цепелев Вячеслав Николаевич. — Йошкар-Ола, 2004. — 236 с.
18. Чернета С.Ю. Організаційно-педагогічні умови соціалізації підлітків у неформальних молодіжних об'єднаннях: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05./Чернета Світлана Юрївна. — К., 2006. — 219 с.

Розділ 2. ДИТЯЧЕ ОБ'ЄДНАННЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНОЇ ПОЗИЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

2.1. Теоретичні засади формування світоглядної позиції особистості

Дослідження проблеми світогляду, формування світоглядної позиції людини переконливо доводять, що ця проблематика залишається актуальною і сьогодні. Це зумовлено насамперед глобалістичними змінами у суспільстві, що потребують не тільки усвідомлення, а й формування певних механізмів адаптації людини до сучасного світу, який характеризується більшою відкритістю і динамічністю.

Сукупність зовнішніх і внутрішніх чинників, які сприяють становленню поглядів й ідеалів, що формуються у свідомості людини, створюють відповідну систему цінностей як підгрунтя у відносинах людини зі світом, формують її світоглядну позицію.

Виходячи з цього, формування світоглядної позиції є нагальною потребою для держави, щоб діти, молодь зростали свідомими громадянами своєї країни і могли посісти гідне місце у цивілізованому світі. Тому важливим постає завдання формування відповідної світоглядної позиції, коли зростаюча особистість чітко усвідомлюватиме єдність світу, своє місце в ньому, мету своєї життєдіяльності і саморозвитку. Отже, світогляд виступає як вищий і узагальнений рівень відносин людини зі світом, є регулятором поведінки і діяльності, а значить, його формування є провідним виховним завданням для соціальних інституцій, серед яких значну роль відіграють дитячі громадські об'єднання.

Розглядаючи поняття «світогляд» (світоспоглядання), зауважимо, що його обґрунтування і перше введення у науковий обіг було зроблено представниками німецької класичної філософії наприкінці XVIII століття. Хоча уявлення про складові поняття, що відображають його властивості, зокрема мудрість, філософія, метафізика, релігія походять із давнини. Поєднання слів: світ і огляд становить специфічну форму свідомості людини, її погляди на навколишній світ і своє місце у ньому. Світогляд — це система гранично узагальнених поглядів на світ і місце в ньому людини, ставлення людини до навколишньої дійсності і самої себе. Оскільки світогляд насамперед звертається до проблеми «людина — світ», то проблема розуміння світу є надзвичайно важливою.

Сукупність наукових уявлень про будову Всесвіту, процеси, які відбуваються в ньому, основні закономірності та тенденції становлять наукову картину світу. Важливою складовою наукової картини світу є система знань про людину і людство, про місце людини у світі.

Будь-яка нова наукова картина світу не тільки зберігає попередні обґрунтовані наукові уявлення, але й удосконалюється і збагачується,

доповнюється новими знаннями. Осмислюючи світ, люди за всіх часів намагалися зрозуміти мету і зміст свого існування, досягнути й усвідомити зміни, які відбуваються у суспільстві, та свою роль у процесі його розвитку. Отже, загальна наукова картина світу виступає синтезом знань людей про природу і соціальну реальність, а її створення є важливим завданням усіх галузей знань.

2.1.1. Картина світу як система уявлень про світ

У сучасній науці світ розглядається як складна, багатомірна і, безперечно, змінна система. У зв'язку з об'єктивними трансформаціями буття збагачується, доповнюється, уточнюється і його модель — картина світу. Зрозуміло, що її всебічне дослідження неможливо здійснювати засобами лише однієї науки. Отже, поняття «картина світу» належить до міждисциплінарних і тісно пов'язане з предметами досліджень ряду наук (філософії, культурології, історії, соціології, психології, природничих наук, екології, кібернетики тощо).

У найзагальнішому плані вчені вирізняють такі картини світу: **глобальна, етнічна, субкультурна, індивідуальна**. Розглянемо детальніше сутність вищезазначених категорій.

Згідно з даними філософії, сучасна **глобальна картина світу** формувалася протягом всього історичного розвитку людства, поступово удосконалюючи способи відображення дійсності і створюючи усе точнішу модель об'єктивної реальності. Залежно від способів відображення дійсності у філософії вирізняють такі типи картин світу: буденна, міфологічна, релігійна, художня, наукова, філософська, морально-етична [2, с. 23]. Усі вони пов'язані з розвитком пізнання, поступовим накопиченням знань людства, а останні три — з появою та розвитком наук. Кожна наступна у цьому ряду ґрунтується на попередніх, становить собою вищий рівень, порівняно з ними.

Буденна картина світу формується з найдавніших часів. Вона містить у собі достатній та необхідний мінімум знань про різнопланове й різнобічне життя людини, а також знання для базового життєзабезпечення побуту людини й суспільства. Зрозуміло, що цей мінімум знань зазнав значних кількісних та якісних змін протягом історичного розвитку людства.

Міфологічна картина світу дійшла до нас із глибокої давнини. Як свідчить назва, способом відображення у цій картині світу є міф з його символікою. В основі міфологічної картини світу лежить глибокий зв'язок людини й природи на основі творчої уяви, фантазії, чуттєво-емоційного підходу до явищ навколишньої дійсності, бачення світу досконалим, цілісним, а людини в ньому — як частини світового порядку. Останні уявлення важливі для сучасної людини, становлять мудрість віків, яка не повинна бути забутою.

Міфологічна картина світу була першою спробою людства упорядкувати значущі для нього реалії буття і свої взаємодії з ним, узагальнити уявлення про світ та власне місце в ньому.

Релігійна картина світу (та її різновиди) керується постулатом, що тілесно-матеріальна дійсність не єдино самостійна, проте самодостатня і є результатом творіння Бога або богів. За своїм змістом релігійна картина світу значною мірою синкретична, тобто поєднує в собі різноманітні, нерозчленовані елементи: вона обслуговує світоглядну, моральну, етичну і практичну сторони буття людини, які пронизані смислами релігійної віри. Ця картина світу досить практична і значною мірою визначає життєвий устрій і поведінку віруючих людей.

Зміна картин світу в контексті релігій пов'язана багато в чому зі зміною самих релігій. Кожна нова релігійна система формує свою систему догматики, яка визначає картину світу.

Художня картина світу нерозривно пов'язана з розвитком мистецтва, естетичних почуттів і смислів буття на основі понять краси, гармонії, прекрасного у світі. Художня картина світу є складовою світогляду певної епохи, входить до континууму культури, де вона постійно корегується і розвивається під час створення нових творів мистецтва, стимулюючи, своєю чергою, появу нових оригінальних художніх конструкцій. Тобто художня картина світу формується на основі еволюції мистецтва, її підґрунтя становлять фундаментальні образи епохи, на які накладаються вторинні образи, отримані шляхом наукових, технічних і філософських досягнень.

Наукова картина світу ґрунтується на пізнанні людиною зв'язків і відношень навколишнього світу, які необхідні їй у практичній діяльності, насамперед матеріального характеру. Ця картина світу охоплює комплекс знань про факти і закони світу, а також методи отримання нових знань. Вона структурує світ у системі понять та ідей, властивих певному етапові розвитку людства. На основі наукової картини світу здійснюється активне осягнення істини, законів природного і соціального буття.

Оскільки прерогативою філософії є найбільш загальні закони та закономірності існування людини, природи та суспільства, *філософська картина світу* відображає найзагальніші зв'язки в межах зазначених компонентів навколишньої реальності та, особливо, у сфері їхньої взаємодії.

Філософська картина світу серед тих, що вирізняють за способами відображення світу суб'єктом, найширша, формує філософський світогляд окремих особистостей, соціальних верств, цілих держав і світових систем. На основі цієї картини світу формуються переконання, виробляється світоставлення, здійснюється різноманітна практична діяльність людей і перетворення соціальних систем різного рівня. Філософська картина світу узагальнює досвід і знання людства.

У центрі *морально-етичної картини світу* лежить уявлення про Добро як найважливішу світову основу і спосіб існування людини у злагоді зі світом. Морально-етична картина світу містить основні норми, заповіді моральної поведінки людини; на філософському рівні узагальнює багату й різнобічну моральну практику; розкриває сутність понятих і реальності; осмислює загальні етичні категорії; створює етичні філософські концепції світоставлення Людини й Суспільства.

На сучасному етапі розвитку етнології *етнічну картину світу* розуміють як цілісне уявлення про буття, властиве членам певного етносу. Це уявлення виражається через філософію, літературу, міфологію (у тому числі й сучасну), ідеологію тощо. Воно виявляється також через вчинки людей, є основою для пояснення ними своїх дій і намірів.

Завдяки етнічній культурі людина отримує такий образ довкілля, в якому всі елементи світобудови структуровані й співвіднесені з самою людиною так, що кожна людська дія є компонентом загальної структури. Етнос співвідносить людину з конкретикою реального світу, визначає значущі для людини реалії, їхнє значення і місце, яке вони посідають у світобудові стосовно людини. Отже, етнічна картина світу визначає для людини систему взаємодії зі світом, характер ставлення до різних його реалій [8].

Етнічна картина світу в сучасних традиційних культурах багато в чому синкретична і має значну варіативність у різних поколіннях і людей з різним соціальним досвідом. При цьому вона продовжує виконувати функцію впорядкування системи уявлень, що існують у реальному соціокультурному оточенні людини. Розрізнені елементи картини світу наявні у свідомості людини як фрагменти, що не зовсім стикаються між собою. Це стає очевидним при спробі виявити і співвіднести картини світу в різних людей однієї етнічної спільноти. Проте суперечливість і різноманітність елементів картини світу, її мозаїчність, яка виявляється у текстах, записуваних навіть від одного виконавця, внутрішньо видаються цілісними. Парадоксальність елементів загальної для етносу картини світу знімається у внутрішньому плані особистості завдяки тому, що картина світу і стосунки з ним мають переважно нерефлексивний характер [8].

Як зазначає О. Обухов, наявна в етнічній картині світу внутрішня логіка найчастіше може сприйматися членами етносу як нормативна, але насправді вона такою є лише частково. В один і той же період різні групи всередині етносу можуть мати різні картини світу, у яких спостерігається загальний каркас, але різняться їхні схеми. Тому логіка поведінки, яка ґрунтується на одному джерелі, на практиці виявляється зовсім різною, часом навіть протилежною. Найбільшою мірою це помітно в сучасних етносах при розгляді відмінностей між поколіннями, а також при детальному зіставленні відмінностей між картинами світу та культурними традиціями людей в селищах одного регіону [8].

Етнічна картина світу дуже змінюється з плином часу, та люди не завжди усвідомлюють ці культурні розриви. Незмінними виявляються лише логічно незрозумілі, прийняті в етнічній картині світу за аксіому, блоки, які зовні можуть виражатися в різноманітних формах. На їхній основі етнос вибудовує нові й нові картини світу, що мають найбільші адаптивні властивості в певний період його існування і дають можливість людині найбільш успішно вибудовувати взаємини зі світом [8; 1].

Це доводить, що етнічні картини світу є результатом диференційованої асиміляції глобальної картини світу, залежно від рівня розвитку того чи іншого народу (етносу). Незважаючи на сучасний рівень розвитку глобальної картини світу, на Землі існує багато етносів і народів, які мають примітивну картину світу. Це, безумовно, позначається на індивідуальній картині світу їхніх представників. Проте серед останніх немало таких, котрі подолали певні консервативні елементи національної свідомості, виявляючи особистісну активність і спираючись на загальнокультурні світові досягнення. Важливу роль у цьому процесі відіграє освіта, а також сусідство інших, більш розвинених етносів. Сприятливими щодо цього є умови поліетнічних культур.

До колективних моделей світу поряд із глобальною та етнічною належить *субкультурна картина світу*. Посилення інтересу до субкультурної картини світу тісно пов'язане з розвитком теорії культури. Дослідження в галузях культурології, соціології, соціолінгвістики, психології, мовознавства тощо засвідчили, що в межах будь-якої культури не існує однорідної картини світу. Кожне суспільство диференціюється на значну кількість соціокультурних груп, які мають свої специфічні картини світу (Д. Алісов, Е. Соколов, В. Степін та інші).

Субкультурна картина світу — це узагальнена «структура життєвих світів». Вона виникає у спільнотах людей, котрі мають однорідні принципи організації життя, значне коло збігу у світосприйнятті та світорозумінні й координують між собою свої дії [6]. Ці структури задаються спільно виробленими інваріантами взаємин зі світом. Декілька типів таких взаємин можуть паралельно співіснувати та розвиватися в історичних і територіальних кордонах однієї етнокультурної спільноти. Водночас вони не можуть з'являтися як чисті проєкції колективного самовираження. Колективне моделювання уявлень про світ завжди ґрунтується на взаємодії з реальним світом, наявними у ньому об'єктивними «надсміслами» [14].

Ідентифікуючи себе з певними соціальними групами, люди (особливо у період юності та молодості) цілеспрямовано чи неусвідомлено засвоюють/присвоюють від них певні субкультурні ритуали, сленгові форми самовираження і світорозуміння, поступово приводять зміст своєї свідомості у відповідність до групових стереотипів світосприйняття [7].

Протягом різного періоду *індивідуальна картина світу* розглядалася у контексті різних психологічних теорій, що забезпечило їй всебічне дослідження.

Узагальнення змісту філософських і психологічних праць, пов'язаних із проблемами формування картини світу особистості у період з XVII ст. по 70-ті рр. XX ст., свідчить про значний інтерес дослідників до механізмів формування цілісних уявлень про світ, визнання факту детермінації світосприймання й світорозуміння процесами мислення. Ці механізми диференціюються відповідно до розглянутих наукових напрямів:

1) психодинамічного підходу, відповідно до якого процеси передачі й запозичення колективного досвіду можуть відбуватися на свідомому та неусвідомленому рівні (К. Юнг, Р. Ассаджіолі, С. Гроф, Р. Лейнг, А. Минделл та інші);

2) гештальтпсихології, одні представники якої (К. Левін та інші) акцентували увагу на опосередкуванні світогляду соціальним досвідом індивіда, інші (Ф. Перлз, Дж. Енрайт) апелювали до впливу соціальних приписів, установок і знань на свідомість і світогляд індивіда;

3) когнітивної психології й близького до неї нейролінгвістичного програмування, де акцент робився на декодуванні сенсорних стимулів, що надходять із зовнішнього світу, та на їхньому взаємозв'язку з поведінкою (Д. Бродбент, Р. Бендлер, Дж. Гриндер, Дж. О'Коннор);

4) культурно-історичної концепції, яка обґрунтовує соціальну детермінованість процесу становлення та розвитку світогляду, акцентує увагу також на свідомому засвоєнні соціального досвіду (Л. С. Виготський, П. Я. Гальперін).

Зазначені наукові підходи доповнюють один одного у розумінні механізмів формування цілісних уявлень про світ і разом слугують основою для подальшого розроблення проблеми формування картини світу особистості.

У 70-80-ті р. XX ст. у дослідженнях О. М. Леонтьєва картина світу особистості характеризується як продукт індивідуальної свідомості й доповнюється такими складовими, як ставлення та потреби особистості, пов'язується із системою значень і смислів, що виробляються у процесі взаємодії людини зі світом, отже, трактується як багаторівнева система [3, с. 73.].

В усвідомлюваній картині світу вчений вирізняє три шари свідомості: 1 — чуттєві образи; 2 — значення, носіями яких виступають знакові системи, що формуються на основі інтеріоризації предметних й операціональних значень; 3 — особистісний смисл.

О. М. Леонтьєв розкрив відмінності образу (картини) світу і чуттєвого образу: перший — амодальний (не залежить від модальності), інтегративний та узагальнений, а другий — модальний (тобто, має специфі-

чну якість відчуття) і завжди конкретний. Науковець підкреслював, що в основі індивідуальної картини світу лежить не лише чуттєвий, але й увесь соціокультурний досвід суб'єкта. Психологічний образ світу динамічний і діалектичний, він постійно змінюється новими чуттєвими уявленнями та новою інформацією. При цьому наголошується, що основний внесок у процес побудови образу предмета чи ситуації роблять не окремі чуттєві враження, а картина світу загалом. Тобто образ світу — тло, яке передує будь-якому чуттєвому враженню і реалізує його як чуттєвий образ зовнішнього предмета у вигляді свого змісту [4].

Учені підкреслюють складність і ступінчастість процесу формування індивідуальної картини світу, роль у ньому суб'єктивного досвіду, ціннісних орієнтацій та активності людини. Так, формування (освоєння) картини світу в контексті досліджень М. Хайдегера тлумачиться як єдність двох процесів: засвоєння інформації про світ, яка надходить ззовні; «висвоєння» власних конструктів.

Під засвоєнням розуміється процес на основі власної пізнавальної активності суб'єкта за посередництва інших людей (у вигляді вже існуючих уявлень), який відбувається під час навчання, спілкування, використання продуктів масової культури тощо.

«Висвоєння» розуміється як процес набуття суб'єктом знань, які неявно представлені у ньому самому і потребують культурних засобів, аби бути експлікованими, тобто із незрозумілого і неточного розуміння поняття чи уявлення стати науковим поняттям. Акт здобуття цих засобів можна розглядати як творчість самого суб'єкта і водночас як асиміляцію (засвоєння) попередніх культурних знакових форм. Висвоєння виражає внутрішній рух — від потаємного в самому суб'єкті до того, що він думає ззовні, і знову повернення до себе [13; 15].

С. Д. Смірнов підкреслює, що побудову образу зовнішньої реальності особистість починає з актуалізації певної частини вже наявного в неї образу світу, а чуттєві враження (конкретні образи) від стимулів сприйняття вторинні. Отже, будь-який конкретний образ не скільки формує, стільки підтверджує, уточнює, виправляє або збагачує актуалізовану частину образу світу. Вирваний із контексту сам по собі чуттєвий образ не несе ніякої інформації, тому що орієнтує «не образ, а внесок цього образу в картину світу» [12].

У структурі картини світу дослідники вирізняють базову, інваріантну складову (ядерні структури), загальну для всіх представників певної культури, людства загалом, та варіативну (індивідуальні компоненти, поверхневі структури), яка відображає унікальний життєвий досвід суб'єкта [12].

Інваріантна частина формується в контексті культури, відображає її систему значень (життєвих та наукових знань) і смислів (цінностей, переживань, емоцій особистості). Мінливість її визначається тією со-

ціокультурною реальністю, в яку занурена людина. Ядерні структури відображують глибинні зв'язки людини зі світом, що не залежать від рефлексії, це відірвані від чуттєвості знакові системи, відбиття світу загалом. Поверхневі структури — відчуттєве оформлення уявлень про світ, пов'язане з усвідомленням, цілеспрямованим пізнанням світу [12].

Варто зазначити, що, попри деякі відмінності у назвах частин та структурних компонентів індивідуальної картини світу, що спостерігаються у різних дослідників, у їхніх підходах немає змістовних суперечностей. Усі визнають, що особистість вибудовує свою картину світу на основі неусвідомленого та свідомого привласнення загальної і культурологічної картини світу; що важливе значення у цьому процесі належить діяльності, чуттєвому й соціальному досвіду особистості, її рефлексії, ціннісним орієнтаціям, емоційно-потребовій сфері тощо.

Важливим є розроблене наприкінці ХХ ст. наукове положення про функції картини світу. Її основною функцією було визначено пізнання, яке реалізується в інтерпретаційній «оптичній» силі і широті. Але водночас людина не бачить того, що перебуває зовні її уявлень про світ, тобто «людина бачить те, що знає», і в цьому виявляється певна обмеженість пізнавальної функції картини світу. Ці своєрідні «ножиці», «антитенденції» є механізмом, «рушійною силою до видозміни», трансформації, модифікації картини світу. Тільки в такому випадку непомічені явища можуть потрапити у «видиме поле» людини і бути для неї зрозумілими. Своєрідним посередником у комунікаційному процесі людини зі світом, що забезпечує їх взаємопроникнення, виступає загальна картина світу суб'єкта [10].

Поширення демократичних процесів наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. на пострадянському просторі та в інших країнах світу справило подальший позитивний вплив на психологічні дослідження індивідуальної картини світу особистості. Посилилася увага до культурологічного та соціального аспектів її формування; її зв'язку з розвитком самосвідомості; вікової та субкультурної специфіки; функцій за умов швидких змін буття тощо.

Для сучасного етапу характерні спроби чіткішого розмежування понять «індивідуальна картина світу» (або «образ світу особистості») та «глобальна картина світу» («глобальний образ світу»). Так, О. Обухов підкреслює, що кожна людина є конструктором власної картини світу. Картин світу існує стільки, скільки її носіїв. В. Симоненко наголошує, що образ світу завжди індивідуальний, а тому не тотожний глобальній картині світу і виступає стосовно неї операціональним поняттям [11, с. 50]. Як у глобальній, так і в індивідуальній картині світу існує певна дихотомія відношень «загальне — індивідуальне» [11, с. 47].

«Загальнокультурний ментальний простір» як сукупність значень, образів, символів суспільної свідомості тією або іншою мірою повно-

ти привласнюється конкретним суб'єктом і, заломлюючись через його систему цінностей, через його світогляд, набуває того або іншого індивідуально-особистісного значення, задає ставлення суб'єкта до цієї реальності і визначає спосіб використання цього ментального простору як історичної метафори для категоризації подальших епох [11, с. 50].

Поняття «картина світу» і «образ світу» тісно взаємопов'язані і похідні одне від одного. Якщо розглядати смисловий зв'язок: картина світу — активність суб'єкта — образ світу, то образ світу суб'єкта діяльності є похідним від картини світу, і це можна розглядати як розпредмечування картини світу. Але існує й інший смисловий зв'язок: образ світу — активність суб'єкта — картина світу. У процесі континуального створення образу світу суб'єкта діяльності виникає індивідуальна (приватна) картина світу, як похідна образу світу, як його змістова складова, як процес опредмечування довкілля. У такому разі можна говорити про співтворення суб'єктом діяльності загальної картини світу, розглядаючи його як механізм континуальності розвитку глобальної картини світу [11, с. 49].

Таким чином, індивідуальну картину світу можна вважати похідною початкового глобального образу світу, що лежить в основі світобачення, як результат духовної діяльності людини. За такого підходу «картина світу» постає суб'єктивним образом об'єктивної реальності і входить до класу ідеального, яке, не припиняючи бути образом реальності, опредмечується в знакових формах, у той же час не відображаючись повністю у жодній із них [11, с. 50].

У зв'язку зі швидкою зміною реалій буття зазнали деяких змін і погляди вчених щодо функцій картини світу. Не зменшуючи значення функції пізнання (як основної), вони вказують ще на дві: картина світу відображає дійсні зв'язки людини зі світом, тобто виконує орієнтувальну функцію, будучи фундаментальною опорою людського існування; хоча зміни в суспільно-історичній практиці породжують зміни в інформаційному полі культури, однак у картині світу закріплюються лише ті зміни, які мають продуктивний характер, тобто можна говорити про адаптивну функцію картини світу. Ці дві функції тісно пов'язані між собою, створюючи певне поле культури [13].

Узагальнення напрацювань з проблеми формування картини світу особистості на сучасному етапі свідчить, що вчені розвинули досягнення попередніх дослідників про механізми, рушійні сили цього процесу, доповнили їх такими положеннями: недостатність пізнавальної функції картини світу; розпредмечування та опредмечування навколишнього світу за участі колективного несвідомого, чуттєвих образів та рефлексії; ідентифікація та відособлення особистості.

Учені відзначають, що картина світу є продуктом творчого освоєння дійсності (А.Ф. Лосев, І. Постовалова, С.М. Симоненко та інші). Виник-

нення картини світу є процесом не репродукції, а реконструкції, творчості і співтворчості. Творчий початок закладено у розпредмечуванні навколишнього світу, світу культури, його інтерпретації і привласненні, а також подальшому опредмечуванні «свого» світу через співучасть у створенні культурних і матеріальних цінностей суспільства [11, с. 50].

У працях на цю тему застосовуються поняття «образ світу», «картина світу особистості», «індивідуальна картина світу», «загальнолюдська картина світу», «глобальна картина світу», «глобальний образ світу». Із контекстів зрозуміло, що «образ світу», «картина світу особистості», «індивідуальна картина світу» вживаються як тотожні (синонімічні). Синонімами також є поняття «загальнолюдська картина світу», «глобальна картина світу» та «глобальний образ світу». Так, Д. О. Леонтьєв зазначає, що разом із індивідуальними варіантами образу світу можна говорити про систему інваріантних образів світу, точніше, абстрактних моделей, що описують загальні риси в баченні світу різними людьми [5]. Індивідуальні варіанти образу світу — не що інше як картини світу різних людей (індивідуальні картини світу), а система інваріантних образів світу охоплює різні субкультурні, етнічні картини світу, а також глобальну картину світу.

Отже, завдяки внеску багатьох поколінь вибудовано загальнолюдську (глобальну) картину світу, яка відображає сучасний стан його розвитку. Ця картина світу становить собою систему уявлень людства про світ, цінностей та ставлень до нього і регулює функціонування і подальший розвиток цивілізації на планеті Земля. На основі глобальної картини світу кожна культура (етнос) відповідно до рівня свого розвитку формує власну етнологічну картину світу.

Будучи представником певного етносу, а також певного субкультурного середовища, кожна людина вибудовує свою індивідуальну картину світу, диференційовано асимілюючи перші дві. Водночас глобальна й етнічна картини світу є результатом активності багатьох індивідуальних та колективних суб'єктів пізнання.

Отже, усі ці картини світу пов'язані прямим і зворотним зв'язком, фактично проникають одна в одну, взаємообумовлюють, породжують одна одну.

Список використаної літератури

1. Аксенова Ю. А. Символы мироустройства в сознании детей / Ю. А. Аксенова. – Екатеринбург : Деловая книга, 2000. – 272 с.
2. Кудрявцева О. А. Гуманитарная картина мира в системе современного знания (философско-методологический аспект) : дис. ... канд. филос. наук, спец. : 09.00.01, онтология и теория познания / О. А. Кудрявцева. – Барнаул, 2004. – 156 с.
3. Леонтьев А. Н. К психологии образа / А. Н. Леонтьев // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14. Психология. 1986. – № 3. – С. 72-76.

4. Леонтьев А. Н. Образ мира / А. Н. Леонтьев // Избр. психол. произведения : в 2-х т. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 2. – 318 с.
5. Леонтьев Д. А. Жизнетворчество как практика расширения жизненного мира / Д. А. Леонтьев // Всерос. науч.-практ. конф. по экзистенциальной психологии : материалы сообщений / под ред. Д. А. Леонтьева, Е. С. Мазур, А. И. Сосланда. – М. : Смысл, 2001. – С. 100-109.
6. Леонтьев Д. А. К типологии жизненных миров / Д. А. Леонтьев // 2 Всерос. науч.-практ. конф. по экзистенциальной психологии : материалы сообщений / под ред. Д. А. Леонтьева. – М. : Смысл, 2004. – С. 114-116.
7. Малюченко Г. Н. Социально-психологический анализ целостных представлений о мире / Г. Н. Малюченко, В. М. Смирнов. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2006. – 156 с.
8. Обухов А. Исторически обусловленные модификации образа мира // Развитие личности / А. Обухов. – 2003. – № 4. – С. 51-68.
9. Поршнев Б. Ф. Социальная психология и история / Б. Ф. Поршнев. – М., 1966. – 230 с.
10. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / под ред. Б. А. Себрянникова, Е. С. Кубрякова, В. И. Поставалова [и др.]. – М. : Наука, 1988. – 216 с.
11. Симоненко С. М. Аналіз категорій «образ світу» та «картина світу» у контексті дослідження візуально-мисленнєвих стратегій // Наука і освіта. – 2007. – № 3. – С. 47-52.
12. Смирнов С. Д. Мир образов и образ мира / С. Д. Смирнов // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14. Психология. – 1981. – № 2. – С. 15-29.
13. Снянский, Д. Картина мира как моделирующая система культуры. – Режим доступа: <http://www.portalus.ru>
14. Франкл В. Воля к смыслу : пер. с англ. / В. Франкл. – М. : Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 368 с.
15. Хайдегер М. Время и бытие / М. Хайдегер. – М., 1993. – 447 с.

2.1.2. Світогляд та світоглядна позиція особистості

У сучасному українському суспільстві триває процес становлення та утвердження дитячих об'єднань як інститутів соціалізації підростаючого покоління, що доповнюють виховний вплив інших соціальних інституцій, таких, як родина і школа.

Зміна соціальної позиції дитини в підлітковому віці, її прагнення посісти нове місце в житті, суспільстві, у взаєминах з дорослими знаходять відображення в різко підвищеній потребі оцінити самого себе в системі «я і моя корисність для суспільства», «я і моя участь у житті суспільства». Світоглядна позиція виступає однією з найважливіших умов повноцінного буття та успішного входження людини в соціум.

Різні аспекти проблеми формування світогляду особистості висвітлені у працях філософів (П. Алексеев, О. Воеводін, О. Дробницький, М. Каган, В. Кремень, Г. Платонов, С. Рубінштейн, В. Шинкарук); психологів (Б. Ананьев, Л. Божович, Л. Виготський, В. Давидов, В. Крутецький, Ж. Піаже, С. Рубінштейн та інші); педагогів (О. Вишневський, С. Гончаренко, В. Загвязінський, І. Зязюн, В. Ільченко, Ю. Скаткін, Г. Школьник,

В. Шубінський, Ю. Руденко та інші); соціологів (Г. Зіммель, М. Вебер, Е. Дюркгейм, І. Кон, К. Манхейм, П. Масгрейв, Т. Парсонс та інші).

В Україні захищено ряд докторських та кандидатських дисертацій, в яких досліджувалися різні аспекти формування світогляду дітей та учнівської молоді, зокрема — Є. Дурманенко (формування наукового світогляду підлітків у процесі засвоєння інтегрованих знань про людину і суспільство), О. Ісаєва (формування світогляду старшокласників при вивченні художніх творів), Л. Корміна (формування світоглядних знань підлітків у процесі навчально-пізнавальної діяльності), Т. Андрущенко (українська культурна традиція та її роль у формуванні світоглядних орієнтацій сучасної молоді (соціально-філософський аналіз), О. Шаповал (формування світоглядної культури старшокласників у процесі засвоєння знань про людину і суспільство), В. Цвіркун (формування світоглядних установок особистості підліткового віку), І. Бургун (формування наукового світогляду учнів основної школи при вивченні фізики), Л. Потапюк (формування світогляду учнів підліткового та юнацького віку у навчально-виховному процесі сучасної школи), В. Демиденко (формування світоглядних уявлень підлітків засобами мистецтва), М. Ратко (виховання у старшокласників світоглядних уявлень у процесі засвоєння цінностей української художньої культури), Г. Усачова (розвиток основ гуманістичного світогляду молодших школярів засобами українського національного виховання), Н. Демченко (формування екологічного світогляду старшокласників ліцею медико-біологічного профілю), А. Решетніченко (соціальні аспекти формування гуманістичного світогляду), С. Совгіра (теоретико-методичні основи формування екологічного світогляду майбутніх учителів у вищих педагогічних навчальних закладах) та інші.

Виступаючи загальним орієнтиром у житті людини і регулятивним чинником її фактичної поведінки, світогляд виражає розуміння й оцінку найважливіших явищ суспільного життя. Головне призначення світогляду в тому, щоб правильно орієнтувати людину як у складних ситуаціях навколишнього світу, так і в житті самої людини. Він потрібен для того, щоб правильно оцінювати значення соціальних процесів і власних вчинків, спрямовувати свою життєдіяльність згідно з тенденціями і закономірностями суспільного розвитку.

Факт наявності у людини певного світогляду є виявом вищої форми її самосвідомості як духовно-соціального суб'єкта історії, який допомагає не лише вільно орієнтуватися у природній та соціальній діяльності, але й свідомо будувати, регулювати та контролювати власну життєдіяльність. Будучи за змістом і формою синкретичним духовним утворенням, світогляд містить у собі значний емпіричний матеріал, котрий напрацьовано різноманітними науками, а також вагомий пласт осмисленого людського життєво-буденного досвіду та релігійних переживань.

Поняття «світогляд» апріорі є провідною філософською категорією і розглядається в різних аспектах. Існують різновиди світогляду: науковий і ненауковий, прогресивний і реакційний, міфологічний, релігійний та атеїстичний, світогляд різних народів, субкультурних напрямів, груп тощо.

Педагогічна наука давно вже оперує цим поняттям, зокрема, на думку Ю. Руденка, проблема світогляду, його сутності, шляхів і особливостей формування в молоді є однією з найважливіших у педагогіці. І. Зязюн вважає, що саме виховання є формуванням світогляду, творенням його моральних основ, а найбільш загрозливою для сучасної школи є не економічна і соціальна криза, а криза світоглядна.

Аналізуючи погляди науковців на проблему світогляду, можна зробити висновок, що світогляд — це система узагальнених знань про природу, суспільство і місце людини у світі, які сприяють формуванню поглядів і переконань особистості.

Зокрема, за філософською енциклопедією: «Світогляд — це система поглядів людини на світ загалом, на місце окремих явищ у світі й власне місце людини у ньому, усвідомлення й емоційна оцінка людиною сенсу її діяльності, людських доль, сукупність наукових, філософських, політичних, правових, моральних, релігійних переконань та ідеалів людини.

В Енциклопедії освіти С. Гончаренко зазначає, що світогляд — система поглядів на об'єктивний світ і місце в ньому людини, ставлення людини до навколишньої дійсності і самої себе, а також обумовлені цими поглядами основні життєві позиції людей, їхні переконання, ідеали, принципи пізнання і діяльності, ціннісні орієнтації. С. — це далеко не всі погляди і уявлення про навколишній світ, а лише їх граничне узагальнення [2, с. 806].

Отже, світогляд містить ряд складових (структурних компонентів, як об'єктивних, так і суб'єктивних), таких як знання, погляди, переконання, ідеали та ціннісні орієнтації особистості, які дають їй змогу виражати власне ставлення до явищ навколишньої дійсності, визначають суспільно-політичну і морально-естетичну, соціальну позицію в різних сферах життя.

У Філософському енциклопедичному словнику стверджується, що світогляд — це самовизначення людини щодо її місця у світі та взаємовідносин із ним. Світогляд — форма суспільної самосвідомості людини, через яку вона сприймає, осмислює, оцінює світ, визначає своє місце у ньому. Це система принципів, знань, ідеалів, цінностей, надій, вірувань, поглядів на сенс та мету життя, які визначають індивіда або соціального суб'єкта та органічно влітаються в його вчинки і форми мислення.

За Психологічною енциклопедією, світогляд — це система узагальнених поглядів на природу і суспільство, на місце людини в ньому, на ставлення людей до навколишньої дійсності і себе, а також зумовлені цими поглядами їхні переконання, ідеали і принципи пізнання [7].

Отже, світогляд — це своєрідна інтегративна цілісність знання і цінностей, розуму і чуття, інтелекту й дій, критичного сумніву і свідомої переконаності. Світогляд є ядром структури особистості, яке спрямовує процес усвідомлення навколишньої дійсності і виконує роль орієнтира у практичній і перетворювальній діяльності. Відтак світогляд — це цілісна система поглядів людини на світ і своє місце в ньому.

Як компонент духовного світу людини, в якому інтегруються інтелектуальні, емоційні, політичні, моральні і вольові можливості індивіда, світогляд: а) функціонує як система переконань, особистісних установок; б) є спонукою до здійснення практично-перетворювальної діяльності людини; в) є засобом узагальненого й усвідомленого ціннісного ставлення до навколишнього світу; г) формує життєву позицію людини, власне соціальне «Я»; д) змістова складова світогляду відображає систему ціннісних орієнтацій людини, яка спрямовує її суспільну поведінку, соціальну діяльність, визначає реалізацію потенційних можливостей.

Знання як об'єктивний компонент світогляду надзвичайно важливі для зростаючої особистості, тому що пов'язані з усвідомленням і розумінням світу речей, природних і суспільних явищ тощо. Щоб знання сприяли формуванню і розвитку світогляду, вони повинні набути для людини суб'єктивного сенсу, перейти в її погляди, переконання, стати підґрунтям для напрацювання власних ідеалів та цінностей. Людина відчуває потребу в науковому світогляді тому, що проблема світогляду по суті є проблемою самої людини. На основі світогляду людина формує головні орієнтири життєдіяльності — цілі, ідеали, критерії оцінки, здійснює моральний вибір, життєві проекти, бере на себе відповідальність у прийнятті життєво важливих рішень. Виходячи з гармонії особистих і суспільних інтересів, людина формує власний суспільний ідеал, який стає її життєвим орієнтиром.

У різних наукових дослідженнях зазначається, що чинником впливу на формування світоглядної позиції є соціалізація особистості, а саме — цілеспрямована (сім'я, школа, позашкільні заклади, громадські організації, засоби масової комунікації) та стихійна (товариства однолітків, молодіжні субкультури, вплив асоціального середовища тощо).

Модель освітньої системи Я. А. Коменського, яка існувала протягом багатьох століть, орієнтувала освітянську спільноту на підготовку учня з енциклопедичними знаннями, що поступово призвело до звуження освітньої системи масової освіти, зокрема спрямованості на формування в учнів знань, умінь, навичок. У XXI столітті розпочався етап упровадження компетентнісного підходу у світовій освіті, спрямування освіти на навчання і виховання людини нового формату, формування її ключових компетентностей і готовності до життя в глобалізованому суспільстві.

Кожна людина на відповідному етапі соціалізації відчуває потребу в особистісному розумінні і сприйнятті соціальних норм, ідеалів, що є

складовими світогляду. Значущості при цьому набуває становлення суб'єктної позиції самої людини, від якої залежить ступінь відображення дійсності, його глибина і повнота. Суб'єктна позиція — це стійка система ставлень людини до навколишньої дійсності, у формуванні якої набуті знання переходять у певні судження, відображають реальний стан поведінки і діяльності, реалізуються у справах, вчинках, ставленнях, ціннісних орієнтаціях, емоціях та почуттях.

У психологічній літературі позиція (від лат. *positio* — розміщую) — стійка система ставлень людини до різнобічних сторін соціальної дійсності, що відображається в певній поведінці і діяльності. Вона охоплює погляди, переконання, уявлення, установки, які особистість реалізує в особистому житті й відстоює у референтних групах. Становлення світоглядної позиції — багатогранний процес поєднання наукової самосвідомості, культури мислення, емоцій та почуттів, цілеспрямованості, культури вольових дій і мотивації. Позиція є точкою зору людини, яка виступає умовою розвитку суб'єкта, формує розуміння нею дійсності, сенсу життя, власного існування, картини світу. Світоглядна позиція важлива для становлення особистості, оскільки вона допомагає вибудувати взаємини зі світом людей, світом ідей, світом речей, допомагає збалансувати власні потреби й інтереси, потреби інших людей, різних груп, навколишнього середовища, визначити власне місце у світі.

Визначаючи сутність поняття «світоглядна позиція», зауважимо, що вона становить собою ядро світоглядного самовизначення особистості, стійку систему її ставлень до дійсності, людей і самої себе, що визначає її поведінку в конкретних умовах. Світоглядна позиція особистості ґрунтується на системі переконань та ідеалів і формується внаслідок практичного засвоєння духовної культури суспільства, пануючих у ньому моральних, естетичних, правових та інших поглядів, духовних почуттів.

Поняття «світоглядна позиція» об'єднує в собі змістовий, психологічний і соціальний аспекти. *Змістовий аспект* охоплює сукупність знань особистості про природу, суспільство, людину, які визначають цілісність та орієнтованість її світобачення. *Психологічний аспект* передбачає дієвість знань, здатність здійснювати вибір своєї позиції, перетворення знань на внутрішні переконання особистості. *Соціальний аспект* характеризує становлення життєвої позиції, яка реалізується в контексті соціальних контактів підлітка.

Формування світоглядної позиції зумовлює прояв та розвиток важливих людських якостей і здібностей, зокрема ставлення до праці, оволодіння соціальним досвідом, формування гуманістичного світогляду, активної громадянської позиції щодо навколишньої дійсності, виховання почуття власної гідності, цінності та поваги до іншого як рівноправного партнера. Водночас світоглядна позиція характеризує взаємодію людини з суспільством, соціумом, іншими людьми, виступаючи як суку-

пна характеристика громадянської зрілості і одночасно як соціальна дієздатність особистості, уміння передбачати наслідки своїх дій, поведінки, дотримуватися балансу загальних та особистих інтересів у різнобічній діяльності та побудові соціальних взаємин.

Для формування світоглядної позиції підлітка визначну роль відіграє єдність наукової істини, поглядів і переконань, яка пояснюється на прикладі переконливих фактів і детального аналізу з обов'язковим зазначенням причинно-наслідкових зв'язків. Обов'язковим для формування світогляду і світоглядної позиції підлітків є спонукання їх до самостійного пізнання, з'ясування питань і проблем, що виникають у їхній життєдіяльності, осмислення й усвідомлення явищ, що відбуваються у світі та суспільстві. Позитивно (гуманістично) сформована світоглядна позиція зростаючої особистості сприяє вихованню свідомого громадянина, патріота, який готовий взяти відповідальність за долю країни у майбутньому. Формування світоглядної позиції є творчим і продуктивним актом самовизначення, це формування свідомої громадянської позиції, позитивна спрямованість у суспільстві і соціальній поведінці людини. Недооцінка формування світоглядної позиції, яка виявляється у культурі ставлень до світу загалом, суспільства, до себе, до інших людей, призводить, з одного боку — до викривлення картини світу для самої особистості, а з другого — до послаблення соціально-економічних, духовних і культурних основ розвитку суспільства і держави.

У Концепції національного виховання зазначено, що головна мета національного виховання — набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді, незалежно від національної приналежності, рис громадянина Української держави, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

Процес становлення та розвитку сучасної України вимагає підготовки висококваліфікованих спеціалістів, які у будь-якій сфері життя могли б проявити свої знання, найкращі здібності і таланти, були б готові до виявлення власної виваженої позиції та обґрунтованої думки, уміли терпимо ставитися до думок та позицій інших людей. І як би не спрямовувалися інтереси людей, основним підґрунтям, об'єднуючим зачином мають бути гуманістичні цінності та ідеали. Процес формування світоглядної позиції, яка ґрунтується на ціннісних орієнтаціях, є важливою складовою розвитку зростаючої особистості, її відносин, ставлень, спрямованості, розвитку емоційної і мотиваційної сфер. Саме у підлітковому віці відбувається занурення особистості у свій внутрішній світ, актуалізується пошук сенсу життя, опановуються близькі та віддалені життєві перспективи, які виходять на рівень усвідомлення. Прагнення до якнайповнішого виявлення і розвитку своїх особистісних можливо-

стей у підлітків виражається у сприйнятті сфер самоактуалізації, особистісній спрямованості, самостійності й активності життєвої позиції, ставленні до себе, інших, свого майбутнього.

Світоглядна позиція визначає сукупність якостей людини, що становлять її імідж, індивідуальний стиль діяльності. Світоглядна позиція у сучасних умовах передбачає активність, позитивну адаптацію у суспільстві, готовність до безперервної освіти, конкурентоспроможності на ринку праці, потребу ініціативно залучатися до системи нових економічних відносин тощо. Її становлення передбачає насамперед формування у підлітків системи уявлень про категорії світу та життя людини, ставлення до себе та інших людей, оволодіння практичними навичками, що знаходять застосування у різноманітній діяльності та спілкуванні.

Повертаючись до того, що світогляд містить ряд складових (структурних компонентів, як об'єктивних, так і суб'єктивних), зокрема знання, погляди, переконання, ідеали та ціннісні орієнтації особистості, що дають їй змогу виражати власне ставлення до явищ навколишньої дійсності, визначають суспільно-політичну і морально-естетичну, соціальну позицію людини в різних сферах життя, вважаємо доцільним ґрунтовно зупинитися на такому об'єктивному компоненті світогляду, як знання. Знання надзвичайно важливі для зростаючої особистості, оскільки пов'язані з усвідомленням і розумінням світу речей, природних і суспільних явищ тощо. Відповідно до того, які знання людина застосовує для пояснення явищ, природи і світу, розрізняють науковий і ненауковий світогляд. Щоб знання сприяли формуванню і розвитку світогляду, вони повинні бути для людини суб'єктивного сенсу, перейти в її погляди, переконання, стати підґрунтям для напрацювання власних ідеалів та цінностей.

У формуванні світоглядної позиції (цілеспрямованому вихованні і самовихованні) важливими виступають аспекти як цілісного (знання в широкому сенсі як підґрунтя переконань особистості), так і особистісно орієнтованого, мотиваційно-ціннісного й діяльнісного підходів. Це пояснюється структуруванням провідного поняття: знання, їх засвоєння, глибина і широта, усвідомлення їх необхідності для власного життя; створення умов у виховному середовищі для переживання підлітком цих знань як особистісно значущих і ціннісних; залучення підлітка до суспільно значущої діяльності, яка не тільки надає особистісного сенсу засвоєним знанням, а й спонукає підлітка до активності, актуалізує потребу в управлінні цими знаннями при виборі цілей, мотивів, вчинків, духовного зростання, побудові взаємин з іншими людьми і власної життєдіяльності.

Суспільство становить собою сукупність форм людської діяльності і є вищим ступенем розвитку живих систем. Водночас його характеризує функціонування як різноманітних соціальних інституцій, так й істори-

чно зумовлених форм суспільних відносин, які склалися в результаті діяльності, спрямованої на перетворення природи і власного життя людини. Потреби й інтереси людей завжди виступали об'єктивними детермінантами людської діяльності.

Діяльність — це специфічно людська форма активного ставлення до світу, спосіб буття людини. Людина не просто пристосовується до природи, а перетворює її на користь людським потребам — «олюдное природу» [1; 9]. Людина здійснює діяльність, використовуючи предмети і явища, діяльність виступає джерелом поглиблення та вдосконалення знань людини. Саме діяльність є тим соціальним механізмом, який перетворює сукупність зовнішніх впливів на особистісні новоутворення (І. Бех).

Мета — це те, чого людина прагне досягти або чого намагається уникнути своєю діяльністю. Реалізація усвідомленої мети в процесі діяльності опредмечує задуми людини.

Причини, що спонукають людину до діяльності, мотиви її поведінки завжди зумовлюються потребами, прагненнями до їх задоволення. Потреба завжди передує безпосередній дії, тобто вона спрямована у майбутнє. Потреби як першопричина людської діяльності одночасно є й результатом цієї діяльності [1; 9].

Виходячи зі своїх потреб, людина виробляє певне ставлення до суспільства, до інших людей і до себе. В особистісному плані людина завжди залежить від суспільства. Ця залежність має опосередкований характер, оскільки зумовлюється потребами людини. Задоволення її актуальних потреб стає можливим тільки через діяльність.

Таким чином, власну активність людина може проявити для задоволення важливої для себе потреби, коли вона усвідомлює необхідність для себе цієї потреби і можливості її задоволення в процесі певної діяльності. Це може свідчити про наявність у людини відповідного інтересу, а сама діяльність, що виступає спонукою щодо задоволення усвідомленої потреби, є процесом реалізації інтересу.

Ціннісного значення набуває для людини те, що здатне задовольнити її потреби.

У процесі відображення дійсності зміст пізнаного оцінюється людиною з власної позиції на основі потреб, інтересів, цінностей, ідеалів, норм, уподобань тощо. Одні з пізнаних явищ оцінюються нею як потрібні, корисні, сприйнятливі, інші — як шкідливі, несприйнятливі, до інших людина виявляє індивідуальне ставлення. З урахуванням значущості і меншовагності тих чи інших цінностей, утворюється ієрархія цінностей людини. У цьому сенсі можна говорити про вищі і нижчі цінності.

Для кожної людини важливо навчитися правильно визначати для себе систему, ієрархію цінностей для орієнтування в своєму житті, прагненнях, діяльності. Вибір залежить і від загальнолюдських уявлень про цінності, що склалися історично, і від особливостей цивілізації,

культурного середовища, від власних інтересів, схильностей, переконань, уподобань тощо.

Найпершою і найвищою цінністю для людини є вона сама, її життя. Кожна людина повинна усвідомлювати свою цінність, мати почуття власної гідності, розуміти таку ж цінність іншої людини, поважати її гідність, нікому не дозволяти ображати, принижувати себе, але й ніколи не дозволяти собі принижувати інших, виявляти до них зверхність. Іншими словами, особистість має навчитися поєднувати у собі почуття власної гідності і скромності.

Ціннісне ставлення до дійсності, зумовлене потребами й інтересами людини, є детермінантою її активності. Значення фактора активності безпосередньо залежить від зацікавленості, переконаності, установок, орієнтацій та інших важливих проявів суб'єктності людини. Активність спрямовується на використання, збереження і розвиток цінностей або того, що людина уявляє собі як цінність, і того, що нею може стати.

Діяльність будь-якої людини є цілеспрямованим процесом для побудови та здійснення життєвих планів. Категоріями діяльності виступають осмислення і цілеспрямованість, в яких актуалізується мета, цілі, спрямованість, мотиви, ідеальна модель власного майбутнього тощо. Важливим при цьому є переконаність людини в доцільності організації тієї чи іншої діяльності. Переконання виступають формою ціннісної спрямованості діяльності людини, соціальною установкою, яка передбачає не тільки оцінку фактів, явищ, але й готовність та здатність діяти відповідно до неї.

Спонукальним механізмом діяльності виступає її спрямованість, яка визначається насамперед соціальними і духовними характеристиками індивіда — інтересами, політичними і моральними переконаннями, принципами, правовими імперативами.

Важливими для діяльності людини є її ціннісні орієнтації. Вони завжди виявляються у сфері різноманітних взаємовідносин між людиною і суспільством, дають змогу оцінити міру реалізації соціально необхідних норм, регламентацій, зразків поведінки в індивідуальному вимірі кожної людини, акумулюють її життєвий досвід. Зрілість людини як особистості характеризується наявністю усталених ціннісних орієнтацій. Водночас вони виступають індикатором переваг, які людина віддає матеріальним чи духовним цінностям у процесі своєї життєдіяльності. Ціннісна орієнтація, сформована на рівні переконань, адекватно проявляється в реальній поведінці й діяльності людини [1].

Діяльність невід'ємна від ціннісної орієнтації, яка спирається на ціннісні уявлення. Ціннісна орієнтація завжди має індивідуальний характер. Своєрідною моделлю становлення ціннісної орієнтації людини виступають її життєві плани, які є переважним правом індивідуальної свідомості. Вони діалектично поєднують найближчі цілі з широкою програ-

мою дію на віддалене майбутнє, суб'єктивний світ людини, її прагнення й ідеали з реальними життєвими обставинами. Відтак життєві плани є відображенням в індивідуальній свідомості суспільних відносин, специфіки соціального стану, особливостей мікросередовища та інших чинників, які зумовлюють ймовірність життєвої програми конкретної людини. Ціннісні орієнтації формуються на підґрунті базових (основних, ключових) цінностей і визначають сенс життя людини. Система ціннісних орієнтацій людини є своєрідною віссю структури особистості, осередком її життєвої позиції, почуттів, помислів, життєвого сенсу [9].

У зорієнтованості людини на себе надзвичайно важливим є проблема аксіологічного аспекту її духовного світу, тобто світогляду. Ціннісно-орієнтаційна функція світогляду є однією з провідних. При світоглядному відображенні людина не просто споглядає, пояснюючи дійсність, а оцінює з позиції суспільних й особистісних потреб та інтересів, крізь призму індивідуального і соціального досвіду своє ставлення до навколишньої дійсності, що виступає мотивом до її перетворення у бажаному для себе напрямі. Так, І. Бех зазначає, що «...носієм духовного світогляду не лише глибоко розуміє свою внутрішню реальність, оскільки переконаний в її практичній дієвості (принесити користь іншому — тож і самому собі), а й упевнений у її незаперечній цінності, що задає ідейний вектор його життя» [1].

Виховне середовище, в якому зростає особистість, впливає на формування світогляду (моральні норми, цінності, ідеали, ставлення, переконання, погляди тощо). Шляхи, форми, методи і засоби формування у підлітків світогляду передбачають органічну єдність навчальної і виховної діяльності, невід'ємним компонентом якої є прямий та опосередкований вплив виховного середовища. Якість і результат виховання особистості у дитячих об'єднаннях є комплексом характеристик, що визначають здатність суб'єктів виховного процесу успішно залучатися до різноманітних соціальних стосунків через різнобічну виховну діяльність.

Світоглядна позиція при цьому виступає інтегративною характеристикою, якої набуває особистість у результаті цілого ряду цілеспрямованих соціально-педагогічних впливів, використання доцільних методів та форм організації виховного процесу та завдяки власній активній позиції в процесі різнобічної діяльності й спілкування.

Становлення особистісної ідентичності підлітка відбувається завжди крізь призму соціальних взаємин з навколишнім світом, і це пов'язано з реалізацією власного «Я», репрезентуванням себе і отриманням зворотного зв'язку, який слугує своєрідним каталізатором для задоволення собою, невдоволення чим-небудь у собі; розвитку особистісної рефлексії щодо себе, інших, власної діяльності, міжособистісних взаємин; формуванням мотивів і потреб щодо особистісних змін і розвитку; формуван-

ням самосвідомості. У процесі навчання і виховання, різносторонньої діяльності і спілкування у підлітків закріплюються схильності, моральні цінності, звички, переконання, якості характеру, ставлення, самооцінка, поведінка тощо.

Відтак апіорірно очевидним є те, що в процесі трансформації знань у світогляд, а відповідно і світоглядну позицію, задіюється не тільки розум, але й почуттєво-емоційна та вольова сфери людини. Тобто формується соціальна установка, внутрішня готовність до дії з використанням наявного багажу знань.

Список використаної літератури

1. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2-х кн./І. Д. Бех. — К. : Либідь, 2003. — Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: наук. видання. — 280 с.
2. Зязюн І. А. Світоглядна парадигма освіти/І. А. Зязюн//Проблеми інженерно-педагогічної освіти: зб. наук. праць. — Харків : УППА, 2003. — Вип. 5. — С. 24-31.
3. Енциклопедія освіти/Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. — Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.
4. Формування світоглядної позиції підлітків у дитячих об'єднаннях: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 16-17 листопада 2011 р.) — К. : Ун — т менеджменту освіти НАПН України, 2011. — 158 с.
5. Воеводин А. П. Понятіе мировоззрения в контексте гуманитарного осмысления/А. П. Воеводин//Гуманитарні науки: наук. — теорет. журнал, 2001. — № 1. — С. 12-20.
6. Руденко Ю. Д. Розвиток теорії і практики формування в учнів наукового світогляду в історії педагогіки України: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01/Юрій Дмитрович Руденко; Український держ. педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. — К., 1994. — 392 с.
7. Психологічний словник/за ред. В. І. Войтко. — К. : Вища школа, 1982. — 216 с.
8. Психологічна енциклопедія/автор-упорядник О. М. Степанов. — К. : Академ-видав, 2006. — 424 с.
9. Щерба С. П. Філософія: короткий виклад: навч. посіб./С. П. Щерба, М. Г. Тофтул [та ін.]. — К. : Кондор. — 2003. — 352 с.

2.2. Особливості формування світоглядної позиції у підлітковому віці

Динамічне сьогодення ставить високі вимоги до особистісного розвитку юного покоління. Перехід від дитинства до дорослості дуже складний. Колізії особистісного становлення у підлітковому віці нелегкі, а іноді надзвичайно болісні для самого підлітка: вони породжують не лише труднощі пізнання підлітком самого себе, а й дисгармонію у взаєминах з оточуючими, викривлене сприйняття навколишньої дійсності та неможливість формування реалістичної світоглядної позиції. Це пояснюється типовими особливостями підліткового віку. Вплив біологічного фактору як статевого дозрівання, нейрогуморальні зміни, ускладнення

форм абстрактно-логічного мислення, диференціація й уточнення емоційної сфери, розширення сфери вольової активності впливають на те, що у підлітковому віці виникає та починає домінувати інтерес до себе, до свого внутрішнього життя, до якостей власної особистості, потреба в самооцінці, порівнянні себе з іншими. Підлітковий вік характеризується активним формуванням самосвідомості, виробленням власної незалежної системи еталонів самооцінки. Зверненість підлітка на себе, усвідомлення себе як особистості, включеної в різноманітні людські взаємини, висуває на перший план спілкування з оточуючими.

Інтерес підлітка до свого внутрішнього світу, роздуми про себе і свої стосунки з іншими, своє місце в колективі виникають насамперед на основі його інтересу до інших людей і передусім однолітків. Розвиток інтересу до інших зумовлений новими формами спілкування підлітків між собою. Воно будується на спільних цікавих справах, обговореннях тощо. Встановлюються глибші особистісні взаємини, пов'язані з різноманітними почуттями (симпатії, дружби, кохання тощо).

Зміна соціальної позиції дитини в підлітковому віці, її прагнення поєднати нове місце в житті, суспільстві, у взаєминах з дорослими знаходять відображення в різко підвищеній потребі оцінити самого себе в системі «я і моя корисність для суспільства», «я і моя участь в житті суспільства». У зазначеному сенсі ми і спробуємо проаналізувати особливості цього вікового періоду.

Підлітковий вік є не тільки одним зі складних і важливих періодів у розвитку та становленні людини, формуванні її особистісних якостей, водночас він є сензитивним для формування світоглядної позиції особистості.

Зазвичай підлітковий вік характеризують як переломний, перехідний, критичний. Так, Е. Еріксон вважав підлітковий вік найважчим періодом у житті людини, підкреслюючи його психологічну напруженість. Основна проблема цього вікового періоду, на думку дослідника, проявляється у конфлікті між почуттям ідентичності, що формується, та рольовою невизначеністю підлітка. Тому головним завданням підліткового віку стає формування ідентичності та пошук відповідей на запитання «Хто я?», «Який мій подальший шлях?» тощо [19]. Подібну думку знаходимо й у іншого зарубіжного дослідника, Ж. Піаже, який вважав, що підлітковий вік — це час остаточного формування особистості, побудови програми життя.

У цей період відбуваються складні й суперечливі зміни, які проявляються у фізичному, розумовому, моральному, соціальному та духовному розвитку особистості. Водночас, як зазначає Т. Титаренко, якби розвиток особистості був тільки кількісним накопиченням певних змін, не було б місця для якісно нових рівнів, новоутворень. Кожний віковий

етап характеризується появою специфічних новоутворень, які свідчать про подолання певної віхи в процесі дорослішання [18, с. 107].

Поряд зі складними анатомо-фізіологічними зрушеннями в організмі відбувається інтенсивний розвиток психіки підлітка. Прояв змін зумовлений, на думку Д. Колесо́ва, рядом об'єктивних причин, а саме: розбіжністю між вимогами, які висуває суспільство до підлітків, та їхніми можливостями, правами й обов'язками; надзвичайно швидким темпом психічного та фізичного розвитку; несформованістю емоційної сфери підлітка, що впливає на регуляцію його поведінки та діяльності [10].

На думку Л. Виготського, підлітковий вік — це період переходу до нового принципу розвитку, до оволодіння внутрішнім регулюванням психічних процесів та поведінки загалом. Головними ознаками цього віку стають відкриття власного «Я», виникнення рефлексії, усвідомлення своєї індивідуальності [7].

Характеризуючи підлітковий вік, Л. Божович зазначала, що у цей період розвиваються процеси самосвідомості та самовизначення підлітка, які формують його життєву позицію, перебудовуються всі ставлення підлітка до самого себе та навколишнього світу [16]. Для ставлення до себе, на думку дослідниці, вирішального значення набуває формування внутрішньої позиції особистості. Ця позиція складається з того, як підліток, на основі свого попереднього досвіду, своїх можливостей, потреб та прагнень, ставиться до тієї позиції, яку він посідає в житті в певний момент, та яку позицію хоче займати в майбутньому [4, с. 349].

Ще одним джерелом розвитку самопізнання підлітка є оцінка іншими людьми його поведінки, діяльності та якостей. Суспільна оцінка виконує дві функції у формуванні самосвідомості: по-перше, вона виступає критерієм відповідності поведінки підлітка вимогам оточуючих, вказує підлітку на характер його взаємин з оточуючими і тим самим визначає його поведінку та ставлення до себе як суб'єкта поведінки; по-друге, суспільна оцінка допомагає підлітку виділити певну якість із конкретних видів поведінки й діяльності та зробити її предметом свідомості й оцінки себе [4].

Особливої уваги заслуговує такий компонент самосвідомості підлітка, як самоповага, зазначає І. Кон. На його думку, це поняття об'єднує і задоволеність собою, і прийняття себе, і позитивне ставлення до себе, і узгодження свого наявного та ідеального Я. Самоповага вказує, якою мірою індивід вважає себе спроможним, значущим, успішним та гідним. Це ціннісне судження, виражене в установках індивіда до себе. Людина з високою самоповагою вважає себе не гіршою за інших, вірить у себе і в те, що може перебороти свої недоліки [12, с. 71-72].

Таким чином, у підлітковому віці починають розвиватися ті внутрішні процеси, які зумовлюють формування самостійних та стійких по-

глядів, оцінок, відносно стійкої системи ставлень підлітків до оточуючих та до себе.

Серед інших особливостей підліткового віку багатьма дослідниками (Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Леонтьєв, І. Кон) виокремлюється потреба у спілкуванні, яка у підлітковому віці починає домінувати. Спілкування з однолітками є необхідним елементом для розвитку самосвідомості та комунікативних навичок зростаючої особистості. Досвід спілкування, який підліток отримує у цей період, відіграє важливу роль у його подальшому самостійному житті. Окрім цього, спілкування з однолітками виконує й інші специфічні функції: сприяє напрацюванню навичок соціальної взаємодії; відчуттю своєї приналежності до групи; спілкування є особливим каналом інформації, яку можна отримати лише у спілкуванні з однолітками і яка закрита у процесі спілкування з дорослими. Задовольняючи потребу у спілкуванні, підліток переживає почуття автономії від дорослих, захищеності, упевненості та емоційного комфорту [11, с. 128].

Спілкування з однолітками Д. Ельконін вирізняє як провідну діяльність підлітків. Взаємини між однолітками виступають чинником, який може суттєво впливати на становлення особистості та формування у неї важливих якостей, зокрема власної гідності, значущості, довіри, справедливості, оскільки цей віковий період пов'язаний із бажанням самоствердитися в очах оточуючих (особливо серед однолітків та дорослих), завоювати повагу інших.

Російський психолог В. Мухіна акцентує увагу на важливості спілкування, яке набуває для підлітків величезної ваги, оскільки саме у спілкуванні з однолітками підлітки напрацьовують важливих для них способів взаємовідносин, вчать рефлексії на себе та на однолітків. Група створює почуття «Ми», яке підтримує підлітка та укріплює його внутрішні позиції [14, с. 432].

Спілкування з однолітками, на думку А. Реана, набуває винятково-го значення, стає гострою потребою підлітка і пов'язане з його багатьма переживаннями. Спілкування з товаришами — джерело не лише появи нових інтересів, а й становлення норм поведінки. Це пов'язано з тим, що серед підлітків виникають певні вимоги до дружніх відносин — до чуйності, уміння зберігати таємницю, розуміти і співпереживати. Саме в цей період підліток починає цінувати власні взаємини з однолітками. Дружба стає однією зі значущих цінностей у цьому віці. Саме через дружбу підліток засвоює такі риси взаємодії людей, як співпраця, взаємодопомога, взаємовиручка, ризик заради іншого тощо. Належність до групи сприяє задоволенню багатьох потреб людини. Для підлітків молодшого віку велике значення має можливість розділити зі своїми друзями спільні інтереси; також важливі для них вірність, чесність і чуйність. Старші підлітки орієнтовані на пошук такого контакту, який допоміг би їм знай-

ти однолітка, здатного зрозуміти їхні почуття, думки, ідеї; який забезпечив би емоційну підтримку у подоланні різних проблем, пов'язаних із віковим розвитком [17, с. 335-346].

Підліток досить вразливо реагує на посягання на свою гідність у колі однолітків. Хоча варто зазначити, що нерідко гідність у підлітків залежить від авторитету, який вони завойовують у колі ровесників. Прагнення мати авторитет, повагу серед однолітків підлітки часто розуміють як відповідність очікуванням інших. Намагання заслужити авторитет інколи спонукає підлітка до того, що він готовий поступитися своїми поглядами та переконаннями, здійснювати вчинки всупереч власним моральним цінностям. У таких ситуаціях підліток опиняється перед складним моральним вибором і саме власна гідність може виступати тим регулятором поведінки, що спрямує подальший розвиток особистості, допоможе виробити систему критеріїв оцінювання власної поведінки. Самоствердження підлітків набуває різних форм вираження у межах цього вікового періоду. Для молодших підлітків важливо зайняти гідну позицію серед ровесників. Для старших підлітків важливо утвердитися насамперед у власних очах, а вже потім в очах інших. Самоствердження йде по вектору злиття з групою, групової підтримки та єдності з групою, однак з часом ситуація змінюється: підліток шукає не просто групу, а колектив однодумців [15].

Саме цей віковий період, на думку О. Безкоровайної, є сензитивним для вирішення завдань, котрі пов'язані із самоствердженням особистості. Їх вирішення у цьому віці стає життєвою необхідністю, що виражається в прагненні не лише знайти сферу самоствердження, але й зайняти певну позицію. Особистість, яка здатна до самоствердження в напрямках самореалізації, саморозвитку, зможе вільно й успішно поводитися в різноманітних сферах життєдіяльності, самостійно і нетрадиційно мислити, сміливо розробляти власні стратегії поведінки, здійснювати моральний вибір і нести відповідальність за свої дії і власний розвиток [2].

Найбільш важливим та суттєвим для підлітків у взаємодії з однолітками виявилися взаємopідтримка, допомога, впевненість у друзях, захист друга у його відсутність (що є своєрідним виявом гідності та захистом гідності друга), емоційний комфорт у спілкуванні, зберігання таємниць, зазначають дослідники М. Аргайл та М. Хендерсон. Водночас від інших підлітки очікують на повагу до свого внутрішнього світу, визнання своєї автономії, відсутність повчання та критики [13, с. 289].

Важливими для нашої проблеми є погляди сучасної української дослідниці І. Булах, яка вважає, що зростання особистості сучасного підлітка супроводжується цілим рядом типових та специфічних властивостей: появою нової мотивації — глобального інтересу до власної особистості, особистісної рефлексії як здатності до самоаналізу власних якостей, емоційно-ціннісного самоствавлення як осмислення цілого світу нових власних емоцій та почуттів; виникненням особистісної саморегу-

ляції як здатності довільно приймати і реалізовувати рішення; рольовим самовизначенням індивіда як представника референтної групи через прийняття певної рольової і моральної позиції; прагненням відійти від об'єктивної моралі і створити суб'єктивну (автономну) мораль; інтересом до моральних якостей власної особистості; вимогливістю до однолітків і до себе у дотримванні слова, обіцянок та виконанні обов'язків; усвідомленням власної наступності як здатності схоплювати реальне (взаємини, поведінку) та потенційне (ідеальне, належне) [6, с. 30-35].

Особлива роль, як зазначає дослідниця, в особистісному зростанні підлітка належить новим якісним перебудовам різних форм його моральної самосвідомості. Однією з психологічних форм її існування стає прояв гідності як інтегративної особистісної якості підлітка [6, с. 7]. Особистісне зростання підлітка дослідниця визначає як процес самоусвідомлення та ціннісного ставлення до власного «Я», що актуалізує нові рівні відкриття у себе моральних якостей і моральних почуттів та піднімає особистість до осмисленого переживання власних дій як вільних і відповідальних вчинків [6, с. 17].

У підлітковому віці, підкреслює А. Реан, активно формується самосвідомість особистості, виробляється власна незалежна система еталонів самооцінювання і самоставлення. У цьому віці підліток починає усвідомлювати свою особливість і неповторність, у свідомості відбувається поступова переорієнтація із зовнішніх оцінок (переважно батьківських) на внутрішні. Підлітковий період є важливим у розвитку «Я»-концепції підлітка, у формуванні у нього самооцінки як основного регулятора поведінки й діяльності, що має безпосередній вплив на процес подальшого самопізнання, самовиховання і, загалом, розвиток особистості.

Самосвідомість, що розвивається у підлітковому віці, на думку В. Мухіної, зумовлює духовну роботу у визначенні внутрішньої позиції підлітків, в основі якої лежить бажання бути відповідальним за себе, за свої особисті якості, за свій світогляд та за вміння самостійно відстоювати власні переконання. Тобто підліток сензитивний до свого духовного розвитку, тому він починає інтенсивно просуватися в розвитку всіх ланок самосвідомості [14, с. 476].

Однією із важливих особливостей підліткового віку, на яку звертають увагу і вітчизняні і зарубіжні дослідники, є почуття дорослості, яке Л. Виготський запропонував виокремити як одне з головних новоутворень самосвідомості підлітка. Це — період «входження» у світ дорослих, де він намагається зайняти місце дорослого в системі реальних взаємин з людьми (Д. Фельдштейн).

Показниками дорослості, на думку І. Беха, є: потреба у ставленні до підлітків як до дорослих з боку інших; прагнення до самостійності, захист певних сфер свого життя від втручання дорослих; вироблення власної стратегії поведінки та діяльності [3].

Водночас психологи зазначають, що почуття дорослості, як стрижнева особливість особистості, виражає нову життєву позицію підлітка щодо себе, інших людей, суспільства загалом. Відчуття дорослості вначає спрямованість і зміст активності підлітка, його прагнення, бажання, переживання, реакції [14; 72]. У цей віковий період відбуваються кардинальні зміни в структурі особистості підлітка, що зумовлює його особливу чутливість до засвоєння норм, цінностей та способів поведінки, притаманних світові дорослих [5]. Відбувається переорієнтація з норм і цінностей «дитячого» світу на норми і цінності «дорослого» світу [9].

Саме у цей період переходу до «дорослого» світу власна гідність може набирати у підлітків гіперчутливого характеру. У підлітковому віці особистість прагне зрозуміти, що означає бути дорослим, проводить паралелі між вчинками дорослих і своїми. Підліток зауважує прораханки та помилки дорослих, нестерпно ставиться до спроб принизити його. Посягання на свою честь і гідність є однією з найболючіших проблем для підлітка. Саме тому він бурхливо реагує на нетактовні зауваження дорослого у присутності друзів, вважаючи це приниженням своєї особистості.

Так, Е. Штерн, розглядаючи підлітковий вік як один з етапів формування особистості, вважає, що найважливішу роль відіграє те, яка цінність переживається людиною як найвища. Тобто, за словами Е. Штерна, «скажи мені, що для тебе є цінним, і я скажу тобі, хто ти».

На думку І. Абатніної, саме підлітковий вік є сензитивним періодом для розвитку у підлітка уявлень про честь і гідність. Для нього це пора шукань, життєвих виборів, самопізнання, утвердження ідеалів. Саме у цей період для підлітка набуває особливої актуальності визначення життєвих цілей і засобів їх досягнення, прагнення до самоаналізу, самостійного критичного мислення та моральної оцінки своїх вчинків і явищ суспільного життя. Специфіка виховання підлітків обумовлена певною внутрішньою дисгармонією і суперечливістю в поведінці. Це виявляється, з одного боку, в глибокому розумінні громадського обов'язку, честі, демонструванні зразків дисциплінованості, а з другого боку, — в порушенні елементарних норм людського співжиття, безвідповідальності, соціальної незрілості, надмірному прагненні до самоствердження. На думку дослідниці, цей віковий період є найбільш сензитивним для інтенсивного дозрівання моральної особистості підлітка [1, с. 9]. Формування ж у підлітковому віці такої моральної якості, як почуття власної гідності, на думку Т. Зарубіної, може виступати регулятором поведінки та самоконтролю, бути морально-світоглядною основою вимогливості індивіда до себе.

Отже, у підлітковому віці починають розвиватися ті внутрішні процеси, які призводять до формування самостійних і стійких поглядів,

оцінок, відносно стійкої системи ставлень підлітків до навколишнього світу, інших людей та самих себе.

Отже, психічні та фізичні процеси, що відбуваються у цей віковий період, накладають свій відбиток на становлення особистості підлітка і формують індивідуальні типові особливості у його характері та поведінці. На підставі аналізу досліджень можемо зробити такі висновки:

- у підлітковому віці відбувається інтенсивний розвиток психіки поряд зі складними анатомо-фізіологічними змінами в організмі;
- провідними чинниками розвитку в підлітковому віці стають спілкування з однолітками і прояв індивідуальних особливостей;
- для підліткового віку є характерним усвідомлення себе як особистості, звернення до себе, виявляється тенденція до дорослості.

Отже, підлітковий вік є сензитивним для формування світоглядної позиції особистості, а новоутворення, характерні для підліткового віку, є важливим підґрунтям для її формування. Вікові особливості підлітків обов'язково мають бути враховані педагогами при побудові виховного процесу та організації індивідуальної й колективної роботи у дитячому об'єднанні.

Список використаної літератури

1. Абатнина И. А. Педагогические основы воспитания представлений о чести и достоинстве у юношей в системе довузовской военной подготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика и история педагогики»/И. А. Абатнина. — Ростов-на-Дону, 2006. — 24 с.
2. Безкоровайна О. В. Теоретико-методичні засади виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.07/Безкоровайна Ольга Володимирівна; Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. — Рівне: [б. в.], 2010. — 460, [8] с. — Бібліогр.: с. 35-379. — Б. ц.
3. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2-х кн./І. Д. Бех. — К.: Либідь, 2003. — Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: наук. видання. — 280 с.
4. Божович Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте/Л. И. Божович. — СПб.: Питер, 2008. — 400 с.: ил. — (серия «Мастера психологи»).
5. Боровець О. В. Формування колективістської спрямованості підлітків у дитячому об'єднанні: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07/Боровець Олена Віталіївна. — Київ, 2007. — 236 с.
6. Булах І. С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків: дис... д-ра психол. наук: 19.00.07/Булах Ірина Сергіївна. — К., 2004. — 466 с.
7. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6 т. Т. 4: Детская психология/Л. С. Выготский; под ред. Д. Б. Эльконина. — М.: Педагогика, 1984. — 432 с.
8. Забродський М. Вікова психологія: навч. посібник/М. Забродський. — К.: МАУП, 1998. — 92 с.
9. Каргина М. Проблема социализации подростка/М. Каргина//Воспитание школьников. — 2003. — № 4. — С. 56-58.
10. Колесов Д. В. Учителю о психологии и физиологии подростка/Д. В. Колесов, И. Ф. Мягков. — М.: Просвещение, 1986. — 80 с.

11. Кон И. С. Психология ранней юности: кн. для учителя/И. С. Кон. — М.: Просвещение, 1989. — 255 с.: ил. — (Психол. наука — школе).
12. Кон И. С. Психология старшеклассника/И. С. Кон. — М.: Просвещение, 1982. — 207 с.
13. Кулагина И. Ю. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека: учеб. пособие для студентов высших учебных заведений/И. Ю. Кулагина., В. Н. Колоцкий. — М.: ТЦ Сфера, 2005. — 464 с.
14. Мухина В. С. Возрастная психология. Феноменология развития: учебник для студ. высш. учеб. заведений/В. С. Мухина. — 10-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательский центр «Академия», 2006. — 608 с.
15. Олесик А. М. Психологические характеристики самосознания современного подростка: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01/Олесик Анжелика Михайловна. — Москва, 2002. — 220 с.
16. Психология личности. Т. 2. Хрестоматия. — Самара: БАХРАХ-М, 2006. — 512 с.
17. Психология человека от рождения до смерти: полный курс психологии развития/под ред. А. А. Реана. — СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. — С. 154-199.
18. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності/Т. М. Титаренко. — К.: Либідь, 2003. — 376 с.
19. Эриксон Э. Идентичность: Юность и кризис: пер. с англ. — М.: Прогресс, 1996. — 344 с.

2.3. Розгортання процесу експериментального дослідження

Експериментальними майданчиками лабораторії у здійсненні дослідження стали десять різних за формами, кількістю, спрямованістю дитячих об'єднань: 1. Криворізька міська дитяча організація «клубів, організацій, лідерів об'єднань «Коло Веселки»», м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область; 2. Федерація дитячих громадських організацій Херсонської області «Веселкова країна дитинства» (ФДО); 3. Всеукраїнська дитяча спілка «Екологічна варта»; 4. Дитяча громадська організація «Федерація Айкі Те Гатана Рю України»; 5. Луганський обласний центр розвитку дитячого руху «Лугарі» м. Луганськ; 6. Лутугинська районна дитяча громадська організація «Веселкова республіка», м. Лутугине Луганська обл.; 7. «Кіровське відділення ЛОДГО «Лугарі» «Веселкова», м. Кіровськ Луганської обл.; 8. Краснолуцьке міське відділення ЛОДГО «Лугарі» МДГО «Райдуга», м. Красний Луч Луганської обл.; 9. Національно-патріотичний клуб «Лисоня», м. Бережани Тернопільської обл.; 10. Київський міський осередок «НОСУ».

За результатами опитування підлітків-членів дитячих об'єднань (всього 491 особа, 212 хлопчиків, 279 дівчат) з'ясовано, що не всі підлітки можуть дати правильне тлумачення світогляду та його складових. У запитаннях анкети їм легше зробити вибір із запропонованих варіантів відповідей, ніж висловлювати та формулювати, репрезентувати свої думки на відкриті запитання. Аналіз відповідей на запитання «Світо-

глядна позиція, на твій погляд — це...» засвідчив, що більшість підлітків — 36,3% хлопців і 49,5% дівчат визначили, що це вибудовування взаємин зі світом людей, світом ідей, світом речей, збалансування власних потреб та інтересів, потреб оточуючих, різних груп, навколишнього середовища, визначення власного місця у світі; 40,1% хлопців і 28% дівчат визначили, що це сукупність знань про природу, суспільство, людину, які визначають цілісність та орієнтованість її світобачення; 32,5% респондентів-хлопців і 44,8% дівчат обрали відповідь, що це сукупність узагальнених уявлень людини про світ та її місце у світі, людські взаємини зі світом, що виконує функцію самоусвідомлення й світоорієнтування. Не було представлено жодного варіанта власного розуміння підлітками поняття «світоглядна позиція».

Вивчаючи можливості суб'єктів впливу на формування світоглядної позиції підлітків, з'ясовано, що 67,4% хлопців і 74,1% дівчат-респондентів переважним суб'єктом впливу на формування світоглядної позиції вважають сім'ю; відповідно 53,3 і 62,3% — школу; 32,07% хлопців і 36,6% дівчат перевагу віддають дитячому об'єднанню, в якому перебувають.

Щодо відстоювання підлітками власної позиції в різних життєвих ситуаціях виявлено, що 57,5% хлопців і 61,3% дівчат відстоюють власну позицію залежно від ситуації; 33% хлопців і 34,8% дівчат завжди відстоюють власну позицію; 1,8% хлопців не відстоюють своєї позиції. Стійкість власної позиції в різних ситуаціях виявляють 35,8% хлопців і 32,2% дівчат, при цьому відповідно 35,3 і 43,4% можуть прислухатися до позиції іншого, якщо вона аргументована; 10,4% і 15,4% розділяють авторитетну позицію іншого (батьків, вчителів, лідерів, однолітків); 4,7% хлопців і 4% дівчат можуть змінити власну позицію, якщо на них «тиснуть». Аналіз результатів констатувального етапу експерименту спрямував нас на обґрунтування логіки дослідження, зокрема моделювання процесу формування світоглядної позиції підлітків в умовах дитячого об'єднання.

Специфіка діяльності дитячих об'єднань, сутність дослідженої нами проблеми дали нам змогу обґрунтувати напрями, що стали складовими комплексного дослідження:

- формування картини світу підлітків;
- довірливе ставлення до однолітків як складова світоглядної позиції підлітка в дитячому об'єднанні;
- справедливе ставлення до однолітків як складова світоглядної позиції підлітків у дитячому об'єднанні;
- почуття власної гідності як складова світоглядної позиції підлітків у дитячому об'єднанні;
- адекватна самооцінка як складова світоглядної позиції підлітка в дитячому об'єднанні;
- участь підлітків у прийнятті рішень в дитячому об'єднанні як прояв їхньої світоглядної позиції;

- соціальна активність підлітка у дитячому об'єднанні;
- формування екологічного світогляду підлітків як складової світоглядної позиції.

Формування світоглядної позиції підлітків в дитячому об'єднанні полягає у системно-цілісному співвідношенні «світ — людина» і «людина — світ», що дає змогу визначити концептуальні підходи наукового дослідження, зокрема, доцільними нами обрано системний, особистісно орієнтований методологічні підходи.

Ґрунтуючись на тому, що світоглядна позиція виступає інтегративною характеристикою, якої набуває особистість у результаті цілого ряду цілеспрямованих соціально-педагогічних впливів (доцільних методів та форм організації виховного процесу та завдяки власній активній позиції в процесі різнобічної діяльності і спілкування тощо), було розроблено програму формувального етапу експерименту.

Розробляючи програму цього етапу, ми керувалися такими принципами:

- основні принципи діяльності молодіжних і дитячих об'єднань та організацій, які визначаються Законом України «Про молодіжні та дитячі громадські організації», а саме: принцип добровільності, який передбачає добровільну участь вихованця в діяльності об'єднання, та принцип рівноправності, який регламентує рівність прав та обов'язків всіх членів дитячого об'єднання;
- основні принципи виховання: *принцип гуманізації виховного процесу* (пріоритетом виховання є розуміння дитини як вищої цінності. Передбачає врахування її вікових та індивідуальних особливостей і можливостей, формування активного суб'єкта життєдіяльності, перетворювача суспільства; спонукання підрастаючої особистості до самостійності, стимулювання розвитку в особистості свідомого ставлення до своєї поведінки, діяльності, життєвих виборів);
- *принцип соціальної та культурної відповідності* (процес виховання ґрунтується на загальнолюдських цінностях відповідно до цінностей та норм національних культур, які не суперечать загальнолюдським цінностям);
- *принцип суб'єкт-суб'єктної взаємодії* (учасники виховного процесу виступають рівноправними партнерами у процесі спілкування, беруть до уваги точку зору один одного, визнають право на її відмінність від власної, узгоджують свої позиції. Вихователь уникає жорстких приписів, не ставиться до вихованця як до пасивного об'єкта своїх впливів; рахується з його психічним станом, життєвим досвідом, системою звичок та цінностей; виявляє емпатію, вдається до конструктивних та продуктивних виховних дій; виявляє творчість та педагогічну рефлексію);

- *принцип особистісної орієнтації* (загальні закони психічного розвитку проявляються у кожній дитині своєрідно і неповторно. Педагог культивує у зростаючій особистості почуття самоцінності, впевненості в собі, визнає її право на вільний розвиток та реалізацію своїх здібностей; надає їй право почуватися індивідуальною; спрямовує зусилля на розвиток світогляду, самосвідомості, культури потреб, емоційної сприйнятливості, довільної поведінки, базових якостей особистості);
- *принцип життєвої смислотворчої самодіяльності* (передбачає становлення особистості як творця і проектувальника свого життя, який уміє приймати самостійні рішення і нести за них відповідальність, повноцінно жити й активно діяти у динамічних життєвих умовах, постійно самовдосконалюватися, адекватно і гнучко реагувати на соціальні зміни);
- *включеності дітей у соціальні відносини та діяльність* (сприяння соціальному самовизначенню особистості, вибору та реалізації соціальних ролей, соціальної позиції через включення в систему соціальних відносин, діяльності і спілкування, формування позитивних взаємин з однолітками та іншими людьми).

У побудові програми з формування світоглядної позиції підлітка в дитячому об'єднанні колектив науковців лабораторії виходив із таких настанов:

- чітко розуміти мету діяльності;
- враховувати особливості підлітка (фізичні, психологічні, соціальні);
- формувати ціннісне ставлення підлітка до соціального середовища з повагою до існуючих принципів, обов'язків, колективної та особистої відповідальності (виховання культурної, компетентної особистості, здатної діяти у соціальному просторі прав і обов'язків);
- формування світоглядної позиції підлітка відбувається через взаємодію з педагогом, ровесниками, у результаті перетворювальної діяльності, реалізації спрямованої рефлексії щодо формування ціннісних ставлень і власної позиції, що забезпечує рух від ситуативного до усвідомленого вибору через визнання цілеспрямованої зміни у своїй позиції, до самовизначення на основі гуманістичних цінностей, норм та правил поведінки, яка відбувається завдяки переходу знань у сферу переконань підлітка;
- формування світоглядної позиції та соціального зростання підлітка можливе за умови його ціннісного ставлення до себе та інших, мотивації на розширення знань, прагнення досягнення успіху, власних здобутків і реалізації домагань на визнання в соціальній і особистісно значущій діяльності, надання особистісної свободи при обов'язковому виконанні для всіх усталених вимог;

- формування у підлітків ціннісного усвідомленого ставлення до свого минулого, теперішнього і майбутнього, історії своєї країни і людства загалом;
- формування соціального мислення підлітків, репрезентації навичок, розвиток здібностей ставити питання і вирішувати проблеми крізь призму світоглядних позицій;
- створення розвивального виховного простору з можливістю реалізації цілеспрямованого міжособистісного різнорівневого впливу в умовах діалогічної суб'єктної взаємодії, розвитку навичок особистісного зростання у вирішенні соціальних проблем.

Було розроблено і направлено до експериментальних майданчиків варіативно-модульну програму «Підліток і світ: світоглядна позиція». Мета програми полягає у формуванні світоглядної позиції підлітків у дитячому об'єднанні, вихованні потреби в гармонізації відносин у метасистемі «Людина – світ». Розробляючи програму, ми виходили з того, що у період підліткового віку особистісний розвиток інтенсифікується крізь призму інтенцій підлітків щодо опанування двох світів: багатоманітності соціального простору загалом і спрямованості особистісної рефлексії до свого внутрішнього інтимного світу.

Програма побудована за модульним принципом, містить модулі: «Я – у Світі», «Підліток і образ «Я»», «Підліток та інші люди», «Підліток і природа» з відповідним підбором формувальних впливів, що створює додаткові можливості для її диференційованого впровадження у різних дитячих об'єднаннях.

Модуль «Я – у Світі» передбачає реалізацію теми «Моральні засади виховання світоглядної позиції підлітків у дитячому об'єднанні», що містить шість тематичних занять: «Я»-фізичне», «Я»-психічне», «Я»-духовне», «Я»-соціальне», «Я»-ідеальне. Гуманістичний ідеал – шлях до себе кращого», «Моральність – реальний стан моральної свідомості особистості» з підбором різних форм і методів: міні-лекції, інформаційні повідомлення, дискусії, вправи, міркування та обмін думками, програвання ситуацій, вправи-тренінги, тести, мозкові штурми, рольові ігри, робота в групах і презентація результатів спільної роботи в групах.

Модуль «Підліток і образ «Я» спрямовано на реалізацію теми: «Виховання у підлітків дитячого об'єднання власної гідності» (тренінг «Виховання власної гідності підлітків», що складається з трьох блоків і п'яти занять у кожному: Блок I. Образ «Я». «Я» та інші (*Заняття 1. Пізнаю себе. Заняття 2. Мої слабкі та сильні сторони. Заняття 3. Формула любові до себе. Заняття 4. «Я» в очах інших людей. Заняття 5. Мої права та права інших людей*); Блок II. Мотивація досягнення (*Заняття 1. Мотиви моїх вчинків. Заняття 2. Підтримувати себе. Заняття 3. Бути кращим. Заняття 4. Життя за власним вибором. Заняття 5. Мій стандарт якості*); Блок III. Саморегуляція поведінки (*Заняття 1. Мані-*

пуляції та захист від них. *Заняття 2.* Протистояння впливу. *Заняття 3.* Техніки впевненого захисту власної позиції. *Заняття 4.* Упевнена поведінка. *Заняття 5.* Самоконтроль); заключний круглий стіл «Я — гідна людина»; Дискусійний клуб з п'ятьма тематичними засіданнями (1. *Що таке власна гідність?* 2. *Гідність — це якість, з якою народжуються, чи яку можна виховати?* 3. *Якою повинна бути людина, наділена почуттям власної гідності?* 4. *У чому різниця між гідністю і самолюбством?* 5. *Чи кожна людина гідна поваги?*).

До модуля «Підліток та інші люди» увійшли теми: 1. «Формування довірливого ставлення до однолітків» (тренінг «Гармонізація довірливого ставлення до себе та іншого у підлітків», тренінг довіри для підлітків «Жити у мирі з собою та іншими»; 2. «Справедливе ставлення до однолітків як складова світоглядної позиції підлітків у дитячому об'єднанні» (спецкурс «Фактор Справедливості» складається із трьох блоків, кожен з яких містить різні виховні форми: години спілкування, вправи, ігри, тренінги: «Як справедливість допомагає у спілкуванні з друзями?», «Три грані справедливого ставлення», «Парадигма сили справедливості»; дискусії «Чи справедливо, коли тебе критикують?», бесіда «Чи можна отримати задоволення від справедливості?», круглі столи, ведення особистого щоденника.

Модуль «Підліток і природа» спрямовано на реалізацію теми «Формування екологічного світогляду підлітків» (тематичні бесіди «Я та довкілля», «Основні закони природи», «Право на екологічно чистий світ», «Збалансований розвиток держави»; цикл екологічних ігор «Граємо разом у природі»; цикл тренінгів «Моє місце на Землі»: «Практика проведення природоохоронних акцій», «Розроблення екологічних проєктів», «Рада всіх істот», «Я і середовище: взаємозв'язок та взаємовплив»; проєктна діяльність «На захисті довкілля», що передбачає розроблення власних екологічних проєктів та їх конкурсний захист, упровадження екологічних проєктів).

Реалізація програми охоплювала такі завдання: 1) створення умов для формування світоглядної позиції підлітків у дитячому об'єднанні (реалізація позитивних суб'єкт-суб'єктних взаємин у розвивальному виховному середовищі; упровадження тематичної програми, спрямованої на формування світоглядної позиції підлітків; здійснення педагогічного, наставницького супроводу цього процесу; використання активних й інтерактивних форм і методів роботи з підлітками в умовах дитячих об'єднань; 2) стимулювання процесів самопізнання підлітка й осягнення ним цілісного образу світу, сприяння самостійному вибору і самовизначенню в контексті різнопланової виховної діяльності і реалізації соціальних ініціатив в дитячому об'єднанні; 3) залучення підлітків до соціокультурної діяльності, що виступатиме спонукою для переведення абстрактних знань в особистісно значущі; 4) розвиток соціального досвіду вза-

ємовідносин в системі «людина — суспільство — природа — культура — інша людина», розвиток соціальної активності, стимулювання потреб підлітків в особистісному зростанні; 5) розвиток лідерських якостей як здібності до самоорганізації і колективної організації інших.

Розроблена програма дозволяє керівникам варіативно, з урахуванням необхідного, творчо підходити до реалізації діяльності з формування світоглядної позиції підлітків у конкретному дитячому об'єднанні, зважаючи на їхні інтереси, домагання, очікування, особистісні якості, та може бути використана в організації виховної роботи у дитячому об'єднанні.

2.3.1. Моделювання процесу формування світоглядної позиції підлітків

Моделювання як специфічний спосіб пізнання виконує такі функції: а) формальне упорядкування, структурування досліджуваного об'єкта; б) забезпечення наочності уявлення про досліджуваний об'єкт; в) забезпечення алгоритму і способів збору емпіричних даних про досліджуваний об'єкт; г) опосередковане вимірювання характеристик досліджуваного об'єкта.

У Педагогічному енциклопедичному словнику моделювання визначено як метод дослідження об'єктів на їхніх моделях — аналогах певного фрагмента природної або соціальної реальності. Моделювання містить у собі цілепокладання, вибір засобів і методів, реалізацію поставлених цілей через організацію практичної діяльності, елементи аналізу і оцінки досягнутих результатів. Моделювання — це створення образу цілеспрямованої педагогічної діяльності, що забезпечуватиме досягнення мети з урахуванням умов і можливостей щодо її організації. Водночас модель — це реалізована система, яка, відображаючи об'єкт дослідження, дасть змогу отримати нову інформацію про нього.

Наша модель виступає робочим конструктом, який дає змогу побачити внутрішню структуру досліджуваного об'єкта, виявити його компоненти, принципи, провідні фактори, що зумовлюють необхідність формування процесу, виявити тенденції, та, екстраполюючи їх на майбутнє, прогнозувати результат щодо внесення певних змін та оновлення змісту процесу.

У сучасних умовах система освіти розглядається передусім крізь призму соціального ефекту, що передбачає підготовку учнівської молоді до життя в суспільстві. Діяльність дитячих об'єднань характеризується важливою соціальною значущістю, яка детермінована зростаючою у суспільстві увагою до участі дітей у житті суспільства, їхньої соціалізації, надбання соціального досвіду, реалізації індивідуальних потреб та виявлення соціальної ініціативності у перетворенні навколишнього світу.

Моделювання як загальнонауковий метод пізнання дає змогу створити концептуальну модель об'єкта, в якій містяться певні припущення, що потребують експериментальної перевірки. Відтак модель — це рух науки до практики, її перебудова, прогнозування оптимальних шляхів розвитку певних об'єктів соціально-педагогічної системи. Відповідно до завдань дослідження нами було розроблено структурно-функціональну модель формування світоглядної позиції підлітків в дитячому об'єднанні (рис. 2.1).

Об'єкт дослідження — процес формування світоглядної позиції підлітків.

Предмет дослідження — педагогічні умови формування світоглядної позиції особистості підлітків у дитячому об'єднанні.

Інноваційний характер науково-дослідної роботи вимагає обґрунтування методологічних підходів, на які спирається наукове дослідження. Як уже зазначалося, найбільш доцільними нами обрано системний, культурологічний, особистісно орієнтований методологічні підходи. Системний підхід. Поняття «система», за загальноприйнятим філософським визначенням, означає організовану множини структурних елементів, що взаємопов'язані між собою та взаємодоповнюють певні функції. Це дає змогу розглядати формування світоглядної позиції крізь призму: а) виокремлення складових системи елементів і структурно-функціональних зв'язків, обґрунтування рівнів та системоутворювальних факторів, єдності організації і функцій, управління тощо [7].

Виховна система дитячого об'єднання належить до соціальних систем, а тому їй властиві функції, серед яких ми виокремлюємо такі, які безпосередньо є метою нашого дослідження. А саме: системно-структурна (з'ясування зв'язків компонентів системи); функціонально-виховна (зміст); управління процесом; факторна (створення відповідних умов для реалізації змісту). У здійсненні дослідження ми розуміємо системний підхід як загальнонауковий метод аналізу усіх факторів, відбір та інтеграцію методів та прийомів, які спрямовані на організацію виховного процесу із взаємодією керівника, педагога та вихованців у формуванні світоглядної позиції підлітків. Його практико-орієнтований аспект полягає у спрямованості виховного процесу на ідеї гармонійного співіснування людини й природи, розвитку необхідних знань, умінь їх застосовування у конкретних життєвих ситуаціях, діяльності й спрямованості особистості, формуванні її мотивів, оцінних суджень, вольових якостей, переконань, ціннісних орієнтацій.

Культурологічний підхід у нашому дослідженні ми реалізуємо через принципи культурно-історичної суб'єктності (формування світоглядної позиції через розширення простору самореалізації у реальному житті); рівноправності філософських, теоретичних підходів на основі єдиної системи гуманістичних цінностей (інтегративний підхід до теорій та

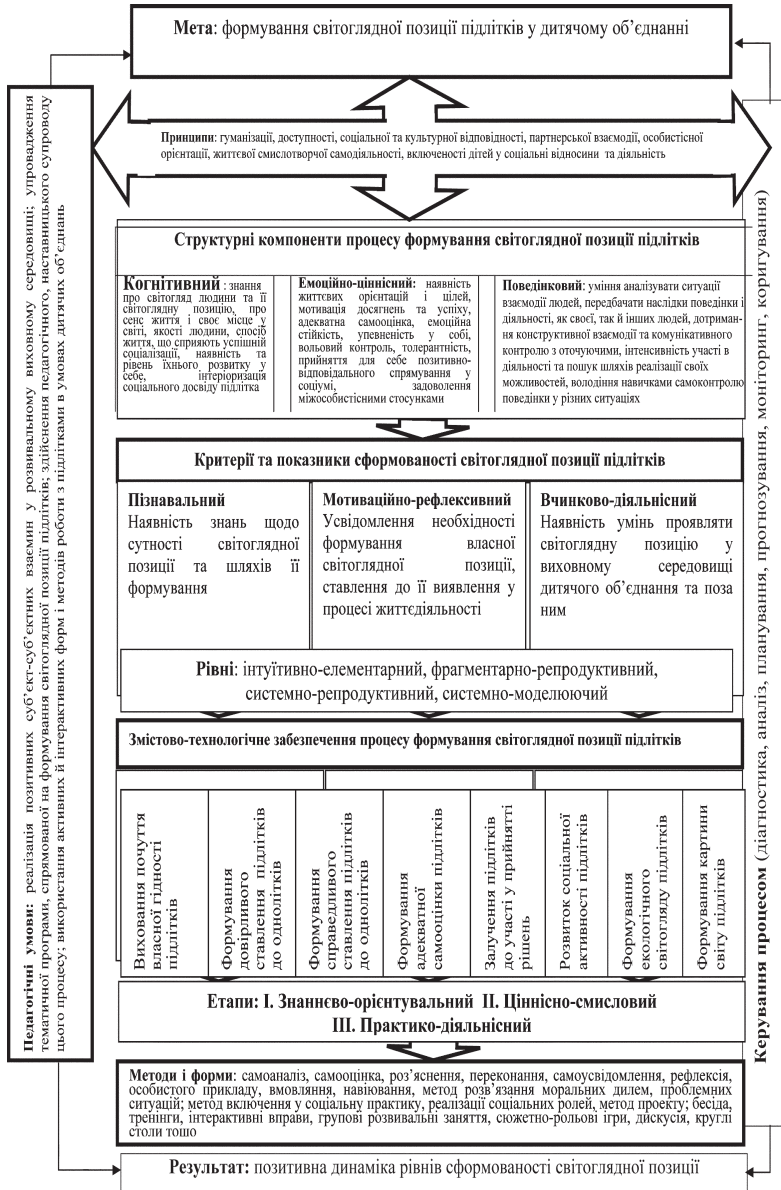

Рис. 2.1. Структурно-функціональна модель процесу формування світоглядної позиції підлітків

концепцій щодо проблеми формування світогляду підлітків). Культура, з позицій освіти, виступає як передумова і результат виховання. Взаємозв'язок культури, освіти та виховання може розглядатися у різних аспектах: як культурологічна парадигма педагогічної, виховної системи в умовах культурно-історичного типу виховної системи (сім'я, школа, позашкільний простір, дитяче об'єднання тощо); шляхи та способи розвитку культури суб'єктів виховного простору; розкриття специфіки та інновацій культурно-виховного простору у розвитку особистості, яким у нашому дослідженні виступає дитяче об'єднання. З позицій культури, освіта і виховання виконує такі функції: є засобом соціалізації особистості та спадковості культурних традицій поколінь; є осередком спілкування та суспільної взаємодії, передачі традицій та досвіду, залучення до цінностей, досягненням науки і техніки, соціального прогресу; пришвидшує процес розвитку та становлення людини як особистості; забезпечує формування духовності в людині та її світосприйнятті, ціннісних орієнтацій та моральних принципів. Таким чином, соціально-виховне середовище (у нашому дослідженні — це дитяче об'єднання) шляхом соціалізації особистості впливає на становлення образу «Я», форми взаємин з іншими людьми, потреби та способи досягнення цілей. А отже, призводить до усвідомлення людиною нормативних моделей мислення, моральних норм та гуманістичних цінностей, культури поведінки та життєдіяльності, формує її світоглядну позицію.

Особистісно орієнтований підхід — це розвиток і саморозвиток особистості окремого (конкретного) підлітка на основі загальнолюдських цінностей. Гуманістичне особистісно орієнтоване виховання — це педагогічно спрямований процес культурної ідентифікації, соціальної адаптації та творчої самореалізації особистості, за умов організації якого відбувається входження дитини у світ культури, життя соціуму, розвиток усіх її творчих здібностей і можливостей. Особистісний підхід — це провідний принцип психології і педагогіки, який передбачає врахування своєрідної індивідуальності особистості підлітка. Саме цей підхід визначає становлення дитини у виховному процесі, колективі, а отже, проголошує становлення суб'єкт-суб'єктних взаємин. Особистісно орієнтований — це індивідуальний підхід до дитини як до особистості, з розумінням її як системи, що визначає всі інші психічні явища. Діяльність у розвитку особистості виконує важливі функції, у тому числі розвивальну, інтегративну, критеріальну, комунікативну, корекційну тощо. У будь-якої діяльності є мета, а рушійною силою виступають потреби. Задовольняючи свої потреби, люди вступають у соціальні відносини з іншими людьми. Діяльність — це активна взаємодія особистості з середовищем, у процесі якої досягається мета. Діяльність виступає чинником організації цього процесу, спрямовує суб'єкт-суб'єктну взаємодію педагога, дорослого лідера і підлітка.

Було обґрунтовано *компоненти* формування світоглядної позиції підлітків (когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий).

Когнітивний: знання про світогляд людини та її світоглядну позицію, про сенс життя і своє місце у світі, якості людини, спосіб життя, що сприяють успішній соціалізації у суспільстві, наявність та рівень їхнього розвитку у себе, інтеріоризація соціального досвіду підлітка.

Емоційно-ціннісний: наявність життєвих орієнтацій і цілей, мотивація досягнень та успіху, адекватна самооцінка, емоційна стійкість, упевненість у собі, вольовий контроль, толерантність, прийняття для себе позитивно-відповідального спрямування у соціумі, задоволення міжособистісними стосунками.

Поведінковий: уміння аналізувати ситуації взаємодії людей, передбачати наслідки поведінки і діяльності, як своєї, так й інших людей, дотримання конструктивної взаємодії та комунікативного контролю з оточуючими, інтенсивність участі в діяльності та пошук шляхів реалізації своїх можливостей, володіння навичками самоконтролю поведінки у різних ситуаціях.

Критеріями та показниками сформованості світоглядної позиції підлітків визначено:

Пізнавальний: наявність знань щодо сутності світоглядної позиції та шляхів її формування.

Мотиваційно-рефлексивний: усвідомлення необхідності формування власної світоглядної позиції, ставлення до її виявлення у процесі життєдіяльності.

Вчинково-діяльнісний: наявність умінь проявляти світоглядну позицію у виховному середовищі дитячого об'єднання та поза ним.

Показники сформованості світоглядної позиції корелюють із ціннісно-смысловими характеристиками, зокрема: формування ціннісних орієнтацій, здібність бачити і розуміти навколишній світ, уміння орієнтуватися в ньому, усвідомлення своєї ролі та призначення, уміння обирати цільові і смислові установки для своїх дій і вчинків, приймати відповідальні рішення.

Було визначено рівні сформованості світоглядної позиції підлітків:

1. Інтуїтивно-елементарний рівень. Підлітки мають фрагментарні знання про світогляд та його важливість у житті людини. Їх вирізняє відсутність бажання до накопичення та застосування знань про природу, суспільство і себе самих, слабо сформована мотивація до розвитку знань. У представників цього рівня недостатньо сформовані почуття власної гідності, справедливого і довірливого ставлення до однолітків, вони не вміють об'єктивно аналізувати свої індивідуально-типологічні риси. Проявляють формальне ставлення до інших, не звертають уваги на потреби однолітків у щирості вираженні почуттів, в адекватному

реагуванні на їхню поведінку й емоційний стан. Підлітки потребують зовнішнього контролю, характерною для них є невпевненість у власних силах та можливостях. За можливості вибору, прагнуть обирати нескладні справи і доручення, дії за зразком, слабо виявляють активність у нових видах діяльності. Не вміють відстоювати власну думку, у непередбачених ситуаціях не виявляють своїх переконань, обирають сторону сильнішого, лідера, їхня поведінка зумовлена мотивом «бути як усі». Покладання на іншого та прихильність до ровесника часто поєднуються із закритістю власного ціннісного світу та перекладанням відповідальності за все на інших, на обставини. Здебільшого свою позицію демонструють крізь призму позицій і цінностей інших людей. Рефлексія слабо виражена.

2. Фрагментарно-репродуктивний рівень. Підлітки володіють певними знаннями щодо світогляду та його важливості у житті людини, які вважають достатніми для життя у суспільстві. Недостатньо сформована мотивація до розвитку знань. Проявляють інтерес до себе та інших, але уявлення про себе, свої індивідуально-типологічні особливості неточні й неповні. Аналіз власних якостей та рис однолітків часто необ'єктивний. Не завжди простежується усвідомлення і переживання власної цінності та цінності інших, прояв інтересу до інших і поваги до їхньої людської гідності. Справедливе ставлення до однолітків непостійне, залежить від впливу зовнішніх і внутрішніх факторів. Виявляють довірливе ставлення до авторитетних однолітків. Не завжди впевнені у своїх можливостях, спостерігається відсутність цілеспрямованості, прагнення досягти високих результатів у своїй діяльності. Упевнено відчують себе у діяльності, в якій мають досвід, у нових справах не виявляють активності, ставляться до них невпевнено, намагаються по можливості уникати відповідальності. Оцінюючи результати власної діяльності, вчинків, особистісних взаємин, потребують, переважно, зовнішньої підтримки. Їм властивий недостатній рівень саморегуляції поведінки, у напружених ситуаціях більше покладаються на інших, у ситуаціях вибору можуть змінювати власну точку зору або прийняти позицію сильнішого та авторитетнішого, нерідко мають сумніви в оцінці своїх можливостей. Недостатньо сформована мотивація досягнень, їхні цілеспрямованість, працелюбність і бажання досягти успіху залежать від обставин. Характерним є усвідомлення необхідності використання знань щодо довкілля, ціннісне ставлення до природи, але рідко застосовують знання та виявляють мотивацію до самостійної практичної дії у довкіллі. Намагаються за допомогою дорослого лідера аналізувати та оцінювати себе та свою діяльність.

3. Системно-репродуктивний рівень. Світоглядні знання набувають особистісного смислу, є важливими для підлітків. У вихованців сформована мотивація до накопичення знань. Представники цього рівня мають достатні знання про себе та свої особливості. Виконуючи завдання, реа-

лізуючи певну діяльність, підлітки цього типу переважно не потребують зовнішнього контролю, але за умови, що вони є для них особистісно значущими. Ставлення до себе як до безумовної цінності та усвідомлення особистісної цінності кожної людини, повага до людської гідності інших виявляється ситуативно. Прагнення до успіху визначається значущими для особистості сферами. У разі необхідності чи у непередбачених ситуаціях однаковою мірою можуть покладатися як на себе, так і на інших, не завжди дотримуються власної позиції. Довірливі ставлення до однолітків вибудовують через важливість власної позиції, доброзичливість до себе часто поєднується з недоброзичливим ставленням до однолітків. Підліток розуміє інших людей, але може неадекватно реагувати на їхню поведінку та емоційний стан, оцінювати інших так, щоб особисті успіхи та досягнення видавалися кращими. Вихованці усвідомлюють особисту причетність до екологічних проблем та відповідальність за наслідки власної побутової діяльності, мають достатні знання та мотивацію у поведінці, але не завжди виявляють самостійність у практичних діях щодо довкілля. Виявляють здібність до рефлексії, осмислення своєї поведінки і діяльності, намагання коригувати у співпраці з дорослим досягнення життєвих цілей.

4. Системно-моделюючий рівень. Підлітки мають уявлення про цілісність світу, володіють знаннями про себе та інших людей, природу і суспільство, усвідомлюють важливість формування світогляду у житті людини. Намагаються завжди чинити відповідно до власних життєвих цінностей, здатні до обґрунтування і відстоювання власної світоглядної позиції. Підлітки виявляють інтерес до власного «Я», усвідомлюють цінність власної особистості, своєї надійності і значущості, узгоджуючи це з високим інтересом до іншого. Об'єктивно ставляться до себе та інших людей, поважають права і невтручання в сферу їхньої свободи. Мають навички самоаналізу щодо себе, своїх чеснот і недоліків, уміють аналізувати свої індивідуально-типологічні риси та розуміти інших людей, характеризуються внутрішньою потребою до самопізнання та самовдосконалення. Підлітки цього рівня впевнені у власних здібностях і можливостях, не потребують зовнішнього контролю при виконанні будь-якої роботи. Намагаються досягти результатів й успіхів у різних видах діяльності, беруться до виконання складних справ, які потребують певних умінь і відповідальності, прагнуть перевірити свої можливості у реальних справах. Виявляють готовність до відстоювання власних поглядів і переконань, зберігають стійку власну позицію, керуючись ціннісними установками і переконаннями. Здатні відповідально вирішувати життєві ситуації, виявляють готовність до відповідальної взаємодії з довкіллям, іншими людьми, знання та мотивації успішно реалізують у діяльності, поведінці й спілкуванні з однолітками. Оцінюючи результати власної діяльності, вчинки і позицію у ситуаціях вибору, покладаються здебільшо-

го на власну думку (оцінку), при цьому визнають і думку авторитетних дорослих та однолітків. Їм притаманний високий рівень самопідтримки у моральних ситуаціях вибору. Усвідомлюють своє ставлення до інших, виявляють повагу, об'єктивне ставлення до успіхів інших, мають власну гідність і виявляють гідне ставлення стосовно однолітків. Завжди намагаються відстоювати свою позицію, яка співвідноситься з переконаннями, самостійно формулюють цілі та контролюють їх досягнення, намагаються поповнити свої знання та життєвий досвід.

Розроблена модель передбачає реалізацію таких етапів: I. Знаннево-орієнтувальний. II. Ціннісно-смісловий. III. Практико-діяльнісний.

Педагогічними умовами формування світоглядної позиції в дитячому об'єднанні нами було визначено: реалізація позитивних суб'єкт-суб'єктних взаємин у розвивальному виховному середовищі; упровадження тематичної програми, спрямованої на формування світоглядної позиції підлітків; здійснення педагогічного, наставницького супроводу цього процесу; використання активних й інтерактивних форм і методів роботи з підлітками в умовах дитячих об'єднань.

Виходячи з мети і завдань формування світоглядної позиції, оптимізації цього процесу в умовах дитячого об'єднання, пріоритетними для впровадження у виховний процес було визначено такий комплекс форм і методів його організації: цілеспрямоване впровадження у виховний процес знань про сутність світогляду людини та її світоглядної позиції, поведінки людини у соціумі, знань щодо здорового способу життя людини, про якість людини, які сприяють успішній соціалізації у суспільстві, про способи взаємодії людей у суспільстві, важливість інтеріоризації соціального досвіду тощо; упровадження циклу виховних бесід, групових розвивальних занять, спрямованих на розвиток особистісних якостей, формування гуманістичних цінностей, моральності вчинків та дій, етики стосунків і ставлень особистості тощо; використання у виховному процесі мотиваційно-виховних методів, спрямованих на формування відповідальності особистості в навчально-практичній діяльності, особистісному житті і житті в суспільстві (самоаналіз, самооцінка, роз'яснення, переконання, самоусвідомлення, рефлексія, турбота тощо); використання методів виховання з метою ефективного впливу на особистість підлітка, а саме: переконання, особистого прикладу, вмовляння, роз'яснення, навчання; методів формування морально доцільної поведінки і діяльності з використанням спеціально створених ситуацій та моральних дилем; соціально-психологічний тренінг з розвитку особистісних якостей, комунікативних здібностей та спілкування, соціабельності особистості; дискусії, круглі столи з обговорення актуальних для учасників проблем, обмін досвідом, навчання вміння вести діалог, переконувати та аргументувати власну позицію, аналізувати, вислуховувати співбесідника, формулювати запитання тощо; проекту-

вання соціального розвитку особистості, реалізація соціальних ролей у різнобічній суспільно-практичній діяльності, що сприяє адаптуванню до різних соціальних умов, розвиває у підлітків соціальну відповідальність, свідому дисципліну та творчу ініціативу, вміння працювати в команді, лідерські якості тощо; здійснення оздоровчих, розважальних, соціокультурних, екологічних, спортивних програм, проєктів реалізації соціальних ініціатив, профілактики негативних звичок тощо; підготовка портфоліо дитячих об'єднань і власних досягнень вихованців як результату участі в соціальних проєктах та діяльності; співпраця та взаємодія всіх суб'єктів виховного процесу, створення соціокультурного простору сприяння формуванню світоглядної позиції підлітків.

Список використаної літератури

1. Дитячі об'єднання України у вимірах минулого та сучасного: довідник-посібник/Р.М. Охрімчук, Л.В. Шелестова, О.В. Кравченко [та ін.]. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 256 с.
2. Детское движение: словарь-справочник, издание 2-е, переработанное и дополненное/составители и редакторы: Т.В. Трухачева, канд. пед. наук, А.Г. Кирпичник, канд. психол. наук.
3. Дитяче об'єднання: формування ціннісних ставлень особистості: [наук.-метод. посіб.]/А.Б. Зайченко, О.В. Кравченко, В.В. Русова, Н.В. Чиренко. – Кривий Ріг: Діоніс (ФОН Чернявський Д.О.), 2009. – 131 с.
4. Петрович Ж.В. Формування правової культури особистості в умовах дитячого громадського об'єднання: [наук.-метод. посіб.]/Ж.В. Петрович – Кривий Ріг: Діоніс (ФОН Чернявський Д.О.), 2009. – 141 с.
5. Сидоренков А.В. Социальная психология малых групп: учеб. пособие/А.В. Сидоренков. – Ростов н/Д: Феникс, 2012. – 381 с.
6. Філософський словник/за ред. В.І. Шинкарука – К.: Голов. УРЕ, 1986. – 800 с.
7. Формування світоглядної позиції підлітків у дитячих об'єднаннях: матеріали Міжнародної наук.-практ. конференції (м. Київ, 16-17 листопада 2011 р.). – Ін-т проблем виховання, НАПН України, 2011. – 158 с.

Розділ 3. ЗМІСТОВО-ТЕХНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНОЇ ПОЗИЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

3.1. Морально-етичні засади формування світоглядної позиції особистості

На сучасному етапі складної розбудови суверенної демократичної правової і соціальної держави, метою якої є піднесення української спільноти до найвищого для сучасної епохи, рівня цивілізації і культури, все більшої гостроти набуває проблема моралі, посилення її ціннісно-смыслового аспекту в світоглядній позиції особистості. Утім, до цього часу не визначено чіткої ідеології реалізації зазначених пріоритетів, не сформульовані принципи та зміст моралі, яка б сприяла консолідації українського народу в процесі становлення демократії.

Справа в тім, що мораль — феномен конкретно-історичний. На кожному етапі розвитку суспільства вона має свою специфіку, яка відображається в науці про мораль — етиці. Тоталітарній державі потрібна авторитарна мораль як форма суспільної свідомості з її забороняючою, вказівною, контролюючою та нормативними функціями. Вона передбачає жорстку унормованість поведінки особистості, що йде від суспільства і є зовнішньою для людини. Це перешкоджає розвитку людської індивідуальності, самобутності, самореалізації, «стриже всіх під один гребінець».

Виходячи з перспектив подальшого розвитку нашої Вітчизни, можна стверджувати, що правовій державі, якою намагається стати Україна через розвиток громадянського суспільства, потрібна не авторитарна мораль, а гуманістична, яка визнає людину найвищою соціальною цінністю. Сьогодні перед нацією стоїть завдання виховання громадянина-патріота, демократа і гуманіста, особистості вільної і разом із тим відповідальної, здатної до гуманістичної взаємодії і водночас до самоствердження. Без культивування таких моральних цінностей, як свобода, совісність, відповідальність, почуття власної гідності, толерантність навряд чи можна розраховувати на поліпшення ситуації в країні. Ці моральні феномени в період переходу до ринку, який ще не став цивілізованим, виконують функцію гармонізації особистих і суспільних інтересів. Двадцятирічний досвід незалежної України зримо показав, що вона не стане ні правовою, ні демократичною, якщо не стане моральною.

Вимагає становлення гуманістичної моральності особистості й прагнення України до євроінтеграції. Сучасне європейське співтовариство з досконалими для сьогодення соціокультурними стандартами та гуманістичними цінностями може задовольнити наші намагання лише за низки умов. Пріоритетними серед них є зміни, що передбачають становлення

прав людини, які є гарантією для збереження її гідності та честі, реалізації сутнісних сил. Це зобов'язує вітчизняну педагогіку переорієнтувати виховання з держави на Людину, виховати активного суб'єкта, стратега громадянського суспільства, який міг би відстояти та поліпшити і себе, і державу. Таким чином, створюються зовнішні умови формування внутрішніх регуляторів поведінки зростаючої особистості.

Окрім загальнодержавної і міжнародної зацікавленості у вихованні гуманістичної моральності дітей та учнівської молоді, не менш важливою є особистісна нагальна потреба народу України в створенні умов для вільного саморозвитку, реалізації своїх прав і свобод, поваги власної гідності. Останнє зумовлене тим, що гідність була, є і завжди буде життєвою необхідністю, надцінністю й домінантною ознакою особистості. Це показник вищої моральної свідомості, до якої мусить піднятися мо-лода людина.

На жаль, незважаючи на велике значення моральних цінностей в житті людей, вони ще не посіли належного місця в світоглядній позиції зростаючої особистості. Нині в дитячому середовищі зростає злочинність, озлобленість, нігілістичне ставлення до принципів моралі, спостерігається крайній егоцентризм, низький рівень культури спілкування, небажання брати на себе відповідальність, недостатня сформованість патріотизму, власної гідності, втрата життєвого оптимізму та інші негативні прояви.

Усе це, безумовно, актуалізує проблему морально-етичних засад у формуванні світоглядної позиції особистості. Тому сьогодні важливо поглибити теоретико-методологічні засади саме гуманістичного виховання учнів, як такого, що відповідає вимогам часу, вести пошук резерву підвищення ефективності виховного процесу. Для успіху такого пошуку в науці склалися серйозні передумови.

Вивчення генези й еволюції системи гуманістичних цінностей суспільства дало змогу обґрунтувати змістове наповнення ціннісно-орієнтаційного підходу у виховній практиці.

Традиції теоретичних та практичних досліджень гуманістичного виховання започатковані в епоху Відродження. Великі гуманісти Боккаччо, Леонардо да Вінчі, Бруно, Рабле, Бекон та інші відіграли важливу роль у формуванні нового гуманістичного світогляду. Вони проголосили свободу людської особистості, права людини на задоволення земних потреб. Становлення системи гуманістичних цінностей пов'язано з іменами французьких матеріалістів XVIII ст. Гельвеція, Гольбах, Дідро, Ламетрі. Терміна «гуманістичні цінності» вони в своїх творах не використовували, але своїми працями започаткували гуманістичний світогляд, найвищою цінністю якого є людина та її щастя. Ці ідеї є стрижневими в їхніх роботах: «Людина-машина» Ламетрі, «Розмова Даламбера і Дідро», «Філософські думки» Дідро, «Система природи» Гольбаха, «Про

розум» і «Про людину» Гельвеція. Свої думки вони спрямовували на пошуки шляхів досягнення гармонії в суспільстві на засадах гуманної моралі.

Принципове значення мало виокремлення провідних ідей, які розкривають енергетичний потенціал кожної базової категорії цінностей. При цьому використовувався позитивний доробок різноманітних підходів, стосовно «загальнолюдських» у теорії цінностей:

- діалектико-матеріалістичний (Гегель);
- трансцендентальний (Кант);
- натуралістичний (Р. Перрі, Г. Беккер, Р. Лінтон, С. Пеппер), який ґрунтується на поглядах Демокрита і прийнятий сучасною еволюційно-глобалістською концепцією розвитку світу (В. І. Вернадський, А. Печей, П. Тейяр де Шарден, Р. Штейнер, Р. Шуерман).

Німецький філософ І. Кант вважав, що існування людини вже є найважливішою метою. У центрі його філософії — людина, її гідність і доля. Він запевняв, що все потрібно робити для людини, в ім'я її. Його трактат «До вічного миру» відстоює думку про те, що вічний мир повинен бути історично зумовлений.

Розкриваючи взаємозв'язок розвитку потреб і цінностей в самоактуалізації (Д. Дьюї, А. Маслоу, Е. Фромм) представники «нового гуманізму» звертаються до процесів самотворення особистості.

Продуктивним для осмислення гуманістичних цінностей стало звернення до російської філософської думки (М. Бердяєв), ідей духовного самопіднесення через самосвідомість. Це зумовило розуміння функцій цінностей у процесі орієнтації людини в світі цінностей суспільства.

Представники української демократичної думки: Г. Сковорода, М. Коцюбинський, Леся Українка, І. Франко, Т. Шевченко також розуміли, що гуманістичні цінності є основним критерієм людського життя, його призначення, і рішуче відстоювали ідеї гуманізму, добра у навчанні та вихованні.

Гуманістичні ідеї, пов'язані з розумінням людини як частини природи і самоцінності її особистості, створили основу провідної світової орієнтації прогресивних суспільних рухів. Гуманізм як ідейно-цілісний комплекс став охоплювати всі вищі цінності, вироблені людством на довгому і суперечливому шляху свого розвитку, які одержали назву загальнолюдських: людяність, свобода і справедливість, гідність, працьовитість, совість, відповідальність, рівність і братерство та ін.

Гуманізм — окрема і глобальна філософська система. Його самостійність визначається такими ознаками, як автономність, універсальність, фундаментальність гуманістичних ідей, єдність цілей і засобів.

Автономність гуманізму пояснюється тим, що його ідеї не можуть бути виокремлені з релігійних, історичних чи ідеологічних постулатів. Рівень розвитку гуманістичного світогляду повністю залежить від на-

копиченого людством досвіду з реалізації транскультурних норм суспільного життя: співробітництва, доброзичливості, чесності, лояльності і терпимості до інших, дотримання закону та ін.

Універсальність гуманістичних ідей зумовлена їх застосуванням до всіх людей і будь-яких соціальних систем. У гуманістичному світогляді можливий вихід за рамки культурної відносності, національних, економічних, релігійних, расових та ідеологічних відмінностей. При цьому принципово важливим є не протиставлення універсальних цінностей гуманізму національним, а взаємодія з ними, що передбачає перехід до різноманітності і багатогранності культурно-гуманістичних позицій, які доповнюють і збагачують одна одну.

Фундаментальність гуманістичних цінностей визначається тим, що вони не можуть розглядатись як щось другорядне. За своїм значенням вони належать до найбільш фундаментальних явищ соціальної структури.

Єдність цілей і засобів у гуманістичному світогляді означає недопущення будь-яких спроб будь-якими засобами досягати своїх цілей. Не можна поступатися гуманістичними принципами, мотивуючи це стратегічною необхідністю. Насильство і терор не можуть використовуватися як засоби регулювання відносин між людьми, якими благородними цілями вони б не прикривались.

Гуманістичний світогляд як узагальнена система поглядів, переконань, ідеалів об'єднується навколо одного центру — людини. Саме людина є системоутворювальним фактором, ядром гуманістичного світогляду. При цьому її ставлення містить не лише оцінку світу як об'єктивної реальності, але й оцінку свого місця в навколишній дійсності. Отже, в гуманістичному світогляді знаходять своє відображення найрізноманітніші ставлення до людини, суспільства, духовних цінностей, тобто до всього світу загалом.

Представники гуманістичного напрямку виховання будь-якої епохи завжди намагались стимулювати «самовираження особистості». Людина реалізує себе не тільки екзистенціально, але і як біологічний вид. Саме тому педагогічна антропологія вчить враховувати у виховному процесі всі властивості людини у їхньому комплексі. Досить важливим у процесі розвитку є вміння знаходити в кожному конкретному випадку взаємодію соціального і біологічного в людині і здійснювати певний вплив на їхній динамічний розвиток. На думку деяких представників філософської антропології, суспільство не може зробити людину відповідальною у гуманному аспекті, а навпаки, людина повинна зробити суспільство гуманним і відповідальним. Для цього потрібно, щоб кожний у собі створив центр перспективної гуманної відповідальності, своє «Я». «Але що зі створеного людиною найбільше стосується життя взагалі, як не створення кожним із нас в собі абсолютно оригінального центру,

в якому універсум усвідомлює себе унікальним, незрівнянним чином, і саме нашого «Я», нашої особистості?» (Тейяр де Шарден П. Феномен человека. Мир философии: у 2 т. — М., 1991. — Т. 2. — С. 522-538.). Центри нашого «Я» не можуть існувати окремо. Отже, щоб реалізувати прогностичні проекти, індивіду слід іти на об'єднання зусиль з іншими. Лише це може сприяти надбанню спільної культури цивілізації суспільства — взаємодія «Я» з «Іншими» та наявність між ними гармонії. За відсутності гармонії процес самореалізації має ситуативний характер.

Визначальна роль у пошуку нових гуманних моделей педагогічного процесу майбутньої школи належить В. О. Сухомлинському, видатному українському педагогу-новатору і вченому-експериментатору, який писав, що справжня гуманність педагогіки полягає в тому, щоб зберегти радість, щастя, на яке має право дитина. Педагог-гуманіст В. О. Сухомлинський сформулював основні завдання і зміст морального виховання, розкрив моральні принципи гуманістичної поведінки дітей. Він вимагав, щоб кожній людині з дитинства прищеплювали доброту, справедливість, чесність. Виняткову увагу В. О. Сухомлинський приділяв вихованню почуттів. Йому належить пріоритет в необхідності виховувати у дітей непопулярні в тих умовах цінності: терпимість, милосердя, людяність. У працях Сухомлинського сформульовані основні завдання і зміст виховання духовності школяра, розкриті шляхи і методи її формування.

Найновітнішою концепцією, яка втілює демократичні, гуманістичні ідеї стосовно формування, розвитку особистості, є цілісна сучасна теорія особистісно орієнтованого виховання, розроблена І. Д. Бехом. Це нова освітня гуманістична філософія, яка є альтернативою директивній авторитарній педагогіці. Її автор обґрунтував психолого-педагогічні умови, які є основою реалізації особистісно орієнтованого виховання шляхом створення новітніх виховних технологій. Насамперед це «формування у суб'єкта здібності і бажання усвідомлювати себе як особистість», «культивування у вихованні цінності іншої людини», «культивування у вихованні досвіду свободи приймати особисті рішення».

Наукові підходи до виховання гуманної особистості у сучасних умовах розроблені в дослідженнях В. Білоусової, М. Боришевського, А. Вірковського, С. Гончаренка, Г. Данилової, В. Добровського, К. Дорошенко, Г. Жирської, О. Кононко, Т. Поніманської, О. Ростовцевої, О. Столяренко, Ю. Стежка, Ю. Танюхіна, Т. Шангірей та інших.

Ціннісно-смысловая сфера особистості, змістовний аналіз поняття «цінності» та принципи їх класифікації розглядалися в працях Б. Ананьєва, І. Беха, О. Дробницького, А. Здравомислова, М. Рокича, В. Тугарінова, В. Ядова та інших авторів.

Розроблення педагогічної теорії, проектування педагогічних систем і змісту виховання можуть бути успішними лише завдяки чітким уяв-

ленням про те, на яких засадах ґрунтується взаємодія людини і держави, якого суспільства ми прагнемо, для життя в якій країні готуємо підрастаюче покоління, від повторення яких помилок його варто застерегти і що для цього треба зробити. Якщо ж теорія і практика виховання не дають відповіді на питання, як жити гідно, вони стають непотрібними. У країні настає криза. Суспільство втрачає свої гуманістичні функції, перестає бути засобом і живильним середовищем для духовного і морального розвитку особистості.

Сучасне виховання має відігравати випереджальну роль у розбудові демократичного процесу. Воно має ґрунтуватися на кращих здобутках національної культури і педагогіки, сприяти припиненню соціальної деградації, стимулювати самоорганізацію та особисту відповідальність людей, бути гарантом громадянського миру і злагоди в суспільстві, вчити підрастаюче покоління розбудовувати демократичну державу.

Народжене новим часом і новою соціально-культурною ситуацією сучасне виховання здобуло нові риси, які суттєво відрізняють його від виховання тоталітарної доби:

- процес виховання особистості здійснюється в контексті національної та загальнолюдської культури, і зміст культури визначає зміст виховання. Шлях до вершини людської цивілізації свій, неповторний, ментально забарвлений;
- свобода вибору підрастаючого покоління є основою методологічного вирішення виховних проблем — альтернатива соціальній нормі, яка не допускає відхилень від загальноприйнятого;
- границі виховання розширюються і охоплюють навчання і освіту як засіб виховання;
- у вихованні мають гармонійно поєднуватись інтереси особистості — вільний саморозвиток і збереження своєї індивідуальності; суспільства — щоб саморозвиток особистості здійснювався на моральній основі, а виховання сприяло репродукції культурних, соціалізованих людей; держави, нації — щоб усі діти стали компетентними громадянами-патріотами, гуманістами, здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі.

Тому вдосконалення освітньо-виховного процесу нами розглядається в контексті гуманістичної парадигми виховання — ставлення до людини, згідно зі ст. 3 Конституції України, як до найвищої цінності, переорієнтації на особистісну спрямованість, створення умов, які забезпечують входження в соціум, усвідомлення принципів і цінностей суспільного життя.

3.1.1. Методи гуманістичного виховання членів дитячих громадських об'єднань

Ефективність гуманістичного виховання членів дитячих громадських об'єднань значною мірою залежить від спрямованості виховного процесу, форм та методів його організації.

Важливим методом виховання моральності в дитячих громадських об'єднаннях є метод творчого етичного діалогу (полілогу), коли вихователь і дитина спільно шукають і знаходять відповіді на питання, що дає можливість послідовної самореалізації особистісних сил.

Діалогічна взаємодія педагога з дітьми будується на сюжетній, проблемній основі, яка охоплює сукупність психолого-педагогічних прийомів і способів стимулювання вихованців до думки, дії, рішення, вчинку, забезпечуючи цим прояв суб'єктної сутності особистості.

Сюжетна, проблемна основа етичного діалогу визначається відповідно до вікових та індивідуальних особливостей вихованців. Її розвиток спрямований на опосередкований вплив через емоційне насичення занять різноманітними методичними формами залучення дітей до гри, тестів, практичних ситуацій морального характеру, які передбачають використання власного досвіду вихованців.

Виховний сенс етичного діалогу в дитячих громадських об'єднаннях, на відміну від уроку, спрямований не стільки на засвоєння знань, скільки на актуалізацію творчого потенціалу мислення, почуттів, обґрунтованого осмислення моральної проблеми. Квінтесенцією етичного діалогу є вихід на моральний вибір, постійну рефлексію стосовно своєї поведінки, вчинків, розвиток потреби учнів у моральному самовдосконаленні.

Серед методів і прийомів гуманістичного виховання членів дитячих громадських об'єднань важлива роль належить активним методам, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини та сприяють конструктивно-критичному способу мислення, здатності розрізняти добро і зло в повсякденному житті, протистояти аморальним спокусам. До таких методів належать: соціально-рольові ігри, соціодрама, метод відкритої трибуни, морально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, «мозкові атаки», метод аналізу соціальних ситуацій з моральним характером, ігри-драматизації, метод проєктів тощо.

Особливістю діяльності дитячих громадських об'єднань є їхній зв'язок із предметами гуманітарного циклу, де розглядаються окремі моральні проблеми. Утім, для процесуального сходження особистості до гуманістичного ідеалу цієї інтеграції недостатньо. Для цього потрібно як обов'язковий компонент активізувати й об'єднати в єдине ціле навчальну і позаурочну виховну діяльність, оскільки в останній забезпечується накопичення та реалізація морального досвіду вихованців, здатність у повсякденному житті проявляти доброту, відповідальність, совість, толерантність та інші чесноти.

3.1.2. Функції дитячих громадських об'єднань у формуванні світоглядної позиції зростаючої особистості

Специфіка формування у вихованців гуманістичного світогляду, забезпечення суб'єктної позиції особистості в ціннісному ставленні до дійсності, що реалізується в спілкуванні, діяльності, пізнанні себе, у побудові образу «Я», дає можливість виокремити його провідні функції і розглянути їх у двох площинах: з боку соціальних та особистісних потреб.

З погляду реалізації соціальних потреб першочерговою є функція **світоглядної** орієнтації на основі засвоєння гуманістичної моралі — забезпечення безперервного етичного розвитку вихованців, залучення їх до активного процесу оволодіння гуманістичними цінностями.

Доповнюючи попередню, функції детерміновані потребами й інтересами особистості, мають низку особливостей, що дає можливість виокремити їх у самостійну групу.

Рекреаційна функція — забезпечення доречного, емоційно привабливого дозвілля, регенерації і спілкування вихованців у одночасному процесі їхнього особистісного розвитку. Різноманітність і насиченість видів діяльності, а отже, й ролей виконують стосовно членів дитячих громадських об'єднань функцію стимулятора їхньої самодіяльності, самовираження, самовиховання. Через цю діяльність відбувається розширення духовного світу індивіду в душі гуманістичних ідеалів і цілей, згуртування вихованців навколо дозвіллевих інтересів, динамізація етичних потреб особистості.

Компенсаторна функція — надолуження прогалин у етичній освіті, забезпечення творчого зростання і активності особистості. Водночас вона пов'язує моральний і світоглядний розвиток особистості з формуванням її потенційної готовності до вияву власних гуманістичних цінностей.

До цієї функції примикає **релаксаційна функція**, що робить акцент на забезпеченні позитивного морального мікроклімату, зняття напруги, конфліктності у міжособистісних стосунках.

Ціннісно-орієнтаційна функція. Надзвичайно важлива для особистості: допомагає шукати і знаходити життєві орієнтири, гуманістичні ідеали, що мають силу наочного прикладу і зразка вдосконалення та змін у власному розумінні образу «Я» у світі.

Рефлексивна функція — переведення гуманістичних цінностей суспільства у площину поведінки особистості та регуляція етичних взаємин. Інтеграція навчальної та виховної діяльності дитячих громадських об'єднань забезпечить процесуальність сходження особистості до гуманістичного ідеалу.

3.1.3. Психолого-педагогічні умови виховання гуманістичної світоглядної позиції

Стратегічними умовами проектування процесу виховання гуманістичних цінностей є:

- відповідність виховної практики концептуальним засадам особистісно орієнтованої гуманістичної моделі етичного виховання;
- стимулювання ініціативи всіх суб'єктів виховного процесу;
- створення необхідних умов для різнобічної життєдіяльності, життєтворчості молодшої людини;
- забезпечення успішності підростаючої особистості в освоєнні гуманістичних цінностей, її самоствердження, захищеності і підтримки;
- створення ситуацій різноманітних позитивних емоційних переживань суб'єкта в предметній, комунікативній діяльності, спрямованих на суспільно значуще особистісне самовизначення та інтелектуально-моральний розвиток;
- моніторинг змін індивідуальних якостей вихованців;
- створення умов для прояву суб'єктом життєвої активності вищого порядку, тобто його смислотворчості; установка на позитивний суб'єктний досвід вихованця (досвід самовизначення, досвід творчості, досвід комунікації як кооперації, установка на іншого);
- створення «духу» дитячих громадських об'єднань на основі різнопланового недирективного, неформального, морального, особистісного спілкування як специфічної форми людських відносин. Для таких взаємин характерні діалогічна доброзичливість, співтворчість педагога й дитини. Подібні відносини передбачають духовну атмосферу, в якій «розлиті» смисло-життєві цінності, які в свою чергу вимагають розумності «вибору» вільної діяльності вихованця. Має бути також наявним його просування в своєму розвитку і саморозвиткові; поєднання розумного утилітаризму і морально-духовних прагнень;
- утвердження позиції члена дитячих громадських об'єднань як рівноправного учасника педагогічного процесу; результат — виникнення неформального, доброзичливого мікроклімату в педагогічній спільності, інтерес педагогів до освоєння гуманістичних технологій, в основі яких здійснення «єдності життя і виховання дитини»;
- створення стимулюючого і розвивального середовища на основі визначення мети, цінностей, норм, принципів, завдань, напрямів виховних програм діяльності відповідно до потреб, інтересів вихованців, а також використання культурно-духовних можливостей конкретного середовища — створення організаційно-діяльної структури, що забезпечує розв'язання цих завдань, — відбір

засобів, методів, способів організаційно-педагогічної діяльності — реалізація особистісно орієнтованого процесу виховання — оцінювання діяльності та її впливу на виховний процес — планування перспектив особистісного розвитку дітей.

Ефективність гуманістичного виховання й розвитку членів дитячих громадських об'єднань підвищується, якщо:

- впроваджується цілісний підхід до використання гуманістичних цінностей як засобу виховання і розвитку дітей;
- забезпечується систематизація і структурування змісту програм виховання гуманістичних цінностей вихованців, що ґрунтується на засадах гуманістичної етики;
- виховний процес здійснюється в широкому контексті духовної культури дитячого громадського об'єднання;
- особистісно орієнтована технологія сприяє реалізації психологічного механізму формування цінностей гуманістичної моралі громадянського суспільства;
- наукоємний процес взаємодії педагогів і дітей спрямований на розвиток гуманістичної моральності особистості;
- забезпечується створення педагогічно доцільних моральних ситуацій, які б враховували потреби, відчуття, уявлення, емоції, мотиви, здібності дітей, їхнє реальне життя; стимулюється суб'єктивна позиція вихованця від мети до підсумків;
- виховується ціннісно-оцінювальне ставлення до Батьківщини, до світу, до людини, до себе;
- вихованці беруть активну участь у відродженні національних цінностей України в діяльності, спрямованій на гуманізацію суспільства;
- створюється атмосфера творчого вибору і самовдосконалення;
- забезпечується орієнтація на добро, обов'язок та совість як базові категорії моралі громадянського суспільства;
- процес виховання будується на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагога і вихованців та особистісному підході до них;
- виховні заходи спонукають до самопізнання, самовдосконалення, самореалізації особистості.

3.2. Специфіка виховання почуття власної гідності у підлітків у дитячому об'єднанні

Виховання власної гідності підлітків у нинішніх умовах набуває виняткового значення, що зумовлено зміною світоглядно-ціннісних орієнтирів та вимог суспільства до особистості. Такі якості, як самостійність, упевненість у собі, власна гідність, стають необхідними для успішного життєздійснення підростаючого покоління. Гідність як безумовна цінність є підґрунтям для утвердження людиною своєї громадянської по-

зиції, відповідального самовизначення, морального вибору у складних життєвих ситуаціях.

Поняття власної гідності у різних його аспектах є предметом дослідження філософії, психології, педагогіки, правознавства, релігієзнавства, соціології тощо.

Зауважимо, що відсутній єдиний погляд на сутність цього поняття. Попри це, можемо визначити спільні риси визначення гідності у філософській, психолого-педагогічній, правовій літературі: власна гідність відображається у структурі особистості та нерозривно пов'язана з її самосвідомістю; гідність розуміється як усвідомлення своєї безумовної цінності, моральної рівності з усіма іншими і передбачає відповідне ставлення до інших; гідність визначається через систему ставлень (ставлення людини до самої себе, людей, держави, суспільства); ставлення до людини як до носія гідності передбачає повагу до нього з боку оточуючих; власна гідність виступає морально-світоглядною основою вимогливості індивіда до самого себе, постає регулятором поведінки; гідність відображається у ціннісних орієнтаціях особистості та може виступати стандартом у їхньому оцінюванні та виборі; гідність може виступати регулятором поведінки особистості; гідність є невід'ємним правом кожної людини, яке належить їй від народження.

Вважаємо за доцільне використання такої дефініції: власна гідність — це усвідомлення і переживання особистістю самої себе у сукупності морально-духовних характеристик, що викликають повагу оточення (І. Бех).

Для виховання власної гідності підлітковий вік є найсприятливішим, оскільки є періодом інтенсивного формування особистості. Головними новоутвореннями цього віку стають відкриття власного «Я», виникнення рефлексії, усвідомлення своєї індивідуальності. Вікові та гендерні особливості впливають на становлення власної гідності підлітків та вимагають подальшого вивчення й урахування в процесі дослідження.

На підставі аналізу можемо зробити такі висновки:

- у підлітковому віці відбувається інтенсивний розвиток психіки поряд зі складними анатомо-фізіологічними змінами в організмі;
- провідними чинниками розвитку в підлітковому віці стають спілкування з однолітками і прояв індивідуальних особливостей особистості;
- для підліткового віку є характерним усвідомлення себе як особистості, звернення до себе, виявляється тенденція до дорослості.

Отже, саме підлітковий вік є сензитивним для виховання у особистості власної гідності. Новоутворення, характерні для підліткового віку, є підґрунтям виховання за умови утвердження гідності як однієї з найвищих моральних цінностей, прояву заслуженої поваги до підлітка, визнання його власної гідності.

Виховання власної гідності підлітків в умовах дитячого об'єднання уможливується цілісністю виховних впливів на особистість, спрямо-

ваністю підлітка на самопізнання та самовдосконалення, вправлінням в умінні налагоджувати конструктивну взаємодію, відстоювати свою позицію у соціально прийнятний спосіб.

Цінність дитячого об'єднання у контексті виховання власної гідності підлітків полягає у: *допомозі* підлітку в пошуках надійної життєвої опори, яка ґрунтується на духовних цінностях, осмисленні себе і свого місця у житті, набутті впевненості у своїх силах; *ствердженні* почуття самоцінності та значущості; *отриманні* доступу до знань та навичок, які дають змогу набувати досвіду гідної відповідальної поведінки (що регламентується статутом та завданнями дитячого об'єднання); *набутті* навичок самодослідження, розкриття своїх можливостей, прагненні до самовдосконалення; *досвіді* різноманітної діяльності, можливості випробувати власні сили, навчанні справлятися із ситуаціями неуспіху; *рольовому розподілі*, коли підліткам надається можливість самостійної творчої діяльності, співкерівництва; наявності дорослих лідерів, давтих повести за собою інших. Таким чином, дитячі об'єднання, маючи високий виховний потенціал, є дієвим інструментом виховання підростаючої особистості.

Аналіз наукової літератури дає змогу визначити, що власна гідність є наскрізним поняттям, яке пронизує всі сфери розвитку особистості та проявляється в її думках, емоціях та вчинках. Цей феномен виражається у єдності трьох складових: *усвідомлене ставлення до себе та до інших людей як до безумовної цінності; переживання особистістю самої себе у сукупності морально-духовних характеристик; здійснення відповідної саморегуляції поведінки як результату усвідомлення та переживання своєї цінності та цінності інших людей як безумовної*. Таким чином, власна гідність становить єдність компонентів: когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового, адже існує і проявляється в образах, думках, переживаннях, прагненнях, установках і вчинках особистості.

Когнітивний компонент становлять ступінь обізнаності й усвідомлення сутності відповідних особистісних якостей підлітком, необхідних для формування власної гідності, розуміння себе та інших як безумовної цінності. Зазначимо, що І. Бех наголошує на недопустимості спрощеного підходу до формування когнітивного компонента (тобто спрощеної передачі знань про етичні норми), оскільки це є неефективним. Принципового значення набуває форма — абстрактно-повідомляюча чи особистісна — в якій вихованець оволодіває моральним змістом. Важливо, щоб цей зміст був проблемно представлений педагогом (дорослим лідером) дитячого об'єднання в етико-когнітивній антиномії (добро-зло) [6, с. 8].

Емоційний компонент проявляється у високій самоповазі, емоційно-ціннісному ставленні до себе як до унікальної особистості та охоплює стійкість соціально значущих мотивів, прагнень до розвитку відповідних якостей та власної позитивно спрямованої активності у різних сферах, переживання власної цінності як безумовної.

Поведінковим компонентом виступає сформованість у особистості вміння і навичок проявляти відповідні якості у різнопланових видах діяльності, готовність діяти певним чином стосовно об'єкта, який має для людини особистісну значущість, здатність до успішної саморегуляції під можливим тиском зовнішніх та внутрішніх факторів. Поведінковий компонент відповідає за регуляцію поведінки згідно зі ставленням до себе та до інших як до безумовної цінності.

Подальше дослідження власної гідності підлітків зумовлює необхідність визначення її критеріїв та показників.

На основі проаналізованої літератури нами було сформульовано такі критерії та показники сформованості власної гідності підлітків: реалістичність образу «Я»; сформованість мотивації досягнення; здатність до саморегуляції поведінки.

Ці критерії ми конкретизували у таких показниках:

Реалістичність образу «Я»:

- орієнтація у своїх чеснотах і вадах, уміння диференціювати позитивні та негативні риси;
- адекватна самооцінка;
- усвідомлення своєї цінності, значущості для інших (та, відповідно, уміння оцінювати й цінувати інших людей).

Сформованість мотивації досягнення:

- упевненість у своїх можливостях;
- намагання реалізувати задумане;
- позитивне емоційне самопереживання;
- сприйняття власної гідності як особистісної цінності.

Здатність до саморегуляції поведінки:

- самопідтримка;
- самозахист, уміння протистояти небажаному впливові, утриматися від соціально неприйнятної поведінки.

Для реалізації завдань нашого дослідження було використано такі методи виховання власної гідності:

- *методи формування свідомості особистості:* збагачення підлітків знаннями щодо поняття «власна гідність», її специфіки в контексті різних наук — філософії, психології, педагогіки, права; бесіди про значення власної гідності в житті підлітків; її прояви; аналіз прийнятних та неприйнятних способів поведінки, ставлень до інших людей, прояву поваги тощо; збагачення підлітків знаннями про себе, свої індивідуальні риси, робота над створення цілісного реалістичного образу «Я»; дискусії визначеної проблематики, вільний обмін думками; колективне обговорення поглядів, уявлень, переконань підлітків щодо розуміння ними власної гідності тощо;

- *методи формування досвіду суспільної поведінки і діяльності*: створення ситуацій успіху, які допомагають підліткам набути впевненості у власних силах та сприяють ціннісному ставленню підлітків до себе та інших; ситуацій вибору, які вимагають від підлітків самостійності, ініціативності, зібраності та сприяють успішному формуванню необхідних умінь, навичок та якостей; виконання доручень, які допомагають набути досвіду гідної поведінки;
- *методи стимулювання поведінки і діяльності вихованців*: аналіз та оцінка підлітками своєї поведінки, схвалення проявів гідної поведінки, зміцнення впевненості підлітків у власних силах, посилення прагнення до позитивних вчинків, успіхів.

Аналіз експериментальних матеріалів, отриманих на констатувальному етапі дослідження, зумовив визначення *педагогічних умов* виховання власної гідності підлітків у дитячому об'єднанні:

- збагачення уявлень підлітків про власну гідність у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії;
- накопичення досліджуваними досвіду позитивних моральних переживань у виховній діяльності дитячих об'єднань;
- створення ситуацій успіху та надання підліткам права вибору для формування позитивної «Я»-концепції за допомогою інтерактивних методів виховної роботи.

Оскільки кожна з досліджуваних характеристик власної гідності виявляла себе різною мірою (постійно — час від часу — рідко; глибоко — поверхнево; у повному — неповному обсязі тощо), було визначено такі рівні їхнього прояву: «низький» — «середній» — «високий».

Першим критерієм є *реалістичність образу «Я»*: орієнтація у своїх чеснотах і вадах, вміння диференціювати позитивні та негативні риси; адекватна самооцінка; усвідомлення своєї цінності, значущості для інших та, відповідно, вміння оцінювати та цінувати інших людей.

Високим рівнем прояву показників реалістичного образу «Я» вважається: володіння підлітком системою знань про себе, вміння ідентифікувати свої чесноти і вади, диференціювати позитивні та негативні риси, об'єктивно аналізувати свої індивідуально-типологічні особливості; наявність внутрішньої потреби пізнавати себе, самовдосконалюватися, мати навички самоаналізу.

Середній рівень прояву реалістичного образу «Я» характеризувався володінням підлітком системою знань про себе, диференціація позитивних та негативних рис, хоча дещо в меншому обсязі, ніж спостерігається на високому рівні. В аналізі власних індивідуально-типологічних особливостей не завжди виявляється об'єктивність (спостерігалось певне завищення або заниження власних можливостей). Навички самоаналізу виявляються залежно від обставин.

Для *низького* рівня виявлення реалістичного образу «Я» характерне розмите уявлення підлітків про себе, наявність труднощів в описі власних якостей, невміння об'єктивно аналізувати власні індивідуально-типологічні особливості.

Другим критерієм є *сформованість мотивації досягнення*: упевненість у своїх можливостях; намагання реалізувати задумане; позитивне емоційне самопереживання, сприйняття власної гідності як особистісної цінності.

Для *високого рівня* прояву цього критерію характерними є: ставлення до себе як до безумовної цінності на основі позитивно-емоційного ставлення до себе; усвідомлення особистісної цінності кожної людини, прояв інтересу до неї та поваги до її людської гідності, переживання гідності як особистісної цінності. У цих підлітків наявна виправдана (обгрунтована) впевненість у власних здібностях і можливостях. Вони не потребують зовнішнього контролю при виконанні завдань, виконують їх якісно та доводять розпочату справу до повного завершення. У разі необхідності вміють відмовитися від бажаного на користь обов'язкового. Намагаються досягти високих результатів у всьому. Не бояться братися за складні справи, які потребують певних змін та відповідальності, прагнуть перевірити свої можливості у реальних справах. В оцінюванні результатів своєї діяльності, вчинків та у ситуаціях вибору покладаються на власну думку (оцінку), при цьому визнають (враховують) і думку авторитетних дорослих та друзів. Уміють пов'язувати успіх своєї діяльності з якісно-кількісними характеристиками результатів.

Для *середнього рівня* прояву мотивації досягнень характерні такі ознаки: не завжди спостерігається усвідомлення та переживання власної цінності та цінності кожної людини, емоційне самопереживання має суперечливий характер, вияв інтересу до інших людей та поваги до їхньої людської гідності іноді відсутній. Підлітки переважно не потребують зовнішнього контролю при виконанні завдань, але за умови, що це завдання (діяльність) буде їм цікавим. До якості виконуваного завдання ставляться ситуативно. Не дуже впевнені у своїх можливостях. Не дуже цілеспрямовані, не завжди прагнуть досягнення успіху, високих результатів, їхня працелюбність залежить від обставин. Упевнено почувають себе лише у діяльності, в якій уже мають досвід. До нових справ ставляться обережно, намагаються по можливості уникати відповідальності.

Для *низького рівня* прояву мотивації досягнень характерними є: байдужість до інших, неповага до їхньої людської гідності, неусвідомлення особистісної цінності кожної людини, власна гідність не сприймається як особистісна цінність. Емоційне самопереживання часто має негативний характер. Підлітки потребують зовнішнього контролю при виконанні завдань. Якщо справа нецікава, воліють не виконувати завдання повністю або ж виконувати неякісно. Не вміють відмовитися від бажань.

ного на користь обов'язкового. Для них характерна невпевненість у власних силах та можливостях. За умови вибору прагнуть обирати просту діяльність (нескладні та неважкі справи, доручення тощо).

Третій критерій — *здатність до саморегуляції поведінки*: самопідтримка; самозахист, уміння протистояти небажаному впливу; вміння утриматися від соціально неприйнятної поведінки.

Для *високого рівня* прояву цього критерію характерною є здатність підлітків відстоювати власні погляди та переконання. У разі необхідності морального захисту покладаються передусім на себе, на свої сили. У невластивих для себе ситуаціях зберігають власну позицію. Керуються власними ціннісними установками, які мають стійкий прояв.

Для *середнього рівня* прояву саморегуляції поведінки характерним є: покладання підлітків однаковою мірою як на себе, так і на інших (батьків, друзів) у разі необхідності морально захистити себе. Власні погляди та переконання виявляють та відстоюють ситуативно. Намагаються бути самостійними, приймати власні рішення, та це не завжди вдається. У невластивих для себе ситуаціях не завжди зберігають власну позицію. Воліють не відриватися від колективу.

Для *низького рівня* прояву саморегуляції поведінки характерним є: покладання підлітків, насамперед на інших (друзів та батьків), у разі необхідності морально захистити себе. Не вміють відстоювати власну точку зору. У невластивих для себе ситуаціях не виявляють своїх переконань, зазвичай займають позицію сильнішої сторони; губляться в ситуаціях, які швидко змінюються, їхня поведінка зумовлена мотивом «не виділятися серед інших».

Ще однією характеристикою (без зазначення рівнів), яка враховувалася для визначення певного типу сформованості власної гідності, є *розуміння підлітками поняття «власна гідність»*, а саме: які асоціації викликає цей феномен, які якості характеризують людину з власною гідністю, яка поведінка характерна чи нехарактерна для людини з власною гідністю; ставлення до інших як до безумовної цінності тощо.

Виділені критерії та їхні показники проявилися варіативно у різних досліджуваних. Взятши за основу показники, отримані у результаті якісного аналізу даних констатувального етапу дослідження, ми визначили п'ять типів сформованості власної гідності підлітків (різне поєднання означених вище характеристик визначало специфіку кожного типу):

- гармонійно-збалансований;
- відносно збалансований;
- незбалансовано-суперечливий;
- незбалансовано-залежний;
- незбалансований-егоцентричний.

Охарактеризуємо кожен із типів.

Підлітки I типу (*гармонійно-збалансованого*) мають такі характеристики: позитивно ставляться до себе, сприймають власну гідність як особистісну цінність. Володіють системою знань про себе, вміють ідентифікувати свої чесноти і вади, диференціювати позитивні та негативні риси, об'єктивно аналізувати свої індивідуально-типологічні особливості, мають навички самоаналізу, характеризуються внутрішньою потребою пізнавати себе, самовдосконалюватись. Представники цього типу впевнені у власних здібностях і можливостях. Підлітки не потребують зовнішнього контролю при виконанні роботи. Виконують роботу якісно та доводять розпочату справу до кінця. У разі необхідності вміють відмовитися від бажаного на користь обов'язкового. Намагаються досягти високих результатів у всьому. Не бояться братися за складні справи, які потребують певних вмінь та відповідальності, прагнуть перевірити свої можливості у реальних справах.

У разі потреби відстоюють власні погляди та переконання, зберігають власну позицію навіть у невластивих для себе ситуаціях. Керуються власними ціннісними установками, які мають стійкий прояв.

Оцінюючи результати власної діяльності, вчинки та у ситуаціях вибору покладаються на власну думку (оцінку), при цьому визнають (враховують) і думку авторитетних дорослих та друзів. Мають високий стандарт якості. Вирізняються високим рівнем самопідтримки у разі необхідності морального самозахисту.

Власну гідність розуміють як дію («робити», «поважати», «захищати», «не опускатися», «стримуватися» тощо) не лише щодо себе, але й стосовно інших людей. Виявляють до інших повагу та розуміння, визнають право на гідність кожної людини.

Для підлітків II типу (*відносно-збалансованого*) притаманні такі характеристики: підлітки мають досить високий рівень знань про себе та свої особливості, хоча і в дещо меншій мірі, ніж проявляли представники гармонійно-збалансованого типу. Ставлення до себе як до безумовної цінності та усвідомлення особистісної цінності кожної людини, повага до людської гідності інших виявляються ситуативно. Як правило, сприймають власну гідність як особистісну цінність.

Виконуючи завдання, підлітки цього типу переважно не потребують зовнішнього контролю, але за умови, що це буде їм цікаво. Як результат, до якості виконуваної роботи ставляться ситуативно. Впевнено почувають себе лише у діяльності, в якій уже мають досвід. До нових справ ставляться обережно, намагаються, за можливості, уникати відповідальності, оскільки нерідко мають сумніви у своїх силах. Не дуже цілеспрямовані, не завжди прагнуть досягнення успіху, високих результатів, їхня працелюбність залежить від обставин.

У разі необхідності морально захистити себе підлітки покладаються однаковою мірою як на себе, так і на інших (батьків, друзів). Власні

погляди та переконання з'являють та відстоюють ситуативно. Намагаються бути самостійними, приймати власні рішення, та це не завжди вдається. У невластивих для себе ситуаціях не завжди зберігають власну позицію. Краще воліють не відриватися від колективу. У більшості випадків власну гідність описують як самозахист («не дати себе ображати», «не принижувати» тощо).

У досліджуваних III типу (*незбалансовано-суперечливий*) спостерігаються такі прояви: емоційне самопереживання має суперечливий характер, уявлення про свої індивідуально-типологічні особливості є неточними і неповними. Аналізуючи власні якості, роблять це не завжди об'єктивно (спостерігалось певне завищення або заниження власних можливостей). Навички самоаналізу виявляються залежно від обставин. Не завжди спостерігається усвідомлення та переживання власної цінності та цінності кожної людини, прояв інтересу до інших та поваги до їхньої людської гідності іноді відсутній.

Як і представники відносно-збалансованого типу, не потребують зовнішнього контролю при виконанні завдань лише за умови, що буде цікаво для них. Прагнення до успіху обмежується окремими значущими для особистості сферами.

До якості виконуваної роботи ставляться ситуативно. Не дуже впевнені у своїх можливостях. Спостерігається відсутність цілеспрямованості, прагнення досягти високих результатів у своїй діяльності. Упевнено почуваються лише у діяльності, у якій уже мають досвід. До нових справ ставляться обережно, намагаються по можливості уникати відповідальності. Оцінюючи результати власної діяльності, вчинків, у ситуаціях вибору потребують переважно зовнішньої підтримки.

У представників цього типу спостерігається низький рівень саморегуляції поведінки. У разі необхідності морально захистити себе підлітки покладаються передусім на інших (друзів та батьків). Не вміють відстоювати власну думку. У невластивих для себе ситуаціях не виявляють своїх переконань, зазвичай займають позицію сильнішого; губляться в ситуаціях, які швидко змінюються, їхня поведінка зумовлена мотивом «не виділятися серед інших».

Власну гідність визначають як щось таке, що треба захищати, відстоювати, або ідентифікують з іншими поняттями, такими, як порядність, оптимізм, самоповага.

Підлітки IV типу (*незбалансовано-залежний*) характеризуються розмитим уявленням про себе, наявністю труднощів в описі власних якостей, невмінням об'єктивно аналізувати свої індивідуально-типологічні особливості, байдужістю до інших, неповагою до їхньої людської гідності, неусвідомленням особистісної цінності кожної людини. Не сприймають власну гідність як особистісну цінність, емоційне самопереживання часто має негативний характер.

При виконанні завдань підлітки потребують зовнішнього контролю. Якщо справа нецікава, воліють не доводити її до кінця або виконують неякісно. Не вміють відмовитися від бажаного на користь обов'язкового. Для них характерною є невпевненість у власних силах та здібностях. За можливості вибору прагнуть обирати просту діяльність (нескладні та неважкі справи, доручення тощо).

У разі необхідності морально захистити себе підлітки покладаються передусім на інших (друзів та батьків). Не вміють відстоювати власну думку. У невластивих для себе ситуаціях не виявляють своїх переконань, зазвичай, займають позицію сильнішого; губляться в ситуаціях, які швидко змінюються, їхня поведінка зумовлена мотивом «не виділятися серед інших».

До V типу (*незбалансовано-егоцентричного*) увійшли підлітки з яскраво вираженою акцентуацією на себе. Для них характерним є володіння на високому рівні системою знань про себе, проте вміння ідентифікувати свої чесноти і вади має дещо зміщений (часто необ'єктивний) акцент на свої позитивні якості. Описуючи власні позитивні та негативні риси, такі підлітки переважно називають позитивні. Окрім того, називають якості, які суперечать одне одному (спокійна — запальна, нервова; весела, добра — зла; дружелюбна — байдужа). Серед негативних якостей називають насамперед знервованість, роздратованість. Мають егоцентричні уявлення про себе. Підлітки цього типу усвідомлюють себе як окремого індивіда, незалежного від будь-яких соціальних груп, який не зважає на думку інших. Нерідко у них спостерігається нездатність узгоджувати власні емоції з обставинами та ситуаціями, варіювати власну поведінку.

Підлітки цього типу не сумніваються у власних здібностях та можливостях. Оцінюючи результати власної діяльності, вчинки та у ситуаціях вибору орієнтуються лише на себе, не визнаючи авторитету інших. Здатні відстоювати власні погляди та переконання. У разі необхідності морального захисту покладаються на себе, на власні сили. У невластивих для себе ситуаціях зберігають власну позицію та керуються власними ціннісними установками, які нерідко можуть іти всупереч загальним ціннісним орієнтирам. Люблять командувати, керувати та контролювати поведінку інших відповідно до власних поглядів і переконань.

У таких підлітків спостерігається недостатнє усвідомлення та розуміння цінності інших людей, їхнього права на власну гідність. Не сприймають власну гідність як особистісну цінність, розуміють її як «протидію»: «ніколи не відступати від своїх інтересів», «бути кращим за інших», «не дати ображати себе старшим людям» тощо.

За результатами констатувального етапу експерименту було визначено такі чисельні показники типів сформованості власної гідності підлітків:

- гармонійно-збалансований (8,3%);
- відносно-збалансований (22,0%);
- незбалансовано-суперечливий (32,2%);
- незбалансовано-залежний (22,9%);
- незбалансований-егоцентричний (14,6%) (рис. 3).

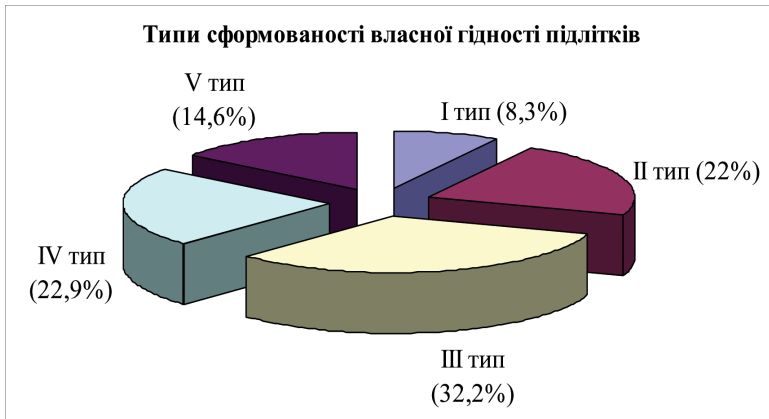

Рис. 3.1. Загальний розподіл підлітків за типами (констатувальний етап експерименту)

Аналіз отриманих результатів засвідчив, що підліткам притаманні різні типи сформованості власної гідності, однак найчисленнішими виявилися незбалансовано-суперечливий (32,2%) та незбалансовано-залежний (22,9%) типи, що є певною ілюстрацією закономірностей розвитку особистості у підлітковому віці та відображає такі актуальні для підлітків аспекти, як рефлексія, бажання мати власні судження і водночас залежність від оцінювання інших, надмірна самовпевненість (в іншому випадку, невпевненість у собі) тощо. Кількість підлітків гармонійно-збалансованого типу виявилась найменшою від загальної кількості досліджуваних — 8,3%. Отримані результати свідчать про необхідність посилення уваги до виховання власної гідності підлітків, обґрунтування та розроблення педагогічних умов та напрямів виховної роботи у дитячому об'єднанні.

Нами було виокремлено такі форми роботи та розроблено їхній зміст. **Тематична зміна:** є оптимальною формою роботи під час організації літніх таборів, де створюються умови для вияву ініціативності, здібностей та інтересів вихованців [20, с. 45]. Тематична зміна проходить за визначеною темою та об'єднує зміст і форми дозвільцевої діяльності дитини. Вона організовується з огляду на кадровий потенціал, матеріально-технічну базу та може комплектуватися дітьми різних вікових груп. Виховання під час тематичної зміни має два взаємопов'язаних ас-

пекти: педагогічний вплив вихователя, педагога, колективу і готовність вихованця сприйняти й усвідомити цей вплив [20, с. 11].

Провідними мотивами участі дітей у різноманітних заходах, передбачених тематичною зміною, є: задоволення бажань та інтересів; взаємини з друзями; спілкування; творча робота, яка дає можливість проявити себе і вимагає самостійного виконання; перевірка знань, умінь; бажання цікаво провести вільний час [20, с. 13]

Тренінг «Виховання власної гідності підлітків». З огляду на вік досліджуваних саме ця форма роботи видається найбільш ефективною. Тренінг сприяє ефективному вирішенню завдань, які пов'язані з розвитком навичок спілкування, самоконтролю, самопізнання тощо, які актуальні саме у підлітковому віці. Підлітковий вік — це період не лише внутрішніх суперечностей, а й підвищеної пластичності психіки, готовності до розвитку та чутливості до зовнішніх впливів, максимальної відкритості новому життєвому досвіду. І тренінг — ефективний метод стимулювання їхнього розвитку [11].

Як зазначає І. Вачков [9], тренінгові заняття мають вагомі переваги:

- досвід роботи у групі допомагає осмисленню та вирішенню особистісних проблем підлітків. Опинившись у групі, вони розуміють, що подібні проблеми виникають у багатьох людей, а не лише у них. Усвідомлення цього факту має терапевтичний ефект, допомагає уникнути замкненості в собі та сприяє вирішенню труднощів;
- у групі в підлітків є можливість ідентифікувати себе з іншими людьми, порівнювати, проживати власні емоції та відчувати почуття інших людей, уявивши себе на їхньому місці;
- тренінг дає можливість отримати зворотний зв'язок, почути, що думають з певного приводу інші люди, співставити власне бачення проблеми та способів її вирішення з тим, як це розуміють інші;
- робота у групі сприяє процесам самодослідження, самопізнання підлітків, допомагає оцінити себе з огляду на те, як тебе оцінюють інші, погодитися або не погодитися з такою оцінкою;
- тренінг, який проходить у доброзичливій атмосфері, дає можливість експериментувати зі стилями, манерою та відносинами, апробувати різні моделі поведінки. У цьому випадку тренінг виступає своєрідним психологічним полігоном, оскільки у реальному житті подібні експерименти можуть викликати непорозуміння та неприйняття;
- тренінг дає можливість здобути нові знання, навички, уміння;
- тренінгова група відображає життя в мініатюрі: з усіма труднощами та підводними течіями, тому виступає школою життя;
- тренінг сприяє процесу особистісного розвитку;
- навчає працювати в команді.

Наступною формою роботи ми обрали **організацію та проведення дискусій**, розробивши програму засідань дискусійного клубу «Аргумент», адже така форма організації виховної діяльності має неабиякий вплив на особистість [12; 16; 14; 19].

Дискусія є однією з найпоширеніших форм роботи з підлітками. Це суперечка з метою глибше й ґрунтовніше розібратися в обговорюваних питаннях. Виховний вплив цього заходу на становлення особистості підлітків обумовлюється тим, що кожен з учасників може висловити й відстояти свою позицію.

Участь у дискусії виховує у підлітків самостійність суджень, розширює кругозір, вчить глибоко й усебічно аналізувати та оцінювати ситуації, проблеми, мотиви поведінки тощо. Окрім того, участь у дискусії формує не тільки моральні, а й вольові якості підлітків, оскільки вчить обґрунтовувати власну позицію, доводити свої переконання, сприяє умінню слухати опонента, а отже, виховує витримку, дисциплінованість, тактовність. На важливість дискусій звертав увагу Ж. Піаже, який вважав, що саме дискусія сприяє дистанціюванню дитини від еґоцентричного мислення та навчає її ставати на точку зору інших людей. Ці погляди підтримує і К. Левін, який зазначав, що дискусія підвищує мотивацію та еґо-включеність учасників у вирішення проблемних запитань, що обговорюються [13].

Серед переваг дискусії дослідники вирізняють такі: дискусія дає можливість прояснити власну позицію щодо певних тверджень та зрозуміти позицію інших; вчить слухати та розуміти інших, ставати на їхню точку зору, взаємодіяти з іншими учасниками; саме під час дискусії у підлітка є можливість сформуванню визначене та усвідомлене судження з певного питання; дискусія дає емоційний поштовх до пошукової активності; допомагає з різних позицій подивитися на предмет обговорення; вчить аналізувати ситуації з різних аспектів; дає можливість побачити багатоваріативність можливих рішень.

Для виховання власної гідності підлітків у дитячому об'єднанні важливими є як *структуровані* дискусії (тема задається ведучим й регламентується порядок проведення дискусії), так і *вільні* (тема висувається самими учасниками, перебіг дискусії не регламентується, ведучий пасивний або ж бере участь у дискусії як рівноправний партнер).

Однією з важливих положень, якими ми керувалися у процесі створення та організації виховних впливів на підлітків, було теоретичне положення, згідно з яким помітний вплив на особистісне зростання підлітка справляє ситуація вибору.

Ситуація вибору як психолого-педагогічна проблема у різних аспектах досліджувалася багатьма вченими (Г. Балл, В. Беспалько, А. Брушлінський, Л. Гурова, А. Дьомін, Т. Машарова, В. Шаталов, Д. С'юпер та інші) [8; 17; 15; 4; 5; 21]. Як зазначають психологи (К. Абульхано-

ва-Славська, В. Слободчиков, В. Знаков та інші) вибір, з одного боку, є сутнісною характеристикою суб'єкта, з другого — це поле реалізації його активності. Можливість вибору передбачає наявність перспективи для реалізації особистісного потенціалу підлітків, надає змогу проявити індивідуальність, активність, створює умови для самовизначення. Активна відповідальна позиція підлітків у процесі вибору впливає на формування поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій та сприяє їхньому становленню як особистостей.

Ситуація вибору вимагає від особистості прийняття рішення та взяття на себе відповідальності за мету власної діяльності, результат та способи його досягнення. Опиняючись у ситуації вибору, особистість трансформує їх своєю присутністю, своїм стилем, своєю поведінкою. На думку О. Бондарчук, ситуація вибору передбачає, що рішення буде особистісним. Особистісні рішення визначають напрямок руху особистості: які потреби, інтереси, цінності мають реалізуватися, а які — ні. Через процеси прийняття рішення людина створює себе. Прийняття рішення допомагає віднаходити смисли і є одним зі способів такого пошуку. Відповідь на запитання: що для мене має смисл і що я хочу реалізувати, передбачає і відповідь на питання хто я є, й таким чином вибір невіддільний від процесу самопізнання.

Отже, поставивши підлітка у ситуацію вибору, ми даємо йому можливість:

- покласти на свій досвід, розум та почуття, а не на думку більшості, традиції, умовності та позицію авторитетних людей;
- продемонструвати свою позицію, переконання, погляди;
- брати відповідальність на себе, а не уникати її;
- докласти максимум зусиль для досягнення поставленої мети;
- розуміти та при потребі переборювати спротив інших людей.

Ставлячи підлітка у ситуацію вибору, дитяче об'єднання спрямовує свої виховні зусилля на те, щоб зорієнтувати його на чесне ставлення до вирішення проблеми, надати досвіду самопідтримки, напрацювати навичок чесної, гідної поведінки тощо.

Моделювання ситуацій вибору передбачає:

- забезпечення поля самореалізації підлітків;
- залучення до таких видів діяльності, які надають підлітку можливість апробації ним різноманітних соціальних ролей;
- включення дітей в реальні соціально значущі стосунки, ціннісно-орієнтовану діяльність;
- включення підлітка у ситуації, які активізують пошук альтернатив, дають можливість виявити власні погляди, установки, продемонструвати свою позицію, покласти на свій досвід, розум та почуття, а не на думку більшості, традиції, умовності та позицію авторитетних людей;

- можливість у дії перевірити сформованість власних ціннісних орієнтацій.

Для виховання власної гідності підлітків нами також створювалися ситуації успіху. Основною ідеєю ситуації успіху є унікальність кожної особистості, створення умов для усвідомлення дитиною своїх можливостей, їх розкриття (Ш. Амонашвілі, О. Бондаревська, Ж. Піаже, 193, В. Серіков, В. Шаталов, І. Якиманська та інші) [1; 2; 7; 18; 21; 23].

Визначальною концептуальною позицією у створенні ситуацій успіху є особистісно орієнтований, індивідуальний підхід. У цьому контексті важливим є твердження К. Ушинського, що успіхи та невдачі дитини не можна ігнорувати, оскільки вони становлять її духовне життя та внутрішній світ. Саме успіх підкріплює інтерес дитини до своєї діяльності [15]. Якщо дитині вдалося досягти успіху у навчанні, на думку У. Глассера [10], у неї є шанси досягти успіху і в житті. Успіх допомагає повірити у власні сили та можливості, вважає Ю. Андреева [3], уникнути помилок, підтримує при невдачах. Віра в себе, свої можливості є запорукою успішного життя, підкреслює А. Белкін. Якщо ж позбавити дитину віри в себе, то важко сподіватися на її «світле майбутнє». На думку вченого, успіх дає можливість переживати радість, задоволення від того, що результат, якого досягла особистість, збігається з її рівнем домагань чи навіть перевищив їх. На основі цього відчуття в особистості формуються стійкіші мотиви діяльності, змінюється рівень самооцінки, самоповаги, розкриваються приховані можливості. Успіх стає своєрідним пусковим механізмом розвитку особистості, сприяє її самоствердженню, усвідомленню власних можливостей, вірі в себе та свою унікальність. Тобто ситуація успіху сприяє формуванню позитивної «Я»-концепції підлітка. Успіх має усвідомлюватися підлітком у процесі надбання соціального досвіду та набуватися завдяки докладним власним зусиллям і старанності.

Створення ситуацій успіху передбачає:

- забезпечення умов, які сприяють та допомагають досягти значних результатів у діяльності й супроводжуються позитивними емоційними переживаннями;
- підтримку ініціатив підлітків, надання їм можливості проявити себе у різноманітній діяльності;
- аналіз причин неуспішної діяльності або поведінки підлітка;
- об'єктивне, але коректне оцінювання результатів діяльності;
- допомогу підлітку в реалізації власних умінь та можливостей;
- створення умов для позитивної самореалізації підлітка;
- прийняття та розуміння почуттів, переживань підлітка;
- створення умов, які сприятимуть усвідомленню підлітком своїх можливостей та вірі у власні сили.

Окрім того, нами було визначено й інші форми роботи, які використовувались як окремо, так і при потребі включались у заняття тренінгу.

Так, нами було розроблено тематику та зміст годин спілкування. Використання такої форми роботи ми вважали доцільною, оскільки виховною метою годин спілкування є формування чітко визначеного ставлення вихованців до об'єктів та явищ навколишнього світу, а також розвиток моральних, етичних, науково-пізнавальних, світоглядницьких поглядів [22]. Проведення годин спілкування сприяло створенню умов для розвитку особистості підлітків, проявів їхньої суб'єктності та індивідуальності; збагаченню знаннями про власну гідність, її прояви у поведінці тощо.

Бесіди. Доцільність використання бесід у процесі виховання власної гідності підлітків зумовлювалась тим, що бесіда активізує педагогічний процес, стимулює мислення, аналіз, переосмислення, допомагає структурувати вже отриману інформацію. Тематика бесід варіативна, оскільки може бути запропонована як дорослими лідерами дитячих об'єднань, так і підлітками. Таким чином, теми бесід є актуальними і не штучно вигаданими. Проведення бесід дає можливість виносити на обговорення важливі запитання, які спонукають вихованців до розмови, залучати їх до оцінки подій, вчинків, явищ суспільного життя і на основі цього формувати відповідні ставлення.

Під час безпосереднього спілкування уможлиблювалося краще розуміння індивідуальних особливостей підлітка, отримання необхідної корисної інформації за допомогою попередньо підготовлених питань, що сприяло подальшій оптимальній організації виховних впливів.

Проект. Ця форма виховної роботи сприяла розвитку творчого потенціалу підлітків, їхній самореалізації, формувала необхідні уміння, допомагала набувати життєвого досвіду тощо. Метою проекту є виявлення та розвиток дитячих соціальних ініціатив, формування прагнення до саморозвитку, становлення активної громадянської та світоглядної позиції через організацію та здійснення різнобічної суспільно корисної діяльності. Виконання проектів сприяло пошуку інноваційних форм і методів діяльності, розвитку творчості, лідерства, активності.

Тематичні вечори. Цінність такої форми роботи полягала насамперед у тому, що в її підготовці та проведенні підлітки могли брати активну участь. Це створювало широке поле для прояву їхньої самостійності, ініціативності, творчості тощо. Головною метою таких вечорів є розширення і поглиблення знань підлітків щодо різних аспектів власної гідності та дотичних питань, розвиток допитливості та розширення кругозору.

Вікторини. Використання такої форми роботи було зумовлено її значним освітнім та виховним впливом. Вікторина передбачає моделювання умов змагання, що сприяло прояву особистісних якостей підлітків таких, як чесність, рішучість, взаємодопомога, здатність діяти швидко та результативно, уміння грати в команді, змагатися тощо.

Рольові ігри. Залучення підлітків до рольових ігор давало їм змогу набути та розширити власний життєвий досвід шляхом переживання несподіваних ситуацій та перебування у незвичних для себе ролях. Досвід та знання, які підлітки отримують у процесі рольової гри, як правило, запам'ятовуються надовго та використовуються ними потім у реальних життєвих ситуаціях.

Варто зазначити, що виховання власної гідності підлітків в умовах дитячого об'єднання буде ефективним лише за умови активної участі дорослих лідерів, виявлення їхньої суб'єктної позиції. Зазвичай вони є авторитетними дорослими для підлітків, лідерами, прикладами для наслідування. Беручи участь у заходах, підліток робить це з власного бажання, оскільки діяльність дитячих об'єднань ґрунтується на принципах добровільності. Обираючи дитяче об'єднання, підліток орієнтується не лише на певне коло спілкування, а й на напрям діяльності, на професійні та особистісні якості дорослого лідера. Окрім того, підліток ознайомлюється з ustalеними цінностями, стилем взаємин, метою, ідейними засадами, принципами виховання певного об'єднання і, за умови відповідності власним потребам, приймає їх.

Отже, саме на педагогів дитячого об'єднання покладена функція психолого-педагогічної підтримки та втілення у практику теоретичних напрацювань. У дитячому об'єднанні як соціальній інституції діяльність є менш формалізованою та більш варіативною на відміну від інших соціальних інститутів (наприклад, школи). Тому, вибудовуючи формувальні впливи, ми намагалися використати ці особливості у вихованні власної гідності підлітків.

По-перше, у дитячих об'єднаннях правила поведінки зазвичай дитина засвоює через власний досвід, тоді як у школі — «згори»: найчастіше дітям повідомляються норми поведінки, після чого — перевіряється дотримання цих норм, тобто формується слухняність за описаним зразком. За таких умов виникає загроза того, що дитина дотримується правил, орієнтуючись лише на зовнішні вимоги, не усвідомлюючи і не приймаючи їх. Окрім того, у дитячому об'єднанні підліток набуває досвіду різних видів діяльності, постійно виконуючи різні доручення й вирішуючи реальні життєві проблеми, самостійно шукаючи шляхи їх розв'язання.

По-друге, у дитячому об'єднанні цінність кожної дитини визначається не лише її знаннями й успіхами з різних навчальних дисциплін, слухняністю та дотриманням правил (як це нерідко буває у школі, коли особистість дитини сприймається через призму її академічних успіхів та поведінки).

По-третє, основною функцією дитячого об'єднання є виховання та формування життєвої компетентності, а не навчання й формування загальних навчальних навичок. Предметом постійної уваги дорослих лі-

дерів є цілі, які ставить перед собою дитина, та способи їх досягнення, моральність вчинків.

По-четверте, роль дорослого лідера у дитячому об'єднанні набуває стратегічного значення: він має не просто навчити, а зрозуміти точку зору дитини, її проблеми, вести з нею постійний діалог і відповідно діяти.

Для реалізації поставлених завдань важливим є спрямування педагогів, *дорослих лідерів* дитячих об'єднань на:

- розуміння важливості виховання у підлітків власної гідності;
- збагачення уявлень дорослих лідерів дитячих об'єднань про особливості психічного розвитку підлітків та врахування специфіки підліткового віку у процесі виховання власної гідності;
- засвоєння інформації про зміст, форми, прийоми виховання власної гідності підлітків;
- забезпечення необхідними методичними матеріалами.

В організації роботи з підлітками важливим є надання допомоги для:

- збагачення уявлень про власну гідність, прийнятні та неприйнятні прояви гідності у різних ситуаціях;
- реалістичного оцінювання себе та формування позитивної «Я»-концепції, збагачення знань про себе та свої індивідуальні риси;
- усвідомлення власної значущості та самоцінності; набуття впевненості у власних можливостях за допомогою досвіду перебування у різних соціальних ролях;
- протистояння тиску зовнішніх та внутрішніх негативних чинників;
- оволодіння прийомами аналізу та оцінювання власної поведінки;
- навчання адекватних засобів самопомоги та самопідтримки у складних ситуаціях, уміння конструктивно діяти у нових умовах.

Дитячі об'єднання, як правило, мають структуровану виховну систему, яка залежить від багатьох факторів: спрямування дитячого формування, специфіка його діяльності, цілі та завдання виховання тощо. Ми не ставили собі за мету якимось чином змінювати виховні системи дитячих об'єднань (тим більше, що більшість із них мають багаторічний досвід виховної роботи). Наше завдання полягало у розробленні теоретичних засад і наданні рекомендацій щодо впровадження в їхню діяльність практичних напрацювань, спрямованих на виховання у підлітків власної гідності.

У зв'язку з цим ми намагалися так побудувати виховні впливи, щоб вони органічно поєднувалися з діяльністю дитячих об'єднань, які слугували експериментальними майданчиками. Оскільки всі вони мають певну специфіку організації діяльності, для кожного з них ми запропонували індивідуальні, найбільш оптимальні форми роботи.

Дані, отримані в результаті порівняння показників контрольної та експериментальної груп на констатувальному та формувальному етапах експерименту, виявили певні тенденції. Зміни, які відбулися у досліджуваних контрольної групи, не є суттєвими, хоча і мають певну позитивну динаміку. Так, на 3,4 % збільшилася кількість підлітків з відносно збалансованим типом сформованості власної гідності, кількість підлітків із незбалансовано-залежним типом зменшилася на 3,1 %. Інші показники не є істотними.

Натомість інші результати у змінах, які мали місце у досліджуваних експериментальної групи. Кількість підлітків, віднесених до гармонійно-збалансованого типу, збільшилася на 4,4 % (12,7 % при вихідному значенні 8,3 %). Позитивні зміни відбулися й у динаміці ціннісних орієнтацій цієї категорії підлітків, поглибилися їхні знання щодо оцінки власної особистості, розуміння залежності між докладеними зусиллями та результатами діяльності, зміцнилась впевненість у власних силах, бажання перевірити свої можливості у реальних справах. Це сталося завдяки організації діяльності, спрямованої на набуття ними досвіду самостійності, активності, самооцінювання тощо.

Певний перерозподіл відбувся також в інших типах сформованості власної гідності підлітків. Так, суттєво, на наш погляд, збільшилася кількість підлітків із відносно-збалансованим типом сформованості власної гідності (36,1 % при вихідному значенні 22 %). Отримані під час контрольного етапу дослідження дані підтверджують, що у процесі формувального експерименту вдалося вплинути на розвиток у підлітків таких аспектів, як розуміння сутності власної гідності, регуляція поведінки, здатність до самоаналізу та самооцінювання, бажання дослідити можливості та спробувати власні сили у діяльності різної спрямованості та різних рівнів складності тощо.

Проте кількість підлітків незбалансовано-суперечливого типу в експериментальній групі зменшилася несуттєво (на 4,2 %). Вони здебільшого, як і раніше, характеризувалися певною неузгодженістю між бажаннями та можливостями. Маючи у своїй більшості досить високий рівень домагань, вони задовольнялися середнім або й низьким стандартом якості своєї роботи. Тому на майбутнє актуальним залишається посилення уваги до роботи, спрямованої на усвідомлення залежності між докладеними зусиллями та очікуваними результатами своєї діяльності. Ще однією характерною рисою цих підлітків є доволі позитивне сприйняття власної особистості, здатність до реалістичного самооцінювання і разом із тим низький рівень самопідтримки. Тому надалі визнаємо необхідність додаткової роботи, яка б надавала досвіду морального захисту, вміння покладатися на власні сили, довіряти собі та відстоювати свої погляди і переконання, керуватися власними ціннісними установками.

Найбільш сприйнятливими до виховних впливів виявилися підлітки з незбалансовано-залежним типом сформованості власної гідності (їхня кількість зменшилася на 8,9%). Низький стандарт якості та рівень домагань, небажання спробувати власні сили разом із бажанням уникнути невдачі, відсутність власних оцінних суджень призводили до певної залежності таких підлітків від оточуючих (дорослих, друзів тощо та інших). Водночас відсутність чітко сформованих установок представників цього типу дала змогу чинити на них виховний вплив з найбільшою ефективністю. Вони виявили здатність до розкриття своїх можливостей у результаті застосування відповідних цілеспрямованих виховних методів (створення ситуації успіху та ситуації вибору). Отримавши можливість проявити себе та набувши досвіду самостійної успішної діяльності, підлітки починали усвідомлювати власну цінність, важливість самовдосконалення.

Важливим показником наявності позитивних зрушень у цих вихованців стали прояви самостійних оцінних суджень, досвід самостійного прийняття рішень, вирішення певних завдань, які потребували покладання на власні сили, тощо.

Труднощі, які виникали у цих підлітків, вдалося подолати завдяки вдало підібраним формам роботи та рольовим позиціям, які сприяли формуванню власних оцінних суджень, дали можливість виявити свої сильні сторони, набути досвіду самостійної діяльності тощо. Таким чином, ці підлітки розподілилися за іншими типами сформованості власної гідності.

Найменш сприйнятливими до педагогічного впливу виявилися вихованці з незбалансовано-егоцентричним типом сформованості власної гідності. Ймовірно, низький показник позитивних змін свідчить про необхідність ґрунтовнішого дослідження процесу виховання таких підлітків в умовах дитячого об'єднання.

На рівні незбалансовано-егоцентричного типу гідності залишилися 9,2% осіб. І хоча існує певна позитивна динаміка (зменшення кількості таких підлітків на 5,4%), усе ж зазначимо, що ця група найменше піддається виховним впливам. Попри те, що відбулися певні зрушення у самооцінюванні та усвідомленні реалістичного образу «Я», у більшості підлітків цього типу залишається концентрування уваги, переважно на власній особистості, проявляється зверхне, часто споживацьке ставлення до інших.

Це можна пояснити тим, що дитяче об'єднання — не єдиний фактор впливу на особистість підлітка. Виховання в сім'ї, інше коло спілкування можуть бути вагомішими і впливовішими чинниками, ніж дитяче об'єднання. Підлітки цього типу найважче піддаються вихованню, виникають серйозні труднощі в спробах змінити їхні уявлення щодо взаємоповаги, розуміння оточуючих, толерантності, визнання авторитетності інших, здатності критично ставитися до власної діяльності.

З підлітками цього типу доречно проводити додаткову роботу, спрямовану на подолання егоїстичності, егоцентричних тенденцій, формування вміння працювати та узгоджувати свої дії з іншими. Доцільно визнати необхідність додаткової індивідуальної роботи з підлітками цього типу, яка б спрямовувалась на актуалізацію власної значущості, впевненості в своїх силах та можливостях, самоцінності та виховання довіри до себе, вироблення критеріїв якості, сумлінного ставлення до своєї діяльності.

Список використаної літератури

1. Амонашвили Ш. А. Размышления о гуманной педагогике/Ш. А. Амонашвили. — М., 1995. — 496 с.
2. Амонашвили Ш. А. Школа Життя. Трактат про початковий ступінь освіти, заснованої на принципах гуманно-особистісної педагогіки: пер. с рос./Ш. А. Амонашвили. — Хмельницький : Подільський культурно-просвітницький центр ім. М. Реріха, 2002. — 172 с.
3. Андреева Ю. В. Создание ситуации успеха в учебной деятельности подростков: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01/Андреева Юлия Владимировна. — Екатеринбург, 2003. — 174 с.
4. Балл Г. О. До аналізу сутнісного змісту внутрішньої свободи особи/Г. О. Балл//Актуальні проблеми сучасної української психології: наук. записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. — К. : Нора-Друк, 2003. — Вип. 23. — С. 35-47.
5. Балл Г. О. Феномен вибору в контексті соціальної поведінки/Г. О. Балл//Соціальна психологія. — 2005. — № 1 (9). — С. 3-13.
6. Бех І. Д. Почуття гідності у духовному розвитку особистості/І. Д. Бех//Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць/Ін-т проблем виховання. — К., 2008. — Вип. 12. — 481 с.
7. Бондаревская Е. В. Гуманистическая парадигма личностно ориентированного образования/Е. В. Бондаревская//Педагогіка. — 1997. — № 4. — С. 11-17.
8. Брушлинский А. В. Субъектно-деятельностная теория и ситуация выбора/А. В. Брушлинский//Культурно-историческая психология развития. — М., 2001. С. 26-34.
9. Вачков И. Основы технологии группового тренинга. Психотехники: учеб. пособие, 2 изд., перераб. и доп./И. Вачков. — М. : Ось-89, 2003. — 224 с.
10. Глассер У. Школа без неудачников/У. Глассер. — М. : Прогресс, 1991.
11. Грецов А. Г. Психологические тренинги с подростками/А. Г. Грецов. — СПб. : Питер, 2008. — 368 с. : ил. — (Серия «Книги А. Грецова»).
12. Кларін М. В. Інноваційні моделі навчання в зарубіжних педагогічних пошуках/М. В. Кларін. — М., 1994. — (розд. 3-6).
13. Левин К. Динамическая психология: избранные труды/под общ. ред. Д. А. Леонтьева и Е. Ю. Патаевой; [сост., пер. с нем. и англ. яз. и науч. ред. Д. А. Леонтьева, Е. Ю. Патаевой]/К. Левин. — М. : Смысл, 2001.
14. Макаревич В. М. Ігрові методи в соціології/В. М. Макаревич. — М. : МДУ, 1994.
15. Машарова Т. В. Теорія і практика соціального самовизначення підлітка в навчальній діяльності: дис. ... д-ра пед. наук/13.00.01./Машарова Тетяна Вікторівна. — Ярославль, 1999. — 392 с.
16. Методика организации и проведения дискуссий/сост. В. Д. Титов. — Харьков: Юридический институт, 1991.

17. Носкова Н. В. Психология выбора в контексте возрастного развития человека/Н. В. Носкова//Сибирский психологический журнал. — 2004. — № 19. — С. 24-31.
18. Пиаже Ж. Избранные психологические труды/Ж. Пиаже. — М., 1994.
19. Навчання в дії: навч. — метод. посібник/Пометун О. І., Ремех Т., Панченков А. — К. : Видавництво АПН, 2003.
20. Тематична зміна в дитячому закладі оздоровлення та відпочинку: метод. посіб./[Биховська О. В., Вайнола Р. Х., Петрович Ж. В., Стародубцева І. В.; за заг. ред. І. Д. Беха, Ж. В. Петрович]. — К., 2010. — 136 с.
21. Шаталов В. Ф. Куда и как исчезли тройки/В. Ф. Шаталов. — М. : Педагогика, 1979. — С. 175.
22. Щуркова Н. Е. Практикум по педагогической технологии/Н. Е. Щуркова. — М., 1998.
23. Якиманская И. С. Технология личностно-ориентированного образования. — М. : Сентябрь, 2000.

3.3. Формування екологічного світогляду підлітків як складова становлення збалансованого розвитку держави

В освітньо-виховному процесі екологічна свідомість і екологічний світогляд передбачають професійну орієнтацію за основними компонентами освітнього напрямку: «людина — людина», «людина — суспільство», «людина — природа». Вони висвітлюються в програмних дисциплінах: історія рідного краю, історія України, всесвітня історія, право, мораль, економіка, філософія, громадська освіта. Для формування екологічного світогляду необхідне критичне мислення учнів через засвоєння ними основних понять і законів природничих наук, методів наукового пізнання, набуття навичок використовувати отримані знання та ухвалювати зважені рішення щодо природокористування.

Відтак базові поняття екологічного світогляду (екологічна компетентність, усвідомлення життєвої необхідності збереження природного середовища та раціонального використання природних ресурсів) мають бути сформовані згідно зі Стратегією ЄЕК ООН з освіти для збалансованого розвитку. Стратегією передбачено здійснення значного впливу на систему освіти, що дає широкі можливості для формування екологічного світогляду як у системі формальної, так і неформальної освіти.

Важливе місце у реалізації позаформального виховання підростаючих поколінь належить громадським організаціям, в яких діти вчать демократії, бережливого ставлення до природи та її ресурсів, проявляють соціальну ініціативність й активність у збереженні довкілля. Важливість пошуку шляхів удосконалення формування екологічного світогляду дітей та молоді пояснюється недостатньо відповідальним ставленням до природи вікової групи підлітків в умовах дитячого об'єднання: у більшості з них не сформована система екологічних цінностей, спостерігається нестійкість екологічних переконань, непослідовне до-

тримання установки на екологічно правильну орієнтацію в навколишньому середовищі, недостатня активність при реалізації екологічних заходів, екологічні знання не завжди трансформуються в переконання.

Громадський рух, зокрема — молодіжний та дитячий, є вдалою системою для формування самоорганізованої особистості, людини з високими показниками громадської активності та громадянської відповідальності у суспільстві XXI століття. Саме в позашкільній роботі дитина виявляє якнайбільше якостей особистості. На їхній основі за допомогою дорослих і однолітків вона формує нові уміння та навички, будує власний світогляд, ціннісне ставлення до людей і природи.

Виховання у громадських організаціях здійснюється таким чином, щоб надати можливість кожній дитині, молодій людині взяти участь у цікавих, обов'язково практичних, природоохоронних заходах. За допомогою спеціальних програм діти у кожній акції мають здійснювати взаємонавчання, щоб не тільки підвищити рівень обізнаності у сфері екології, формувати власний екологічний світогляд, а й стати лідерами в колективі.

Громадські організації можуть ефективно використовувати системний підхід — поєднуючи екологічне виховання із практичною роботою, новими освітніми розвивальними заходами, науково-практичною роботою дітей, упровадженням системи самоврядування та розвитку лідерських якостей.

Особливим є досвід дитячих громадських організацій — екологічних, туристичних, краєзнавчих. Всеукраїнська дитяча спілка «Екологічна варта» веде постійну роботу зі створення та впровадження нових програм у галузі екологічної освіти, таких як «Екологічна варта власного майбутнього», «Вартівські вміння», «Прибери планету», «Школа лідера-еколога». Організація та проведення екологічних конкурсів та вікторин, семінарів-тренінгів, екологічних екскурсій, створення екологічних клубів, центрів, творчих майстерень — невід'ємна частина діяльності «Екологічної варти».

Дитяча екологічна асоціація «Зелена країна», що працює у Донецькій області, має свій друкований орган — газету «Бджілка». Юні екологи займаються обстеженням річок, посадкою дерев, проведенням екологічних експедицій.

Регіональне молодіжне екологічне об'єднання «Екосфера» (м. Ужгород) працює за власною методикою «Програма екологічної освіти та виховання учнівської молоді «Школа у природі»».

Дитяче об'єднання «Паросток» проводить роботу з дітьми та молоддю з екології та біології, велику увагу приділяючи практичному та науково-дослідному аспектам.

Аналіз екологічних негараздів світу, підготовлений провідними науковцями, показав, що однією з головних причин невиконання завдань

«Порядку денного на ХХІ століття» міжнародною спільнотою є низький рівень екологічної культури і свідомості. Саме тому серед екологічних пріоритетів на ХХІ століття особлива увага приділена освіті для збалансованого розвитку (ОЗР), всебічному розвитку екологічної освіти, культури і науки як її основного компонента.

Чільне місце у реалізації цієї проблеми посідає формування екологічного світогляду підростаючих поколінь як складової становлення збалансованого розвитку держави. Екологічний світогляд — форма свідомості, міра самовизначення й культури сучасної людини, яка ґрунтується на екологічній компетентності, усвідомленні життєвої необхідності збереження природного середовища та раціонального використання природних ресурсів. Екологічний світогляд є формою духовно-практичного освоєння світу людиною (соціумом), в якій органічно поєднуються екологічні знання, екологічна культура та екологічна діяльність (М. М. Кисельов, А. В. Толстоухов).

Екологічний світогляд є своєрідним виходом свідомості на рівень світоглядних проблем, пов'язаних з постановкою, усвідомленням та пошуком засобів подолання глобальних екологічних проблем. Екологічний світогляд можна розглядати як універсальну систему поглядів на реальний світ і місце в ньому людини. Формування екологічного світогляду — це не лише надання знань про довкілля та соціум, а й формування системи усталених переконань.

Формування екологічного світогляду є одним із завдань Стратегії освіти для збалансованого розвитку, десятиріччя якої проголошено Організацією Об'єднаних Націй з 2005 по 2014 рік. Освіта для збалансованого розвитку — освіта, націлена на набуття знань і навичок, що сприяють формуванню нового екологічно свідомого суспільства, формування нових світогляду, позицій, цінностей, розвитку, який є соціально бажаним, економічно життєздатним і екологічно збалансованим.

Екологічна освіта, екологічне виховання — ті процеси, під час яких формується людина із новим, не споживацьким ставленням до природи та її ресурсів, поведінка якої є екологічно відповідальною та будується на принципах збалансованого розвитку. Збалансований розвиток у контексті освіти передбачає гармонізацію розвитку соціальних, економічних та соціальних процесів, переорієнтацію освіти на бережливе ставлення для довкілля, відмову від незбалансованих моделей виробництва і споживання.

Еволюція будь-якого суспільства неодмінно передбачає економічні, державно-правові і технологічні зміни у промисловості й сільському господарстві, що впливає на усі сфери діяльності, зокрема, світогляд людей. Такі зміни вимагають особливо зважених підходів до трансформації форм і методів формування екологічного світогляду з метою створення універсальної моделі освіти для збалансованого розвитку.

Людина не ізольована від природи, а становить собою один з елементів складної системи екологічних взаємозв'язків, будь-які дії людини можуть мати непередбачені наслідки, які порушують баланс в екосистемі. Тому екологічний світогляд має формуватися через виховання екологічно свідомого ставлення до власного впливу на природу, а діяльність має бути екологічно доцільною та екологічно активною. Взаємозв'язок людини з природою підпадає під дію етичних норм, правил, інтересів до життя природи для отримання задоволення від самого процесу її пізнання. Зв'язок людини з природою має зумовлюватися не бажанням отримати якийсь «корисний продукт», а потребою у спілкуванні з нею, естетичному сприйнятті природи, зберіганні її для майбутніх поколінь.

Сучасний світ якісно відрізняється від існуючої у минулому практики збору наукових знань, розвитку винахідництва, підходів до вироблення і впровадження нових технологічних рішень, сприйняття і реагування на трансформації в суспільстві, оцінки якості життя. Загострення екологічних проблем і необхідність термінової реакції на непередбачувані зміни у довкіллі зумовлюють потребу визначення не тільки стратегії і тактики, але й структури сучасної освіти та виховання на основі нових світоглядних вимог і принципів. Динамізм змін і нестабільність процесів в навколишньому середовищі не дають людині змоги покладатися лише на раніше набутий досвід. Необхідно усвідомлювати, що у сфері екологічних знань в умовах постійної загрози глобальних катастроф старіння фактів, теорій, методик і прогностичних передбачень сьогодні відбувається значно швидше. Чітка світоглядна позиція може бути гарантією забезпечення гармонізації змін людини, її середовища і суспільства як частин єдиного цілого.

Учнівська молодь загалом має дуже низьку екологічну культуру, проявляє винятково споживацьке ставлення до навколишнього середовища, не володіє екологічними поняттями, не усвідомлює своєї особистої відповідальності за негативний вплив людини на природу. За відсутності предмета «Екологія» у базовому компоненті складається суперечність між навчально-виховним процесом у школі та забезпеченням реалізації завдань формування екологічного світогляду. Уведення у 2010 році предмета «Основи екології» не врятувало ситуації, оскільки це лише 0,5 години на тиждень, і тільки в 10-11 класах.

Відсутність систематичного, педагогічно організованого спілкування дітей з природою, єдності та узгодженості педагогічних впливів, вимог з боку вчителів і батьків певною мірою перешкоджають формуванню екологічного світогляду та ціннісного ставлення до природи.

Вирішення цієї проблеми — у площині цілеспрямованої організації діяльності у позашкільній сфері освіти та виховання дітей і молоді. Зокрема, дитячі громадські організації, які мають різний віковий та кількісний склад, функціонують у різних регіонах України, виконують різні

природоохоронні проекти, мають потенційні можливості у реалізації цих завдань. Спільним для неформального дитячого руху є вирішення питань формування екологічного світогляду, відповідної культури поведінки, організації суспільно корисної діяльності дітей, виховання активної життєвої позиції, навчання дітей самостійно мислити, аналізувати, бачити екологічні проблеми та шукати реальні шляхи їх розв'язання, а також залучення до активної діяльності однолітків, батьків, громадськості.

У зв'язку з цим актуалізується завдання формування екологічного світогляду у системі неформальної освіти — через діяльність дитячих громадських організацій, зокрема природоохоронного спрямування.

Під час формувального етапу експерименту були виявлені такі особливості формування екологічного світогляду підлітків у дитячому об'єднанні:

1) орієнтованість на практичний результат. Діяльність будується таким чином, щоб дитина отримала знання, навички поведінки та закріпила ці навички у практичній діяльності;

2) взаємодія навчального закладу та громадської організації.

Осередки дитячих громадських організацій створені у навчальних закладах, практичною роботою з формування екологічного світогляду займаються переважно педагоги-практики. Сьогодні в Україні є досвід здійснення експериментального науково-педагогічного дослідження проблеми формування екологічного світогляду, екологічної культури, над якими працюють навчальні заклади.

3) особлива роль педагога.

Під час освітньої, виховної діяльності у дитячій організації педагог виконує роль координатора, відокремлюючи роль керівника. У такій діяльності керівна роль часто делегується дитині.

4) особлива роль взаємонавчання.

Взаємонавчання — необхідний, невід'ємний компонент діяльності у дитячій організації. Різноманітність форм роботи дає змогу проводити навчання за схемами «рівний — рівному» та «старші вихованці — молодшим».

Дитячі громадські об'єднання як унікальний інститут соціального виховання мають значний потенціал щодо виховання і соціального становлення молоді, водночас є невикористані резерви щодо формування екологічного світогляду молоді в умовах цих об'єднань. Це актуалізує обґрунтування та впровадження педагогічних умов, які б забезпечували формування екологічного світогляду в дитячому об'єднанні.

За твердженням В. І. Андреева, педагогічні умови — це результат «цілеспрямованого відбору, конструювання та застосування елементів змісту, методів (прийомів), а також організаційних форм навчання для досягнення цілей».

Педагогічні умови щодо формування екологічної культури, екологічної свідомості учнів, студентів досліджено науковцями Г. Пономарьовою, Р. Рославець, Н. Кот, Т. Вайдою, Н. Єфименко та іншими. Так, Р. Рославець визначає педагогічні умови виховання екологічної культури дошкільників як вироблення норм та правил екологічної поведінки особистості у дошкільці; вибір оптимальних форм та методів екологічної освіти і виховання; забезпечення комплексного підходу до вивчення природи з використанням міждисциплінарних зв'язків, здійснення педагогічного впливу на вихованців власним прикладом бережливого ставлення до навколишнього середовища; уміння зацікавити дитину тощо. У науковому дослідженні Н. Кот виокремлюються три групи педагогічних умов: умови, спрямовані на забезпечення єдності мети і змісту в екологічному вихованні; умови, які забезпечують взаємодію методів роботи з екологічного виховання; встановлення спільних та специфічних форм і методів роботи навчально-виховного закладу та сім'ї. Система педагогічних умов формування екологічної культури студентів педагогічного коледжу Г. Пономарьовою визначається як поєднання засобів виховного і навчально-освітнього впливу на почуття, розум, поведінку студентської молоді.

Визначення педагогічних умов формування екологічного світогляду підлітків у дитячій громадській організації, з урахуванням специфіки її діяльності, ґрунтувалося нами на таких основних ідеях:

1. Системність. Результативне формування екологічного світогляду підлітків можливе лише за умови системної, комплексної роботи. Забезпечує таку системність планування діяльності — річне, квартальне, щотижневє. Водночас у дитячих громадських організаціях використовуються такі форми і методи, які дають змогу одночасно надавати знання, виховувати, здійснювати практичні заходи та застосовувати розважальний компонент. Отже, діяльність має будуватися таким чином, щоб дитина отримала знання, навички поведінки та закріпила ці навички на практиці.

2. Упровадження інновацій у діяльність. Інноваційність характеризується пошуком нових та вдосконалених концепцій, принципів, підходів до реалізації програм, суттєвою зміною у змісті, формах і методах освіти, виховання. Такий пошук передбачає розвиток творчого потенціалу учасників, зміни способів їхньої діяльності та стилю мислення, створення та поширення новизни. Відтак інновації у програмах дитячої громадської організації — це новостворені та вдосконалені конкурентноздатні технології, продукція, а також організаційні рішення.

3. Випереджувальна спрямованість. Діяльність дитячої громадської організації має керуватися перспективою майбутнього розвитку, орієнтуючи форми, методи та технології на досягнення прогнозованого результату.

4. Неперервність процесу виховання. Важливо, щоб діяльність дитячої громадської організації не зводилася до проведення коротко-

строкових заходів, а була системною і цілеспрямованою, передбачала реалізацію довгострокових програм щодо формування екологічного світогляду підлітків.

5. Інтерактивність. Творча взаємодія дорослого і дитини у реалізації цілей і програм діяльності, яка сприяє розвитку соціальної активності підлітка у колективі, реалізує тезу «організація — це організація самих дітей», а значить, розвиває самоуправління, сприяє розвитку лідерських якостей та соціальної ініціативності дітей, без яких робота дитячого об'єднання буде неефективною.

Ці ідеї було актуалізовано у педагогічних умовах дослідження.

Щодо першої умови — реалізація позитивних суб'єкт-суб'єктних взаємин у розвивальному виховному середовищі. Розгортаючи виховний процес у дитячому об'єднанні, для підлітків необхідно створити такі умови, за яких вони матимуть змогу не тільки отримати знання, задовольнити власні інтереси, потреби у спілкуванні та взаємодії з іншими людьми, а й сформуванати екологічний світогляд.

Зокрема, це актуалізовано в завданнях щодо формування екологічного світогляду підлітків у дитячому об'єднанні:

- усвідомлення необхідності бережливого ставлення до природи; особистої причетності до екологічних проблем і відповідальності за екологічні наслідки власної побутової діяльності;
- виховання готовності до відповідальної взаємодії з довкіллям;
- виховання здатності до адекватної самооцінки власних дій щодо довкілля;
- надання знань про загальні закономірності існування природних та антропогенних систем;
- глибоке пізнання законів екології, накопичення знань про механізми функціонування біосфери;
- вивчення науково обґрунтованих екологічних концепцій;
- вивчення шляхів впливу на екосистеми різних форм господарської, рекреаційної і культурно-побутової діяльності людини.

Щодо другої умови — здійснення педагогічного, наставницького супроводу цього процесу. Педагогічний супровід формування екологічного світогляду підлітків відбувається за допомоги педагогів-координаторів. Працюють осередки, координатори яких основною метою обрали формування екологічного світогляду і всю діяльність підпорядковують саме цій меті. Педагогічний супровід відбувається постійно, але його особливістю є те, що роль педагога — тільки координаційна, щоб надати якомога ширших можливостей для самореалізації дитини у дитячій організації.

Щодо третьої умови, яка полягала у впровадженні тематичної програми, спрямованої на формування світоглядної позиції підлітків, було визначено ряд ключових положень. А саме: результативне формування екологічного світогляду підлітків можливе лише за умови систе-

мної, комплексної роботи. Забезпечити таку системність можна шляхом планування діяльності — річного, квартального, щотижневого.

Всеукраїнська дитяча спілка «Екологічна варта» працює над розробленням і впровадженням неформальних еколого-освітніх та виховних програм, координатори (педагоги) поширюють екологічні знання, розробляють специфічні для неурядового сектору навчальні матеріали.

Організація започаткувала збирання і узагальнення сучасного педагогічного досвіду в галузі екологічної освіти через популяризацію авторських програм, навчальні семінари та обмін досвідом.

Всеукраїнська дитяча спілка «Екологічна варта» має такі програми діяльності: «Станьмо на варті власного майбутнього» та «Програма громадської підтримки дітей та молоді, схильних до природоохоронної діяльності».

Основною метою цих програм є формування екологічного світогляду підлітків, забезпечення підтримки дітей та молоді шляхом створення умов для природоохоронної діяльності різних напрямів і творчий, інтелектуальний розвиток.

Четвертою умовою було визначено використання активних та інтераактивних форм і методів роботи з підлітками.

Осередки ВДС «Екологічна варта» використовують такі форми роботи, як тренінг, бесіда, практична акція, конкурс, семінар, конференція, слухання.

Ефективними є такі методи роботи з підлітками:

- групова робота з координаторами (педагогами) — навчальні семінари, навчання під час проведення спільних з дітьми акцій;
- групова та індивідуальна робота з підлітками.

У діяльності дитячої громадської організації використовуються форми і методи, які дають змогу одночасно надавати знання, виховувати, здійснювати практичні заходи та використовувати розвивальний і розважальний компоненти.

Діяльність будується таким чином, щоб дитина отримала знання, навички поведінки та закріпила ці навички у практичній діяльності.

Для організації характерним є не проведення короткострокових заходів, а впровадження у діяльність довгострокових програм, під час яких формування екологічного світогляду є найбільш ефективним.

Нами було визначено **компоненти екологічного світогляду:**

1. Когнітивний.

Наявність знань, необхідних для ціннісного сприйняття довкілля, екологічно дружньої поведінки, відповідального ставлення до довкілля, а також усвідомлення необхідності використання цих знань; здатність до адекватної самооцінки власних дій щодо довкілля.

Екологічні знання ми розглядаємо як результати пізнання екологічної дійсності, що відображають її у свідомості людини у вигляді еколо-

гічних уявлень, суджень, теорій, концепцій, законів і закономірностей. Знання вказують можливі або неприпустимі способи дії з природними об'єктами, описують ці дії, визначаючи поведінку і ставлення підлітків до природи.

2. Емоційно-ціннісний.

Ціннісне ставлення до довкілля, готовність до взаємодії з ним, отримання задоволення від спілкування з природою та взаємодії з нею.

3. Поведінково-регулятивний.

Уміння застосовувати знання у діях, здатність свідомо приймати рішення і діяти так, щоб завдавати довкіллю якомога меншої шкоди; здатність керуватись здобутими знаннями, сформованими цінностями і досвідом, приймати виважені екологічно доцільні рішення у власній зоні відповідальності.

Конкретизовано критерії і показники екологічного світогляду:

1. Наявність екологічних знань.

Показники:

- 1.1. Усвідомлення необхідності використання екологічних знань.
- 1.2. Здатність до адекватної самооцінки власних дій щодо довкілля.
- 1.3. Усвідомлення особистої причетності до екологічних проблем і відповідальності за екологічні наслідки власної побутової діяльності.

2. Ціннісне ставлення до довкілля.

Показники:

- 2.1. Отримання задоволення від спілкування з природою та взаємодії з довкіллям.
- 2.2. Готовність до відповідальної взаємодії з довкіллям.

3. Вибір природобезпечного стилю діяльності у довкіллі.

Показники:

- 3.1. Здатність свідомо приймати рішення і діяти так, щоб завдавати довкіллю якомога меншої шкоди.
- 3.2. Реалізація знань та мотивації у відтворенні природобезпечного стилю у поведінці.
- 3.3. Здатність відповідально вирішувати життєві ситуації, підпорядковуючи задоволення своїх потреб принципам збалансованого розвитку.

Визначено рівні сформованості екологічного світогляду:

Високий. Підлітки цього рівня володіють достатніми екологічними знаннями, які можна розглядати як результат пізнання екологічної дійсності. Вихованці здатні відповідально вирішувати життєві ситуації, підпорядковуючи задоволення своїх потреб принципам збалансованого розвитку, готові до відповідальної взаємодії з довкіллям, знання та мотивації реалізують у конкретних практичних діях.

Вище середнього. Підлітки мають такі характеристики: усвідомлення особистої причетності до екологічних проблем та відповідальності за екологічні наслідки власної побутової діяльності, мотивація до дії,

дружньої до довкілля, але не завжди чинять так самостійно, реалізують власні знання та мотивації у поведінці, а не у діях.

Середній. Для підлітків, які мають середній рівень, характерним є усвідомлення необхідності використання знань, здатність до адекватної самооцінки власних дій щодо довкілля, ціннісне ставлення до природи. Представники цього рівня виявляють підкріплені знаннями мотивації до дії, уміють застосовувати знання в діях, але рідко застосовують знання та мотивації на практиці.

Початковий. На цьому рівні підлітки характеризуються наявністю екологічних знань (які можуть бути фрагментарними, несистемними), отримують задоволення від спілкування з природою та взаємодії з довкіллям, мають здатність накопичувати та застосовувати знання, досвід, керуючись пріоритетністю екологічних цінностей і непрагматичною мотивацією взаємодії з довкіллям.

У вихованців цього рівня немає здатності застосовувати наявні екологічні знання, відсутня потреба у взаємодії з довкіллям, не сформована мотивація до активних екологічної поведінки, дій на захист довкілля.

Висновки.

Процес формування екологічного світогляду у дитячих об'єднаннях є ефективним за:

- усвідомлення підлітками важливості особистої причетності до вирішення екологічних проблем у довкіллі через системну навчально-виховну діяльність дитячого об'єднання;
- забезпечення особистісно орієнтованого підходу до членів дитячих об'єднань на основі впровадження інтерактивних методів виховання;
- удосконалення змісту та форми тренінгових, лекційних, семінарських, практичних занять;
- упровадження сучасних світових ідей, концепцій у діяльність дитячих об'єднань.

Необхідність пошуку шляхів подальшого вдосконалення формування екологічного світогляду дітей та молоді пояснюється недостатньо відповідальним ставленням підлітків до природи в умовах дитячого об'єднання: у більшості з них не сформована система екологічних цінностей, спостерігається нестійкість екологічних переконань, непослідовне дотримання установки на екологічно правильну орієнтацію в навколишньому середовищі, недостатня активність при реалізації екологічних заходів, екологічні знання не завжди трансформуються в переконання.

Екологічний світогляд робить людину екологічною особистістю. Людина не ізольована від природи, а становить один з елементів складної системи екологічних взаємозв'язків, будь-які дії людини можуть мати непередбачувані наслідки, які порушують баланс в екосистемі. Тому

формування екологічної особистості відбувається через виховання екологічно свідомого ставлення та впливу на природу, а її діяльність має бути екологічно доцільною. Взаємозв'язок людини з природою підпадає під дію етичних норм, правил, інтересів до життя природи та отримання задоволення від самого процесу її пізнання. Зв'язок людини з природою має зумовлюватися не бажанням отримати якийсь «корисний продукт», а потребою у спілкуванні з нею, естетичному сприйнятті природи, збереганні її для майбутніх поколінь.

РОЗДІЛ 4. ВИКОРИСТАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ДИТЯЧИХ ОБ'ЄДНАНЬ У ФОРМУВАННІ СВІТОГЛЯДНОЇ ПОЗИЦІЇ ПІДЛІТКІВ

4.1. Розвиток соціальної активності особистості у дитячому об'єднанні

Сучасне суспільство породжує нову антропологічну реальність: людина все більше виступає суб'єктом власної життєдіяльності та суспільних відносин, відповідальною за прийняті нею рішення. Суб'єктно розвиваючись, особистість не лише адаптується до суспільної реальності, але й на її основі вибудовує власну життєдіяльність, детерміновану як вимогами соціуму, так і внутрішніми потенціями.

Саме тому соціальне виховання підростаючого покоління наразі має бути орієнтоване на розвиток соціальності індивіда, складовими якої є соціальна активність, соціальна мобільність, соціальна зрілість, оскільки в сучасних умовах вже не можна обмежитися лише засвоєнням людиною суспільно визнаних норм і правил, соціального досвіду.

Констатуючи множинність інститутів соціального впливу на особистість підлітка, необхідно визнати і вплив на нього дитячих об'єднань, які виступають одним із чинників формування соціальної активності підростаючого покоління. Проблема соціальної активності особистості, як і формування цієї найважливішої інтегративної якості, не належить до розряду незначних: людина тією мірою соціальна істота, якою вона самовизначається в соціумі, виявляючи в ньому активність, перетворюючи його і саму себе як суб'єкта соціальних відносин. Якість цього процесу зумовлюється усім різноманіттям факторів, з якими взаємодіє, розвивається особистість і які чинять на цей розвиток вплив.

Розглядаючи складові поняття «соціальна активність» та беручи до уваги, що вони взаємопов'язані, а деколи «зрошені» з такими поняттями, як діяльність, спілкування, соціальна відповідальність, життєва позиція, громадський обов'язок, соціальна адаптація, соціалізація тощо, цей феномен доцільно проаналізувати у філософському, психологічному та педагогічному аспектах.

Філософи С. С. Бутенін, Л. П. Буєва, А. В. Брушлінський, Л. Н. Митрохін розглядають соціальну активність як особливу форму взаємодії суб'єкта з навколишнім середовищем, особливий стан будь-якої діяльності, що характеризується позитивно вираженою стороною. Особливо значущими у контексті означеної проблеми є філософські ідеї самоцінності особистості, здатності людини до автономної самобудови, життєвого самовизначення, екзистенційного вибору (М. М. Бахтін, М. С. Кавган, М. К. Мамардашвілі, Е. Фромм, К. Ясперс та інші).

Поняття «соціальна активність особистості» такими психологами, як Л. І. Божович, О. М. Леонтьєв, В. С. Мерлін, Л. С. Славіна, розкривається з погляду уявлень про природу якості особистості як системи дій, потреб і мотивів поведінки. Відзначається, що соціальну активність як протіє особистості, з одного боку, характеризують суспільно цінні мотиви, з другого — активна поведінка, уміння не тільки пристосовуватися до обставин, а й враховувати і змінювати їх відповідно до засвоєних моральних норм. Ядром соціальної активності особистості виступає суб'єктна активність, як зазначає С. Л. Рубінштейн; існує зв'язок «внутрішньої» детермінації з активністю суб'єкта.

Розвиток соціальної активності особистості відбувається в результаті засвоєння суспільних цінностей у процесі спілкування зі значимими іншими (Ч. Кілі, У. Томас та інші), імітації, освоєння соціальних ролей (А. Бандура, П. Бергер, Г. Тард та інші), гуманного ставлення до навколишнього світу (К. Роджерс, Е. Фромм, В. Франкл та інші). Ця діяльність спрямовується на забезпечення внутрішніх умов (установок, потреб, здібностей) для розвитку «самості» (А. Маслоу) і створення сприятливих зовнішніх умов (середовища життєдіяльності, міжособистісних відносин, психологічного клімату тощо).

У педагогіці питання соціальної активності досліджувалося багатоглядно: як головне в характеристиці особистості — суб'єкта суспільних відносин (Т. Е. Коннікова, Т. Н. Мальковська, А. В. Зосімовський та інші), як міра прояву соціальної дієздатності людини (Н. П. Анікеєв, Н. Г. Огурцов, Е. С. Малах та інші), як відповідальне і зацікавлене ставлення людини до праці, суспільства, духовного й суспільного життя (Ю. П. Азаров, Л. М. Архангельський, Л. Ю. Гордін та інші).

Питання розвитку у дітей соціальної активності розглядалися через особистість і колектив, виховання особистості в колективі (А. С. Макаренко), духовну спільність колективу (В. О. Сухомлинський), особистісно орієнтоване виховання (І. Д. Бех, С. Д. Поляков, І. С. Якиманська та інші), педагогічні можливості дитячих об'єднань (М. Р. Баяновська, Ю. М. Жданович, Р. О. Литвак, Ю. Й. Поліщук та інші).

Соціальна активність — енергійна, посилена діяльність, діяльний стан, діяльна участь у чомусь. Вона є однією з характеристик способу життєдіяльності суб'єкта (особистості, групи, спільноти), що відображає міру (рівень) спрямованості здібностей, знань, навичок, концентрації вольових, творчих зусиль на реалізацію невідкладних потреб, інтересів, мети, ідеалів завдяки освоєнню, збереженню чи перетворенню існуючих або створенню нових умов, життєво важливих зв'язків із природним і соціальним середовищем, формуванню особистих соціальних якостей. Соціальна активність здійснюється в індивідуальній, груповій, колективній, масовій формах і проявляється в різних сферах життєдіяльності людини: трудовій, політичній, культурно-дозвілєвій, професійній, побутовій тощо.

Отже, соціальна активність — динамічне утворення, суб'єктом-носієм якої виступає людина; має різний ступінь прояву та залежить від співвідношення між соціальними обов'язками особистості у суспільно значущій діяльності та суб'єктивними установками на діяльність; її розвиток відбувається через систему зв'язків людини з навколишнім соціальним середовищем у процесі пізнання, діяльності та спілкування. Соціальна активність проявляється як здатність діяти свідомо, не тільки пристосовуючись до зовнішнього середовища, але й цілеспрямовано змінюючи його. У практичному житті вона виступає діяльністю з організації та координації активності індивідів, освоєння ними зовнішнього середовища.

Останніми роками у науковий обіг російськими психологами А. О. Реаном, Д. І. Фельдштейном був уведений термін «соціальна активність підлітка». Психологічними детермінантами її розвитку вони визначають специфічні новоутворення підліткового віку: достатній рівень самосвідомості, прояви дорослості, виражені в емансипації, групування з однолітками, конформізм, прагненням до самоствердження та самореалізації. При цьому позанавчальна діяльність як форма активності підлітка, на думку А. О. Реана, є динамічним процесом «сходження до соціальної активності» шляхом участі у волонтерській роботі, соціальних програмах, проектах, ініціативах тощо.

Ступінь соціальної активності підлітків обумовлений певною мірою:

- мобільністю суб'єкта;
- розмаїттям сфер та способів його діяльності;
- усвідомленням суспільної значущості певної діяльності;
- використанням досвіду інших;
- креативним підходом до вирішення поставлених завдань.

Узагальненими критеріями сформованості соціальної активності підлітків більшість науковців визнають:

- зміст і норми діяльності;
- спрямованість соціальної орієнтації підлітків;
- мотиви, кількісні та якісні показники суспільно-громадської діяльності підлітків;
- міру її інтенсивності;
- почуття відповідальності.

Для виховання соціальної активності необхідно, щоб у кожного підлітка була наявна суб'єктна — внутрішня активність. Завдяки суб'єктній активності виявляються всі найважливіші соціальні якості особистості: індивідуальність, заповзятливість, ініціативність, конкурентоспроможність. Аналіз значного масиву наукової літератури дав нам змогу визначити *соціальну активність підлітка як прагнення і вміння діяти на користь інших, громади, суспільства*. Це інтегрована особистісна якість, що характеризує міру інтенсивності, напруженості, темп здійснення суспільно значимої діяльності. Соціальна активність підлітка відображає

його потребу у саморозвитку, самозміні, спрямована на самовизначення його у світі й прийняття світу в собі. Вона є складовою його соціального становлення, утвердження себе як члена певної спільноти, суспільства. Найважливішими компонентами соціальної активності підлітка ми вважаємо *суспільно-громадську, комунікативну, екологічну, трудову, художньо-творчу та інші види діяльності*.

Розвиток цих компонентів, безперечно, відбувається шляхом участі підлітків у діяльності дитячих об'єднань. Соціально-педагогічне призначення дитячої організації, на думку Д. І. Фельдштейна, полягає у забезпеченні умов для соціального функціонування дітей. Зазначені види діяльності можуть реалізуватися комплексно в різних дитячих об'єднаннях (наприклад, «Пласт», «СПОК», «Січ») або цілеспрямовано у дитячих об'єднаннях певного напрямку (наприклад, «Екологічна варта», «КРОКС», «Школа безпеки» та ін.)

Аналіз програмних документів різних об'єднань також засвідчує, що сукупність складових їхньої діяльності спрямована на:

- рефлексію та самовдосконалення в ситуації публічного представлення результатів, засвоєння у соціальній взаємодії суспільно важливих цінностей (реалізація напрямку «Я – Я»);
- самоорганізацію добровільної спільної взаємодії з іншими (реалізація напрямку «Я – інші»);
- перетворення навколишньої дійсності, вирішення різних актуальних проблем (реалізація напрямку «Я – навколишній світ»).

Саме участь підлітка у цих напрямках забезпечує формування його соціальної активності.

Окрім цього, на меті та в завданнях більшості дитячих організацій задекларовані деякі з нижчезазначених положень:

- залучення дітей до суспільно корисних справ;
- формування активної життєвої позиції особистості;
- виховання гуманної особистості, свідомого громадянина України;
- збереження та примноження природного довкілля, історико-культурної спадщини;
- захист прав та свобод дітей, створення умов для їхньої самореалізації.

Характеризуючи дитяче громадське формування, можна також визначати його як суб'єкта формування соціальної активності підлітків шляхом реалізації соціально-педагогічних функцій. Так, аксіологічна полягає у забезпеченні умов для розуміння дитиною суб'єктивної значущості її переконань, поглядів, самореалізації у соціальній групі; формуванні у підлітків креативності, активної громадянської позиції щодо навколишньої дійсності, цінності іншого як рівноправного партнера.

Орієнтаційна функція дає можливість члену організації сформувати уявлення про себе як суб'єкта перетворення дійсності та саморозвитку,

визначити свої організаторські й комунікативні здібності, наявний лідерський потенціал.

Операційна функція дитячої громадської організації спрямована на засвоєння та інтеріоризацію соціальних установок на суб'єктну позицію дитини, формування її відповідальної поведінки, опанування корпоративної культури та вмінь організації спільної діяльності у поєднанні з можливими варіантами самодіяльності як способу самовираження особистості.

З метою узагальнення особливостей виховного впливу дитячих громадських організацій на формування соціальної активності підлітків ми вдалися до методу експертних оцінок. У нашому дослідженні, проведеному у 2011 році, як експерти брали участь 38 осіб з числа директорів, соціальних педагогів, вчителів загальноосвітніх навчальних закладів, вихователів позашкільних закладів. Вони зазначили, що участь дитини в діяльності громадської організації дає їй можливість:

- розвивати свої комунікативні, організаторські та лідерські якості;
- реалізувати особистісний та творчий потенціал;
- відчутти причетність до громадських і державних справ;
- самовдосконалюватися та самореалізовуватися в різних видах суспільно корисної діяльності;
- набути досвіду волонтерської роботи;
- реалізувати власні ініціативи;
- знайти своє місце в громадському житті.

Таким чином, як засвідчують відповіді експертів, участь дітей у діяльності громадських організацій дає їм можливість отримати досвід прояву соціальної активності в різних сферах суспільного життя.

Ми поділяємо думку О.Д. Чугунової про етапність формування соціальної активності підлітків у дитячій організації. Перший — етап соціальної проби — характеризується отриманням учнями соціальних знань, розумінням соціальної реальності у повсякденному житті. Другий етап — участь дитини в соціально значущих справах, організованих дорослими. Третій етап — ініціювання різних корисних справ, самостійна організація їх виконання, залучення ровесників до реалізації ініціатив.

Як бачимо, на перших етапах певна роль належить дорослому. Його педагогічний вплив на соціальну активність учасників дитячих громадських об'єднань здійснюється такими шляхами:

- ініціація привабливих цілей і змісту діяльності. Його значення впливає з позиції дорослого як організатора дитячої активності;
- наповнення життя об'єднання соціально значущим змістом. Саме це забезпечує можливості для розвитку організації як соціального інституту виховання;
- підтримка колективної самодіяльності;
- надихання прикладом особистої соціальної активності. Видається одним із найбільш значущих шляхів впливу на соціальну актив-

ність у дитячих громадських об'єднаннях. Певною мірою цей шлях впливу згадувався в науковій літературі при обґрунтуванні специфіки виховних потенціалів дитячих громадських об'єднань. Активність дорослого-організатора дитячого громадського об'єднання в соціумі в кінцевому підсумку визначається його здатністю побачити і запропонувати реальні соціально значущі цілі, що задають спрямованість активності підлітків, надати соціальної значущості діяльності, здійснити її як суспільну за сутністю, а не за назвою. Ця ж соціальна активність дорослого — найважливіша умова його лідерства в об'єднанні активних юних соратників, а отже, й адекватний сутності дитячого громадського об'єднання шлях педагогічного впливу на розвиток соціальної активності підлітків.

Провідною умовою педагогічного впливу на розвиток і реалізацію соціальної активності в дитячому громадському об'єднанні є здатність дорослого виправдати очікування підлітків «бути рівноправним членом об'єднання», виконувати роль «старшого друга».

Таким чином, підсумовуючи викладене вище, можна стверджувати, що в сучасних соціокультурних реаліях дитячі громадські організації виступають первинним осередком набуття підлітком досвіду соціальної активності шляхом пошуку свого місця в мінливому та стратифікованому суспільстві. Вони надають підліткам змогу зорієнтуватися в системі соціальних зв'язків, оволодіти механізмами регуляції соціальної поведінки, здійснити аналіз власних можливостей та реалізувати їх у соціально схваленій суспільній діяльності.

Список використаної літератури

1. Воробьев Ю.Л. В поисках смысла и правды. Активность и развитие личности/Ю.Л. Воробьев, Б.Н. Королев. — М. : Изд-во МГСУ «Союз», 2003. — Т. 1. — 500 с.
2. Клімкіна Н.Г. Формування соціальної активності підлітків із неповних сімей у навчально-виховному процесі основної школи: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05/Н.Г. Клімкіна; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. — К., 2009. — 21 с.
3. Крохина Е.А. Роль общественной организации в формировании социальной активности учащейся молодежи//Формирование социальной активности у учащейся молодежи: опыт, проблемы, перспективы: сборник науч. тр./отв. ред. Осокина Т.В., Павлов И.В. — М. : МПА, 2005. — С.137-142.
4. Психология подростка: полное руководство/под ред. А.А. Реана. — СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. — 512 с.
5. Сапронов А.В. Социальная активность как конструктивная основа образа жизни молодежи в условиях социокультурных трансформаций: дис. ... канд. социол. наук: 22.00.06. — Курск, 2007. — 174 с.
6. Турбина Т.А. Культурно-досуговая деятельность как средство развития социальной активности современных подростков: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. — СПб, 2007. — 163 с.

7. Чугунова О.Д. Детское общественное объединение как способ педагогического влияния на социальную активность подростков: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.06. — Кострома, 2000. — 186 с.

4.2. Залучення дітей до ухвалення рішень у дитячому об'єднанні

Проявом світоглядної позиції особистості є її участь у прийнятті рішень та житті груп, членом яких вона є. Відповідно, ефективність формування світоглядної позиції підростаючої особистості значною мірою залежить від реалізованих можливостей її участі на різних рівнях (суспільства, громади, колективу, малої групи), від змісту та спрямованості такої участі, а також готовності дорослих до соціально-педагогічного забезпечення права дитини на участь у житті суспільства та ухвалення рішень.

Положення про те, що дорослі повинні враховувати думку і погляди дітей, якщо приймаються будь-які рішення в інтересах дітей, уперше з'явилось в Конвенції ООН про права дитини. Важливе значення цього документа пояснюється його спрямованістю у майбутнє, оскільки Конвенція проголошує, що сьогоденні дітям належить продовжити справу встановлення справедливого й гуманного соціального порядку.

Безумовна цінність Конвенції полягає у визнанні дитини як особистості, котра активно реалізує свої права, як суб'єкт права, здатний формулювати й висловлювати думки, брати участь у прийнятті рішень і впливати на події, бути партнером у процесах соціальних перетворень і побудові демократії.

Положення Конвенції стали основою для розвитку участі дітей у різних країнах світу, адже «держави-учасники забезпечують дитині, здатній сформулювати свої власні погляди, право вільно виражати ці погляди з усіх питань, що стосуються дитини, причому її поглядам приділяється належна увага відповідно до віку і зрілості» (стаття 12).

Беручи за основу положення Конвенції ООН про права дитини, поняття «участь» доцільно визначати як *добровільні, спільні з ровесниками та дорослими дії осіб до 18 років відповідно до їхньої соціальної зрілості, результатом яких стають: опанування демократичними нормами, правилами та процедурами, культурою діалогу; вміння сприяти покращенню соціального середовища; навички спільного прийняття соціально мотивованих рішень, що впливають на їхнє життя; формування громадянської відповідальності, світоглядної позиції тощо.*

Участь є моральним і юридичним правом всіх дітей, вона свідомо, добровільна і не може бути примусовою.

Стратегічна мета участі — надати дітям можливість висловлювати свою думку і брати участь в ухваленні рішень щодо питань, які їх стосуються, на різних рівнях. По суті, йдеться про вироблення у дітей по-

треб і навичок освоєння нових способів мислення й діяльності, життєвих орієнтирів, які підготують їх до активного й відповідального життя в оновленому суспільстві. Відтак без дотримання принципу участі дітей неможливо виховати активних громадян, здатних у майбутньому брати на себе відповідальність за своє життя та благополуччя суспільства.

Участь сама по собі вже є розвитком, мета якого бути вільним і здатним зробити вибір. Разом із тим участь є засобом розвитку, фундаментом набуття й збагачення життєвого досвіду. У процесі співпраці, діалогу з дорослими у дітей розвивається комунікабельність, здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, планувати дії, прогнозувати результати.

Ефективна участь розвиває різні уміння. Діти отримують нову інформацію, за допомогою активного слухання дізнаються про думку інших та їхні права. Висловлюючи власну позицію, юні особистості підвищують рівень власної комунікативної культури, критичного мислення, організаційних умінь. Діти розуміють, що вони справді можуть щось змінити на краще.

Отже, визначають такі змістові характеристики участі: по-перше, це внутрішня потреба особистостей різного віку; по-друге, ставлення до оточуючих; по-третє, діяльність, орієнтовна на благополуччя; по-четверте, базовий принцип забезпечення прав людини; по-п'яте, форма співробітництва; по-шосте, можливість перетворення соціального середовища; по-сьоме, спосіб прояву підростаючою особистістю власної суб'єктності у процесі соціалізації.

Вияткове значення для реалізації права участі в ухваленні рішень має *суб'єктивність* дитини.

Вищим рівнем прояву суб'єктності особистості є її прояви у системі власних спонукань. Індивіду доводиться поєднувати свободу та відповідальність, що взаємно зумовлюють одна одну. Бути суб'єктом — це наперед надавати особистісного смислу загальнолюдським цінностям, певним обов'язкам і завданням.

Грунтовно досліджуючи порушене питання, В.Т. Циба уточнює, що суб'єктність особистості визначається: свідомою активністю суб'єкта в його конструктивній діяльності (тобто у творенні ціннісного штучного середовища); моральними та правовими, формальними і неформальними регламентами (правами та обов'язками за статутом організації, правилами, звичаями громад тощо) та ін. Проте сутність суб'єктності, підкреслює науковець, окреслюється насамперед свободою ухвалення рішень і відповідальністю за їхні результати. Формально суб'єктність може змінюватися від абсолютної свободи в прийнятті рішень до абсолютної залежності від рішень іншого суб'єкта [19, с. 136-137].

Мати право участі в ухваленні рішень — означає могли його домогтися. Від суб'єкта права залежить, чи буде право реалізоване, коли і в яких

обсягах. Адже, як підкреслює дослідник філософії права П. А. Крапоткін, «права людини існують настільки, наскільки вона готова їх захищати» [18, с. 373].

Вимоги до дитини як суб'єкта права на участь в житті суспільства й ухваленні рішень ставляться не тільки державою загалом, але й конкретними групами, у т. ч. організаціями, членами яких є дитина.

Саме у цьому контексті особливо значущою для повноцінної позитивної соціалізації підростаючої особистості є позиція наставника, педагога, вихователя, старшого друга. Правильна у правовому сенсі педагогічна взаємодія ґрунтується на взаєморозумінні дорослого і дитини, спільності їхніх інтересів і прагнень, ціннісних орієнтацій. Якщо взаємодія з дорослим здійснюватиметься на засадах діалогічного спілкування двох рівноправних особистостей, вона набуватиме ознак суб'єкт-суб'єктності. Саме за таких умов найуспішніше виникають особистісні смисли, засвоюються норми права.

Діяльність дорослого має спрямовуватися на формування і підтримання суб'єктивної позиції дитини, яка передбачає здатність до самостійного вибору; волю — механізм утримання концентрованої уваги та зусиль, зосереджених на практичній діяльності у здійсненні вибору; діяльність, яку необхідно спланувати й реалізувати, а значить, наявність умінь проектувати [5, с. 9].

Сутність суб'єкт-суб'єктної взаємодії полягає в тому, щоб своїми впливами створити дитині таке життєве середовище, яке максимально сприяло б саморозвитку її особистості. Саме тому, підсумовують члени авторського колективу українських науковців під керівництвом М. М. Слюсаревського [8, с. 195], «основна (онтична) смисложиттєва цінність і мета, якими можуть перейматися суб'єкти впливу один щодо одного, це створення і дальший розвиток інтерсуб'єктної спільності «ми», в якій кожен дістає максимальні можливості для індивідуального самовдосконалення і саморозвитку». Йдеться про суб'єктно-вчинкову природу впливу на людину, що передбачає визнання і стимулювання в людині її суб'єктних потенцій, допомогу в оцінюванні власних діянь, нарощуванні досвіду автентичного суб'єктно-вчинкового життя [8, с. 193].

Водночас усі зовнішні впливи фільтруються внутрішнім світом людини, у т. ч. через стереотипи, штампи. Як слушно зазначає І. А. Ліпський, у внутрішньому світі індивіда відбиваються всі ті зміни, що відбуваються з ним у процесі переживання різних ситуацій свого життя. Відображаючись у психіці людини, соціальні ситуації породжують індивідуальні переживання, формують специфічні реакції на них, що проявляються в її стосунках і поведінці [16, с. 17].

Апелюючи до наукових висновків Е. Еріксона, зауважимо: «Суб'єктність дитини розвивається поетапно. Такі етапи визначаються готовністю індивіда до розширення свого соціального середовища і взаємодії з ним,

власне, його готовністю до розкриття наявних у внутрішньому його досвіді суб'єктивних інтуїцій» [20, с. 259]. Водночас потрібно підкреслити, що суб'єктивність особистості не є постійною характеристикою. Як доводить український дослідник цієї проблеми С. В. Савченко, саме в розвитку суб'єктивних якостей людини полягає сутність сучасної педагогічної діяльності: «З позиції соціальної педагогіки це принципова заувага, оскільки в ній відображено розуміння соціуму як фактора, що безпосередньо визначає можливість прояву особистістю у конкретний період суб'єктивних якостей. ...Умовою суб'єктивності є наявність в індивіда мотиву до діяльності, в яку він залучився через власну активність» [14, с. 9-11].

Розглядаючи особистість як суб'єкт соціальних відносин, ми говоримо про її *суб'єктивну позицію* як якісний стан особистості, відносно стійке динамічне утворення, що характеризується певною системою ставлень людини до себе й інших.

Реалізуючи суб'єктивну позицію, дитина здійснює соціальний самозахист — «здатність особистості активно й гнучко реагувати на зміни зовнішніх умов, соціальних і психологічних реалій і разом з тим постійно зберігати засвоєні норми, установки, соціальний досвід, протидіючи негативним впливам соціального середовища» [15, с. 569].

Але «оскільки спроектована у сферу свідомості людини система зовнішніх соціальних настанов заломлюється нею суб'єктивно, то в реальному житті існує відмінність між зовнішньою системою настанов певної соціальної інституції і внутрішньою системою соціальних настановлень особистості» [6, с. 59-60], що залежать від її соціального досвіду.

Поняття «соціальний досвід» у широкому розумінні А. В. Мудрик визначив як єдність різного роду вмій і навичок, знань і способів мислення, норм і стереотипів поведінки, інтеріоризованих ціннісних установок, відчуттів і переживань, досвід адаптації і відособлення, а також самопізнання, самовизначення, самореалізації і самоствердження [7]. Таке тлумачення дає підстави вважати, що соціальний досвід є потенційним носієм суб'єктивності індивіда в процесі його соціалізації. Джерелами соціального досвіду дітей є їхні власні дії в різних життєвих ситуаціях і переживання, роздуми під час спостереження за вчинками інших, життєвий досвід оточуючих.

Потужний вплив на формування суб'єктивності дитини мають соціальні цінності. Коли такі цінності стають надбанням індивідуальної свідомості, вони перетворюються на засіб внутрішнього контролю. Тому для характеристики особистості як суб'єкта діяльності важливе значення має, на які саме цінності вона орієнтується, що вважає найважливішим у світі, людському житті, якою є її світоглядна позиція. Продовженням цієї думки є твердження І. Д. Бега, що лише ціннісне ставлення у формі того чи іншого мотиву змушує суб'єкта позбавитися загальної пасивності [2, с. 7].

Ціннісні орієнтації дитини формуються під час засвоєння нею суспільних, політичних, етичних, естетичних ідеалів і нормативних вимог, що висуваються до члена соціальної спільноти.

Привносячи у кожне мікросередовище свої цінності, дитина може діяти різним чином, незалежно від міри збігу її цінностей з цінностями тих, з ким вона вступає у відносини. Але, як тільки середовище стає індиферентним до дитини, не вимагаючи від неї активності, дитина губить сенс активної середовищної взаємодії, знижується її активність щодо позитивного самовдосконалення [6, с. 104-105]. Тому так важливо для реалізації права участі забезпечити цінність участі у середовищі, де вона проявляється на різних рівнях.

Виокремлюють такі *рівні участі* дітей:

- індивідуальний/особистісний;
- сім'ї;
- загальноосвітнього чи позашкільного навчального закладу, дитячого громадського об'єднання;
- місцевий рівень (рівень громади, району міста, села);
- районний, обласний, регіональний;
- державний;
- міжнародний рівень.

Особистісний рівень участі передбачає індивідуальний розвиток дитини, дає їй можливість отримувати соціальний досвід, а саме: бути зразком для наслідування, культивувати ідеї, що сприяють популяризації права на участь; бути відкритим і чесним, поважати себе й інших; використовувати соціально дружню лексику у спілкуванні; під час вибору друзів не вдаватися до критеріїв, що дискримінують людей за будь-якими ознаками; виявляти повагу до дітей з особливими потребами; поважати дорослих; вивчати права дітей, щоб поділитися знаннями з іншими; формувати вміння з відстоювання і захисту прав дитини; розвивати власні творчі здібності (писати вірші, пісні, створювати малюнки, складати розповіді на тему участі).

Участь дітей на рівні сім'ї дає змогу дитині виконувати соціально значущі ролі, а саме: проявляти повагу до батьків, нагадувати їм, що важливо слухати дитину, поважати її гідність; вчити молодших братів і сестер бути слухняними й поважати один одного; сприяти вирішенню суперечок у сім'ї шляхом конструктивного діалогу, без насильства; намагатися запобігати конфліктним ситуаціям; заохочувати дружню й толерантну взаємодію між членами сім'ї; підтримувати традиції прислухатися до думки усіх членів сім'ї; вміти слухати, спільно вести домашні справи; розповідати членам сім'ї про права дитини; заохочувати батьків, братів/сестер до участі в заходах, що організуються і проводяться в загальноосвітньому чи позашкільному навчальному закладі, дитячому громадському об'єднанні, тощо.

Участь на рівні загальноосвітнього навчального закладу дає дитині змогу виконувати соціально значущі ролі, допомагати одноліткам упроваджувати учнівське самоврядування, а саме: знаходити нових друзів, дотримуватися правил школи; об'єднуватися в групи, клуби для підтримання участі дітей, пропагування прав юних громадян; підтримувати і представляти діяльність дитячих об'єднань на педагогічній раді, залучати до такої ради нових членів зі складу молодших учнів; розробити Кодекс поведінки учнів, що відповідає положенням Конвенції ООН про права дитини; організувати консультаційну службу, що працюватиме за методом «рівний — рівному»; проводити різні заходи на тему прав дитини; обмінюватися знання з іншими учнями щодо значення участі, форм залучення дітей до відповідальної участі; взаємодіяти із соціальним педагогом закладу; заохочувати батьків до участі у заходах ЗНЗ тощо.

Участь на місцевому рівні (на рівні громади, району міста, села) дає дитині змогу стати активним учасником громадського життя, проявити соціально значущу ініціативність й активну громадську позицію шляхом: створення дитячого громадського об'єднання; інформування населення про діяльність такого об'єднання; розміщення статей, інших матеріалів про права дітей, їхню участь в житті громади в міських ЗМІ; виступів на місцевому радіо з актуальних проблем дітей та молоді міста/села; організації дискусій дітей і дорослих щодо партнерської взаємодії представників різних поколінь, дотримання прав підростаючих особистостей; проведення міських заходів; інформування населення про проблеми бездоглядних та безпритульних дітей, жорстокого поводження з дітьми; реалізації проекту «Місто, дружне до дитини» тощо.

Як слушно відзначає О. В. Безпалько, участь дітей та молоді в житті громади дає чимало переваг як самим підростаючим особистостям, так і громаді. Діти та молодь отримують нові знання та вміння щодо суспільних процесів, чітко розуміють процедуру ухвалення та впровадження рішень, розкривають свій лідерський потенціал, знаходять нові шляхи для самореалізації, розширюють мережу соціальних контактів. Натомість у результаті участі у громаді зростає кількість волонтерів, виникають молодіжні ініціативи, розвивається партнерство підростаючого покоління з дорослими [1, с. 116]; з'являються молоді лідери, зростає до них довіра.

Шляхом участі в житті громади діти вчаться виражати себе; через участь створюються умови для прояву творчості, здобуваються навички захищати власні права (у навчальному закладі, вдома, у громаді тощо); підвищується самооцінка дітей, упевненість, з'являється ентузіазм від привнесення користі у вирішення проблем однолітків чи громади; розвиваються навички роботи в команді; формується толерантність; діти усвідомлюють власну правову суб'єктність тощо. Водночас батьки і члени громади набувають поваги до поглядів, думок дитини, її прав, підви-

щуючи таким чином статус дитини, значення її голосу; діти визнаються «соціальними акторами», які здійснюють позитивний внесок у громаду і суспільство; діти змінюють ставлення дорослих [11, с. 26-27].

Участь дітей на рівні району, області відбувається шляхом: відвідування районних семінарів, круглих столів на тему прав дитини; обговорення проблем участі з представниками дитячих об'єднань інших населених пунктів; відвідування з метою обміну досвідом інших дитячих об'єднань; участі у районних, обласних акціях, інформаційних кампаніях; співпраці зі ЗМІ; розповсюдження соціальної реклами; організації дитячо-юнацьких дорадчих рад при органах виконавчої влади та місцевого самоврядування; проведення спільних заходів із представниками державних організацій тощо.

Діти можуть залучатися до участі на державному рівні шляхом: участі у всеукраїнських дебатах, форумах, акціях; проведення соціологічних досліджень; розміщення матеріалів у ЗМІ; створення соціального громадського руху; організації дорадчих органів при Уповноваженому Верховної Ради з прав людини, Уповноваженому Президента з прав дитини; створення асоціацій тощо.

На міжнародному рівні участь дітей здійснюється через міжнародні акції, проекти; пошук і налагодження контакту з дитячими об'єднаннями з інших країн світу для обміну досвідом, реалізацію спільних ініціатив, зустрічей, інших заходів; представлення інтересів дітей України на сесіях ООН, в інших міжнародних організаціях, що діють в інтересах дітей відповідно до Конвенції ООН про права дитини тощо.

Дорослим доцільно залучати дітей до вирішення проблем на різних рівнях відповідно до їхнього віку, знань, досвіду і бажання. Це дасть змогу комплексно і гармонійно формувати у них потребу в участі. При цьому на всіх рівнях необхідно звертати увагу на розвиток у дітей розуміння прав і думки інших осіб, виховання поваги до іншої особистості, взаємозв'язок прав і обов'язків людини.

Предметом нашої дослідницької уваги є участь підлітків-членів дитячого громадського об'єднання в житті суспільства й ухваленні рішень в об'єднанні.

Такі об'єднання мають усі можливості створення сприятливих умов для реалізації права участі, оскільки вони:

- по-перше, є важливим ресурсом засвоєння дітьми суспільних норм, правил і процедур;
- по-друге, забезпечують умови для розвитку лідерського творчого потенціалу;
- по-третє, стають суб'єктом соціально-педагогічного захисту дітей й водночас покликані підготувати дітей до самозахисту, самопредставництва;
- по-четверте, дитячі громадські об'єднання можуть і повинні розробляти спеціальні проекти для консолідації уваги до проблем

дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, а також безпосередньо залучати таких осіб до відповідної діяльності.

Участь на рівні дитячого громадського об'єднання дає дитині змогу проявити суспільно значущу ініціативність і розвинути власну громадянську позицію шляхом: створення нових груп дітей, залучення до діяльності об'єднання нових членів; заохочення дисципліни і толерантного ставлення до членів дитячого об'єднання, а особливо до дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах, дітей-інвалідів; використання методів й інструментів участі дітей для зміцнення колективу дитячого об'єднання; організації заходів, під час яких діти мають можливість обмінюватися думками, обговорювати актуальні для них питання; святкування Міжнародного дня прав дітей (20 листопада); активної участі організацій в Дні спільних дій в інтересах дітей (27 вересня) тощо.

На реалізацію забезпечення права дітей на участь в житті суспільства впливають: відносна незалежність дитячих громадських об'єднань; добровільний характер дій відповідно до індивідуальних якостей та потреб членів об'єднань; широкі можливості прояву ініціативності, творчого підходу до справи.

Актуальність для членів дитячого громадського об'єднання забезпечення права участі була засвідчена автором за результатами опитування (анкетування) підлітків (у т. ч. членів дитячих громадських об'єднань) віком 13-16 років у травні – червні 2008 р. в межах наукової теми лабораторії дитячих об'єднань Інституту проблем виховання НАПН України «Виховний потенціал дитячих громадських об'єднань України» (2007-2009 рр.).

Насамперед було з'ясовано, які права реалізуються в умовах дитячого об'єднання. Отримані відповіді представлено за рангом – від першого місця до останнього (перші п'ять виборів):

1. Рівність прав всіх дітей незалежно від національності, статі, мови (48,2%).

2. Право на вступ до громадських (дитячих, молодіжних) об'єднань (41%).

3. Право вільно висловлювати свою думку, мати власні погляди та переконання (36,2%).

4. Право на отримання інформації, яка сприяє розвитку дитини (32,5%).

5. Право на доступ до інформації щодо прав дитини (31,3%).

Показовими стали відповіді опитаних, коли їм пропонувалося у довільній формі назвати ті права, які реалізуються у дитячому громадському об'єднанні. Названі: «*право відчувати себе потрібним іншим людям*»; «*право вільно спілкуватися, висловлюватися і не боятися*»; «*право бути нарівні із дорослими*»; «*право бути ініціатором і організатором корисних справ*»; «*право випробувати власні можливості в різних справах, видах*

діяльності» тощо, — підтверджує факт усвідомлення дітьми власних прав й, зокрема, можливість реалізації права участі.

Безперечно, участь у дитячому об'єднанні (громадській організації) тією чи іншою мірою впливає на життя підлітків (лише 16,4% опитаних заперечили це) (рис. 4).

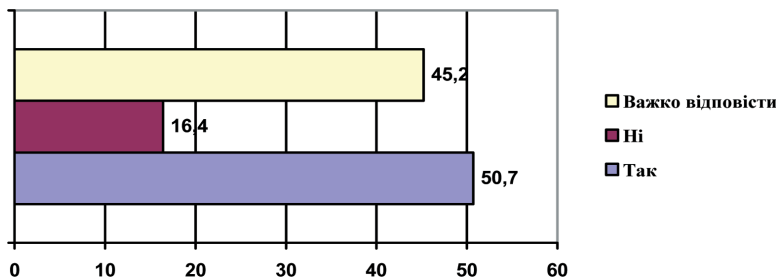

Рис 4.1. Розподіл відповідей підлітків на запитання: «Чи впливає на твоє життя участь у громадському об'єднанні?» (у відсотках)

Підлітки зазначають, що членство у громадському об'єднанні: «допомагає бути самостійним», «вчить виходити із небезпечних ситуацій», «вчить поважати дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах», «допомагає долати перешкоди», «я розумію сенс свого життя», «я стала дуже відповідальною», «я навчилася доводити справу до кінця» тощо.

Вивчаючи прагнення підлітків до соціально-правової діяльності, приємно було зафіксувати, що члени громадського об'єднання мають кращі, порівняно з іншими ровесниками, можливості для реалізації права участі; у дитячому громадському об'єднанні всі діти, незалежно від матеріального стану їхніх сімей, почуваються рівними. Показники зазначеного представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Розподіл відповідей підлітків-членів дитячих громадських організацій на запитання: «Чи погоджуєшся ти з таким твердженням...» (у відсотках)

	Повністю погоджуюся	Скоріше так, ніж ні	Скоріше ні, ніж так	Зовсім не погоджуюся
1. Дитяче громадське об'єднання вчить дітей, як поважати свої права і права інших	42,3	43,7	4,9	7,1
2. У дитячому громадському об'єднанні діти вчать брати участь у прийнятті важливих рішень, що стосуються їхнього життя	34,5	12,0	16,9	3,5

3. Усі учасники дитячого громадського об'єднання знають, що таке права дітей і як захистити свої права	24,7	45,1	19,7	11,3
4. Члени дитячого громадського об'єднання мають кращі, порівняно з іншими дітьми, можливості для самореалізації	22,5	26,1	15,5	9,9
5. У дитячому громадському об'єднанні всі діти, незалежно від матеріального стану їхніх сімей, почуваються рівними	28,2	35,2	18,3	4,9

Водночас за результатами дослідження було виявлено й певні проблеми забезпечення права участі в умовах дитячого громадського об'єднання. Так, 13,7% підлітків відмітили, що не можуть у своєму об'єднанні вільно висловити власну думку; 28,8% опитаних сказали, що їм важко відповісти на це запитання (рис. 5).

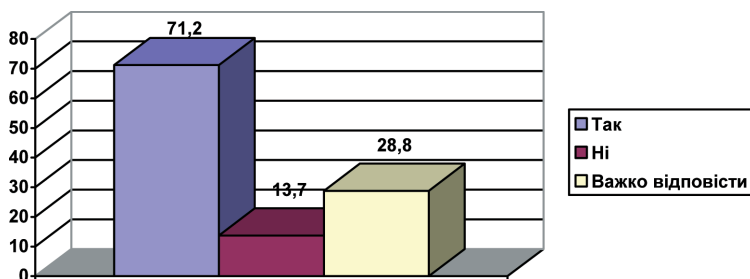

Рис. 4.2. Розподіл відповідей опитаних підлітків на запитання: «Чи можеш ти у дитячому громадському об'єднанні, членом якого є, вільно висловлювати власну думку?» (у відсотках)

Підлітки визнають, що їхню думку не завжди беруть до уваги батьки, однокласники, друзі з об'єднання, вчителі. Так, менше половини опитаних (40,1%) зазначили, що «батьки завжди або майже завжди враховують їхню точку зору». Щодо однокласників, друзів, вчителів, то ці показники ще менші: відповідно 22,2; 19; 14,1%. На особливу увагу заслуговують показники, що відображають варіанти відповіді дітей «рідко» чи «ніколи або майже ніколи» на запитання «Чи враховують твою точку зору?» (рис. 6).

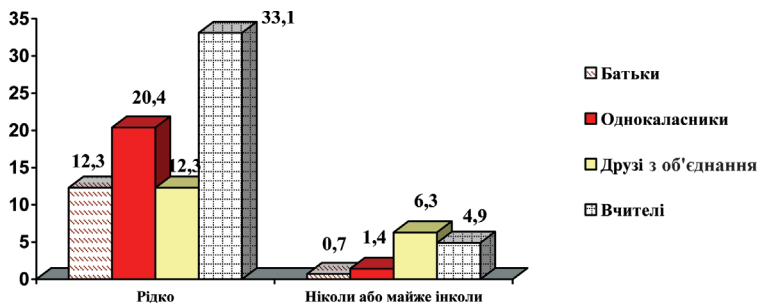

Рис. 4.3. Розподіл відповідей дітей на запитання «Чи враховують твою точку зору?» (у відсотках)

Враховуючи зазначене, існує очевидна необхідність детального аналізу сутності участі членів дитячого громадського об'єднання в житті суспільства й ухваленні рішень в своєму об'єднанні, розкриття організаційно-змістових й технологічних аспектів цього процесу.

Напрямами роботи дитячих громадських об'єднань щодо забезпечення права на участь є:

- звернення уваги державних органів виконавчої влади та місцевого самоврядування до проблем дитинства загалом і дитячих громадських об'єднань зокрема;
- залучення членів об'єднання до вирішення серйозних соціальних питань шляхом «научіння» правил дорослого життя, формування вмінь долати життєві бар'єри;
- взаємодія з іншими інституціями з метою організації і здійснення соціально-правового захисту населення;
- підготовка дітей до самопредставництва;
- організація роботи, спрямованої на допомогу одноліткам, які опинилися в складних життєвих обставинах.

Розгортаючи роботу у тому чи іншому напрямі, потрібно дотримуватися загальних правил участі:

1. Діти мають розуміти, в чому полягає сутність проекту за їхньої участі, яка його мета, у чому полягає їхня роль у проекті.
2. Процедури прийняття рішень мають бути прозорими.
3. У процесі участі недопустима дискримінація (за віком, статтю, культурною приналежністю тощо).
4. Участь має бути добровільною, тому дитина може відмовитися від участі на будь-якому етапі.
5. Важливим є не тільки результат участі, але й її процес.
6. Процес участі має ґрунтуватися на об'єктивності, чесності, повазі один до одного.

7. Участь дітей має відповідати їхньому вікові й зрілості.
8. Участь має сприяти особистісному розвитку кожної дитини.
9. Під час участі всі діти мають право на захист від маніпуляції й жорстокого поводження.

Діяльність дитячих громадських об'єднань за зазначеними вище напрямками і згідно з переліченими правилами передбачає дотримання таких загальних принципів:

- недопущення ризику, ізоляції; безпека дитини;
- повага до поглядів і досвіду дитини;
- захист дітей, соціально-педагогічна і психологічна підтримка дітей в процесі участі;
- усвідомленість згоди дитини на участь;
- конфіденційність;
- культуровідповідність (урахування національних і місцевих особливостей участі).

Під час участі діти із благополучних (здорових) сімей мають розуміти важливість взаємодії з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах (у т. ч. дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, дітьми-мігрантами, дітьми-інвалідами та іншими).

Відповідно, частковими принципами участі є:

1. Принцип необхідності й оптимальності участі (урахування можливості дитячого громадського об'єднання; самостійність, активність та ініціативність членів об'єднань, недопустимість формування споживацької позиції; формування у дітей небайдужості до соціальних проблем, що їх стосуються, стійких мотивів до надання безкорисної допомоги тим, хто її потребує).
2. Принцип варіативності вибору форм участі (створення банку ідей, що дасть дитячим громадським об'єднанням змогу успішно реалізувати функцію соціально-педагогічного забезпечення прав дітей; широке інформування усіх членів об'єднання про можливість участі у соціально значущих проектах, у заходах з метою допомоги дітям та їхнім сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах; поєднання індивідуальних, групових і масових форм роботи).
3. Принцип самоактивності (залучення осіб, кому потрібна допомога, у т. ч. дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, до активної участі у проектах організації; спонукання дітей до власного пошуку виходу із життєвих негараздів з опорою на підтримку дорослих; індивідуальне програмування власної соціальної поведінки у майбутньому).

В умовах дитячого об'єднання можна визначити декілька площин участі. Так, у площині особистісно-ціннісній хлопці й дівчата мають змогу отримувати соціальні знання про загальноприйняті норми,

про структуру організації, про схвалені та несхвалені у суспільстві норми поведінки. На цьому рівні важливим для підлітка стає роль лідера як представника соціальних знань та повсякденного досвіду.

У площині особистісно-ціннісній участь — це процес формування позитивного ставлення до базових цінностей людини, сім'ї, суспільства, Батьківщини, світу. Зазначене можливе лише за умови конструктивної міжособистісної взаємодії у колективі, групі, об'єднанні, середовищі, в якому підліток відчуває себе захищеним. Саме у такому середовищі член дитячого громадського об'єднання отримує практичне підтвердження отриманих соціальних знань та починає або їх приймати, або ними нехтувати. У межах зазначеної площини вищим проявом участі є отримання досвіду самостійних соціальних дій. У зв'язку з цим особливе значення має взаємодія з різними соціальними суб'єктами, які не входять до складу дитячого громадського об'єднання.

Отже, спочатку підліток пізнає себе (усвідомлює власні проблеми, бажання й можливості ухвалювати рішення стосовно свого життя), життя об'єднання, громади, міста, країни; потім — емоційно-ціннісно переживає усвідомлену інформацію; й нарешті — активно й самостійно діє з метою перетворення навколишньої дійсності у власних інтересах й інтересах об'єднання, громади, міста, країни.

Реалізуючи право участі, член дитячого об'єднання має вміти займати дві позиції: безпосередній учасник певної діяльності, який надає допомогу і підтримує оточуючих, та організатор діяльності.

Для ефективної участі в прийнятті рішень у дитячому громадському об'єднанні важливим є вміння налагоджувати контакти з оточуючими та здатність до діалогу. Водночас особливої уваги заслуговує позиція організатора участі, оскільки йому потрібно не тільки організувати однодумців, однолітків, а й проводити дослідницьку роботу, залучати ресурси, підбирати технології, опановувати методики, займатися самоосвітою, володіти інноваційними технологіями, бути готовим до експериментування.

Формування у підлітків-членів дитячого громадського об'єднання умінь прийняття рішень як ключової ознаки їхньої участі має такі етапи:

1. Підготовка до участі у виробленні й прийнятті рішень, формування ціннісного ставлення до участі.

2. Виконання разових громадських доручень; розвиток умінь висловлюватися, аргументувати й доводити власні погляди.

3. Вироблення умінь аналізувати, оцінювати власну діяльність і робити відповідні корективи.

4. Розвиток навичок прогнозувати й планувати участь на засадах партнерства.

5. Вироблення умінь працювати в команді, розвиток умінь ефективної комунікації, ведення переговорів, компромісного ухвалення рішень тощо.

6. Реалізація організаторських і виконавчих здібностей у різних сферах життя.

У такому контексті цілком виправдане твердження Н. І. Савенко, що для реалізації технології залучення дітей до життя суспільства та ухвалення рішень потрібно чітко відповісти на такі запитання: Навіщо? Хто? Де? Коли? Яким чином? [13, с. 166-167].

Аналогічна схема соціальних дій, що ґрунтується на принципі участі дітей, розроблена співробітниками Університету де Монфорт, складається із трьох основних блоків: визначення та аналіз ситуації (Що? Чому?); планування і дій, спрямованих на зміну ситуації (Як? Дії, заходи); оцінка ефективності дій, досягнутих результатів і планування наступного циклу (Оцінка. Що?) [10, с. 15] (рис. 7).

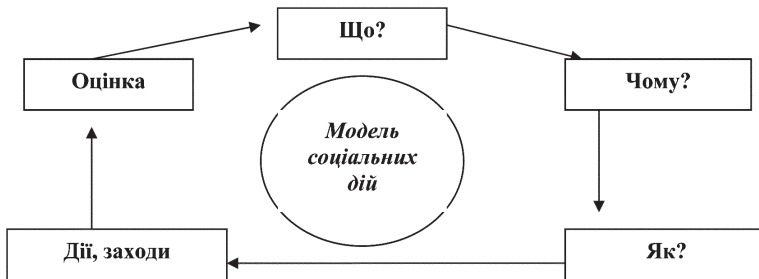

Рис. 4.4. Модель соціальних дій

Одним із перших дослідників, хто осмислив теоретичні й технологічні засади участі дітей у житті суспільства й ухваленні рішень, є Роджер А. Харт [21]. Він обґрунтував вісім «Сходинок участі», які цілком можна вважати етапами відповідної технології: 1-а сходинка — Маніпуляція (діти не мають реального розуміння проблеми, роблять чи говорять те, що хочуть від них дорослі); 2-а — Декорація (діти беруть участь у заходах, подіях, але не усвідомлюють їхнього значення); 3-я — Пасивна участь дітей у прийнятті рішень — Балаканина (діти висловлюються щодо проблем, проте реальні кроки щодо впровадження висловлених ідей не здійснюються); 4-а — Призначення дорослими й інформування (дорослі запрошують дітей до участі, але діти обмежені лише інформацією, що їй надають дорослі); 5-а — Консультування й інформування (діти виступають консультантами проекту); 6-а — Рішення приймаються з ініціативи дорослих разом з дітьми; 7-а — Рішення приймаються з ініціативи дітей під керівництвом дорослих; 8-а сходинка — Рішення приймаються з ініціативи дітей у партнерстві із дорослими.

1-3-ю сходинки Р. Харт називає «неучастю», 4-5-у — «формальною участю», 6-8-у — «реальною участю», наголошуючи при цьому, що, плануючи проекти дитячої та молодіжної участі, не варто очікувати шви-

дких результатів. Їхня успішність залежить від попереднього досвіду дитини, тому всі форми участі, у т. ч. й пасивної, збагачують набуті нею навички, що стає основою для ухвалення рішень у майбутньому.

Потрібно підкреслити, що успіх участі залежить від ступеня складності діяльності й ролі, що виконує дитина у її процесі. Тому неправильно організована в умовах дитячого громадського об'єднання участь може мати для дитини й негативне значення. Окрім того, дитина, можливо, й не хоче бути залучена до прийняття рішень, і це треба враховувати, а думку дитини поважати. Участь не має нав'язуватися тим членам об'єднання, котрі пережили психологічну травму, стали жертвами жорсткого поводження чи насильства. Юні громадяни мають право самі вирішувати, якою мірою і яким чином вони братимуть участь у прийнятті рішень в їхньому об'єднанні.

Залучаючи хлопців і дівчат до реальних соціальних взаємодій, основне завдання дитячих громадських організацій — гармонізація суспільних потреб й інтересів дитини, створення умов для соціальної творчості через різні форми діяльності, що дають змогу усвідомлювати себе як особистість, самоствердитися, розвинути здібності, лідерські якості. Зокрема, форми й методи залучення підлітків до життя громадського об'єднання та прийняття рішень можуть бути різними:

- обговорення актуального питання у малій групі, колективі громадського об'єднання;
- «мозковий штурм», демонстрація;
- рольова гра;
- ділові ігри та моделювання ситуації;
- вивчення ситуації, проведення нескладних соціологічних досліджень силами підлітків у своїй громаді;
- круглі столи-семінари для лідерів чи за їхньої участі;
- дебати;
- аудіовізуальна діяльність: малювання, музика, театр, танець; створення карти рішення або дерев проблеми;
- написання листів, звернень в різні інстанції, державні та неурядові організації;
- тренінги «Права дитини», «Участь дітей»;
- фокус-групи з лідерами щодо обговорення: документів, соціальної реклами тощо;
- створення й функціонування волонтерських груп з числа членів дитячого громадського об'єднання;
- тематична зміна у таборі оздоровлення та відпочинку;
- скринька пропозицій;
- статті членів дитячого громадського об'єднання в місцевій пресі, виступи на місцевому радіо;
- анкетування членів дитячого громадського об'єднання;

- конкурс творів на соціально значущу тематику;
- створення груп, що працюють за методикою «рівний — рівному»;
- фотовиставки, конкурси графіті на тему участі дітей;
- конкурси пісень на соціально значущу тему;
- підготовка газет з використанням статей, історій, коміксів, створених членами об'єднання;
- різні спільні заходи з органами шкільного самоврядування тощо.

Усі форми участі, у т. ч. і пасивної, дають відповідні результати. Водночас виправдано акцентувати увагу на доцільності ретельного вибору тієї чи іншої форми, адже не кожна з них придатна в усіх випадках. Водночас не потрібно забувати, що залучення дітей не передбачає одразу повне передання відповідальності представникам підростаючого покоління. Це має відбуватися поступово, відповідно до готовності взяти відповідальність за власні дії, рішення.

Плануючи в дитячому об'єднанні проекти, спрямовані на активізацію участі підлітків в житті суспільства й ухваленні рішень, не слід очікувати миттєвих результатів. У різному віці здобувається різний соціальний досвід, що стає основою для прийняття подальших рішень. Успішна участь не обмежується одним проектом. Це неперервний процес, що сприяє формуванню партиципаторної культури в усьому оточенні дитини: у школі, у позашкільних навчальних закладах, у громаді. Отже, питання участі має перебувати в центрі уваги впродовж тривалого періоду.

Незамінною для ефективної участі підлітків на всіх рівнях є допомога дорослих. Тому найсуттєвішими в участі членів дитячого громадського об'єднання є стосунки з ровесниками і дорослими лідерами, ключ до яких — партнерство, що передбачає поділ влади і спільне прийняття рішень.

Принципами взаємостосунків між дорослими і дітьми в громадському об'єднанні під час реалізації права участі мають стати: рівноправність і партнерство; самостійність формулювання дітьми проблеми і самостійність дій; допомога дітям, прогнозування результатів, а не прийняття рішень за них; право усіх дітей бути почутими; спонукання дітей до створення об'єднань та груп, оскільки спільні дії мають більше впливу і можливостей; прийняття дитини такою, якою вона є. Дорослі мають бути чутливими до обізнаності і досвіду дитини; давати їй зрозумілі й прості пояснення; бути уважними до осіб з особливими потребами, знати права дітей. Тому дуже важливо підвищувати компетентність дорослих лідерів дитячих громадських об'єднань з питань ефективної участі.

Забезпечуючи право дітей на участь, потрібно керуватися такими переконаннями:

- зрілість не обов'язково залежить від віку;
- дітей і молодь будь-якого віку потрібно добре інформувати і мати точні дані стосовно ступеня розуміння ними наданої інформації;

- переговорні процеси з дитиною повинні бути чесними і відкритими;
- батькам/опікунам/підкувальникам часто потрібна підтримка у залученні дітей до процесів обговорення і прийняття рішень, які стосуються дітей;
- дитині треба давати можливість висловити свою думку у довільній формі;
- дитина відповідного віку спроможна приймати обґрунтовані рішення, вносити значущі пропозиції нарівні з дорослими у документи, що стосуються дітей;
- діти хочуть брати участь у житті суспільства; це їхня соціальна потреба.

Для розвитку партнерських стосунків існує необхідність у роз'ясненні сутності та особливостей участі дітей у контексті прав людини, сталого розвитку суспільства. Для цього варто:

- розтлумачити і дітям, і дорослим значення основних принципів забезпечення прав дітей, закладених в основі Конвенції ООН про права дитини;
- визначити і максимізувати сильні сторони участі (досвід участі; активність і позитивна спрямованість лідерів дитячої групи; дружні стосунки з однолітками; активність місцевої громади; авторитет дорослого, компетентного у питання участі дітей, та ін.);
- використати дані емпіричних досліджень (анкетування, відгуки, аналіз документів тощо) щодо переваг участі, досвіду впровадження інших проектів на партнерських засадах з дітьми.

Неврахування зазначених положень спричиняє ряд труднощів, ризиків та перешкод, які можуть постати при реалізації права члена дитячого громадського об'єднання на участь в житті суспільства й ухвалення рішень в своєму об'єднанні. Основні серед них: недостатня співпраця між зацікавленими сторонами; обмежений доступ членів об'єднання до важливої для них інформації; брак умінь, культури участі та досвіду; обмаль ресурсів; нереалістичні очікування від своєї діяльності; недостатнє усвідомлення необхідності професійної допомоги від дорослих лідерів; зосередження на дрібницях; психологічні чинники (невпевненість у власних силах; побоювання, залякування тощо); неефективне координування дитячих ініціатив і втрата дітьми ініціативності, групового духу й мотивації участі; відсутність законодавчої і практичної бази для залучення дітей у процеси прийняття рішень; обмежені можливості участі окремих груп дітей.

Для критичної об'єктивної оцінки можливостей участі підлітків в умовах громадського об'єднання необхідно окреслити певні виміри (критерії, показники).

Нами визначено критерії участі кожного члена дитячого громадського об'єднання в житті суспільства й ухваленні рішень і критерії оцінювання ефективності соціальних проектів за участі дітей.

Так, критеріями участі кожного члена дитячого громадського об'єднання в житті суспільства й ухваленні рішень є:

1. Усвідомлення членом дитячого громадського об'єднання власної суб'єктності у процесі соціалізації.
2. Обізнаність про рівні, «сходинки», форми, ризики та перешкоди участі та доступ до відповідної інформації про предмет участі.
3. Стійкість соціально значущих мотивів і сформованість моральних цінностей, у т. ч. сприйняття цінностей іншої людини.
4. Досвід участі, у т. ч. прийняття самостійних рішень.

Основними критеріями оцінки проектів за участі дітей є: мета; сфера, рівень та глибина участі; вплив участі; здатність дітей до участі; загальні параметри участі; адміністративно-організаційний критерій.

Один із важливих критеріїв участі — цілі (мета) участі (розвиток здатності до партнерства з дорослими; заохочення до співпраці з однолітками; створення умов для вираження різних думок при вирішенні актуальних питань громади; підвищення компетентності у питаннях участі; розвиток самоповаги та навичок виконувати різні соціальні ролі; вироблення навичок розпізнавати питання, що стосуються дітей тощо). Водночас основна мета участі — виховання поваги до прав усіх людей і дітей зокрема.

Другим виміром є сфера (сім'я, однолітки, школа/організація, громада, ЗМІ, держава — законодавчий процес, підготовка програм, участь у моніторингу), «сходинки» за Р. Хартом, а також її «глибина» (спостереження, вислуховування, оцінка інформації, розроблення, прийняття рішень, виконання).

Третій — аналіз впливу участі. Ключовим моментом є необхідність звернення уваги на вплив проектів з участю дітей на щоденне життя кожної конкретної дитини. Нерідко соціальні проекти, програми мають безперечне значення з позиції їхньої цілі, але не мають ніякого впливу на родину дитини, її однолітків, школу, де вона навчається, та ін. У цьому плані показниками будуть: «ніякого зв'язку з життям дитини», «непрямий зв'язок із життям дитини», «стосується майбутнього дитини, але непрямий зв'язок із її щоденним життям», «важливий зв'язок із щоденним життям».

Четвертий — здатність кожної конкретної дитини до участі (усвідомлення дитиною власної суб'єктності у процесі соціалізації; обізнаність про рівні, «сходинки», форми, ризики та перешкоди участі та доступ до відповідної інформації про предмет участі; стійкість соціально значущих мотивів й сформованість моральних цінностей, усвідомлення власних прав, у т. ч. сприйняття цінностей та прав іншої людини;

досвід участі, у т. ч. прийняття самостійних рішень — збір, аналіз, застосування інформації, планування та виконання дій, у т. ч. у співпраці з дорослими).

П'ятий вимір — загальні параметри участі — охоплює тривалість участі, добровільність участі, різноманітність ролей, кількість дитячих ініціатив, кількість спільних дій з дорослими та ін.

Шостий — адміністративно-організаційний — передбачає такі критерії «визнання та цінність участі дітей на рівні громади (влади)»; «партнерство зі ЗМІ»; «надання приміщень та матеріальних ресурсів для участі»; «створення безпечних і сприятливих умов для участі»; «підтримка проєктів за участі дітей, поширення кращого досвіду»; «презентація та поширення результатів проєкту», «капіталізація досвіду участі».

Для участі підлітків в ухваленні рішень потрібно створити відповідні *умови*. Зокрема, *базовими умовами* забезпечення в дитячому громадському об'єднанні права на участь в житті суспільства й ухваленні рішень є:

1) створенні психологічного клімату, що гарантує відчуття дитиною власної захищеності;

2) готовність дорослих лідерів дитячого громадського об'єднання підтримати членів об'єднання в реалізації ними права участі.

Даючи пояснення щодо зазначених вище умов, варто зауважити, що відчуття дитиною власної захищеності передбачає:

- сформованість у неї цінності права, наявність правових ідеалів, сприйняття іншої людини як найвищої соціальної цінності;
- обізнаність дитини щодо інституцій, фахівців соціальної сфери, які в разі потреби зможуть надати соціально-педагогічну підтримку;
- прагнення збагатити свою поінформованість щодо прав людини та шляхів їх забезпечення;
- усвідомлення своїх можливостей реалізації прав і задоволення власних потреб на рівні сім'ї, громади, держави;
- готовність долати складні життєві обставини тощо.

Для забезпечення захищеності особи в дитячому громадському об'єднанні важливе: чітке визначення принципів, правил і кордонів дозволеного у рамках спільної діяльності в і за межами об'єднання; цілісність, гармонійність основних напрямів діяльності, їхнього змісту; практично орієнтований підхід у діяльності, спрямований на розвиток життєвих навичок, реального сприйняття соціальної дійсності; можливість комфортного спілкування й автономії; залучення до позитивного перетворення навколишнього середовища у співпраці з дорослими лідерами [3, с. 149].

Готовність дорослих лідерів дитячого громадського об'єднання підтримати членів об'єднання в реалізації ними права участі передбачає:

- успішність і оптимальність використання ними ресурсів громади для забезпечення такого права;
- уміння взаємодії з представниками інших соціальних інституцій, до компетенції яких належить забезпечення прав дитини та її сім'ї; уміння працювати в міждисциплінарній/міжвідомчій команді;
- виконання посередницьких функцій та представлення інтересів членів свого дитячого громадського об'єднання в державних і неурядових організаціях тощо.

Загальними умовами ефективного впровадження принципу «участі»: підтримання ініціативи дітей та їхнього бажання здійснити зміни; наполегливість; забезпечення обізнаності хлопців і дівчат стосовно своїх прав і обов'язків; налагодження співпраці між усіма зацікавленими сторонами; планування та впровадження запланованого; гарантування прозорості у процесі діяльності й прийнятті рішень; прогнозування можливих змін обраного шляху; залучення експертів, досвідчених фахівців, які можуть надати професійну допомогу дітям.

«Життя засвідчує: право на участь на практиці реалізувати найважче, тому що для цього необхідні соціальні та політичні зміни, принципово інше ставлення та реагування дорослих на дитину, справжнє визнання її творчого потенціалу. Світова історія доводить, що дитячу активність можуть експлуатувати, розглядати як ресурс для досягнення ідеологічних цілей. У такому разі, навіть якщо дитяча активність декларується, проголошується, найчастіше вона — ілюзія, результат «гри в демократію»» [12, с. 185].

Отже, враховуючи наукові доробки з досліджуваної проблеми, можна визначити, що участь дітей — багатогранне соціальне явище, котре потрібно розглядати: як форму творчої співпраці дітей і дорослих; як спосіб вияву організаторських і виконавських здібностей у різних видах діяльності, у т. ч. спілкуванні; як метод формування громадської думки; як спосіб вироблення управлінських навичок і найголовніше — як засіб гармонійного розвитку юної особистості.

Відсутність умов для залучення дітей до прийняття рішень призводить до порушення процесу їхньої соціалізації, пасивності, а в кінцевому результаті до збільшення негативних проявів у дитячому та молодіжному середовищах. Пам'ятаймо, суспільство може вважатися розвиненим тією мірою, якою забезпечує можливості людей, у т. ч. дітей, брати участь в його житті, сприяючи ефективності соціальних проєктів і стабілізації соціальних процесів. Нині ставиться мета не просто розширення участі дітей, а оптимізації можливостей для їхньої змістовної участі, оскільки лише така активність вчить дітей як толерантних і демократично мислячих громадян брати на себе все більше відповідальності за справи держави, громади, сім'ї.

Безперечно, організація та технологічне забезпечення участі дітей в житті суспільства й ухваленні рішень у дитячому громадському об'єднанні — складне і багатогранне питання. Актуальними напрямками подальших досліджень є: формування сучасного лідера у дитячому громадському об'єднанні; особливості участі підлітків у прийнятті управлінських рішень; регіональна й національна специфіка участі підлітків в ухваленні рішень громадського об'єднання. Та, попри все окреслене, стрижнем досліджень має залишатися переконання: участь — це можливість впливати, змінювати і змінюватися самому; це — вияв небайдужості до долі держави, людства.

Список використаної літератури

1. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи: монографія/О. В. Безпалько. — К.: Наук. світ, 2006. — 363 с.
2. Бех І. Д. Життя особистості у духовному діапазоні/І. Д. Бех//Рідна школа. — 2009. — № 11 (листопад). — С. 7-17.
3. Детское движение: словарь-справочник/сост. — ред. Т. В. Трухачева, А. Г. Кирпичник. — М., 2005. — 544 с.
4. Діти у складних життєвих обставинах: соціально-педагогічне забезпечення прав: монографія/Ж. В. Петрочко. — Рівне: видавець О. Зень, 2010. — 368 с.
5. Касіцина Н. Гарантія права на ризик/Н. Касіцина, Н. Михайлова//Чотири тактики педагогічної підтримки дитини/[упоряд.: А. Русаков, Н. Касіцина]. — К.: Вид. дім «Шкіль. світ», Вид. Л. Галізіна, 2006. — С. 7-15.
6. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: [моногр.]. — К.: Фенікс, 2009. — 416 с.
7. Мудрик А. В. Соціалізація человека: [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений]/А. В. Мудрик. — М.: Академия, 2006. — 304 с.
8. Основи соціальної психології: [навч. посіб.]/[О. А. Донченко, М. М. Слюсаревський, В. О. Татенко та ін.]; за ред. М. М. Слюсаревського. — К.: Міленіум, 2008. — 215 с.
9. Петрочко Ж. В. Основи соціально-правового захисту особистості: [навч. посіб.]/Ж. В. Петрочко. — К.: Київський ун-т ім. Бориса Грінченка, 2009. — 348 с.
10. Петрочко Ж. В. Формування правової культури особистості в умовах дитячого громадського об'єднання: [наук. — метод. посіб.]/Ж. В. Петрочко. — Кривий Ріг: Діоніс (ФОН Чернявський Д. О.), 2009. — 141 с.
11. Посібник для тренерів: у 5 ч. — Ч. 2. Розроблення програм для дітей з урахуванням прав людини. — К.: Версо-04. — 2006. — 52 с.
12. Права дитини: сучасний досвід та інновації: зб. інформ. і метод. матеріалів/авт. — упоряд.: Г. Лактіонова, О. Калібаба, Т. Цюман [та ін.]. — К.: Либідь, 2005. — 256 с.
13. Проблеми залучення молоді до процесу прийняття рішень на місцевому і регіональному рівнях: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 15-16 грудня 2005 р./ред. кол.: Бех І. Д. (гол. ред.) [та ін.]. — Тернопіль: Термограф, 2006. — 392 с.
14. Савченко С. В. Суб'єктність личности в контексте социально-педагогического подхода/С. В. Савченко//Соціальна педагогіка: теорія та практика. — 2005. — № 3. — С. 9-12.

15. Селевко Г. К. Социально-воспитательные технологии / Г. К. Селевко. — М. : НИИ школьных технологий, 2005. — 176 с. (Серия «Энциклопедия образовательных технологий»).
16. Социально-педагогическая поддержка ребенка в процессе социализации: материалы Росс. научн. — практ. конф., (Москва, 6 нояб. 2008 г.) / [под общ. ред. А. В. Иванова]. — М. : АПКИППРО, 2008. — 292 с.
17. Участь дітей та молоді в процесах прийняття рішень / А. Купцова, О. Сакович, Т. Кондрашевська, Л. Логінова, С. Мірук. — ТОВ «ІМГ «АртБат»», ДП «Такі Справи». — К., 2002. — 112 с.
18. Философия права: хрестоматия: [учебн. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / под ред. Н. И. Панова; [сост.: Панов Н. И., Бачинин В. А., Святочный А. Д.]. — К. : Издат. дом «Ин Юре», 2002. — 692 с.
19. Циба В. Т. Соціологія особистості: системний підхід (соціально-психологічний аналіз): [навч. посіб.] / В. Т. Циба. — К. : МАУП, 2000. — 152 с.
20. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: [пер. с англ.] / Э. Эриксон. — М. : Прогресс, 1996. — 344 с.
21. Hart P. Children's participation / P. Hart. — Joseph Rowntree Foundation. York, 1991.

4.3. Моніторинг та оцінка виховного процесу

Моніторинг як метод дослідження за станом функціонування системи або її складників відносно недавно почали запроваджувати в практику педагогічної діяльності. Для освітнього середовища України, за твердженням Т. О. Лукіної, моніторинг є абсолютно новим явищем, яке потребує ґрунтовного вивчення на теоретичному рівні, законодавчої і нормативної підтримки в юридичній сфері та запровадження у практику роботи науково-дослідних установ й установ державного управління загальною середньою освітою. Моніторинг виник як чинник громадянського суспільства, що давало змогу чинити вплив на розвиток соціально-економічних процесів у демократичній державі (30-50-ті роки XX ст., Американська асоціація прогресивної освіти — Progressive Education Association in the United States (PEAUS)). Визначають такі історичні етапи становлення освітнього моніторингу:

- **I етап.** 30-50-ті роки XX століття. PEAUS дослідила рівень підготовки випускників 30 шкіл у США.
- **II етап.** 60-70-ті роки XX століття. Міжнародна асоціація з оцінювання шкільної успішності (International Education Association — IEA) започаткувала міжнародні порівняльні моніторингові дослідження у сфері освіти.
- **III етап.** 80-90-ті роки XX століття. Актуальними стають проблеми визначення рентабельності системи освіти, організації ефективного управління ресурсами, оцінювання продуктивних освітніх систем; якість освіти стає політичною категорією.
- **IV етап.** 90-ті роки XX століття — до наших днів. Цей період характеризується спрямованістю на політичну підтримку та науково обґрунтованість досліджень.

У науковій літературі немає однозначного тлумачення поняття «моніторинг». Складність формулювання пов'язана з його належністю як до сфери науки, так і до сфери практики. Моніторинг можна розглядати і як спосіб дослідження реального стану виховного процесу, і як спосіб забезпечення сфери управління різними видами оперативної якісної інформації. Загальновідомим є визначення моніторингу як постійного спостереження за будь-яким процесом з метою виявлення його відповідності запланованому результату.

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає «моніторинг» як безперервне стеження за яким-небудь процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату, а також прогнозування та запобігання критичним ситуаціям.

Зміст поняття «моніторинг» у працях із соціології, педагогіки визначається як:

- постійний, систематичний збір інформації дослідницькими методами з метою спостереження за перебігом розвитку певного соціального явища або процесу і його прогнозування [7, с. 8];
- повторюване дослідження, яке реалізується в сукупності кількох досліджень (за єдиним планом/алгоритмом, інструментарієм), у послідовності (через визначені проміжки часу) та з метою отримання результатів, які характеризують динаміку змін (об'єкта) протягом періоду дослідження [9, с. 14];
- процес спостереження за виконанням запланованих дій та заходів з метою їх коригування, мінімізації негативних наслідків, передбачуваних ситуацій [6].

Моніторинг проводиться постійно, починаючи від етапу планування діяльності до етапу досягнення кінцевої мети. Завданням моніторингу є виявлення проблемних місць з метою коригування всього процесу. Разом із тим моніторинг необхідний для аналізу ситуації; виокремлення нових напрямів чи зразків у роботі; обґрунтування правильності рішень; дотримання наміченого плану; поліпшення організації та керівництва; прийняття рішень про людські, фінансові та матеріальні ресурси; вимірювання досягнень у виконанні намічених завдань та формулюванні/перегляді цілей; своєчасного реагування на певні відхилення від плану, які виникають під час реалізації наміченого; покращення системи самого моніторингу.

Отже, моніторинг розвивається у двох напрямках: 1) збирання, опрацювання й інтерпретація статистичної інформації; 2) проведення якісного дослідження стану освітньої системи (точніше буде назвати *моніторингове дослідження*, під час проведення якого розробляється концепція дослідження та визначається мета, завдання, об'єкт і предмет, гіпотези, що передбачають очікувані результати). Моніторинг має ознаки дослідження, але не є тотожним йому.

Проведення моніторингу передбачає дотримання таких основних принципів:

- об'єктивність інформації;
- цілісність;
- оперативність;
- можливість порівнювати дані;
- відповідність мети засобам його організації;
- науковість;
- прогностичність;
- несуперечливість даних;
- відкритість і доступність інформації про стан та якість освіти.

Моніторинг передбачає сукупність елементів, взаємодія яких забезпечує проведення моніторингових процедур. До елементів, що становлять структуру моніторингової системи, належать:

- суб'єкти моніторингу;
- комплекс моніторингових показників;
- інструментарій моніторингової діяльності;
- безпосередньо моніторингова діяльність.

Суб'єктами моніторингу є ті, хто виконує моніторингові функції. Ними можуть бути як організації, так і конкретні люди. Умовно суб'єкти моніторингу можна поділити на дві групи:

- суб'єкти, які збирають інформацію;
- суб'єкти, які отриману інформацію опрацьовують і систематизують.

Суб'єктом моніторингу можуть бути на регіональному чи муніципальному рівнях державні органи управління освітою, на локальному — адміністрація навчального закладу, органи самоуправління дитячої організації. Крім того, проводити моніторингові дослідження можуть незалежні наукові організації.

Об'єктами моніторингу виступає система діяльності дитячих організацій та її вплив на формування особистісних характеристик членів організації. Розробляючи систему моніторингу діяльності дитячих об'єднань, важливо, щоб об'єкти моніторингу співвідносилися з об'єктами управління, що дасть можливість забезпечити інформаційні потреби управління й уникнути збирання та накопичення зайвої інформації, яка переобтяжуватиме роботу.

Найбільш ґрунтовне розроблення системи моніторингу, на нашу думку, здійснено відомим російським ученим С. Майоровим.

Вирізняють такі види моніторингу:

1. **За метою проведення:**

1.1. *Інформаційний* — передбачає збирання, структурування, накопичення та поширення інформації. Такий вид моніторингу не передбачає організованого обстеження на етапі збирання інформації.

- 1.2. *Базовий, «фоновий»* — виявляє нові проблеми, відхилення й ризики до того, як вони почнуть становити загрозу системі.
- 1.3. *Проблемний* — досліджує закономірності процесів, виявляє проблеми, суттєві для управління. Здійснюється на замовлення органу управління. Цей вид моніторингу можна поділити на два підвиди залежно від того, які завдання він допомагає розв'язати:
 - *проблемний функціонування* — це базовий моніторинг локального характеру, що досліджує якусь проблему протягом певного, не обмеженого часу;
 - *проблемний розвитку* — динамічний моніторинг, коли питання якості, інструментарію і всієї системи обстеження мають вирішуватися швидко. Особливість цього виду моніторингу полягає в тому, що він завершується після досягнення мети, хоча кількість інших проблем у системі може залишатися значною.
- 1.4. *Управлінський* моніторинг покликаний відстежувати й оцінювати ефективність прийнятих управлінських рішень та їхніх наслідків.
2. **За підставами для експертизи:**
 - 2.1. *Динамічний моніторинг*. Підставою для експертизи в цьому випадку слугують дані про динаміку розвитку певного об'єкта, явища чи показника, наприклад, кількість учителів вищої категорії в районі як індикатор професійного рівня вчителів навчального закладу (району, міста тощо).
 - 2.2. *Порівняльний, або конкурентний моніторинг* — порівнює результати ідентичного обстеження інших дитячих об'єднань.
 - 2.3. *Комплексний моніторинг* — беруть до уваги кілька підстав для експертизи.
3. **За засобами, що використовують під час проведення моніторингу:**
 - 3.1. *педагогічний;*
 - 3.2. *соціологічний;*
 - 3.3. *психологічний;*
 - 3.4. *медичний*
 тощо.
4. **За ієрархією систем управління:**
 - 4.1. *локальний;*
 - 4.2. *муніципальний;*
 - 4.3. *регіональний;*
 - 4.3. *національний;*
 - 4.4. *міжнародний.*

Ґрунтуючись на цих загальних теоретичних положеннях, при проведенні моніторингу виховного процесу у дитячих об'єднаннях необхідно відстежувати у комплексі:

- використання ресурсів (відповідність витрачених ресурсів плану);

- процес виконання запланованої діяльності (відповідність змісту заходів потребам цільових груп, дотримання необхідних технологій, методів, процедур, проведення намічених заходів згідно з графіком тощо);
- результати (якою мірою вдається досягати намічених завдань);
- вплив виховного процесу (як він впливає на зміни у соціальному середовищі, поведінку цільових груп, роботу педагогів тощо).

Необхідною організаційною умовою проведення моніторингу є наявність показників (індикаторів). Показники — кількісні та якісні критерії успіху, які дають можливість виміряти та оцінити рівень досягнення відповідних, сформованих завдань.

Інакше кажучи, індикатор — засіб, який допомагає дізнатися: 1) як далеко знаходиться виховний процес від досягнення мети та завдань; 2) чи рухається виховний процес у правильному напрямку.

Індикатори повинні повністю відповідати меті та завданням виховного процесу з формування світоглядної позиції підлітків, а також бути:

- сформульованими чітко та зрозуміло;
- конкретними (повинні відображати зміни, які безпосередньо стосуються світоглядної позиції; прямо стосуватися мети чи завдань, які вони мають вимірювати; бути достатньо зрозумілими з точки зору того, як, коли й де буде змінена ситуація);
- незалежними (досягнення вимірюється незалежно від застосованих засобів);
- такими, що піддаються вимірові (легко зібрати дані, фіксувати та співставляти їх);
- придатними для перевірки;
- зібраними за нетривалий час.

Залежно від того, які елементи виховного процесу необхідно контролювати, існують:

- базові індикатори (їх ще називають індикаторами вхідних ресурсів) — кількісні індикатори, які відображають те, що вкладається в сам процес, наприклад людські, фінансові ресурси, обладнання, приміщення тощо;
- індикатори процесу — відображають діяльність, яка відбувається в дитячому об'єднанні, наприклад, кількість проведених тренінгів, кількість дітей, які взяли участь цих тренінгах;
- індикатори результатів — зосереджують свою увагу на негайних результатах, котрі з'явилися внаслідок реалізації певних заходів, наприклад, підвищення рівня поінформованості дітей, які взяли участь у тренінгах, походах, гуртках тощо;

Одним із важливих кроків є вибір між кількісними та якісними індикаторами. Вибирати показники треба з особливою передбачливістю. Кі-

лькісні індикатори мають свої переваги: вони забезпечують можливість порівняння даних, представлення їх у числовому вигляді, застосування традиційних методів аналізу. Натомість, якісні індикатори дають можливість проведення глибшого аналізу, приділяють більшу увагу сутності явищ, поглядам учасників виховного процесу.

Доцільно визначати не лише кількісні, але й якісні показники, проте кількість показників повинна бути обмеженою. Обґрунтований вибір кількох показників та їхній моніторинг є набагато кращим, ніж наявність значної кількості розрізнених показників, які невдало відібрані та не використовуються. Досить типовою помилкою є визначення лише індикаторів процесу та індикаторів результатів, оскільки їх легше виміряти, ніж індикатори впливу. Проте ці індикатори лише допускають, що досягнення в певному напрямі виховного процесу відбулися, але не підтверджують їх.

Для здійснення моніторингу необхідний певний інструментарій. Він має бути конкретним та зрозумілим; відповідати на головні питання, які стосуються досягнень, завдань та мети діяльності; відповідати критеріям, що мають полегшити зрівняльність результатів. Найбільш поширеним інструментарієм моніторингу виховного процесу є інтерв'ю, спостереження, анкетування, фокус-групи. Важливою складовою моніторингу також є періодичний аналіз документації, поточної та підсумкової звітності за відповідними схемами.

Останнім часом у працях окремих авторів моніторинг визначається як певна система, яка розробляється на початку діяльності і здійснюється на всіх стадіях виховного процесу. Як компоненти побудови системи моніторингу виховного процесу з формування світоглядної позиції підлітків доцільно розглядати такі кроки:

- визначити мету та завдання моніторингу (завдання будь-якого моніторингу повинне бути визначене так, щоб давати підстави для розробки конкретних рекомендацій щодо удосконалення роботи);
- визначити показники, за якими можна відстежувати перебіг виховного процесу;
- визначити джерела інформації для проведення моніторингу (керівники організацій (наприклад, директори загальноосвітніх закладів, керівники дитячих об'єднань), представники цільових груп (наприклад, учні, педагоги), документація (матеріали заходів, плани роботи тощо);
- визначити методи збору інформації;
- визначити частоту та графік збору інформації;
- визначити відповідальних за збір інформації;
- визначити методику обробки та аналізу інформації;
- спланувати, як і кому будуть представлені результати моніторингу, хто і як може ними скористатися.

Список використаної літератури

1. Балакірева О. М. Моніторинг соціальних проєктів і програм // Соціальна робота в Україні на початку XXI століття: проблеми теорії і практики : матеріали доповідей на Міжнародній науково-практичній конференції 29-31 жовтня 2002 р. Частина 2. – К. : ДЦССМ, 2002. – С. 241-246.
2. Бондаренко Ю. В. Оцінка соціальних проєктів та програм як інструмент ефективного управління недержавною некомерційною організацією. – К., 2006. – 127 с.
3. Управління проєктами : підручник / Тянь Р. Б., Холод Б. І., Ткаченко В. А. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 224 с.
4. Кузьмін А. Мониторинг и оценка социальных программ. – Режим доступу: www.processconsulting.
5. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників/за заг. ред. А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової. – К., 2000. – 260 с.
6. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія/за ред. І. Д. Звереві. – К., 2008. – 336 с.
7. Науковий супровід, моніторинг та оцінка ефективності соціальних проєктів/О. О. Яременко, О. Р. Артюх, О. М. Балакірева [та ін.]. – К. : ДЦССМ, 2002. – 132 с.
8. Соціальна робота: технологічний аспект: навч. посібник/за ред. А. Й. Капської. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
9. Шендеровський К. Моніторинг в соціальній роботі. – К. : Главник, 2006. – 144 с.
10. The Public Health Bush Book. Volum 1: Strategies and Resourcesю Department of Health and Community Services, Nothern Territory Government, 2002.

4.4. Аналіз результатів наукового дослідження

Предметом нашого наукового дослідження є педагогічні умови формування світоглядної позиції особистості підлітків у дитячому об'єднанні. Відтак **педагогічні** умови виступають педагогічно організованими факторами, що визначатимуть закономірності процесу формування світоглядної позиції особистості підлітків у дитячому об'єднанні. Визначення змісту провідної категорії та специфіка дитячого середовища дали змогу обґрунтувати логіку означених умов й усвідомити педагогічну мету — як і що формувати. Відповідно до цього відбувалося впровадження в діяльність дитячих об'єднань педагогічних умов формування світоглядної позиції особистості підлітків.

Перша умова полягає у реалізації позитивних суб'єкт-суб'єктних взаємин у розвивальному виховному середовищі. Принцип діалогічності розглядає виховання як суб'єкт-суб'єктний процес, з одного боку якого — дитина, підліток, а з другого — вихователь, координатор або дитячий колектив. Ґрунтуючись на теоретичних положеннях І. Беха, А. Мудрика, слід зазначити, що принцип діалогічності передбачає, що духовно-ціннісна орієнтація підлітків, їхній соціальний розвиток здійснюється в процесі такої взаємодії вихователя і вихованця, змістом якої є обмін цінностями (інтелектуальними, емоційними, морально-духовними, соціальними тощо), а також спільне продукування цінностей у побуті та

в життєдіяльності виховних організацій. Важливим у цьому є взаємодія між вихованцями, формування між ними поваги одного до одного, почуття власної гідності, довірливих і справедливих стосунків.

Ефективність діалогу і полілогу (обмін думками з тієї чи іншої теми, де кожен учасник має власну точку зору) залежить від позиції дорослого з погляду його керівної ролі: демократичної, ліберальної, авторитарної. Перевага демократичної позиції у тому, що вона створює відносини довіри між учасниками взаємодії, поваги один до одного. Такий стиль не тільки дає змогу відверто будувати стосунки у колективі, розширювати межі діалогічної конструктивної взаємодії, — він реалізується у площині обміну цінностей різного рівня (цінностей культур і суспільства, світоглядних позицій, індивідуальних цінностей тощо). Відомий російський учений С. Поляков обґрунтував поняття «найближчий дорослий», що якнайкраще характеризує дорослого лідера, координатора дитячого об'єднання, який готовий до керівництва та співпраці з вихованцями на основі конструктивного, а значить, безпечного, діалогу та співробітництва з дітьми.

Другою умовою було визначено здійснення педагогічного та навчницького супроводу процесу формування світоглядної позиції підлітків. Основним механізмом формування конструктивної та гуманістично спрямованої педагогічної взаємодії є особистісне спілкування педагога з вихованцем. На рівні дитячого об'єднання — це побудова діяльності в алгоритмі координатор — наставник, апіорі пов'язана з трансляцією культурного знання про необхідне, важливе.

Підліток, який виявив бажання стати членом дитячого об'єднання, не просто стає членом колективу, він приймає та поділяє його цілі, виявляє зацікавленість у самореалізації себе в дитячому об'єднанні, має потребу у діяльності та спілкуванні, поважає дорослого і довіряє йому. За теорією розвитку суб'єктивності В. Слободчикова, у період 13-18 років (етап персоналізації) партнером підлітків стає суспільний дорослий (вчитель, педагог, майстер, наставник), разом з яким вони засвоюють правила, поняття, принципи у різних сферах життєдіяльності, правила поведінки та зразки для наслідування. Координатор, педагог асоціюється з людиною, яка на професійному рівні може забезпечити ефективне засвоєння того, що вкрай необхідно сучасній, культурній людині. Тобто у парадигмі соціалізації створюється певний освітній стандарт, культурний «зразок людини», досягти якого дорослий і допомагає підлітку. Суб'єкт-суб'єктні взаємини педагога і вихованця найкраще реалізуються у понятті «відносини допомоги» (за К. Роджерсом), які полягають: у прийнятті і розумінні дитини, виявленні зацікавленого ставлення до неї, бажання допомогти; формуванні особистісних якостей — толерантності, емпатії, довіри, турботи, здійсненні мотивів педагогічної діяльності, що спрямовані на процес і результат, особистісне зростання і самоактуалізацію. Таке спілкування,

за І. Бехом, спрямоване на організацію спільної продуктивної діяльності, зближення ціннісно-сміслових орієнтацій учасників діалогу, формування «ми — переживання» дорослого й дітей. Педагогічний супровід у дитячому об'єднанні відбувається постійно, але його особливістю є те, що роль педагога — тільки координаційна, щоб надати якомога ширших можливостей для самореалізації дитини у дитячій громадській організації.

Третьою умовою передбачалося впровадження тематичної програми, спрямованої на формування світоглядної позиції підлітків. Було розроблено і апробовано в діяльності дитячого об'єднання *варіативну модульну програму* «Підліток і світ: світоглядна позиція», яка за своїм змістом спрямована на гармонізацію відносин зі світом, собою, іншими людьми та природою.

Так, Всеукраїнською дитячою спілкою «Екологічна варта» здійснюється розроблення і впровадження неформальних еколого-освітніх та виховних програм, розробляються специфічні для неурядового сектору навчальні матеріали. Організацією започатковано збирання й узагальнення сучасного педагогічного досвіду в галузі екологічної освіти через популяризацію авторських програм, навчальні семінари та обмін досвідом. Дитячою спілкою реалізується програма «Станьмо на варті власного майбутнього» та «Програма громадської підтримки дітей та молоді, схильних до природоохоронної діяльності». Основною метою цих програм є формування екологічного світогляду підлітків, забезпечення підтримки дітей та молоді шляхом створення умов для природоохоронної діяльності різних напрямів та забезпечення творчого, інтелектуального розвитку.

Пріоритетним напрямом роботи дитячої організації ЛОДГО «Лугарі» є формування світоглядної позиції підлітків. У житті дитячого об'єднання сьогодні багато корисних та цікавих справ, спрямованих на формування системи ціннісних орієнтацій дітей, їхніх переконань та особистісних установок, становлення власної життєвої позиції та власного соціального «Я». Саме такі орієнтири допомагають членам об'єднання бути соціально активними, відповідальними, позитивними у взаєминах із собою та іншими людьми. Важливим на першому етапі апробації програми стало використання бесід, ігор, інтерактивних методів, аналізу життєвих ситуацій у рамках проведення окремих виховних заходів, які є традиційними для громадських дитячих об'єднань (засідань, зборів, творчих звітів, конкурсів тощо). Для формування навичок самопізнання та самоаналізу, діагностики особистісних якостей та здібностей, формування й розвитку навичок групової взаємодії та ефективного спілкування було використано вправи «Знання про себе», «Якби я був...», «Змінюємо ярлики», «Зворотна сторона медалі», «Я — подарунок для людства» тощо. Участь членів організації у роботі круглих столів («Цінувати себе та інших», «Притча» тощо), дискусій («Люди з почуттям власної гідності: чим вони відмінні та схожі», «Право

мати право» тощо) дала змогу зрозуміти, що кожна людина є унікальною, що важливо поважати права інших та бути толерантними. Складнішим завданням став аналіз підлітками мотивів власної поведінки, оскільки вони не завжди чітко усвідомлюють мотиви своїх вчинків або не замислюються над ними. У вирішенні цього завдання допомогли бесіда «Чому ми це робимо», дискусія «Гідність і навколишня дійсність» тощо.

Формувати навички позитивної мотивації, брати відповідальність за свої вчинки, розуміти та приймати наслідки власних рішень дали змогу вправи «Повинен або вибираю?», круглий стіл «Між повинен і хочу». Найчастіше, як зазначили підлітки, їм доводиться прислуховуватися до рекомендацій старших. Відпрацьовувати техніки, які допомагають відстоювати свої інтереси, або відмовлятися від неприйнятних вимог оточуючих, не переходячи до образ, підлітки змогли через розігрування та аналіз ситуацій, виконання вправ, що передбачалися програмою.

Четверта умова, логічно поєднуючись із третьою, полягала у використанні активних та інтерактивних методів роботи в діяльності дитячого об'єднання.

Так, у діяльності осередків ВДС «Екологічна варта» використовуються такі форми роботи, як тренінг, бесіда, практична акція, конкурс, семінар, конференція, слухання. Ефективними є такі методи роботи з підлітками: групова робота з координаторами (педагогами) — навчальні семінари, навчання під час проведення спільних з дітьми акцій; проведення групової та індивідуальної роботи з підлітками. Практичні заходи проводяться шляхом поєднання форм і методів навчання і виховання, а також мають розважальний та розважальний компонент.

Однією з найефективніших форм формування світоглядної позиції підлітків є спеціально організований *тренінг*. Так, у ЛОДГО «Лугарі» для участі підліткам було запропоновано тренінгові заняття «Я і середовище. Взаємозв'язок та взаємовплив», «Рада всіх істот», «Розроблення екологічних проектів», «Гармонізація довірливого ставлення до себе та іншого» та ін. Структура тренінгових занять передбачала поєднання аналізу життєвих ситуацій, вирішення комунікативних проблем, відпрацювання різних моделей поведінки в конфліктних ситуаціях та вироблення правил спілкування.

Останнім часом у роботі ЛОДГО «Лугарі» активно використовується *проектна діяльність*, яка створює умови для прищеплення навичок вирішення проблем. У процесі формування в підлітків світоглядної позиції застосовувались різні типи проектів (інформаційні, практико-орієнтовані, дослідницькі, ігрові, творчі тощо). Так, наприклад, працюючи над проектами «Сьогодні ми діти, завтра народ», «Луганщина — це я», «Допоможи тим, хто поруч», «День Перемоги», «Збережемо природу», «На захисті довкілля», «Фактор Справедливості» тощо, підлітки мали змогу спільно планувати діяльність, проводити дослідження, обговорювати найбільш суперечливі питання.

У формуванні екологічного світогляду підлітків перевага надавалася *рольовим, інтелектуальним іграм, колективним творчим справам*, що сприяє розумінню себе й інших, встановленню дружніх стосунків. Участь дітей у рольових іграх «Рольова гра», «Здолаймо байдужість до екологічного лиха», «Граємо разом з природою» показала, що підлітки через свідоме виконання різноманітних соціальних ролей набувають життєвого досвіду.

Найцікавішими у діяльності ЛОДГО «Лугарі» стали рольові ігри («Дебати», за темою «Інтеграція України у ЄЕС»), квести («Євро-2012»), флешмоби («Модель ООН»), конкурс («Лідер року-2012») та багато інших, метою яких є формування в юнацтва громадської самосвідомості та відповідальності за майбутнє незалежної України.

Сьогодні зміст роботи ЛОДГО «Лугарі» реалізується через систему обласних та зональних заходів, серед них: зліт лідерів дитячого руху, акції «Веселкове коло», «Сьогодні ми діти, а завтра народ», «Від серця до серця» тощо.

Отримані результати дослідження засвідчили, що дитячі об'єднання слід розглядати як сприятливе середовище для формування світоглядної позиції підлітків, але досягнення оптимального результату можливе за умови об'єднання зусиль державних організацій, наукових установ, школи, сім'ї, громадськості.

Дослідження підтвердило, що формування світоглядної позиції підлітків доцільно впроваджувати за певними напрямками. Це дає керівникам змогу варіативно, зважаючи на необхідне, творчо підходити до реалізації діяльності з формування світоглядної позиції підлітків в конкретному дитячому об'єднанні з урахуванням їхніх інтересів, домагань, очікувань, особистісних якостей. Відповідні форми і методи було апробовано та їхня дієвість доведена в процесі дослідження.

У результаті контрольних зрізів із використанням методу експертної оцінки підтвердилася гіпотеза дослідження, що формування світоглядної позиції підлітків у дитячому об'єднанні оптимізується за умови побудови виховного середовища на гуманістичних засадах під час спільної з ровесниками добровільної діяльності та позитивного досвіду взаємин, виховання гідного, справедливого ставлення до себе та до інших, досягнення балансу індивідуальних та суспільних інтересів, суб'єкт-суб'єктних взаємин у виховному середовищі, здійснення педагогічної підтримки, наставницького супроводу. Експериментальна апробація розробленої методики (програми) та узагальнення отриманих експериментальних даних свідчать, що її застосування оптимізує діяльність дитячих об'єднань у напрямі формування світоглядної позиції підлітків, сприяє ефективності виховання у дитячих об'єднаннях та урізноманітненню форм і методів виховної діяльності.

Підтвердженням цього є позитивна динаміка у рівнях сформованості світоглядної позиції підлітків за результатами роботи. Інтуїтивно-еле-

ментарний знизився від 45,6 до 12,7%; фрагментарно-репродуктивний з 26,2 до 18,5%; системно-репродуктивний підвищився з 18,9 до 38,4%; системно-модельючий підвищився з 9,3 до 30,4%.

Аналіз результатів завершально-узагальнюючого етапу засвідчив, що опосередкований педагогічний вплив і реалізація позитивних суб'єкт-суб'єктних взаємин у розвивальному виховному середовищі забезпечують підтримку особистісного зростання кожної конкретної дитини у формуванні її світоглядної позиції. За підтримки дорослого і колективу однолітків, підлітком усвідомлюється важливість формування світоглядної позиції, розвивається особистісна рефлексія, він не тільки визначає для себе ціннісно-смыслові орієнтири і відносини до себе і світу, а й реалізує їх у практичній діяльності. Априорно очевидним є те, що в процесі трансформації знань у світогляд, а відповідно, і світоглядну позицію, залучається не тільки розум, але й почуттєво-емоційна та вольова сфери людини. А відтак відбувається процес, у якому формується соціальна установка, внутрішня готовність до дії з використанням наявного багажу знань. Важливим є аспект переходу знань в переконання людини, формування життєвих правил, що виступають духовною основою життєвої позиції, у чому і полягало одне із завдань нашого дослідження.

Доведено, що застосування тематичної складової у виховному процесі сприяло формуванню у підлітків установки на пізнання явищ навколишнього світу і самостійне опанування нових знань, підготовку дослідницьких робіт у проєктах і програмах дитячих організацій, реалізацію різноманітних соціальних ініціатив. В умовах громадських дитячих об'єднань хлопці й дівчата мають змогу відверто висловлювати свою позицію, відстоювати її, брати участь у роботі органів дитячого самоврядування, розробленні й реалізації проєктів, колективних творчих справах, роботі клубів, секцій тощо, що в свою чергу сприяє засвоєнню майбутніх соціальних ролей, формуванню позитивних взаємин зі світом, іншими людьми.

ВИСНОВКИ

Здійснене дослідження щодо формування світоглядної позиції особистості у дитячих об'єднаннях дало змогу зробити такі **висновки**:

1. Актуальність дослідження зумовлена соціокультурними умовами розвитку нашої країни. У сучасному українському суспільстві триває процес становлення та утвердження дитячих громадських об'єднань як інституту соціалізації підростаючого покоління, який доповнює виховний вплив інших соціальних інституцій, таких як родина і школа.

Зміна соціальної позиції дитини в підлітковому віці, її прагнення посісти нове місце в житті, суспільстві, у взаєминах з дорослими знаходять відображення в різко підвищеній потребі оцінити себе в системі «я і моя корисність для суспільства», «я і моя участь в житті суспільства». Світоглядна позиція виступає однією з найважливіших умов повноцінного буття та успішного входження людини в соціум.

2. На основі аналізу стану розроблення проблеми у науковій літературі зроблено висновок про актуальність таких методологічних ідей: ідея взаємодії особистості і суспільства, що створює сприятливе або несприятливе середовище для розвитку задатків особистості (Л. Виготський); концепції виховання на основі пізнання особистістю найближчого оточення та особливостей людини (О. Духнович, С. Рудницький, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський, М. Яворницький та інші); концепції цілісності та ціннісно-сислової природи особистості, процесу її самовизначення (К. Абульханова-Славська, О. Асмолов, Б. Братусь, М. Гінзбург, Д. Леонт'єв), учення про детермінацію і закономірності розвитку психіки (Б. Анан'єв, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонт'єв, С. Максименко, С. Рубінштейн); ідеї про становлення системи цінностей особистості (І. Бех); психолого-педагогічні основи впровадження у практику особистісно орієнтованих технологій виховання і навчання (Ш. Амонашвілі, Г. Балл, І. Бех, М. Боришевський, О. Кононко, Я. Корчак, В. Сухомлинський, І. Якиманська та інші); науково-педагогічні уявлення про сутність виховання в умовах дитячого об'єднання (Л. Алієва, О. Безпалько, М. Богуславський, О. Боровець, О. Волохов, А. Кірпічник, Г. Лактіонова, Р. Литвак, Р. Охрімчук, Т. Ромм, Т. Трухачова, С. Чернета та інші).

3. На основі теоретичного аналізу та узагальнення уточнено сутність поняття *світоглядна позиція підлітків* як ядро світоглядного самовизначення особистості, стійку систему ставлень людини до дійсності, людей, природи і самої себе, що визначає її поведінку в конкретних умовах. Враховуючи результати дослідження проблеми, визначено та обґрунтовано концептуальні засади формування світоглядної позиції підлітків, а саме, методологічні підходи до досліджуваного процесу: **системний**, як загальнонауковий метод аналізу усіх факторів, відбір та інтеграція

методів та прийомів, які спрямовані на організацію виховного процесу із взаємодією керівника, педагога та вихованців у формуванні світоглядної позиції підлітків. Його практико-орієнтований аспект полягає у спрямуванні виховного процесу на ідеї гармонійного співіснування людини й природи, розвитку необхідних знань, умінь їх застосування у конкретних життєвих ситуаціях, діяльності й спрямованості особистості, формуванні її мотивів, оцінних суджень, вольових якостей, переконань, ціннісних орієнтацій; **культурологічний**, з позицій культури освіти і виховання виконує такі функції: є засобом соціалізації особистості та спадковості культурних традицій поколінь; осередком спілкування та суспільної взаємодії, передачі традицій та досвіду, залучення до цінностей, досягненням науки і техніки, соціального прогресу; пришвидшує процес розвитку та становлення людини як особистості; забезпечує формування духовності в людині та її світосприйняття, ціннісних орієнтацій та моральних принципів; **особистісно орієнтований**, за яким гуманістичне особистісно орієнтоване виховання — це педагогічно спрямований процес культурної ідентифікації та творчої самореалізації особистості, за умов організації якого відбувається входження дитини у світ культури, життя соціуму, що сприяє морально-духовному розвитку.

4. Відповідно до завдань дослідження обґрунтовано компоненти формування світоглядної позиції підлітків (когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий). Загальними вимірами (критеріями) сформованості світоглядної позиції визначено: пізнавальний (наявність знань щодо сутності світоглядної позиції та шляхів її формування); мотиваційно-рефлексивний (усвідомлення необхідності формування власної світоглядної позиції, ставлення до її виявлення у процесі життєдіяльності); вчинково-діяльнісний (наявність умінь проявляти світоглядну позицію у виховному середовищі дитячого об'єднання та поза ним).

5. Обґрунтовано та експериментально перевірено-педагогічні умови, що сприяють процесу формування світоглядної позиції підлітків в умовах дитячих об'єднань; охарактеризовано змістово-технологічне забезпечення цього процесу: реалізація позитивних суб'єкт-суб'єктних взаємин у розвивальному виховному середовищі; упровадження тематичної програми, спрямованої на формування світоглядної позиції підлітків; здійснення педагогічного, наставницького супроводу цього процесу; використання активних й інтерактивних форм і методів роботи з підлітками в умовах дитячих об'єднань.

6. Розроблено модель формування світоглядної позиції, в якій визначено принципи, компоненти, критерії і показники, обґрунтовано рівні сформованості світоглядної позиції підлітків, педагогічні умови, що сприяють процесу формування світоглядної позиції підлітків в умовах дитячих об'єднань, охарактеризовано змістово-технологічне забезпечення цього процесу.

Однак необхідно зазначити, що проведене дослідження представляє лише окремі аспекти складної науково-педагогічної проблеми. Потребують подальшого дослідження питання виховання національних цінностей та патріотичних почуттів дітей та учнівської молоді, їхньої громадянської відповідальності, виховання свідомої особистості, людини з гуманістично спрямованою життєвою позицією, готової брати на себе відповідальність за долю країни у майбутньому.

Колективне дослідження не вичерпує усіх аспектів зазначеної проблеми. Перспективи подальших наукових пошуків лабораторії пов'язані з дослідженням такої важливої проблеми, як формування соціальної ініціативності особистості, що безпосередньо впливає на розвиток громадянської свідомості людини, її патріотичних почуттів і розуміння свого громадянського обов'язку. Зазначена проблема актуалізує виховання соціально значущих якостей дітей і молоді, мотивації до суспільно корисної діяльності, самореалізації особистості у житті суспільства і власному житті.

Водночас новизна завдань щодо виявлення закономірностей та особливостей розвитку дитячого руху в сучасних соціокультурних умовах перебуває у площині систематизації та узагальнення теоретико-методичних засад дитячого руху як соціокультурного феномена, виокремлення проблем і суперечностей у побудові виховної діяльності дитячих громадських об'єднань, реалізації державної політики в аспекті розвитку дитячих громадських організацій та об'єднань.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Безпалько Ольга Володимирівна, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії дитячих об'єднань Інституту проблем виховання НАПН України.

Касьянова Ольга Володимирівна, кандидат педагогічних наук, Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, старший викладач (olga_kasyanova@mail.ru).

Коршунова Ольга Сергіївна, кандидат педагогічних наук, доцент, Костромський державний університет імені М. О. Некрасова, Росія (iskateli@bmail.ru).

Кудінов Володимир Андрійович, доктор історичних наук, професор, Костромський державний університет імені М. О. Некрасова, Росія (vkudinov@mail.ru).

Окушко Тетяна Костянтинівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії дитячих об'єднань Інституту проблем виховання НАПН України (ldo-ipv@ukr.net; o_t_k@ukr.net).

Негрієнко Алла Олегівна, науковий співробітник лабораторії дитячих об'єднань Інституту проблем виховання НАПН України (shkola-bezpeki@ukr.net).

Пашенко Олена Вікторівна, аспірант лабораторії дитячих об'єднань Інституту проблем виховання НАПН України (ukraine.ecovarta@gmail.com).

Петрочко Жанна Василівна, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник лабораторії дитячих об'єднань Інституту проблем виховання НАПН України (petrochko@ukr.net).

Чиренко Наталія Вікторівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії дитячих об'єднань Інституту проблем виховання НАПН України (nataly_list@mail.ru).

Чорна Катерина Іванівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії морального-етичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Шелестова Людмила Володимирівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник лабораторії дошкільного виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Наукове видання

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНОЇ
ПОЗИЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ
ДИТЯЧОГО ОБ'ЄДНАННЯ**

(українською мовою)

Монографія

За редакцією Т. К. Окушко

Технічний редактор *О.М. Корнілов*
Комп'ютерна верстка *В.М. Яценко*
Редактор *В.Г. Кошова*
Оформлення обкладинки *К.А. Бобровницька*

Підп. до друку 26.09.2013. Формат 60x84 ¹/₁₆.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. др. арк. 15,0.
Замовлення № 887. Наклад 300 прим.

Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс-ЛТД»
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 195 від 21.09.2000.
25006, м. Кіровоград, вул. Декабристів, 29
тел./факс (0522) 22-79-30, 32-17-05
E-mail: design@imex.net